

**2003 IRAK İŞGALİ SONRASI IRAK'TA Şİİ KİMLİĞİNİN DEĞİŞİM
SÜRECİNDE İÇ VE DIŞ FAKTÖRLERİN ETKİSİ**

Ali SEMİN

DOKTORA TEZİ

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KASIM 2021

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Ali SEMİN
02.11.2021

2003 IRAK İŞGALİ SONRASI IRAK'TA Şİİ KİMLİĞİNİN DEĞİŞİM SÜRECİNDE İÇ VE
DIŞ FAKTÖRLERİN ETKİSİ
(Doktora Tezi)

Ali SEMİN

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Kasım 2021

ÖZET

ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından Irak'ın siyasal hayatında köklü bir takım değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bu süreçteki en önemli değişikliklerden biri ise Şiiliğin siyasallaşmasıdır. Son döneme kadar yalnızca bir inanç sistemini ifade eden bu kavram, ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından bir siyasal kimlik niteliği kazanmıştır. Şiiliğin siyasal bir kimlik olarak inşasında dış etkenlerin rolü oldukça kuvvetlidir. Bu siyasallaşma sürecinin hem iç politikada hem de dış politikada önemli sonuçları olmuştur. Şiiliğin siyasallaşması özellikle Irak'ın iç dengelerini köklü bir biçimde değişikliğe uğratmıştır. Irak'taki toplumsal çatışmanın ve siyasal bölünmenin derinleşmesine tanıklık edilmiştir. Dış politikada ise Tahran'ın Şii kimliği aracılığı ile Bağdat'a yönelik uyguladığı dış politikayı farklı bir mecraaya taşımaya çalıştığı görülmüştür. Bu çalışmada, mezhepsel bir kimlik olarak Şiiliğin siyasallaşma süreci Konstrüktivist bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Böylece, bu kimliği oluşturan iç ve dış faktörler incelenmiş ve bu kimliğin Irak'ın kuruluşundan itibaren ülkenin siyasi, ekonomik, toplumsal ve askeri yaşamındaki yeri değerlendirilmiştir.

Bilim Kodu : 1141
Anahtar Kelimeler : Konstrüktivizm, Şiilik, Kimlik, Irak, İran.
Sayfa Adedi : 240
Tez Danışmanı : Prof.Dr. Haydar ÇAKMAK

THE IMPLICATIONS OF DOMESTIC AND FOREIGN FACTORS ON THE TRANSITION
PROCESS OF SHIA IDENTITY IN IRAQ AFTER 2003 INVASION

(Ph. D. Thesis)

Ali SEMİN

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
November 2021

ABSTRACT

After the US invasion, a number of radical changes occurred in the political life of Iraq. One of the most important changes in this process is the politicization of Shi'ism. This concept, which until recently only expressed a belief system, gained a political identity quality after the US invasion. The role of external factors in the construction of Shi'ism as a political identity is very powerful. This period of politicization has had important consequences in both domestic and foreign policy. In particular, the politicization of Shi'ism has radically changed the internal balance of Iraq. The deepening of the social conflict and political division in Iraq is witnessed during this period. Whereas in foreign policy, Tehran's efforts of moving its policy towards Baghdad with its Shiite identity to a different medium are witnessed. In this study, the process of politicizing Shiism as a sectarian identity is discussed from a constructivist point of view. Thus, the internal and external factors that constitute this identity were examined and the place of this identity in the political, economic, social and military life of the country was evaluated since the establishment of Iraq.

Science Code : 1141
Key Words : Constructivism, Shi'ism, identity, Iraq, Iran.
Page Number : 240
Supervisor : Prof.Dr. Haydar ÇAKMAK

Babam ve annem ithaf ediyorum...

TEŞEKKÜR

Çalışma boyunca fikrini, bilgisini, deneyimlerini ve eleştirilerini paylaşan ve ufkumu açarak bu tezin ortaya çıkmasında çok büyük katkısı olan kıymetli tez danışman hocam Prof. Dr. Haydar Çakmak'a teşekkürü bir borç bilirim. Aynı şekilde, eğitim hayatımda benden desteklerini esirgemeyen babam, annem ve aileme çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	viii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

IRAK'TA SIYASAL SİSTEMİN KİMLİK EKSENLİ DÖNÜŞÜMÜ

1.1. Irak'ta Siyasal Sistemin Kimlik Eksenli Dönüşümü ve Konstrüktivist Bir Bakış.....	11
1.1.1. Konstrüktivizm (Sosyal İnşacı Yaklaşım)	12
1.1.2. Konstrüktivizm Kuramının Oluşumu.....	15
1.1.3. Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm	20
1.2. Konstrüktivist Analiz Düzeyinde Bir Birim Olarak Kimlik	25
1.3. Dış Politika Analizinde Kimlik Değişkeni ve Orta Doğu'nun Dinamikleri	30
1.4. Irak'ta Kimlik İnşa Süreci ve Dış Politika	33
1.4.1. Irak'ın Dini ve Demografik Yapısı	35
1.5. İran-Irak İlişkilerinde Kimlik/Mezhep Faktörü	36
1.6. Çekilme Sonrası Irak'ın Sosyo-Politik Durumu	40

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ARKA PLAN: ŞİİLİĞİN DOĞUŞU

2.1. Siyasal Güç Unsuru Olarak Şiiliğin Ortaya Çıkışı	49
2.2. Şiiliğin Ortaya Çıkışıyla İlgili Farklı Görüşler	52
2.3. Şiiliği Şekillendiren Teorilerin Ortaya Çıkışı	59
2.3.1. İmamet Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Şiiliğin Siyasallaşması.....	59

Sayfa

2.3.2. On İki İmam Teorisi ve Şiilik	68
2.3.2.1. Kayıp imam teorisi.....	73
2.3.3. Velayet-i Fakih Teorisi	79
2.3.3.1. Velayet-i fakih teorisinin şii siyasetine etkisi	91
2.3.4. Şiiliğin Irak Siyasetine Etkisi.....	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ VE IRAK'IN KURULUŞUNDA ŞİİLERİN DURUMU**

3.1. Irak'ın Kuruluşu Öncesi Dönemde Şiiler	101
3.1.1. Kutsal Şehirler: Necef, Kerbela, Kazımiyye ve Samerra.....	104
3.1.2. Irak'ın Nüfus Yapısında Şiiler	106
3.1.3. Irak'ta Şiiliğin Yayılması ve Siyasal Rolü.....	113
3.1.4. Osmanlı Yönetimi Altında Şiilerin Etkisi.....	118
3.2. Irak Devleti'nin Kuruluşu ve Irak'taki Şiilerin Durumu.....	120
3.3. II. Irak'ın Kuruluşundan 2003 Yılına Kadar Olan Süreçte Şiilerin Siyasi Rolü	123
3.3.1. Irak'ta Kraliyet Döneminde Şiiler ve İngilizler	123
3.3.2. Irak'ta Cumhuriyet Döneminde Şiiler ve Darbeler (1958-1968).....	127
3.3.3. Abdüsselam Arif dönemi ve Şiilerin Siyasi Durumu.....	131
3.3.3. Abdurrahman Arif Dönemi ve Şiiler.....	132
3.4. Baas Partisi Dönemi (1968-2003).....	132
3.4.1. Irak Baas Partisi'nin Kuruluş ve İktidardaki Dönemi	132
3.4.2. Baas Partisi ve El-Bekir Dönemi (1968-1979)	133
3.4.3. Saddam Hüseyin Dönemi ve Şiiler (1979-2003)	134
3.5. Saddam'ın Kuveyt'i İşgali ve Şii Ayaklanması.....	137

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

2003 SONRASI DÖNEMDE IRAK'TA Şİİ KİMLİĞİNİN YÜKSELİŞİNDE İÇ FAKTÖRLER

4.1. İç Faktörler.....	141
4.1.1. İşgal Sonrası Oluşan Irak'ın Siyasi Yapı	141
4.1.2. 2005 Irak Kalıcı Anayasa Taslağı Hazırlama Sürecinde Şiilerin Etkisi	141
4.1.3. 2010 Irak Seçimleri ve İç Dinamikler	143
4.1.4. ABD'nin Irak'tan Askerlerini Çekmesi ve Siyasi Kriz.....	144
4.1.5. Siyasi Krizlerde Irak Anayasasında Başbakanın Güvenoyunun Çekilmesi	148
4.1.6. Şiiler ve Diğer Siyasi Gruplar Arasında Güç Mücadelesi	149
4.1.7. Şii Partilerin Kuruluşu ve İç Politikadaki Rolü.....	153
4.1.7.2. İşgal sonrası Irak genel seçimlerinde şii partilerin yükselişi	162
4.1.8. Abadi Dönemi Dış Politika	168
4.1.9. Irak'ın Sosyoekonomik Yapısında Şiiliğin Artan Rolü	168
4.1.9.1. Şii-kürt ittifakı ve petrol.....	171
4.1.10. Şiilerin Irak Güvenlik Kurumlarında nüfuzlarının artması	173
4.1.10.1. Şii milis güçlerinin kurulması ve yayılması.....	173
4.1.10.2. Şii-sünni gerilimi ve anbar'da yaşananlar.....	175
4.1.10.3. Irak'ta DEAŞ'ın yayılması ve şiiler.....	177
4.2. Dış Faktörler	179
4.2.1. İran ve Irak Şiileri Arasındaki İlişkiler	179
4.2.2. İran ve Irak Şiileri Arasındaki Farklılıklar ve Benzerlikler	181
4.2.3. Körfez Ülkeleri ve Arap Komşularla İlişkiler.....	185
4.2.3.1. Irak-Suudi Arabistan ilişkileri.....	186
4.2.3.2. Irak-Kuveyt ilişkileri.....	187
4.2.3.3. Irak-Katar ilişkileri.....	187

Sayfa

4.2.3.4. Irak-Birleşik Arap Emirlikleri ilişkileri (BAE).....	188
4.2.3.5. Irak-Ürdün ilişkileri	189
4.2.3.6. Irak-Suriye ilişkiler	190
4.2.4. 2003 Irak İşgali ve Suriye'nin Tutumu	192
4.2.5. Irak-ABD İlişkileri	195
4.2.5.1 İşgal dönemi.....	195
4.2.5.2 ABD'nin Irak'tan çekilmesi.....	196
4.2.5.3. Irak - ABD ilişkilerindeki gelişmeler ve DEAŞ'ın Ramadi işgali.....	197
4.2.6. AB ile İlişkiler.....	198
4.2.7. İngiltere ile İlişkiler.....	199
4.2.7.1. Irak şiiilerinin, İngiltere işgali ve krallık dönemindeki durumları.....	199
4.2.8. Irak ve Türkiye İlişkileri	201
4.2.8.1. Türk dış politikasında Irak.....	202
4.2.8.2. Maliki dönemi dış politika ve Türkiye-Irak ilişkileri	203
4.2.8.3. Tahran-Bağdat -Ankara üçgeninde maliki mücadelesi.....	206
4.2.8.4. Ankara - Bağdat arasında sorunlar ve güvenlik anlaşmaları	208
4.2.8.5. Güvenlik politikaları bakımından Irak ve Türkiye	209
4.2.8.6. Türkiye-İran arasında Irak	210
4.2.8.7. Bağdat yönetimi ve IKBY arasında Türkiye	211
SONUÇ	213
KAYNAKÇA.....	219
ÖZGEÇMİŞ	233

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 1.1. Konstrüktivist Paradigmanın Temel Parametreleri	19
Çizelge 3.1. Bağdat vilayetinin 1890'lı yıllarındaki Dinsel Dağılımı	108
Çizelge 3.2. Bağdat vilayetinin 1890'lı yıllarındaki Mezhepsel Dağılımı	108
Çizelge 3.3. Irak'ta 1890'lı yıllarındaki Şiilerin Kutsal Şehirlerdeki Nüfusu	109
Çizelge 3.4. Basra vilayetinin 1890'lı yıllarındaki dinsel ve Mezhepsel Dağılımı	111

GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerin, uluslararası sistemin temel aktörü olarak devleti merkeze koyan teorileri özellikle Soğuk Savaş'ın sonunda ortaya çıkan karmaşık yapıyı açıklamaya dönük çözümlemelerde yetersiz kalmıştır. Devlet dışı (yerel, bölgesel veya küresel ölçekteki) aktörlerin tüm sistem üzerinde etkili olmaya başlaması ve buna ek olarak kimlik, kültür, inanç ve normların uluslararası sistemi anlamlandırmada kilit roller üstlenmesi Konstrüktivizmi (İnşacılık) uluslararası ilişkiler teorilerinde merkezi bir konuma doğru taşımıştır. Demirperdenin çöküşü ve yeni devletlerin doğuşu ile başlayan yeni milliyetçi dalgaya bir taraftan önceden hiç var olmayan aidiyetlerin artık bir kimliğe dönüşmesi diğer taraftan var olan etnik, dini ve hatta mezhepsel kimliklerin siyasallaşması eşlik etmiş ve konstrüktivizme büyük bir araştırma alanı sağlamıştır.

Soğuk Savaş'ın sona erişi mücadelede merkezi bir konumda olan Orta Doğu'yu da tartışmasız bir şekilde doğrudan etkilemiştir. Bu etki her ne kadar Demirperde coğrafyasında görüldüğü üzere devletlerin dağılması biçiminde zuhur etmese de bilhassa Moskova'nın açık/örtülü desteklediği Orta Doğu rejimlerinde bastırılmış kimliklerin rejimleri tehdit edecek ölçüde siyasallaşması biçiminde belirmiştir. Tam da bu noktada Afgan Cihadı, Irak-İran savaşı, Mısır-İsrail Barışı, Filistin Sorunu ve I. Körfez Savaşı gibi görünür gelişmeler ile birlikte Yeşil Kuşak Projesinin sosyo-politik yapılar üzerindeki uzun vadeli etkileri Orta Doğu'da kimliklerin inşası/siyasallaşması noktasında tam bir katalizör işlevi görmüştür. Bu bağlamda Irak Şiiliğinin inşası/siyasallaşması ve yalnızca iç siyaset bakımından değil aynı zamanda bölgesel/uluslararası politika alanında da etkili bir aktör haline gelişi oldukça dikkat çekicidir.

Bu bağlamda Şiilik mezhebinin Irak'ın politik iç dinamiklerine aktif ve müessir bir şekilde ülkenin siyasi tarihinde adeta bir kimlik unsuru olarak önemli boyutlara taşınmıştır. Ülke nüfusu içerisinde Şiiliğin hem etnik (Arap) hem mezhepsel olarak çoğunluğu oluşturmalarına rağmen Irak'ın siyasal tarihinden uzun bir müddet uzak kalmıştır. 20 Mart 2003 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve müttefiki olan uluslararası koalisyon güçlerinin Irak'ı işgal ederek Baas iktidarını devirmesiyle birlikte Şiiler ülkenin kurulan siyasi sisteminin hem kurucusu hem de deyim yerindeyse hegemonyasını ellerinde tutmaya başlamışlardır. 30 Ocak 2005 tarihinden bu yana ülkede düzenlenen seçimlerde azami çoğunluğu kazanan Şiiler, işgal sonrası Bağdat yönetiminde üç temel avantajı birden elde etmişlerdir. Bu

avantajlar, ABD'nin işgal ettiği Irak'ta kurduğu siyasi model (Başbakanın Şii olması konusundaki uzlaşmaya dayalı bir sistem) ile Şiilerin mezhepsel ve etnik anlamda ülke nüfusunda çoğunluk olmasıdır. Söz konusu avantajlar Iraklı Şiilere Bağdat hükümetinde ve siyasetinde ciddi kazanımlar sağlamıştır. Bu minvalde Irak'ın kuruluşundan ABD işgaline kadar olan dönemde ülkede azınlığın çoğunluğa hükmettiği şeklinde akademik analizler yapılarak Şiilerin mezhepsel manada ülke yönetiminden dışlandığı ifade edilse de, ulus-devlet olan Irak'ın Arap kimliğiyle yönetildiği unutulmamalıdır. Başka bir ifadeyle; Irak, Orta Doğu bölgesinde Arap etnik kimliği üzerinden inşa edilmiştir. Dolayısıyla ülkedeki siyasal sistemin dışladığı unsur dini veya mezhepsel kimlikler değil, etnisiteye dayalı kimliklerdir. Ancak akademik literatürde şu hususu da dikkatlice okumak gerekir ki; Safevi devleti kurulduktan sonra Şii mezhebinin devletin resmi mezhebi olarak tanımlanmasıyla Şiiliği bir kimlik olarak inşa etme çabası içerisine girilmiş, sonrasında 1979 İran'da Humeyni Devrimi de Şiiliği bir devlet mezhebi olarak kabul etmiş ve en sonunda da ABD'nin Irak'ı işgaliyle beraber ülkede Şii-Sünni mezhebe dayalı bir sistem kurmasıyla Şii kimliğinin inşasının pekiştiği görülmüştür. Bu nedenle ulus-devlet inşasında mezhepsel ayrışmalar üniter yapıyı, ülkenin toplumsal ve sosyo-kültürel dokusunu zedeleyecek bir niteliğe sahiptir. Iraklı Şiiler içerisinde mezhepsel bağlamda bir bütünlük görülse de ideolojik olarak Arap milliyetçiliği, laikler, sosyalistler, libareller ve radikal mezhepçi gruplara ayrılmaktadırlar.

Şiilerin çoğunluğunu oluşturduğu Bağdat yönetimi, İran güdümlü bir dış politika izlemektedir. Bu durum da Irak'ta etnik-dini ve mezhepsel aidiyetin ülke stratejilerinde etkin olduğunu ve hatta ulusal çıkardan öncelikli hale gelebildiğini göstermektedir. Ayrıca Irak'ın sahip olduğu enerji kaynağı zenginliğine rağmen etnik-mezhepsel ayrışmalardan ötürü daha güçsüz ve yönetsel olarak daha kırılgan olması neticesinde dış müdahalelere daha açık hale geldiği gözlemlenmektedir. Başka bir ifadeyle, Irak ve benzeri Orta Doğu ülkelerinin otoriter rejimlerin baskısı ve kırılgan etnik-dini-mezhepsel aidiyetlerin çeşitliliği iç dinamizminde bölünmelere yol açmaktadır.

Öte yandan Irak'ta temel sorun olarak mezhepsel bölünmüşlüğün öne çıktığı görülse de etnik ve ulusal yapıya dayalı gerilimin öne çıkması daha büyük riskleri beraberinde getirebilecektir. Irak'ın etnik ve mezhepsel yapılara göre siyasi sistemi ülkedeki tansiyonu sürekli olarak yüksek tuttuğu için ülkeyi çözümünden çok çözümsüzlüğe doğru savurmaktadır. Özellikle bölgedeki ülkelerin birbirlerine karşı izledikleri politikalarda belirgin biçimde

gözükme de bel kemiğini etnik ve mezhepsel stratejilerin şekillendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu ülkelerin iktidarında söz sahibi olan elitler sadece mensubu oldukları etnik, din, mezhep, aile, aşiret, kabile ve üyesi oldukları parti gibi çevrelerindeki grubun geleceğini korumaktadırlar. Hatta sözü edilen otoriter siyasal iktidarlar uyguladıkları politikaların toplum nezdinde geçerli olmasını sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu anlayış, genellikle halk içindeki etnik-dini ve mezhepsel farklılıkları derinleştirerek veya bunu yapanlara mali destek sunarak toplumsal kutuplaşmayı yönlendirmek gibi kabiliyetlere sahiptir. Bu durum başta Irak olmak üzere Orta Doğu'daki temel sorunlarının süreklilik arz etmesine sebep olmaktadır.

Bu çerçeveden bakıldığında Irak'ta bulunan toplulukların, üyesi oldukları millete olan bağlılıkları sosyo-kültürel ve siyasal yapılardan dolayı güçlü motiflerle teşekkül etmediği görülmektedir. Dolayısıyla bu nedenledir ki, Irak işgal edildikten sonra mezhepsel hisler “ben ve öteki” anlayışının kısa vadede çatışmaların müsebbibi olan bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada mezheplerin ve mezhepçiliğin Irak'ta bulunan toplulukların kimlik inşasında önemli bir faktör olduğu anlaşılmaktadır. ABD ve batılı ülkelerdeki kaynakların büyük bir bölümünde Irak ve Orta Doğu'da süregelen çatışma ve istikrarsızlığın mezheplerden kaynaklandığını dile getirmektedirler.

Sözü edilen gelişmelerin Irak'ta toplumsal değerlerin çöküşü ve kaos içerisine düşmesi işgalin getirdiği problemlerin en temel sonuçlarından biridir. Irak'ta etnik ve mezhepsel gerilimin ve yıkıcı insani durumların ülkenin toplumsal değerlerini yok ederek Şii kimliği temelinde iç ve dış politika uygulanmaya başladığı söylenebilir. ABD ve müttefikleri de işgal ettikleri Irak'ta Şii kimliğini mezhepsel olarak öne sürerek yıkıcı olayları tetiklemiştir. Daha sonra ABD hem Irak'ta hem de Orta Doğu'da hedefledikleri proje ve planlı stratejilerini hayata geçirmeye çalıştı. Bu doğrultuda ülkeleri işgal edilen Iraklılar adeta ulusal kimliklerini, toplumsal, tarihi değer ve kültürlerini yitirmeye maruz kaldılar. Bu durum devlet sisteminin ve toplumsal değerlerinin tamamen çöküşünün adeta bir başlangıcı olmuştur. Irak'ın yaşadığı bu sorunun arkasında İngilizlerin sömürgesi altında olduğu dönemin de önemli izleri bulunmaktadır. 1921'de İngilizler tarafından kurulurken de etnik ve mezhepsel yapı üzerinde inşa edilen bir ulus-devlet olarak ilan edildiği günden bu yana yaşanan olayların arkasındaki temel sorunun ırkçılık, mezhepçilik, particilik ve kabilecilik yapan yönetimlerin arasındaki ilişkilerin olduğu ifade edilebilir.

Bahse konu gelişmelerin Irak'tan Orta Doğu'ya küresel ve bölgesel müdahaleler sonucunda meydana gelen çatışmaların neticesinde kutuplaşan ve devamlı istikrarsızlığa ortam hazırlayan grupları ortaya çıkarmıştır. Halkın bir araya gelerek yönetici elite tepki göstermesi, onların toplumsal rızaya sahip olmadığını ve toplum üzerindeki etkisizliğini ortaya koymuştur. Buradaki yönetimler ülke içerisinde mezhepsel söylemlerle kendi çıkarlarını korumak ve halk nezdinde meşruiyet kazanmak için, dış siyasette de daha çok diğer ülkelere karşı kendilerini savunmak amacıyla kullanmaktadırlar.

Irak'ta yaşanan etnik ve mezhepsel gerilimin bulunan ihtisas sahibi insanları ve büyük genç kitlelerini var olan sisteme dâhil edilememe problemi. Bu durum Irak'taki kimlik ve aidiyet sorununun insanların kendilerini bulundukları topluma bağlayan unsurların zayıf olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda bölgeye hâkim olan bir kimlik/benlik problemi siyasal ve sosyal yaşamda mevcut sorunların en başında yer aldığı tespit edilmektedir. Toplumsal kimliklerin oturtulamaması yönetici eliti sürekli olarak etnik veya mezhep kavgalarına sevk etmektedir. Günümüzde Orta Doğu genelinde ve Irak özelinde jeopolitik güç rekabetlerine dikkat edildiğinde bu durumun yöneticilerin bir aracı niyetiyle istismar ettikleri anlaşılmaktadır.

Bu tezde Amerika Bileşik Devletleri'nin Mart 2003 işgaliyle birlikte Irak'ta yükselen Şiiliğin mezhep ayrışmasından öte nasıl bir kimlik olarak Araplık kavramının önüne geçtiği incelenecektir. Ayrıca Irak devletinin kuruluşundan beri ülkedeki Şiilerin kamu müesseselerindeki konumu dönemler halinde anlatılacaktır. Şiilik kavramının 2003 sonrası Irak siyasetindeki ülkenin toplumsal, ekonomik ve askeri yaşamdaki etkisi detaylı olarak ele alınacaktır. Son olarak bölgesel ve küresel aktörlerin Şii kimliğinin yükselişindeki yeri incelenecektir.

Bu tezin amacı Uluslararası ilişkiler literatürü incelendiğinde çalışmaların Irak'taki Şiilik kimliğinin siyasi hayata etkisi ve İslam dinindeki Şii-Sünni çatışması üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Dolayısıyla Şii kimliğinin Irak'ın siyasi, toplumsal, askeri ve sosyo-ekonomik yaşantısındaki rolünü bütüncül bir yaklaşımla detaylı şekilde ele alan bir çalışma eksikliği göze çarpmaktadır. Buradan hareketle bu tezin amacı; Irak'taki Şiiliğin nasıl kimikleştiği, Şiilerin Irak'ın kuruluşundan itibaren siyasi hayattaki rolü, 2003 yılı sonrası dönemde Şii kimliğindeki değişim, bu değişime neden olan iç ve dış faktörler, İran Şiiliğiyle benzeştiği ve ayrıldığı noktalar, Iraklılık kimliğinin ne kadar baskın olduğu gibi konulara

değinerak Irak Şiiliği konusunun kapsamlı olarak analiz edilmesi ve 2003 işgali sonrası nasıl bir değişim gösterdiğinin ortaya konulmasıdır. Bir diğer amaç da Arap kimliğinin Şiiler üzerindeki etkisini ele almak ve bu kimliğin Irak-İran Şiiliğinin ayrışmasındaki rolünü incelemektir.

Bu tezin önemine bakıldığında; İran Şiiliği uluslararası ilişkiler literatüründe farklı boyutlarıyla detaylı şekilde incelenmiş olmasına ve bu konuya değinen farklı çalışmalar bulunmasına rağmen aynı şeyleri Irak Şiiliği için söylemek zordur. Irak Şiiliğini konu alan çalışmalar ya dar kapsamlı ve konuyu bir yönüyle ele alan bir nitelik taşımakta ya da daha çok Şiiliğin İslam dinindeki konumunu ve rolünü incelemektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın önemi öncelikle özgün ve detaylı bir analiz ortaya koymasındır. Zira bu çalışmada Şii kimliği kimlik inşası (Konstrüktivist) kuramı çerçevesinde ele alınacak ve bu kimliğin Irak'ın kurulmasından itibaren ülkenin siyasi, ekonomik, toplumsal ve askeri yaşamındaki etkisi incelenecektir. Ayrıca bu kimliğin oluşumunda rol oynayan iç ve dış faktörlere değinilecektir.

Irak'ın Türkiye'nin sınır komşusu olması ve bölge güvenliği açısından önemi göz önünde bulundurulduğunda bu ülkenin iç dinamiklerinin daha iyi anlaşılması Ankara için elzemdir. Bu amaca hizmet edecek olması çalışmayı Türk dış politikası bakımından da önemli hale getirmektedir. Zira Irak'ın geleceğine yönelik öngörülerin yapılabilmesi ve politikaların belirlenmesi için Irak'taki kimlik olgusunun ve Şiiliğin iyi okunması gerekmektedir.

Yöntemsel olarak bu tezde Irak'taki Şii kimliğinin tarihsel süreç içerisindeki gelişiminin anlatılması bugünkü durumun açıklanması açısından önemlidir. Bu sebeple tarihsel yöntem ve ilgili dönemleri anlatabilmek için betimsel yöntem kullanılacaktır. Ayrıca bu çalışmada verilerin toplanması ve analiz edilmesine dayanan ampirik metot kullanılacaktır.

Günümüzde farklı epistemolojik ve ontolojik arayışların varlığına rağmen uluslararası ilişkiler disiplininin ontolojik temeli, realist perspektif ve onun epistemolojik zemini pozitivist düşünce üzerine inşa edilmiştir. Ancak realist/neorealist teorilerin ana varsayımlarına getirilen ciddi eleştiriler, post-pozitivist kuramların önünü açmış ve disiplindeki yeni epistemolojik ve ontolojik arayışı hızlandırmıştır. Bu arayışın bir sonucu olarak pozitivist teori ve post-pozitivist teorileri arasında konumlandırılan konstrüktivizm (inşacılık) gündeme gelmiştir. Konstrüktivist yaklaşımın ayırt edici yani uluslararası ilişkiler

analizlerine farklı ontolojik önerisidir. Uluslararası ilişkilerin temel yapılarının maddi olmaktan çok sosyal olduğunu ve göz ardı edilen kimlik, kültür ve söylem gibi sosyo-kültürel faktörlerin de analizlerde dikkate alınması gerektiğini savunmaktadır.

Bu çalışma, Irak'ta Şii kimliğinin oluşumunu ve bu kimliğin devlet politikalarına etkisini incelemeyi amaçladığından uluslararası ilişkilerin sosyal boyutuna ve bireyler ile kurumlar arasındaki çift yönlü etkileşimin sonucu oluşan kimlik kavramına odaklanacaktır. Bu sebeple bu çalışma, devletlerin uluslararası arenadaki davranışlarının analizinde kimlik kavramını bağımsız bir değişken olarak araştırma konusu yapan ve onun dış politikayı doğrudan etkilediğini savunan Konstrüktivist kuram çerçevesinde ele alınacaktır.

Bu çalışmada iki önemli varsayım mevcuttur. Günümüzde Irak'ta Şiiliğin bir kimlik haline geldiğini söylemek mümkündür. Zira 2003 sonrası Irak'ta bazı kesimler (başta Araplar olmak üzere) etnik kökenden ziyade mezhepsel aidiyetle tanımlar hale gelmiştir. Bu açıdan baktığımızda çalışmada iki temel varsayım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Orta Doğu'daki tek Şii devleti olan İran'a karşı uzun vadede alternatif bir Şii yönetimi kurmayı amaçlamaktadır. Tezdeki ikinci varsayım ise Iraklı Şiiler üzerinde İran'ın etkisi hissedilir olmakla birlikte iki grup arasında Şiilik anlamında belirgin farklılıklar bulunmaktadır.

Bu tezin kapsam ve sınırlılıkları temasal itibarıyla Irak'taki Şiiliğin daha iyi anlaşılması için Irak'ın kuruluşundan itibaren bugüne kadar olan dönemi incelenecektir. Fakat çalışmanın ana teması olan Şiiliğin 2003 ABD işgalinden sonra bir kimlik olarak değişiminden dolayı bu çalışma 2003-2014 yılları arası döneme özellikle odaklanacaktır. Bu sebeple bir zaman sınırlaması söz konusudur. Ayrıca bu çalışmada Şii kimliği ana konu olmakla birlikte, Şiiliğin dini boyutuna girilmeyerek uluslararası ilişkiler boyutu temel alınacaktır. Öte yandan Irak-İran Şiiliğinin karşılaştırılması hususunda İran Şiiliği detaylı olarak değil, sadece Irak Şiiliğiyle benzeyen veya ayrışan noktaları bağlamında ele alınacaktır. Bu çalışmada veri toplama tekniği bağlamında araştırma konusu çerçevesinde Irak ve Orta Doğu'daki Şiilerle ilgili Arapça, Türkçe ve İngilizce yayınlanmış kitap, makale, tez ve gazete gibi yazılı kaynaklar kullanılacaktır.

Bu çalışmada yukarıda bahsedilen konuların önemli kısmı "Konstrüktivizm" çerçevesinden ele alınacaktır; ABD işgali sonrası başta Irak olmak üzere bölgeye müdahalede bulunan

bölgesel-küresel aktörlerin ve mezhepçi politikaları besleyen kimlik yapıları temel argümanının neler olduğu. Çok sayıda kaynaktan yararlanılmış, konuya geniş bir yelpazede yaklaşan çalışmalar irdelenmiş: kitap, makale ve yalnızca batılı kaynakların kullanılmamasına özen gösterilmiştir. Bölgede yetişen ve bulunan kişilerin eserlerinden önemli oranda faydalanılmıştır. En önemli amaçlardan biri de klasikleşen batılı kaynaklardan ziyade Orta Doğu coğrafyasının temel gerçekliklerinin anlaşılmasına olanak sağlamaktır. Son olarak da Şiiliğin Irak siyasetine etkisi değerlendirilecektir.

Bu tezin birinci bölümünde Amerikan'ın Irak işgal ederek nasıl bir Şii kimliği ortaya çıkardığı üzerinde durarak ülke siyasetindeki etnik ve mezhepsel etkenlerin siyasetin temel saiklerini ve benzer politikaların yürütülme biçimi, İran'da sisteme hâkim olan ve Irak'ta ise önemli Şii mezhebi "12 İmam" Şiiliği'nin işgalden sonra Irak'ta nasıl kimlikleştğine değinilecektir. Özellikle uluslararası ilişkilerdeki kimlik Olgusunun ve Konstrüktivist kuramı teorik olarak anlatılarak Konstrüktivist Oluşumunu, uluslararası ilişkilerde Konstrüktivizm nasıl bir konuma sahip olduğunu, Konstrüktivist analiz düzeyinde önemli bir birim Olarak kimliğe ve dış politika analizinde kimlik değişkeni üzerinde durulacaktır. Aynı zamanda tezinin tezdeki uygulaması bu bölümde yer almaktadır.

İkinci bölümde İslam'ın iki büyük mezhebinden biri olan ve dünyanın hemen hemen her yerinde mensubu bulunan Şiiliğin ortaya çıkışı, gelişmesi ve mezhebe dönüşmesi süreci ele alınacaktır. Bu bölümde Irak'ta Şiiliğin doğuşu ve Şiiliği şekillendiren teorilerini, siyasal güç unsuru olarak Şiiliğin Ortaya Çıkışı, Şiiliğin ortaya çıkışı ile ilgili farklı görüşler, İmamet teorisinin ortaya çıkışındaki nedenleri ve Şiiliğin siyasallaşması sürecindeki etkilerini, Iraklı Şiilerin On İki İmam mezhebine bağlı olmasındaki faktörleri, Kayıp İmam teorisini ve son olarak Humeyni'nin İran devrimi sonrası kurduğu Vilayet-i Fakih teorisinin Şii siyasetine etkileri incelenmektedir. Bunun yanı sıra Şii kavramının ne anlama geldiği Şiiliğin dini ve siyasi yönünü şekillendiren olaylar ve teoriler açıklanacaktır. Öncelikle “Şii” ya da “Şia” olarak da bilinen kavramın ne anlama geldiğini açıklamak faydalı olacaktır. Şiiliğin anlamına ilişkin en iyi açıklamaya, ancak bu inancı taşıyan Şii yazarların eserlerinden ulaşılabilir. İranlı Şii din alimi Seyyid Muhammed Hüseyin Tebatebai gibi çağdaş düşünürler de genel olarak kendilerinden önceki yazarların görüşlerini paylaşmaktadır. Tebatebai Şia terimini şöyle tanımlamıştır: “Kelime anlamıyla taraftar veya birine uyan kimse demek olan *Şîa*, Hz. Peygamber (s.a.s.)’den sonra halîfeliğin onun Ehl-i Beytinin özel hakkı olduğunu düşünen ve İslam ilimleri ile kültür sahasında onun Ehl-i

Beytinin okulunu takip edenlere delâlet eder”. Diğer yandan Şehristani, Şiilerin Ali’nin imamlığını nass ve tayine dayandırdıklarını ve hilafetin Ali’nin soyundan devam etmesi gerektiğine inandıklarını belirterek konuya derinlik kazandırmıştır. Şii kavramının anlamını tek cümle ile ifade edecek olursak, Hasan Onat’ın dediği gibi “*Şia, Ali bin Ebî Talib’in Hz. Muhammed’den hemen sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanan, imametin insanlığın sonuna dek, Ali’nin soyunda devam edeceğini ileri süren, bu imamların masum olduklarını iddia eden toplulukların müşterek adıdır*” diyebiliriz (Fırlı, 1993: 34).

Genel anlamda Şii veya Şia terimi belirli bir görüş etrafında toplanan bir gruba, fırkayı veya taraftarları ifade etmek için kullanılır. Bu sözcük Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde de bu anlamda kullanılmaktadır. Şii adı verilen bu grup kendilerini diğerlerinden ayıran iki önemli inanca sahiptir: Birinci inanca göre, Peygamberden sonra Hz. Ali’nin insanlar arasındaki en üstün ve en iyi kişi olduğudur. Diğeri ise, Hilafetin Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin hakkı olduğu inancıdır.

Üçüncü bölümde, Irak’ın kuruluşundan 2003 yılına kadar olan süreçte Şiilerin ülke siyasetinde aldığı rollerde Kraliyet dönemi öncesi Şiiler Osmanlı ve Safeviler arasındaki gelişmelerde ülkenin nasıl Şiileştiği, Irak’ın kuruluşuyla birlikte 1920-1958 yılları arasında Kraliyet ile yönetilen Irak’ta Şiiler’in yeni kurulan Irak’a karşı tutumu incelenirken, General Abdülkerim Kasım’ın gerçekleştirdiği askeri darbe sonucunda Irak’ta Cumhuriyet ilan edilmesinden sonraki 1958 yılından 2003 yılına kadar olan dönemlerde Şii kimliğinin daha belirginleşmesi, İki Arif Kardeşler dönemi 1958-1968, ikinci Baas Partisi iktidarı dönemi 1968-1979 ve 1979-2003 Saddam Hüseyin rejimi döneminde Şiilerin ülkede yaşadığı sorunlar ve siyasi krizlere yer verilmektedir.

Dördüncü bölümde ise 2003 yılı sonrası dönemde Federal Irak Cumhuriyetinde Şii kimliğinin yükselişinde iç ve dış faktörler olarak iki başlık altında incelenmektedir. İç faktörlerdeki ana başlıklar ABD işgali sonrasında Irak’ta işgal sonrası oluşan etnik ve mezhebe dayalı siyasi yapıdaki sistemde Şii kimliğinin iç politikaya yansımalarına, Şii partilerin iç politikadaki rolüne, 15 Ekim 2005 tarihinde yazılıp referanduma sunulan Irak’ın daimi Anayasa taslağının hazırlanması sürecinde Şiilerin etkisi, ülkede yapılan genel seçimlerinde Şii Partilerinin yükselişine nasıl bir etkisi olduğunu, dahası işgal sonrası Irak’ın sosyoekonomik yapısı üzerindeki Şiiliğin etkinliğine ve Şii gruplarının işgal sonrası

dönemde yapılandırılan Irak Güvenlik Kurumlarında nüfuzunun artmasındaki saiklerdeki kimliğin rolüne değinilmektedir.

Bu bölümün ikinci alt başlığındaysa dış faktörlerin bölgesel ve küresel etkisine yer verilmektedir. Bölgesel olarak Irak-İran arasındaki ilişkilerde Şii faktörünün öne çıkması,özellikle İran Şiileri ile Irak Şiiler arasındaki farklılıklar ve benzerlikleri üzerinde durulmuştur, Türkiye-Irak ilişkiler 2003 sonrası Şiiler ve PKK terör örgütüyle mücadelede işbirlikleri, krizler ve anlaşmalar, Arap Ülkeleri (Suudi Arabistan, Katar, Mısır, Ürdün ve Suriye) Irak arasında Şii faktörü ve ikili ilişkiler incelenmektedir. Küresel anlamda ise Irak Şiilerinin ABD, Avrupa Birliği ve İngiltere ile ilişkilerdeki gelişmelere yer verilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

IRAK'TA SIYASAL SİSTEMİN KİMLİK EKSENİ DÖNÜŞÜMÜ

1.1. Irak'ta Siyasal Sistemin Kimlik Eksenli Dönüşümü ve Konstrüktivist Bir Bakış

Irak, sosyo-kültürel bakımdan parçalı bir yapıya sahip olduğundan özellikle Osmanlı Devleti'nin son yüzyılından itibaren etnisite, mezhep ve kimlik aidiyeti noktalarında ihtilaflara sahne olmaktadır. Ülkedeki belirgin Arap, Kürt ve Türkmen etnik grupların iç ve dış siyasette kayda değer ağırlıkları bulunmaktadır. Kimlik sorunsalını uzun bir dönemdir deneyimleyen Irak'ta Saddam Hüseyin döneminde "İraklılık" kimliğine vurgu yapılarak ülkenin milli birliği sağlanmaya çalışılmıştır. Mezhepsel bağlamda en yoğun kesimi oluşturan Şii Araplar ise Saddam döneminde yönetimden dışlanmışlardı. 2003 ABD işgali sonrasında, Şii kesimin Irak yönetiminde söz sahibi olduğu gözlemlenmektedir.

Uluslararası ilişkiler teorisi konstrüktivizm, bu dönem sonrasında ülke siyasetini kimlik ve kimliğin devletin karar alma mekanizmalarındaki etkisi üzerinden okumaya yardımcı olacağından isabetli bir analiz olacaktır. Irak'ın, İran ve çevre ülkelerle ilişkilerinde inşacı yaklaşıma denk tavrı ve İran'ın Şiilik temeliyle kurduğu dış politika düsturları bu noktada uygun zemini sağlamaktadır. İran İslam Cumhuriyeti, Humeyni'nin geliştirdiği ve 1979 Devrimi sonrasında uygulama şansı yakaladığı Velayet-i Fakih teorisine dayalı bir anayasal sisteme sahiptir. İran'ın devrim sonrasında yeniden yapılanma sürecinde Şii mezhebi etkili bir rol oynayarak İslami yönetim şeklinin temelini oluşturmuştur. Bu durum dış politikaya da yansımış ve İslami ilkelere göre kurulan yeni rejimi diğer İslam ülkelerine yaymak, İran'ın temel dış politika önceliklerinden birisi haline gelmiştir. Şah döneminde bölgede Batı yanlısı bir dış politika izleyen İran, devrim sonrasında Batı karşıtlığı ve Şiilik temelinde inşa ettiği kimliğini Orta Doğu'da izlediği dış politikanın merkezine yerleştirmiştir. Bölgedeki devletlerle kurduğu ilişkilerde ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için dini söyleme başvurmuş ve mezhep üzerinden bölgesel bir hegemonya oluşturmaya çalışmıştır.

Dolayısıyla İran'da 1979 sonrasında ön plana çıkarılan Şii kimliğinin genel olarak bölgeye özel olarak da Irak'a yönelik izlediği dış politikaya etkisini, kimliğin devletlerin güvenlik/tehdit, çıkar tanımlamalarında ve dış politikalarında belirleyici olduğunu ileri süren konstrüktivist teori çalışmanın teori bölümü ve uygulamasının temelini oluşturmaktadır. Bu çerçevede ulaşılan veriler ikincil kaynakların incelenmesi sonucunda elde edilmiştir.

Araştırmada İran'ın devrim sonrasında Şiilik üzerinden siyasal bir kimlik inşa ederek, bunu bölgede özellikle Irak üzerinde nüfuz oluşturma aracına dönüştürüp dönüştürmediği sorunsalı masaya yatırılmıştır. Araştırmanın konusu, İran dış politikasının Şii kimliğine dayalı boyutunun mezhepsel tartışmalara girilmeden İran-İrak ilişkileri üzerinden irdelenmesi ile sınırlıdır. Bölgede bulunan çok sayıda İslam ülkesi arasından Irak'ın seçilme gerekçesi, hem sınırları içerisinde yüksek oranda Şii nüfus barındırması hem de Orta Doğu'nun stratejik açıdan önemli bir ülkesi olması nedeniyle İran'ın dış politikasında öncelikli bir yere sahip olmasıdır. Çalışmada öne sürülen iddia, 1979 devrimi sonrasında yeni bir devlet kimliğinin inşa edildiği İran'da Şiiliğin dönüştürülerek, ulusal çıkarların gerçekleştirilmesi için araçsallaştırıldığıdır.

İlk bölümde araştırmanın teorik çerçevesi olan konstrüktivizmin yapısal unsurları ve kuram olarak uluslararası ilişkilerdeki konumu irdelenmiştir. İkinci bölümde, inşacılığın kimlik kavramı üzerinden aldığı boyut derinleştirilmiş ve sosyo-kültürel unsurlar açısından kimliğin devletlerin dış politika kararlarındaki yeri analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde, Orta Doğu'ya özgü dinamiklerle yorumlanan dış politikada kimlik kavramı, sonraki bölümde Irak'ın Şii siyasi kimlik inşa sürecinin dış politikasına yansımaları olarak incelenmiştir. Aynı başlıkta Irak'ın dini ve demografik yapısı alt başlığına yer verilmiştir. Beşinci bölümde, İran-İrak ilişkilerinde kimlik ve mezhep kavramlarının etkisi, 1958 yılından bu yana tarihsel düzlemde iç ve dış siyasi gelişmeler ışığında analiz edilmiştir. Sonuç bölümünde araştırma sonucunda elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

1.1.1. Konstrüktivizm (Sosyal İnşacı Yaklaşım)

İkinci Dünya Savaşının ardından başlayan Soğuk Savaş dönemi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasıyla birlikte sona ermiştir. Soğuk Savaş sürecinden sonra oluşan uluslararası sistem, uluslararası ilişkiler alanındaki kuramları derinden etkilemiştir. Mevcut sistemi dönüştürücü biçimde etkileyecek değişimlerin tahmin edilememesi veya düşünülmemesi mevcut teorilerin küresel gelişmeleri ortaya koyma noktasındaki yetersizliğini akla getirmiştir. Küresel dönüşümün yaşandığı bu dönemde, bir takım siyasal ve sosyal kuramlara dayanan konstrüktivist bakış açıları, uluslararası münasebetlerin sosyo-kültürel sistemde ve sistemdeki farklılıklar neticesinde ortaya çıkan kimliklere göre değişebileceğine önem atfettiler. Bununla beraber, bu kuram çerçevesinde değerlendirmelerde bulunan neorealist ve neoliberalist düşünürlerle rekabete giriştiler.

Konstrüktivizm kuramının Uluslararası ilişkiler disiplindeki tarihsel seyrine gelince bu kuram ilk defa Nicholas Onuf adlı teorisyenin bir çalışmasında ele alınmıştır. Alexander Went ise Konstrüktivizm'in uluslararası ilişkilere asıl damgasını vuran çalışmaları yapmıştır. Nicholas Onuf uluslararası ilişkilerin “konuşma eylemi” yoluyla yani sözel inşasına odaklanmış, Wendt ise Onuf'tan farklı olarak inşa sürecinde aktörler arasında oluşan “ortak algıya” dikkat çekmiştir. Wendt'in inşacılığı devletleri de sosyal inşa sürecinin bir ürünü olarak ele almadığı için devlet-merkezci olmakla eleştirilmiştir. İnşacı yaklaşım içinde Wendt'in devlet-merkezci anlayışından farklılaşan, normlara ağırlık veren ve normların oluşumu ve yayılması sürecinde uluslararası sivil topluma vurgu yapan bir literatür de gelişmiştir.

Konstrüktivizm (İnşacılık), yalnızca uluslararası ilişkilerde ele alınan bir kuram değildir. Bu teori, daha çok sosyal kurama dayanan bir düşüncedir. Uluslararası ilişkilere etki eden bazı tartışmalar neticesinde 1980 yılından sonra etkilenmiştir. Buna ek olarak 1970'li yıllardan itibaren Martin Wight ve Hedley Bull'ün başını çektiği İngiliz Ekolü İnşacılık yaklaşımına önemli katkılar sağlamıştır.

Konstrüktivizmin pek çok ülkede siyasal ve toplumsal politikalara yansıdığı görülmektedir. Daha çok ülkelerin izlediği dış politika ve bununla bağlantılı alanlarda Konstrüktivizm kendisini ele vermektedir. Dış politikada benzer kimliğe sahip ülkeler Konstrüktivist politikalara yaklaşabilmekte veya karşıt dinamikleri bünyesinde barındıran ülkelere birbirlerine karşı zıt politikalar geliştirebilmektedirler. Bu noktada üzerinde durulması gereken husus Konstrüktivist politikalar yürüten ülkelerin bu politikaları hangi zeminde düzenledikleridir. Salt çıkara dayanan dış politika seyreden ülkeler kendi kimliklerine yakın olan ülkelerle dahi ters düşebilmektedir.

İnşacı kuramın kimlik olarak tanımladığı ben-algısı, uluslararası ilişkilerdeki sosyo-kültürel anlayışı ülkelerin tavır ve tercihlerine bağlamaktadır. Uluslararası ilişkilerin öznesi konumundaki devletler, belli bir kimlik yapısı olan oyunculardır. Fakat bu oyuncuların sahip oldukları kimlikleri değişmez bir yapıda değildir. Devletlerin kimlikleri tam olarak egemenliği altında bulunan din, mezhep, vb. unsurların niteliklerine göre şekillendiği söylenemez. Bu unsurlar kimliği şekillendiren değişkenlerden bazılarıdır. Konstrüktivist teorisyenler, ülkelerin kimliklerinin yerel ve küresel alandaki kolektif düşünce yapılarıyla teşkil edildiğini öne sürmektedir. Bu nedenle, Samuel Huntington (2002) ve onun

düşüncelerine benzeyen biçimdeki -medeniyete isnad edilen- kimlik açıklamalarından ayrılmaktadır. Bu noktada mühim olan devletin kimliğini nasıl açıkladığı ve bunun uluslararası alandaki aktörlerce ne derecede onayladıklarıdır.

Orta Doğu coğrafyasında bulunan ülkelerin dış politikaları incelendiğinde kimliğin oldukça önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Benzer mezhepler ve bunlara mensup olan gruplar/ülkeler kolaylıkla ilişki kurabilmekte iken zıt mezhepler oldukça katı politikalar izleyebilmektedir. Bu nedenle Konstrüktivizm politikaların dayandığı temel değişkenleri açıklamakta ve algılamakta anlamlı bir kuramsal çerçeve sunmaktadır.

Konstrüktivizm ülkelerin dayandığı tarihsel, kültürel, dini ve mezhebi unsurların ülkelerin kimliklerine yaptığı etkiyi ve bunun politik hayata yansımaları ortaya koymaktadır. Bu düşünce sistemi ile siyasal değişkenlere etki eden dinamikler ve bu dinamiklerin dış politika stratejilerine katkılarının anlaşılması büyük önem arz etmektedir. Konstrüktivizm, kamu politikalarının geliştirilmesi, yürütülmesi ve sonuçlarının irdelenmesi noktasında bir kapsam sunmaktadır. Dolayısıyla Konstrüktivizm bu anlamda incelenmeye değer bir kuramdır.

İnşacılar, uluslararası ilişkilerdeki teorik münakaşalara önemli düzeyde etki etmeyi başarmışlardır. Konstrüktivizm Üçüncü tartışma dönemi olarak adlandırılan zamanda çağdaş düşüncelerle karşılaştırıldığında birçok tartışmada güç elde ettiği oldukça açıktır.

Milletlerarası kuruluşlar ve dış siyaset gibi alanlarda konstrüktivist anlayış önemli bir yer tutmaktadır. 21. yüzyılda ortaya konulan çalışmalarda bu kurama dayandırılan karşıt savlar çeşitli testlere tabi tutulmuştur. Bunun sonucunda bazı yaklaşımlar zamanla konstrüktivizmin kendine has niteliklerini ortadan kaldırmıştır. Ancak bu durum kuramın uluslararası ilişkiler alanındaki muvaffakiyetini de güçlendirmiştir. Soğuk savaş yıllarının sona erdiği dönemde ortaya çıkan problemler inşacı kuramı da etkisi altına almıştır. Bu dönemde kuramın sürekliliği ve oluşan değişimleri tespit etmeye çalışan inşacı yaklaşım daha çok uluslararası münasebetlerde meydana gelen farklılıklara yoğunlaşmıştır.

Devletlerin yönetim anlayışları ve yönetim biçimleri onların politikalarını etkileyen temel bir unsurdur. Konstrüktivizm, devletlerin kendilerini tanımladığı ilkeler ve bunların ışığında ortaya çıkan davranışları onların kimliğiyle ilişkili olduğu varsayımına dayanır. Güçlü kültürel yapısı ve yüzyılları aşan geçmişiyle Orta Doğu ülkeleri özellikle dış politikada

sergiledikleri siyasal anlayışlarıyla bu kuramın inceleme alanına örnek verilebilir. Bölge ülkelerinden Irak ve İran gibi ülkelerin dış politikaları konstrüktivizm kuramı çerçevesinde incelendiğinde elde edilecek verilerin gerçekliği göze çarpacaktır. Kuram, bu ülkelerin kimliklerinden kaynaklanan gerçekliklerin ve uyarlandığı siyasetin anlaşılmasında geniş ve anlaşılır bir çerçeve sunduğu gerekçesiyle incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

1.1.2. Konstrüktivizm Kuramının Oluşumu

‘Büyük Tartışmalar’ (The Grand Debate) yaklaşımı sayesinde konstrüktivizm kuramının uluslararası ilişkilerdeki yeri tarihsel süreçle birlikte daha net bir şekilde görülecektir. Bu yaklaşım sayesinde konstrüktivizm teorisinin tarihsel arka planını açıklama kapasitesi artmış olacaktır. Bahsi geçen yaklaşım uluslararası ilişkiler teorilerinin bir tasnif şeklidir.

Uluslararası ilişkiler yazımında ‘Büyük Tartışmalar’ı üçten fazla şekilde ele alan çalışmalar var olmakla birlikte, bu çalışmada üç temel tartışma ele alınacaktır. Bu bağlamda birinci büyük tartışma idealizm-realizm kuramları arasında yaşanmıştır. İkinci büyük tartışma ise, gelenekselciler-davranışsalcılar arasında gerçekleşirken, üçüncü büyük tartışma ise pozitivism-post pozitivism arasında cereyan etmiştir. (Lapid, 1989: 235)

İdealizm-Realizm kuramları arasında vuku bulan birinci büyük tartışma 1918-1939 yılları arasında gerçekleşmiştir. İki savaş arası olarak nitelendirilen bu dönem bir tarafta realizm savunucularının kritikleri diğer tarafta ise, idealizm savunucularının kritikleri ile şekillendirilmiş ve ikiye bölünmüş bir uluslararası ilişkiler yazısı ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda ise; bu tartışmalardan insan doğasına idealizmin zıddı yönde atıf yaparak varsayımda bulunan realizmin üstün geldiği varsayılmaktadır. (Kaya, 2008: 83) Nitekim bu durumun İkinci Dünya Savaşı’nın başlangıcı ve sonuçları ile ilgisi olduğu öne sürülebilir. Bu bağlamda 1939 yılında Edward H. Carr’ın (Carr, 1946) kaleme aldığı “The Twenty Years’ Crisis 1919-1939” adlı eserinde dile getirdiği eleştirilerle idealizme güçlü bir itiraz söz konusudur. Artık uluslararası siyaset ‘realizm gözlüğü’nden daha sık görülür olmuştur. Nitekim İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra realizm kuramının uluslararası ilişkilerde tümüyle baskın olduğu kabul edilse de unutulmamalıdır ki; modern devlet öncesi ve sonrası dönemde realist paradigma literatürde bulunmaktadır. Özellikle Thucydides (İ.Ö.460- 400), Machiavelli (16. yüzyıl) ve Hobbes’un (17. yüzyıl) eserlerinde yaptıkları tüm analizlerle realizmin klasikleri arasında sayılırlar. (Knutsen, 1992: 235)

İkinci büyük tartışmanın tam olarak ne zaman ortaya çıktığı konusunda ihtilaf söz konusu olsa da uluslararası ilişkilerde 1960-1970 yılları arası dönemi kapsadığı kabul görmektedir. (Gözen, 2015: 45) Bu tartışmada taraflar gelenekselciler (traditionalism) ve davranışsalcılar (behavioralism) olarak ayrılmaktadır. Bu noktada belirtmek gerekir ki, realizm kuramı gelenekselci kanadı temsil ederken, “Dış Politika Analizi” (DPA) davranışsalcı ekolü temsil etmektedir. Söz konusu tartışmada uluslararası ilişkiler teorilerinin hangi bilimsel temel üzerine oturtulması gerektiği konusunda, yani metodolojik görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. (Smith, Booth& Zalewski, 1996) Nitekim hem geleneksel ekol hem de davranışsalcı ekolün pozitivist epistemoloji hususunda bir görüş ayrılığı mevcut değildir. Daha önce de belirtildiği üzere bu tartışmanın odak noktasını “metodoloji” oluşturmaktadır. Bu bağlamda davranışsalcılar doğa bilimlerinde kullanılan yol ve yöntemlerin uluslararası ilişkiler çalışmalarında da kullanılabileceğini savunmaktadır. (Jackson& Sorenson, 2006) Sözel anlatılar yerine matematik ve istatistik gibi sayısal bilimlere daha fazla ağırlık veren davranışsal ekol, uluslararası ilişkiler disiplinine “*sistem yaklaşımları, oyun teorileri, veri depolama, karar alma yaklaşımları, simülasyon, analiz düzeyi, çatışma çözümlemesi ve içerik analizi*” gibi katkılar sağlamıştır. (Kaya, 2008: 87) Böylelikle davranışsalcılar uluslararası ilişkiler eğitimine pedagojik ve metodolojik anlamda katkı sağlamıştır.

Üçüncü büyük tartışma olarak nitelendirilen tartışma ise pozitivism ve post-pozitivism arasında cereyan etmiştir. (Lapid, 236-237) 1980 sonrası başlayan bu tartışma günümüzü de kapsamaktadır. Pozitivistlerle post-pozitivistler arasında yaşanan bu tartışmada davranışsalcılar ve gelenekselcilerin ‘metodoloji’ tartışmasının aksine ‘epistemoloji’ tartışmalarının odak noktasını oluşturmuştur. (Smith, Booth& Zalewski, 1996) Söz konusu tartışma tarihsel ve entelektüel açıdan anti-pozitivist düşünce ve sosyolojik teamülleri içeren bir tartışma olarak ortaya çıkarken, konstrüktivizm de üçüncü büyük tartışma içerisinde kendisine yer edinmiştir.

Pozitivizmin temel parametrelerini

- “Gerçekliğin Doğası: madde temelinde, madde ve ‘ide’ şeklinde iki parçalı mekanistik bir yapı,
- İnsan: rasyonel, dışsal kanunlara itaat eden ve bilim yolu ile doğayı ve toplumu dönüştüren,
- Olgulararası İlişkiler: determinizm (neden-sonuç ilişkisi),
- Bilimin Amacı: doğayı ve toplumu denetim altına almak,
- Parça-Bütün İlişkisi: mekanistik bütünü anlamak için bütünü indirgeyebilecek en küçük parça (atom, aile vb.)” (Marsh ve Stoker, 2010: 193) şeklinde sıralamak mümkündür.

Post pozitivistizmin ise yukarıdaki sorulara çok farklı cevapları olduğu gibi kendi içerisinde dahi cevaplara yanıt olarak bir konsensus sağlayabileceği şüphelidir. Çünkü post pozitivistler özü gereği kalıpları ve bir yerde konumlanmayı reddeder. Dolayısıyla, post pozitivistler disiplin içerisinde pozitivistizmin hegemonyasını aşmayı veya kırmayı hedeflemektedir. (McSweeney, 1999: 114) Bu kuramlar aslında sosyolojik özellikte görüşlerdir. Yani insandan ve toplumdan bağımsız bir uluslararası siyaset teorisi kabul edilmemektedir. Çünkü post pozitivistlere göre; zaman ve mekân ilişkisini yok sayan laboratuvar ortamında ‘hakikat’ gerçekleşmemektedir.

Böylelikle post pozitivistler, *“pozitivistizmle arasına mesafe koyması gerektiğini ve ürettiği gerçeklik ile meşruiyet kazandırdığı güç ilişkilerinin farkına varıp, dışladığı ve marjinalize ettiği aktör ve süreçlere eğilmesi gerektiğini”* (Balta, 2014: 152) belirttiler. Aslında böylesi bir eleştirel bakış açısının temelinde ‘batı merkezli’ olarak üretilen birçok teorelin meşruiyet kaynağı olarak kullanılmasının engellenmesi bulunmaktadır. (Karagöz, 2008: 25)

Yukarıda belirtilen üç tartışmaya yönelik sınıflandırmaya eleştirel bir bakış Navon’un düşünceleridir. Navon (2001: 611) ilk olarak insan doğasına ilişkin düşünceleri ideolojik olarak sınıflandırırken, aynı zamanda bu tartışmanın devam eden bir süreç olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim Navon’a göre söz konusu tartışma Sokrates öncesi dönemden itibaren Batılı düşünürlerin idealistler ve realistler olarak ayrışmasına sebep olan felsefi bir tartışmadır. İkinci tartışmanın da benzer şekilde henüz bitmediğini belirten Navon, bu tartışmanın insan bilgisi çerçevesinde rasyonalist ve rasyonalist olmayan görüşler etrafında şekillendiğini savunmaktadır. Buna göre uluslararası ilişkiler bilimsel ve tarihsel görüşler (davranışsalcılık-gelenekselcilik) olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu bağlamda davranışsalcılık devlet davranışlarının evrensel nitelikteki yasalar ile anlaşılabilirliğini savunurken, gelenekselcilik devlet davranışlarını incelerken tarihsel bağlamın da genel yönleri ile değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Navon “üçüncü tartışma”nın Fransız yapı-bozumcularının Amerikan akademiyası üzerindeki etkisinden türetilmiş olduğunu iddia etmektedir. Bu bakımdan akımın takipçilerini de postmodernistler ve konstrüktivistler olarak belirtmektedir. (Navon, 2001: 612) Bu noktada belirtmek gerekir ki, Navon uluslararası ilişkiler teorilerinin ardışık olan ve diğer teorelin bitmesiyle ortaya çıkan yeni teoriler varsayımına dayanan kronolojik tasnife karşı çıkmaktadır. Nitekim “büyük tartışmalar” sürecinin hala devam ettiği görüşü de bunu gösterir niteliktedir.

Konstrüktivizm teorisi üçüncü tartışma içerisinde ‘orta yol’ bir teori olarak öne çıkmaktadır. (Adler, 1997) Aslında orta yol tanımı bu teorinin ne pozitivist ne de post pozitivist cenahta tam anlamıyla konumlanmadığına vurgu içindir. Konstrüktivizm yaklaşımını Anthony Giddens;

- a. “Klasik sosyal teoriye eleştirel bir yaklaşım sağlama,
- b. Modernitenin ikilemleri ve doğası hakkında post-Marksist bir açıklama geliştirme,
- c. Sosyal teorinin konusunu yeniden kavramsallaştırma” (Yıldırım, 1999) amaçları doğrultusunda kullanmıştır.

Konstrüktivizm bir nevi Onuf’un (1989) da ifade ettiği gibi, bu “*ikilikleri yok etmek için oluşturulmuş bir ‘orta yol’ bulunması içindir*”.

Durkheim, Marx, Habermas ve Foucault gibi önemli düşünürlerin yapıtlarını inceleyerek yapılanma teorisini ele almaya başlayan Anthony Giddens, zamanla bu düşünürlerin düşünceleri ile teorinin genel çerçevesini oluşturmuştur. (Yıldırım, 1999: 26) Bu bağlamda yapılanma teorisi toplumu var eden unsur olarak insanı ele alır ve insanların toplumu var ederken bunu tarihsellikleri içerisinde gerçekleştirdiğini savunur. Söz konusu yaklaşımda aynı zamanda yapısalcı yaklaşımda olduğu şekliyle yapanı doğrudan belirleyen bir yapı veya bireyci yaklaşımlardaki gibi bağımsız bir yapan yerine her ikisinin de etkileşim halinde olduğu bir görüş savunulmaktadır. (Ereker, 2013) Yani Giddens yapıları hem etkileşimin bir koşulu hem de bir sonucu olarak kabul etmektedir. Benzer şekilde Fulya Ereker (2013: 59) de bu durumu ‘*yapı da, yapan da aynı madalyonun iki yüzü*’ gibi algılandığını belirtmiştir. Böylelikle yapı ve yapan arasında sağlanan bu eşitlik, pozitivistin epistemolojik özne-nesne ayrımının aşılmasına imkan sağlamaktadır. Ayrıca Giddens’in bu teorisi uluslararası ilişkileri bütüncü-bireyci açıklama modellerini hapsettiği alandan kurtarmıştır. (Ereker, 2013) Diğer taraftan yapılandırma kavramı aktörler arasında daha dinamik bir bakış açısı sunarken, inşacı yaklaşım bu kavramı anarşi ile ilgili olarak daha az katı bir bakış açısı sunmak amacıyla başlangıç noktası olarak kullanılmaktadırlar. (Jackson & Sorensen, 2006: 163) Bu bağlamda sosyal inşacı yaklaşım kimlik, çıkar ve anarşi gibi konstrüktivizmin temel kavramlarını açıklamak için sıklıkla yapılanma teorisine başvurmaktadır.

Köken itibariyle eski Yunan düşünürlere kadar götürülebilen idealizm, konstrüktivizm için de bir kaynak niteliğine haizdir. Konstrüktivizm 1970’lerden itibaren Hedley Bull ve Martin

Wight v.b. yazarlar öncülüğünde gelişen İngiliz Ekolü yaklaşımından etkilenirken (Wendt, 1999:4), Bahar Rumelili de (Balta, 2014: 151) konstrüktivizimin 1980 sonrası yaşanan epistemolojik tartışmalardan etkilendiğini vurgulamaktadır. Bu noktada belirtmek gerekir ki, konstrüktivizm kavramını uluslararası ilişkiler literatürüne ilk kazandıran kişi Nicolas Onuf'tur. Onuf (1999: 36) yazmış olduğu eserinde konstrüktivist düşüncelerinin temelini 'Yapılandırma Kuramı' ve özellikle Giddens'in çalışmalarına dayandığını belirtmektedir. Böylelikle söz konusu teori uluslararası ilişkiler disiplinine sosyolojinin katkısı ile uyumlu hale getirilmiştir.

Çizelge 1.1. Konstrüktivist Paradigmanın Temel Parametreleri (Karagöz, 2008: 28)

Gerçekliğin Doğası Nedir?	İnsan	Olgular Arası İlişkiler	Bilimin Amacı	Parça-Bütün İlişkisi
Pozitivizmin maddi-olana ontolojik önceliğinin yerine sosyal olguların etkisi ve varlığının kabulü.	Pozitivizmdeki insan doğasına yapılan atıfları kabul etmez. İnsan doğası ne iyi ne de kötü olarak verili değildir.	Pozitivizmdeki neden-sonuç ilişkisinin yerini karmaşık yapılar oluşturmaktadır. Ya-ya da (Aristo mantığı) ilişkisi yerine hem hemde ilişkisi söz konusudur.	Bilimin amacı doğanın dilini keşfedip kontrol altına almak değildir. Sosyal olguları hiçe saymadan bütünü açıklayabilmektir	Pozitivizmin indirgemeciliğinden farklı olarak her daim parça-bütün ilişkisinin birbirini kuran, yeniden kuran ya da bozan bir ilişki ağının varlığı söz konusudur.

Pozitivizm ile konstrüktivizm insan olgusundan bilimin amacına değin farklı görüşler ileri sürmektedir. Tabloda da görüldüğü gibi konstrüktivizmde bazı olguların yeri ve mahiyeti pozitivizme oranla oldukça muğlaktır. Bu sebeptendir ki; 'devlet' ve 'devletlerarası ilişkiler' olgusuna konstrüktivist bir bakış açısının farklı olması doğaldır.

Wendt (1999: 194) en üst amil olarak insanı görmekte ve devletleri de uluslararası yapının insanları şeklinde ele almaktadır. Nitekim Wendt insanlar gibi devletlerin de uluslararası sistemde arzuları, inançları ve amaçları olduğunu ileri sürer. Aynı zamanda günlük yaşantıda da sık sık devlete insani özellikler atfedilirken, bunu herkesin yaptığı iddia edilmektedir. Bu noktada örnek vermek gerekirse "Amerika Birleşik Devletleri'nin Basra körfezinde güvenlik çıkarının bulunduğunu, Irak'ın Kuveyt'i işgali ile bunların 'tehdit' edildiğine 'inandığını' ve bu yüzden Irak'a saldırdığı söylenir." İnsana has özellikler olan "tehdit", "inanmak" vb.

özellikler böylelikle devlete atfedilmiş olunur. Nitekim Wendt'te (1999: 194) bu insani özelliklerin devlete atfedilmemesi halinde uluslararası ilişkileri anlamlandırmanın mümkün olmayacağını iddia etmektedir. Böylelikle uluslararası yapı içerisinde sosyal varlık statüsüne sahip olan devletler, dış politikalarını güç dağılımı ve maddi unsurlardan ziyade kendilerini tanımladıkları bu sosyal yapıda oluştururlar. (Wendt, 1995: 71) “*Kim olduğumuzu bilmeliyiz ki ne istediğimizi bilmeliyiz.*” (Wendt, 231) Kim olduğumuzu bilmek ya da kim olduğumuzun tanımlanması bir kimlik olgusudur. Devletlerin niyetleri ve çıkarları kimliklerden kaynaklanır. ‘Kimlik’ oluşumu ise öznelerarası bir özelliğe sahiptir. (Wendt, 160-161) Söz gelimi, bir ülkenin kendisini dünyada demokratik bir ülke olarak varsayması tek başına bir anlam ifade etmez, diğer ülkelerinde bu doğrultuda düşünmesi gerekir. Örneğin; Sisi her platformda Mısır’ın en demokratik ülke olduğunu söylese de bu düşüncenin diğer ülkeler nezdinde de paylaşılması gerekmektedir.

Uluslararası sistemin anarşik yapısına ilişkin en önemli eleştirilerden biri de Wendt’in inşacılığından gelmektedir. Bu bağlamda anarşinin verili olmadığını ve bunun değişken olabileceğini savunan Wendt, devletlerin “*ondan ne anlıyorsa o*” olduğunu iddia etmektedir. Wendt (246-312) “Hobbesiyan, Lockçu ve Kantiyen anarşi kültürü” şeklinde üç anarşi kültürünü ele almaktadır. Ona göre devletler bu anarşi kültürlerinden birini seçerek uluslararası arenada dış politikalarını uygulurlar.

1.1.3. Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm

Tüm akademik disiplinler ve bilimsel faaliyetler özgün düşünce yapıları, fikirler ve teoriler geliştirmek için ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, ilgili disiplindeki soyut, düşünsel ve teorik yapılar ile ampirik bulgular ve gelişmeler arasındaki etkileşim, elde edilen bilimsel birikimin olgunlaşmasına ve bu disiplinlerin gelişimine katkılarda bulunmuştur. Uluslararası ilişkiler disiplini de, ortaya çıktığı 1920’li yıllardan itibaren uluslararası ilişkiler olgusunu açıklamak, anlamak ve bu olgunun savaş, barış, entegrasyon, kriz, silahlanma, insan hakları, ülkelerarası işbirliği gibi değişik boyutlarını tanımlamak ve öngörebilmek için pek çok öneri, fikir setleri ve teoriler geliştirmiştir.

Soğuk Savaş sonrasında bu teorilerden en öne çıkanı ise inşacılık veya diğer ismi ile konstrüktivizm olmuştur. Uluslararası ilişkiler çalışmalarında ilk olarak Nicholas Onuf (1989)’ un 1989 yılında kaleme aldığı “World of Our Making” adlı çalışmasında yer alan

inşacılık kavramı, kullandığı temel kavramlar ve sosyal bilimlere yaklaşımı açısından sosyoloji ve sosyal teoriye dayanır ve yalnızca uluslararası ilişkilere özgü bir bakış açısı değildir. Sosyal bilimler alanındaki çalışmaların başvurduğu bilimsel yaklaşıma yapılan eleştirilerin yansımalarını da içerisinde barındıran ve bir metateori olarak da nitelendirilen inşacılığın kökleri Wilhelm Dilthey, R.G. Collingwood ve Ludwig Wittgenstein gibi filozofların çalışmalarına dayanmaktadır. (Chernoff, 2007: 132)

İnşacılık kavramı temelde, bilginin aktörlere pasif ve objektif bir şekilde aktarılmasının mümkün olmadığını ve aktörlerin Kant'çı bilim felsefesine göre bilgiyi kognitif yapılar aracılığıyla yorumlayarak öğrendiğini savunmaktadır. (Rawls, 1980) Bu kavramın uluslararası ilişkilerin yorumlanmasında kullanılırken de felsefe, sosyoloji ve sosyal teori alanlarındaki kurumsalcılık, post-yapısalcılık, sembolik etkileşimcilik gibi bir dizi yaklaşımdan etkilendiği görülmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplini 1980'li yılların ortasından itibaren aynı dönemlerde siyaset felsefesinde öne çıkan post-yapısalcı ve post-modern yorumlardan etkilenmeye başlamıştır. Michel Foucault ve Jacques Derrida'nın eserlerinden etkilenen R.Ashley, H.Alker ve R.B.J. Walker gibi teorisyenler uluslararası ilişkilerde kullanılan bakış açılarını eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmuş ve epistemolojik bir tartışmayı başlatmışlardır.

Genel hatlarıyla bu tartışmada uluslararası ilişkilerin pozitivist bilimsel düşünce yapısıyla bir ayrışmaya gitmesi gerektiği ve verilen olarak kabul ettiği gerçekliklerin ve güç ilişkilerinin yanı sıra bugüne kadar incelemelerin dışında bırakılan ve marjinalize edilen aktörlerin ve süreçlerin de uluslararası ilişkiler disiplininde dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. Ancak bu eleştirilerin ampirik olarak doğrulanabilirliği sorgulanmış ve hâkim yaklaşımlar tarafından uluslararası ilişkiler disiplininden dışlanmışlardır. (Chernoff, 2007: 132)

Uluslararası ilişkilerde inşacı yaklaşımı öne çıkaran bilim adamları ise teorilerini pozitivism ve post-pozitivism arasında keskin bir ayrım yapılmaması gerektiğini savunarak bir “orta zemine” oturtmaya çabalamış (Adler, 1997) ve 1920'lerden itibaren uluslararası ilişkiler disiplininde hâkim olan teorik yaklaşımlarla inşacılık arasındaki farkın epistemolojik ayrışmadan değil ontolojik farktan kaynaklandığını savunmuşlardır.

Egemen teorik yaklaşımlar devletleri veya bireyleri uluslararası ilişkilerin temel analiz birimi olarak görmekte ve bu aktörlerin beraber var oldukları sosyal ortamları, aktörlerden bağımsız ve ayrı kabul eden bireysel bir ontolojik bakış açısıyla yorumlamaktadır. İnşacılık ise temelde üç ontolojik varsayımdan hareket etmektedir. Konstrüktivistler; devletlerin karar alma mekanizmalarında fikirlerin belirleyici öneme sahip olduğu, aktörlerin çıkarlarının kimlikler tarafından şekillendiği ve aktörler ile yapıların birbirini karşılıklı olarak inşa ettiği savlarından yola çıkar. (Agius, 2016: 71) İnşacılığın rasyonalist yaklaşımlardan en önemli farkı, kimlikleri ve çıkarları verili ve sabit olarak görmeyip “bağımlı bir değişken” olarak ele almasıdır. (Ertem ve Öner, 2012: 410)

İnşacı yaklaşım, hakim paradigmalardan farklı bir tercihle sosyal bir ontolojik bakış açısı kullanarak, sosyal varlıklar olarak kabul ettiği bireyler ve devletler gibi aktörlerin, onları çevreleyen, algılarını ve davranışlarını etkileyen ortamdan ayrı düşünülmemesi gerektiğini savunmuştur. (Collins, 2016: 71) Bu sosyal ontolojik yaklaşım çerçevesinde inşacılık kavramı uluslararası ilişkilerde genel itibarla, sosyal faktörleri maddi faktörlere bir rakip olarak görmemektedir. ¹Aksine sosyal faktörlerin maddi gerçekliklerin anlamlandırılmasında etkin olduğunu savunmaktadır. İnşacılar tek bir objektif gerçeklikten ziyade bağlama göre değişen bir gerçeklikten söz ederler. Karin Marie Fierke (Dunne, Kurki ve Smith, 2010: 178-179) buna Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle yaşanan değişiklikleri örnek göstererek, savaşın ardından tarihsel bağlamın öneminin ortaya çıktığını ve barıştan savaşa, savaştan işbirliğine giden yolla ilgili soruların arttığını belirtmiştir. Bu sebeple inşacı yaklaşım hâkim teorik bakış açılarıyla uluslararası ilişkilerde güç dengesinin mi yoksa kimliklerin mi esas belirleyici olduğu konusunda tartışmak yerine güç dengelerine yönelik algıların “ben” ve “öteki” kavramlarının tanımlamalarıyla şekillendiğini ve birbirinden ayrıştırılarak düşünülmemesi gerektiğini savunur. (Balta, 2014: 164-166)

İnşacılığın uluslararası ilişkilerde öne çıkması da güç dengesi ve kimliklere dair yaklaşımının Soğuk Savaş’ın sona ermesinin yorumlanmasında en etkili faktör olmasından kaynaklanmıştır. Ana akım uluslararası ilişkiler teorilerinin Soğuk Savaş’ın bitimi gibi temel

¹ Bu noktada, konstrüktivistler arasında da ontolojik ve epistemolojik bir ayrışmanın ‘maddi’ olan ile ‘sosyal faktörler’ arasındaki ilişki ağını betimlemede ortaya çıktığı görülmektedir. Araştırma gündemini metodolojiden ziyade; maddi faktörlerin yanı sıra norm, kimlik ve kültür gibi öğelerin de katkı payının bulunduğu bir ontoloji ile kurgulayan Katzenstein nevi konstrüktivistler olduğu gibi, sosyal güçlerin bakış açısının maddi temelli anlatıma üstünlüğü olduğunu savunan inşacılar da bulunmaktadır. (Jørgensen, 2018: 547, 555)

bir gelişmeyi öngörememiş olmaları, bu teorilerin uluslararası ilişkilerde ve küresel düzendeki değişimi açıklamakta yetersiz kaldıkları kanısını oluşturmuş ve bu teoriler üzerinde sarsıcı etkiler yaratmıştır. Neorealizm ve neoliberalizm gibi devletlerin yalnızca rasyonalist bir yapıya sahip olduğunu savunan teorilerin geçerliliğinin sorgulandığı bu ortamda uluslararası ilişkilerin değişebilen sosyal ve kültürel yapısına vurgu yapan inşacı yaklaşım, o güne kadar uluslararası ilişkiler disiplininde egemen olan rasyonalist teorilere alternatif bir yaklaşım olarak konumlanmaya başlamıştır.

Alexander Wendt'in 1992 yılında kaleme aldığı "Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics" isimli makalede "*anarşi biz ne yaparsak odur*" diyerek kastettiği uluslararası sistemin anarşik yapısının veya çift kutupluluğunun bir şekilde sosyal olarak inşa edildiğidir. (Wendt, 1992: 391-415) İnşacılık kuramında uluslararası sistemin, devletlerin ortak anlam dünyalarının ve davranış pratiklerinin bir araya gelmesiyle oluşan bir sosyo-kültürel yapısı olduğu savunulur. Uluslararası sistemin anarşik yapısı da, devletlerin kendi üstünde bir güç ve otoritenin olmadığını kabul ederek birbirleriyle güç rekabeti içerisine girmesini gerekli kılan güç yokluğuna yükledikleri anlamdan ve yerleşik dış politika pratiklerinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, var olan sosyal-kültürel yapı, anarşik düzeni içine alıp onu şekillendirebilir. Bu sebeple inşacı yaklaşım, devletlerin içinde bulunduğu ve oluşumuna etki ettiği sosyal-kültürel yapıyı inceleyerek uluslararası ilişkileri yorumlamaya çalışır.

Bunun dışında inşacılar çoğunlukla devletlerin değişmez çıkar ve güvenlik yaklaşımlarının sabit olduğundan hareket eden realist argümanın uluslararası ilişkilerin doğasına ilişkin yanıltıcı bir tutum içerisinde kendisini konumlandığını ileri sürerler. Dolayısıyla uluslararası ilişkilerin merkezinde yer alan devletlerin birbirleriyle yürüttüğü ilişkilerin statik olmadığına, dinamik olduğuna kanaat getirilir. Bu doğrultuda aktörler kendi sosyal bağlamlarını oluştururlar ve çıkar, davranış ve kimlikler buna göre şekil alır. (Copeland, 2006: 3) Böylelikle, literatürde yer alan, teori ve pratikte anlam kazanan birçok kavramın (güç, tehdit vb.) aktörler tarafından yükledikleri anlam sayesinde geçerlik kazandıkları görülür. Çalışma alanında yer alan aktörlerin 'kendileri' ve 'diğerleriyle' ilgili algılarını, interaktif normatif bir çerçevenin şekillendirdiğini öne süren inşacılar (Kauppi, 146); inanç, kimlik, sosyal yapı ve kültür gibi nosyonları ön plana çıkar ve ilişkilerin doğasında belirleyici unsur olarak değerlendirilir.

Bu perspektifteki sistemik yaklaşım; devletlerin çıkarlarının neorealist ve neoliberal bakış açılarının işaret ettiği gibi maddi şartlar ve fonksiyonel ihtiyaçlardan mütevellit devletlerin doğasında bulunan tercihlerden oluştuğu görüşüne karşı çıkmaktadır. Aksine, yukarıda bahsedilen ‘normatif çerçeve’ referans noktası alınarak; devletlerin çıkarlarının belirlenmesinde, normların ve uygun olanın algısının karar alıcılar üzerindeki etkisi vurgulanır. Buna ek olarak, normlar ve değer yargıları değiştikçe devletlerin davranış ve çıkar tanımlamalarının değişebileceğini öne sürmektedir. (Finnemore, 1996: 2-3) Böylece literatürde yer alan, teori ve pratikte anlam kazanan birçok kavramın (güç, tehdit vb.) aktörler tarafından yükledikleri anlam sayesinde geçerlik kazandıkları görülür.

İnşacılık yaklaşımı dünyayı dışarıdan gözlemleyen ve olduğu gibi sabit gören pozitivist ve davranışçı ekolden farklı olarak, dünyayı oluşma süreci içerisinde bir organizma gibi değişim gösteren ve inşa olan bir proje gibi algılamaktadır. Bununla birlikte normların ve sosyal ilişkilerin bunda çok büyük etkisi olduğu düşünülür. Realistler uluslararası sistemde normların betimleyici gücü olmadığı iddiasını taşıırken, inşacılar uluslararası ilişkilerde güvenliğin inşasında normların başat rol oynadıklarını savunurlar. (Dunne, Kurki& Smith, 2013: 189) Yine bu normlar sistemde yer alan aktörlerin güvenlik algılarını ve çıkarlarını belirlemede de etkilidir. Bu durumda materyal unsurlarla varolan ve kendini şekillendiren kavramların temelinde aslında düşünce yapıları yatmaktadır. Böylelikle sistemin kendisini de oluşturan, fikirler ve bunların etkileşimidir.

Bu bakış açısından; eleştirel güvenlik çalışmalarıyla yine benzer olan noktalardan hareket ederek gerçeklik ve bilgi gibi kavramların da insan bilinci ve iradesinden bağımsız unsurlar olmadığını ileri sürerek uluslararası toplumun ve güvenliğin inşasında yer alan tüm unsurların sosyolojisini anlamaya yöneldiği belirtilebilir. (Dunne, Kurki ve Smith, 2013: 189) Bu nedenle sadece yapının kendisi değil, aynı zamanda fail, yani öznenin de merceğe alınması söz konusudur. Bu da failin sosyal bir varlık olmasından ötürü araştırma konusu değeri taşımasını mümkün kılar. (Kaufman, 2013: 165) Dolayısıyla düşünceyi meydana getiren inanç ve algı gibi faktörlerin önem taşıdığı gerçeği göz önüne alınarak dış politika ve güvenlik yönetiminde de bu faktörlerin göz ardı edilmemesi gerektiği vurgulanır.

Bu yaklaşıma göre uluslararası ilişkilerin doğası maddi unsurlara değil, sosyal temeller ve unsurlara dayanır. Bu unsurlar aktörlerin davranış biçimlerini etkilediği ve eylemlerini şekillendirdiği gibi aynı zamanda kimlik ve çıkarlarını da etkilemektedir. Bu noktadan

hareketle güç, çıkar ve güvenlik gibi kavramların popüler olmasıyla, kültür, sosyal yapı ve kimlik gibi kavramların arka plana itilmesi söz konusu olmuştur. Böylece bu yaklaşım bunları merceğine alarak boşluğu doldurma çabası iddiasını taşır.

1.2. Konstrüktivist Analiz Düzeyinde Bir Birim Olarak Kimlik

İnşacı yaklaşıma göre, uluslararası sistemin sosyal-kültürel yapısı ile uluslararası siyasette etkin olan tüm aktörlerin davranışları arasındaki ilişkiyi tanımlayan en temel kavramlardan birisi kimliktir. Konstrüktivistler arasında genel kabul gören kimlik tanımı; kimliği sosyal ilişki ağı bütününde norm, kural ve pratiklerin etkileşimiyle oluşmuş yapıda ‘etkileşimsel’ olarak betimlemektedir. (Kauppi ve Viotti, 2020: 154) Bu yaklaşımla kimlik, aktörler için çıkarlarını belirlerken temel teşkil etmektedir. Kimlik ve kolektif algılama, karşılıklı yapıcı mahiyette birbirini besleyen bir süreçtir.

Alexander Wendt (1999: 279-280) kimliği, “amaçsal ve davranışsal eğilimler üreten amaçsal aktörlerin bir niteliği” olarak ele alır ve kimliğin “Benliğe ait düşünceler ve Öteki’ne ait düşünceler” olmak üzere iki yapı taşından oluştuğunu iddia eder. Yani kimliğin hem iç hem de dış yapılar tarafından oluşturulduğunu savunur ve “kişisel ya da kurumsal”, “tip”, “rol” ve “kolektif” olmak üzere kimliğin dört türünden bahseder. Wendt’e (1999: 290) göre, “Devletler, davranışları kurumsal, tip, rol ve kolektif kimliklerden kaynaklanan çeşitli çıkarlar tarafından güdülenen aktörlerdir”.

Bu görüş açısından kimlik; üretilen, zamanla değişebilen öznelarası bir anlatımla yorumlanmaktadır. Kategorik olarak kimlik tercihi, tercih edilen kimlik ile özdeşleştirilen normları öne çıkaracağından inşacılığın temel argümanlarından olan ‘uygunluk mantığını’ harekete geçirecektir. Böylelikle normların davranışlar üzerindeki etkisi, belli kimliklerdeki aktörlerin uygun davranışı seçme eğilimini de açıklamaktadır. (Dunne, Kurki ve Smith, 2013: 190)

Bu akıl yürütme ile; sosyal aktörler olarak kurgulanmış devletler çeşitli kimliklere sahiptir ancak bu kimlikler verili ve sabit kabul edilmez. Devletlerin kimlikleri verili ve sabit olmayıp sosyal etkileşim sonucu üretilir ve sürdürülür. (Guzzini& Leander, 2006: 96-98) Özel bir tanım olarak ‘devlet kimliği’ terimi ilk kez inşacı teori sayesinde uluslararası ilişkiler jargonuna girmiştir. (Fearon, 1999) Konstrüktivist yaklaşım, devletlerin

kimliklerinin uluslararası ve ulusal düzeyde var olan kolektif anlayışlarla şekillendiğini savunur. İki taraflı işlediği varsayılan süreçte; bir yandan devletlerin birbiriyle etkileşimi normların, ortak anlamların ve uluslararası ilişkilerin kurumlarının inşasına katkıda bulunurken diğer yandan bu oluşumlar devletlerin davranış ve kimliğini etkilemektedir. (Kauppi ve Viotti, 2020: 157)

Ancak devletlerin kimlikleri, yönettikleri toplulukların etnik köken ve dini yapısı gibi özelliklere indirgenmemelidir. Bu bakımdan inşacı yaklaşımda bahsedilen kimlik anlayışı, Soğuk Savaş sonrasında Huntington'ın öne sürdüğü medeniyetler çatışmasında bahsedilen özcü kimlik anlayışından kesin bir şekilde ayrılır. Örneğin, Polonya'da nüfusun çoğunluğunun Hristiyan olması, Hristiyanlığı o devletin kimliği yapmadığı gibi Türkiye'de de nüfusun çoğunluğunun Müslüman olması, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kimliğinin Müslüman olduğu anlamına gelmemektedir. Önemli olan o devletin kimliğini kendisinin nasıl tanımladığı ve bu tanımın uluslararası ortak anlayış içerisinde ne derecede kabul edildiğidir. (Dunne, Kurki ve Smith, 2013: 190) İnşacılık teorisinde kimlik kavramı devletlerin çıkarlarına dair algılarını ve bu algılara göre aldıkları kararları şekillendiren ana faktörlerden birisidir. İnşacılar, ulusal çıkarların çeşitli çıkar gruplarının arasındaki rekabet sonucunda şekillendiğini savunan liberal yaklaşımdan ve uluslararası sistem tarafından çıkarların dikte edildiğine inanan realist yaklaşımlardan farklı olarak ulusal çıkarların kimlikler tarafından inşa edildiğini ve devletlerin kimliklerini kabul ettirmek için tercihlerde bulunduklarını savunmaktadır. (Guzzini ve Leander, 2006: 97)

İnşacılar göre kimlikler, çıkarların tanımını teşkil ettiği kadar devletlerin tehdit algılarını da şekillendirmektedir. İnşacılık teorisinin açıklandığı ders kitaplarında bu konuda sık verilen bir örnek, ABD'nin Birleşik Krallık'ın nükleer silahlarını bir tehdit olarak algılamazken Kuzey Kore'nin veya İran'ın geliştirdiği nükleer kapasitesini ulusal güvenliğine ve küresel düzene karşı hayati bir tehdit olarak nitelendirmesidir. (Wendt, 1995) Bu durumun realist yaklaşımla açıklanması mümkün değildir, çünkü Birleşik Krallık'ın nükleer kapasitesi Kuzey Kore'ye ve İran'a kıyasla çok üstündür. Her ne kadar ABD ve Birleşik Krallık arasında sıkı bir ittifak bulunsun da realist yaklaşıma göre devletlerin güvenlik çıkarları başka bir devlete emanet edilmemelidir. İnşacılar göre (Balta, 2014: 140) ABD'nin, Birleşik Krallık'ın ve Kuzey Kore'nin kimliklerini farklı şekilde algılaması Kuzey Kore'nin tehdit olarak nitelendirilmesindeki en önemli faktördür. Bu bağlamda Birleşik Krallık rasyonel, demokratik ve uluslararası normları kabul eden bir devlet olarak

görülmektedir. Bunun aksine Kuzey Kore ve İran ise otoriter, saldırgan ve irrasyonel hareketlerde bulunabilecek devletler olarak nitelendirilmektedir.

Ancak yukarıda belirtildiği gibi kimlikler ve kimliklerin algılanma biçimi değişmez ve statik bir yapıya sahip değildir. Yosef Lapid ve Friedrich Kratochwil (1996) kimlikleri “*çeşitlilik ve sosyal karşılıklı inşa*” kavramlarının birlikte düşünülmesi gerektiğini belirtirler. Kültürde olduğu gibi kimlik de tek tip ve asla değişmeyen bir yapıda değildir. Yani inşacılara göre kimlikler de ulusal ve uluslararası süreçlerin bir sonucu olarak yeniden inşa edilebilir veya dönüşebilirler. Buna paralel olarak da inşacı yaklaşımın uluslararası ilişkiler alanında ilgilendiği soruların başında da devlet kimliklerinin düşman algısından dost algısına dönüşüp dönüşmeyeceği gelmektedir.

Wendt (1995) devletlerin bir araya gelerek ortak kimlikler oluşturulabileceğini ve kendi kimliklerini “ötekileri” de kapsayacak şekilde daha geniş tanımlayabileceklerini savunmaktadır. Burada ortak kimlik oluşturulması ile kastedilen devletlerin kimliklerinin aynışması değildir. Wendt’in ortak kimlik inşa edilmesi ile kastettiği bazı devletlerin aynışmak yerine ortak değerler, kurallar ve normlar çerçevesinde şekillenen kolektif bir “biz” tanımını geliştirilebileceğidir. Burada savunulan, ortak kimliklerin inşası sürecinde ilgili devletlerin tehdit ve çıkar algılarında farklılaşmalar olabileceği ve bazı ötekilerin düşman algısından dost algısına dönüşebileceğine yöneliktir. Bu bağlamda tarihsel olarak sürekli birbirlerini tehdit unsuru olarak gören ve hatta savaşan Almanya ve Fransa, İkinci Dünya Savaşı sonrasında daha barışçıl politikalar benimsemişlerdir. Nitekim içerisinde yer aldıkları NATO ve Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütler ve bu ittifakların sahip olduğu kurallar gereği ulusal kimliklerinin “öteki” ile algısını büyük oranda değiştirmiş ve böylelikle dost ve düşman tanımlamalarını yenilemişlerdir. Buradan hareketle, bir devletin kimliğinin şekillenmesinde içinde bulunulan iç ve dış koşullar etkili olabilmektedir. Ayrıca sonradan meydana gelen kolektif kimlik anlayışı ilgili devletlerin ulusal çıkar tanımlamalarında da değişikliklere sebep olabilmektedir (Katzenstein, 1996).

Uluslararası sistemin sosyal-kültürel yapısının incelenmesinde inşacıların yoğunlaştığı bir diğer konu ise bu sosyal-kültürel yapıyı şekillendiren normlar ve fikirlerin oluşum sürecidir. Bu bağlamda normlar, belirli bir kimliğe uygun olarak görülen davranış standartları olarak tanımlanmaktadır. İnşacılık teorisine göre genel olarak devlet olmanın ve/veya bağımsız, gelişmiş ve demokratik bir devlet olmanın kabul görmüş normları bulunmaktadır. Devletler,

varlıklarını ve kimliklerini onaylatmak amacıyla bu normlara uygun davranırlar ve çıkarlarını bu normlar çerçevesinde tanımlarlar. (Guzzini ve Leander, 2006: 97) Uluslararası düzeyde oluşmuş kuralları zorla uygulamaya yetkili bir üst otorite bulunmamasına rağmen uluslararası sosyal-kültürel yapıda normlar var olmaya devam ederler ve devletler onları meşru bir sebep göstermeden yok sayamazlar. Başka bir deyişle normlar, onları göz ardı eden devletleri iç ve dış muhataplarına karşı kendini savunmak mecburiyetinde bırakır.

Finnemore ve Sikkink (1998) gibi inşacılar uluslararası normların ortaya çıkış sürecini ve bunların devletlerin tercihlerini nasıl etkilediğini incelemişlerdir. Wendt (1998) de devlet dışı aktörlerin bu sürece katkılarına odaklanmış ve özellikle uluslar üstü sivil toplum kuruluşları ve aktivistlerin norm oluşumu sürecinde etkilerini incelemiştir. Farklı konuları devletlerarası ilişkilerin gündemine getiren ve bu konularda belirli normların benimsenmesini sağlayan aktörler, literatürde norm girişimcileri olarak adlandırılmıştır. İnşacı yaklaşım, normların güçlü devletlerin kendi çıkarlarına meşruiyet sağlamak için üretildiğini düşünen realist kuramın veya devletler tarafından çıkar ilişkisine dayalı işbirliği kurulmasında yardımcı oldukları için oluştuğuna inanan liberal yaklaşımın aksine normların oluşumundaki başarının ahlaki liderliğe dayandığını savunur. Normları inceleyen inşacı literatür ülkelerin iç siyaseti ile dış politikaları arasındaki geçirgenliğe de vurgu yapar. Finnemore ve Sikkink (1998), bir veya birkaç ülkenin iç siyasetinde yerel aktörlerin katkısıyla oluşan ve gelişen ulusal normların zaman içerisinde uluslararası bir statü kazandığını ve uluslararası normların, yerel aktörler vasıtasıyla ulusal bazda kabul edilen normların devlet politikası haline gelmesi ile oluştuğuna dikkat çeker.

Devletlerin kimliklerini etkileyen sosyal- kültürel yapının bir diğer unsuru da uluslararası rejimlerdir. 1980’li yıllardan itibaren uluslararası ilişkiler literatüründe öne çıkan rejim teorisinde (Baylis, Smith & Owens, 2011: 301), devletlerin yeni bilgilerin ortaya çıkması ve fikirlerin yayılması sonucu çıkarlarını farklı şekilde tanımlayabileceği savunulur. İnşacı teorisyenlerin de önemli araştırma konularından biri olan rejimlerin oluşum sürecinde en etkili faktörlerden biri, çeşitli ülkelerin çevre, para politikası gibi teknik boyutu yüksek konularda uzmanlaşmış olan bürokrat ve bilim insanlarının ortak fikirleri çerçevesinde oluşturdukları uluslararası epistemik topluluklar olmuştur. Bu topluluklar, ilgili konularda geliştirdikleri ortak yaklaşım çerçevesinde uluslararası işbirliğini ve politika eşgüdümünü kolaylaştırıcı rol oynarlar. İnşacı akademisyenler alanlarında uzmanlaşmış aktörlerin devletlerin çıkarını teşkil ettiğini savunurlar. Örneğin, Avrupa Birliği’nin Ortak Pazar’dan

elde edeceği faydanın Euro'ya geçişle artacağı fikri önce epistemik topluluklar tarafından savunulmuş, 1990'lı yılların sonuna doğru ise bir çok üye devlet tarafından kabul görmüştür (Risse, 2004).

Normlar ve fikirlerin haricinde, devletlerarası ilişkilerde kabul gören kurallar ve ortak anlayışlar da uluslararası sosyal-kültürel yapıyı oluşumuna katkı sunar. İnşacılar, uluslararası ilişkilerde bazı temel kuralların sadece var olan ilişkileri düzenleyici değil aslında kurucu olduklarını vurgular. John Ruggie (1998), devletlerin toprakları üzerinde tek kabul gören egemen olmaları kuralının modern devlet sistemini teşkil eden bir kural olduğunu ve Ortaçağ feodal düzeninin terkedilerek Vestfalyan devlet sistemine geçiş süreci ile devletlerarası ilişkilerin yeni kurallar çerçevesinde yeniden kurulduğunu vurgulamıştır.

Yukarıda da bahsedildiği üzere, inşacı yaklaşıma göre uluslararası ilişkiler, devletler ve diğer aktörlerin de içerisinde bulunduğu sosyal-kültürel yapı çerçevesinde vuku bulur. Uluslararası normların, fikirlerin ve kuralların yayılımı ve devletlerin kimlik tanımlarının dönüşümü, bu yapı içinde gelişen sosyalleşme süreçleri ile olur. Sosyalleşme, içinde bulunulan topluluğun yerleşik norm ve kurallarının devletler tarafından içselleştirilmesidir. Belli norm ve kuralları içselleştiren bir devlet bunları sorgulamadan, kar-zarar hesabı gütmeden, öyle yapılması gerektiği için uygular.

Checkel (2005), Johnston (2001) gibi inşacı akademisyenlerin başta araştırmaları olmak üzere, inşacı teoride sosyalleşme süreçleri üzerine zamanla geniş bir literatür oluşmuştur. Bu çalışmalar, devletlerin sosyalleşmesinin altında yatan stratejik hesaplama, rol yapma, öğrenme ve normatif ikna gibi mekanizmaları incelemiştir. İncelemelere göre devletlerin sosyalleşme sürecinde “sonuç odaklılık” ve “yerindelik” kavramlarına göre hareket edişlerinin birbirlerini tamamlayan özellikleri olduğu kabul edilmiştir. Uluslararası kurumların çatısı altında birbirleriyle yoğun temas halinde olan devletlerin ilk başta bu kurumların yerleşik norm ve kurallarına göre hareket etmesi, sonuç odaklı kar-zarar hesaplarından kaynaklanırken zamanla devletlerin dahil oldukları kurumların işleyiş yapısını ve normatif yaklaşımını içselleştirerek normların ve kuralların gerektirdiği şekilde hareket etmenin uygunluğuna ikna olduğu görülmektedir. Türkiye'nin idam cezasını kaldırması örneğine uygulandığında, kaldırma kararının ağırlıklı olarak stratejik hesaplarla verildiği ama süreç içinde elitlerin ve kamuoyunun idam cezasının uygun olmadığına ikna olduğu söylenebilir.

Soğuk Savaş'ın sona erişinin uluslararası ilişkiler disiplinde sebep olduğu sarsıntı ortamında gelişen ve öne çıkan inşacı kuram –her ne kadar kuramsal açıdan hem devamlılığı hem de değişimi açıklama kapasitesine sahip olsa da- daha çok uluslararası ilişkilerdeki değişimi göstermeyi ve açıklamayı benimsemiştir. İnşacı yaklaşım, devlet çıkarlarının oluşan normlar ışığında yeniden tanımlandığı, devletlerin uluslararası kurumların oluşturduğu sosyal-kültürel yapı içerisinde sosyalleştiği uluslararası ortamda devletlerin ortak kimlikler oluşturmalarına, bu kimlikler çerçevesinde yeni “biz ve ötekiler” tanımlamasına, yeni düzende uluslararası örgütlerin ve ulus-aşırı sivil toplum kuruluşlarının etkinliğinin giderek artmasına kuramsal bir açıklama getirmiştir.

Konstrüktivizmin, uluslararası sistemin oluşturulmasında ve bu sistem içerisindeki olaylara yön vermesinde devletlerin sosyal etmen kapasitesine önem vermesi, bu teorinin bazı geleneksel uluslararası ilişkiler kuramlarının içine düştüğü determinizm tuzağından kurtulmasına olanak tanır. Aynı zamanda inşacı yaklaşım, uluslararası sistemin anarşik yapıya sahip olmasını devletlerin kararlarının ve uygulamalarının kendisine dayandırarak neorealist yaklaşımlarla neoliberal düşünce yapısı arasında bir köprü kurduğunu da söylemek mümkündür.

1.3. Dış Politika Analizinde Kimlik Değişkeni ve Orta Doğu'nun Dinamikleri

Uluslararası sosyo-kültürel yapının unsurlarını; normlar, fikirler, kurallar ve anlayışlar ve söylemler çerçevesinde bir sosyal ontoloji şemsiyesiyle betimleyen Konstrüktivizm (Balta, 2014: 157), çalışma alanı kapsamında kimlik kavramına öncelikli önem atfetmektedir. Buradan hareketle, devletlerin dış politika analizi yapılırken, karar alma süreçlerinde kimlik ve çıkar arasındaki ilişki belirleyici, sosyal ve etkileşim halinde olduğundan, değişime teşne olduğu (Baylis, Smith, Owens, 2007: 163) öne sürülür. Rasyonalist ontolojide vurgulandığı gibi devletlerin davranış kalıplarının tek tip ve varsayılan olmasının aksine; kimlik algısının devletlerin çıkarları üzerindeki aktif etkisine referans yapılmaktadır. Bununla birlikte kimlikler sadece devlet inşa sürecinde aktif olmakla kalmayıp, dönüşerek yeniden inşa edilme potansiyeline sahip bir etken (Gözen, 2014: 159) olarak da görülmektedir.

İnşacı teorinin devletlerin dış politika yönelimini kimlik oluşum süreciyle paralel ve dolayısıyla dinamik bir süreç olarak tanımlaması (Balta, 2014: 159), Orta Doğu'nun siyasi hareket alanıyla eşleştirildiğinde; kimlik kategorik olarak etnik, dini ve milli unsurlar

etrafında değerlendirilmektedir. Tarihsel döngü içerisinde çokkültürlü, çok dilli ve etnik olarak çoğulcu bir yapıya ev sahipliği etmiş olan Orta Doğu coğrafyasının yekpare bir kimlik siyasetinden ziyade; örgütlenme modları (sosyal, ekonomik, siyasi) ve anlam çerçeveleri (inanç, ideoloji, değer) (Fawcett, 2013: 313) ile birlikte dönüştüğü öne sürülebilir. Bu kapsamda incelendiğinde kimliğin aile, aşiret, etnisite, toplum ve milletten bağımsız olmadığı görülmektedir.

Orta Doğu'ya özgü kimlik öğeleriyle dış politika okumasında öne çıkan ilk kavram; aile ve akrabalık olmaktadır. Öyle ki, kimlik ve sosyal örgütlenmede ifade biçimi olarak akrabalık ve aile kavramı, bölgeye dışarıdan inşa edilmiş ulus-devlet sistemi içinde bile görece önem taşıyabilmektedir. Söz gelimi, Irak'ta Saddam Hüseyin dönemine; Saddam Hüseyin'in doğum yeri olan Tikrit'le bağlantı kurularak diplomatik çevrelerce "Tikrit Rejimi" denilmekteydi (Schwedler ve Gerner, 2008: 323).

2003 sonrası ABD'nin Irak işgalinin kimlik ekseninde kapalı kutusu açıldığı zaman; müdahelenin İran-Irak Savaşı'nda İran'a sürülmüş siyasetçilerin Irak'a geri dönmesinin yolunu açtığı ve Sünni-Şii çatışmasını alevlendirdiği öne çıkmaktadır (Fawcett, 2013: 151). Hatta, İran'ın kendini Irak'taki Şiiilerin hamisi görmesi ve bağlantılı bir şekilde her fırsatta varlığını hissettirme çabası bu bağlamda örnek olarak ileri sürülebilir (Johnson, 2012: 196). Dolayısıyla devletlerin bölgesel veya uluslararası politikalarının oluşmasında etnisite-mezhep bağlantısı iç içe geçmiş rol oynayabilmektedir.

İnşacılığın devletlerin kimliklerini kolektif anlayışla şekillendirmesine yaptığı vurgu, Orta Doğu ekseninde ve Irak özelinde değerlendirildiğinde; madalyonun diğer yüzü ABD'nin Orta Doğu'ya bakışındaki kimlik tanımını öne çıkarmaktadır. Konstrüktivist bir okumaya göre (Cox ve Stokes, 2008: 221); ABD'nin kendi siyasi ve ekonomik sistemini Orta Doğu'ya yöneltmek istemesi, bir yandan Amerika'nın bölgeyle ilgili ön algısıyla diğer yandan devlet erkanının kolektif ABD öz imajıyla doğru orantılıdır. Böylelikle ABD'nin kimlik tanımlaması ulusal güvenlik algısıyla üst üste geçmiş bir pozisyon alırken, devletlerin karar alma mekanizmalarını yönlendiren bir etmen hale gelmektedir.

Devletlerin siyasi kararlarında ve davranış şekillerinde kimlik anlayışının zuhur ettiği bir diğer boyut, millet kavramı ile ilişkilendirilebilir. Genel bir ifadeyle millet anlayışı; toplumların tarihi, sosyal yapısı, zaman-mekan döngüsü, kültür ve inanç farklılıklarıyla

birlikte yorumlanmaktadır. Konstrüktivistlerin diğer kuramcılardan ayrılan önemli farklarından biri de, millet ve milliyetçilik tanımlamalarını ‘primordialist’ zeminden ziyade ‘modernist’ anlayışla temellendirmeleridir. Nitekim, Gellner ve Hobsbawm’ın milliyetçiliği ‘modern bir olgu’ olarak ele alan ve kollektif kimlikle bağdaşan yaklaşımının esas alındığı öne sürülebilir (Çağla, 2010: 311).

Bu noktada, millet teriminin Batı’da “nation” olarak tanımlanan hali, yapısal anlamda Doğu’daki denk siyasal toplumu doğrudan karşılamamaktadır. Doğu’da toplumsal kimlik din olgusuyla birlikte içselleştirilmiş ve kimliğin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Batı’da ise kimlik ve din ilişkisi ağırlık olarak kimliğin kavim ve etnisite arasındaki bağlantısından geri durmaktadır. Batılı bir devlet formu olan ulus-devlet kavramı, toprak parçasının ötesinde millet oluşumunda katkıda bulunan ortak bir kimlik, kültür ve bilinç gibi öğeleri içinde barındırmaktadır (Çağla, 2010: 312). Bu çerçevede Batı’dan ithal edilmiş ‘ulus-devlet’ olgusunun Orta Doğu’daki tezahürüne karşı ağırlık oluşturamaması, kimlik siyaseti bakımından değerlendirildiğinde; Orta Doğu’nun kendine has coğrafi koşulları ve Batı emperyalizmi algısı ile ilişkilendirilebilir. Göçebe kavimler ve ticari şehirlerin; mezhep, kavim gibi devlet-altı örgütlenme biçimlerine angaje olmaları ve Batı tipi tepeden inme bir emperyalist anlayış ürünü olarak oluşan ‘ulus-devlet’ algısı (Fawcett, 2009: 151) söz konusu ayırımın sebeplerinden sayılmaktadır.

Bu açıdan, İran’ın 1979 yılında Humeyni Devrimi ile kurulan yeni devlet formunda, kendisini din üzerinden tanımlaması ve İslam’ın Şii mezhebi üzerinden yepyeni bir yönetim anlayışı geliştirmiş olması örnek gösterilebilir. Nitekim Kopenhag Okulu yazarlarından Barry Buzan, Ole Wæver ve Jaap de Wilde’nın *Security: A New Framework For Analysis* adlı eserlerinde İran’ı hem dini siyasallaştıran hem de kültürü güvenlikleştiren bir ülke olarak tanımlamıştır. (Buzan, Wæver ve Wilde, 1998: 24) Devrim sonrası bölgesel çıkarlar ve din arasındaki araçsallık ilişkisi önemli bir soru olarak öne çıkmaktadır. Bu soruya devleti yöneten kişilerin ve kurumların gerçek niyetini bilmenin imkansızlığı nedeniyle kesin bir yanıt vermek zor da olsa, İran anayasasının giriş bölümünde İran İslam Cumhuriyeti Ordusu ve Devrim Muhafızlarına ideolojik bir misyon olarak, ilahi kanunları dünyaya yayma

sorumluluğu² yüklenmesi İran'ın “dini” politik hedeflerine ulaşmakta bir araç olarak gördüğü düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

1.4. Irak'ta Kimlik İnşa Süreci ve Dış Politika

Önceki bölümde bahsi edilen inşacılık teorisinin kimlik ile temelini attığı devletlerin dış politika davranışları ve Orta Doğu'daki yansımaları, bu bölümde Irak Federal Cumhuriyeti'nin oluşturduğu Şii siyasi kimliğinin dış politikasındaki yeri üzerinden devam etmektedir.

Irak coğrafyası içerisinde birbirinden farklı kimliklere sahip etnik ve dini farklılıklar bulunmaktadır. Arap toplumunun en belirgin özelliği ortak dillerinin Arapça olmasına karşılık kendi içinde oldukça çatışmalı ve uyumsuz bir görüntü sergilemeleridir. Sayılan bu etmenlerin dışında, Irak'ta var olan toplumları birbirlerine bağlayan farklı bir zımnı olduğunu öne sürmek zordur. Büyük çoğunluğunun Müslüman olmasına rağmen yaklaşık iki yüzyıl boyunca dini ve mezhepsel ayrışmalar yaşanmaktadır. Irak coğrafyasındaki toplumlar arasında görülen ayrılıkların büyük çoğunluğu da mezhepsel niteliktedir. Sünni ve Şii mezheplerine bağlı etnik gruplar kendi aralarında da ayrılıklar yaşamışlardır. Etnik ve dini anlamda ortaya çıkan ayrışmalar ülke sosyolojisini olumsuz yönde etkilemektedir. Irak'ta sosyolojik olarak keskin ayrılıkların olmasının sebebi; Osmanlı Devleti'nin burada güçlü bir merkezi yapı kuramadığına veya merkezi yapıyı koruyamadığına bağlanabilir. Nitekim, Orta Doğu'da din ve etnisitenin siyasi kimliğin önemli paydaşları olduğu göz önünde bulundurulduğunda (Fawcett, 2013: 149); ekonomik, sosyal ve idari değişimler ile ‘nation’ olgusuyla dönüşen bir toplumda, eski kimliğin içeriği önemli ölçüde muhafaza edilerek kimliğe yeni boyutlar eklenildiğini söylemek mümkündür.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İngiltere'nin Irak'ı işgal ettiğinde güçlü bir sosyolojik yapı bulunmamaktaydı. Bunun bir nedeni Irak'ta milli bir bilincin olmaması ve bunun üzerine inşa edilemeyen kimlik sorunuydu. Bu bağlamda alt yapı olarak toplumun eski “millet” kimliğini muhafaza etmesi ile üst yapı olarak devletin “nation” kimliğini inşa etmesi arasında yaşanan ikiliğin, İngiltere'nin işgalinin nispeten kolay bir hale geldiğini söylemek mümkündür. Sosyolojik nitelikte parçalanmaya uğrayan Irak bu duruma

² Bkz: “Constitution of the Islamic Republic of Iran”, http://en.mfa.ir/uploads/Constitution_8032.pdf [01.05.2019].

direnememiştir. İngiltere, Irak’a işgalden sonra modern bürokratik sistemi dayatmıştır. Bir takım gruplara karşı dışlayıcı bir tavır sergilenince onlar da kurulan devletin bir parçası olmayı reddetmişlerdir. Ülkenin kimliğini belirlemeye yönelik atılan adımlarda yapılan hatalar milliyetçiliği olumsuz etkilemiştir. Böylece ortak kimlik arayışı sürecine girilemedi. Bu durum ise milli bilincin gelişimini engelledi. Kolektif aklın bir tezahürü olmayan kamu otoritesi toplum nezdinde geçerlilik kazanamadı (Şahin ve Şahin, 2014: 117-131).

Irak'ta ülkenin seçkinleri arasındaki iktidar kavgası 1968 yılında Baas Partisi'ni ikinci defa ve daha uzun süreli olarak iktidara taşımıştır. Baas Partisi Irak'ta milliyetçi çizgide ilerlemiştir. Partinin ideolojisine uygun olarak Arap Dünyası'nı devrimci bir görüşle yorumlamış ve Arapları kucaklayıcı bir idrak ile toplumu etkilemeye çalışmıştır. Burada dikkatleri çeken bir nokta da; Saddam Hüseyin'in konuşmalarında “Iraklılık” kimliğine vurgu yapmış olmasıdır. Saddam, farklı ırkları ve kültürleri “Irak Kültürü” olarak betimlemekte ve Kürtlerin özerklik isteğini dile getirmekten ve tartışmaktan kaçınmaktaydı. 1970'li yıllarda petrol gelirlerinin artması ile ülke içinde refahın yükselmesi ve dini ve etnik sorunların törpülenmesi “Iraklılık” kimliğini pekiştirici bir rol oynamıştır. Baas Partisi'nin bu siyaseti aslında başta Irak'ta sonra Arap dünyasında bir kimlik arayışının olduğunun ifadesi olarak okunabilir. Uzunca bir dönem sosyolojik olarak parçalı bir yapısı olan Irak, Baas partisi iktidarı ile milliyetçi manada bir kimlik arayışı sürecine girmiştir (Yıldız, 2019: 182-183).

ABD'nin Irak işgali sırasında Saddam Hüseyin'in başarısızlığını öncelikle Irak toplumunu konsolide edememesine dayandırmak gerekir. Irak'ın iç siyasetindeki değişkenler ülkenin genel siyasetini şekillendirme noktasında önemli rol oynamıştır ve böylelikle ülkenin yönetsel yapısını oluşturan unsurlar ABD işgali ile birlikte değişim sürecine girerek siyasal yaşamı yeniden biçimlendirmiştir. Devletin yeniden yapılandırıldığı zamanda ise, etnik ve dini farklılıklar devlet otoritesinin kontrolüne bırakılmış ve Iraklılık kimliği içinde aşırılıklarının törpülenmesi istenmiş ancak taraflar şiddet eksenli politik çözümleri seçmişlerdir. Öte yandan Irak'ın ulusal güvenliği ve istikrarı açısından Kasım 2008'de Nuri el Maliki döneminde Irak ile ABD arasında görüşülecek bir güvenlik anlaşması iki ülke arasında önemli bir konuydu ve ABD güçlerinin Irak'tan çekilmesini içeren bu anlaşmaya İran çekimser kaldı. ABD'nin tavrı Tahran rejimini kaygılandığı için İran, Iraklı yetkililere baskı yaptı. Bu dönemde Ahmedinecad'ın Irak'ı ziyaret etmesi iki ülke ilişkilerini derinden etkiledi.

1.4.1. Irak'ın Dini ve Demografik Yapısı

Irak, demografik yapısı itibarıyla Orta Doğu'nun en çeşitli ülkelerinden biridir. Halkın bir kısmı göç ederek Irak'a yerleşse de büyük kısmı çok uzun zaman boyunca burada bulunmaktadır. Bu süreç içerisinde halk sosyo-kültürel olarak büyük değişimlere uğramıştır. Irak'ta en büyük ve köklü etnik gruplar arasında Araplar, Kürtler, Türkmenler, Keldaniler, Asuriler ve Farslar bulunmaktadır. Bu grupların yüzdesel oranları hakkında net bilgi bulunmamaktadır. Nitekim, yapılan nüfus sayımları daha çok politik çıkarlar çerçevesinde şekillendirilmiştir. Ama Irak coğrafyasına bakıldığında halkın büyük çoğunluğunun Arap olduğu anlaşılmaktadır.

Kerkük, Süleymaniye, Erbil ve Duhok dışında kalan şehirlerin büyük kısmını Araplar oluşturmaktadır. Bu şehirlerin bazılarında da Kürt nüfus yoğunluktadır. Türkmenler ise daha çok Kerkük, Erbil, Selahattin ve Diyala'da bulunuyorlar. Irak'taki bu üç büyük etnik grup sayısal çoğunluğu oluşturanın yanında ülke siyasetinde de etkileri göstermektedirler. Bunların dışındaki etnik gruplarda yerel siyaset hususunda büyük önem arz ediyorlar.

Ülke nüfusunun %75'e yakını şehirlerde, %25'e yakını kırsal kesimde yaşamaktadır. Irak'ta Müslüman toplumun %55-60'ını Şii Araplar, Sünni Araplar, Türkmenler ve Kürtler ise %37'sini oluşturmaktadır. Şiiler ülkenin güney, Sünniler Kuzeybatı, Türkmenler Kerkük-Selahattin-Musul-Erbil-Diyale-Telafer hattında ve Kürtler kuzeyde İran sınırında yaşamaktadır. Araplar ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu temsil etmelerine rağmen keskin ulusalcı tutumları ve mezhepsel ayrılıklar nedeniyle ülkeyi sosyolojik olarak ayrıştıran bir etkiye sahiptirler. Şii kesimin yönetime katılımının sağlanamaması ülkeyi olumsuz etkilemiştir.

Saddam Hüseyin'in Şiileri ülke siyasetinden dışlaması Irak'ta mezhepsel ayrılıkları derinleştirmiştir. Daha sonra Nuri el Maliki döneminde de benzer sorunların yaşanması Şii-Sünni kutuplaşmasını artırmıştır. Maliki'nin Saddam döneminin bir nevi rövanşını alma çabası Sünniler üzerinde büyük baskıya dönüşmüştür. Şiilerin Irak'ta önemli sayısal çoğunluğa sahip olmalarıyla, İranlı alimler Kerbela ve Necef bölgelerindeki halkla iyi ilişkiler geliştirerek mezhepsel olarak dönüşümlerine katkı sağlamıştır (Köse, 2015: 58). Şii toplum Irak'ta 2003 yılından sonra sayısal üstünlüğünü kullanarak iktidar olma şansı yakalamış ve Şiiliğin ideolojisine dayanan partiler seçimlerde önemli sonuçlar almışlardır.

Günümüzde Irak halkı üzerinde etkili konumu olan Şii Mercii Ayetullah Ali Sistani, el Hakim ailesi ve Mukteda el Sadr Irak'ta Şii temelli bir devlet sistemi geliştirmek için çabalamaktadırlar.

1.5. İran-İrak İlişkilerinde Kimlik/Mezhep Faktörü

Irak-İran ilişkileri genel olarak çatışmacı bir görünüme sahiptir. 1958'de Irak'ta monarşinin yıkılmasından sonra iktidara gelen sol rejimlerden İran Şahı Rıza Pehlevi'nin duyduğu rahatsızlık iki ülke arasında ilişkilerin seyrini olumsuz etkilemiştir. 1970 yılında İngiltere'nin bölgeden çekilmesinin ardından İran Şahı'nın Basra Körfezi'ni İran'a ait bir göl haline getirmeye çalışması üzerine Irak'ın gösterdiği tepki, İran'ı Iraklı Kürtlerin yönetime karşı başlattıkları isyana destek vermeye sevk ettiği söylenebilir. Bu durum da iki ülke arasındaki gerginliği had safhaya çıkarmıştır. 1968 yılında iktidara gelen Saddam Hüseyin liderliğindeki Baas Partisi Kürtlere özerklik vermeye yönelik çalışmalar başlatmış ve 1970 yılında Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) lideri Molla Mustafa Barzani ile bir anlaşmaya varılmıştır. Böylece, İran'ın Irak'ı Kürtler üzerinden sıkıştırdığı husus ortadan kaldırılmış olacaktı, ancak Kürtler ile Irak yönetimi arasında çıkan uyuşmazlıklar anlaşmanın yürürlüğe girmesini engelleyerek ülkeyi Irak kuvvetleri ile Kürtler arasında Irak'ın kuzeyinde başlayan bir iç savaşa sürüklemiştir. İran'ın iç savaşa müdahil olması ile ilişkiler bir kez daha gerilmiştir. Bu süreçte İran'ın tutumu Kürtlere silah yardımı yapmak ve Irak'tan kaçan Kürtlerin İran topraklarında barınmalarına izin vererek Irak'a tekrar saldırarak gücü toplamalarına yardım etmek olarak özetlenebilir. (Armağanoglu, 2003: 773)

İran-İrak arasında 1975 yılında Cezayir Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Irak, İran'ın Kürtlere 1970'lerin başından beri verdiği desteği çekmesi karşılığında Şat'ul-Arap suyunu orta hat üzerinden İran'la paylaşması karara bağlanmıştır. Şat'ul Arap suyu üzerindeki anlaşmazlıklar Osmanlı Devleti zamanına kadar uzanmaktadır. İran ve Osmanlı Devleti bu anlaşmazlığı 1913 yılında imzaladıkları İstanbul Protokolü ile çözdüyseler de Lozan Antlaşması'nda Türkiye Irak'tan çekilince Irak-İran arasında Şat'ul Arap nehrinin paylaşımından doğan anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Taraflar arasında 1937'de varılan anlaşmayı 1969'da İran feshetmiştir. (Armağanoglu, 2003: 774) 1975'te imzalanan Cezayir Anlaşması ilişkilerde 1979'a kadar sürecek bir iyileşmeyi beraberinde getirirse de 1979'da İran Şahı Rıza Pehlevi'nin ülkeden ayrılmasının ardından yaşanan İslam devrimi sonrasında Humeyni'nin iktidara gelişi ilişkileri yeniden bozmuştur. 1979 Humeyni Devrimi sonrasında

kurulan yeni rejimin Irak'ta bulunan Şiileri Saddam rejimine karşı kışkırtması gerginliğe sebep olmuştur ve İran-Irak arasında 8 yıl sürecek olan savaşın fitilini ateşlemiştir.

Humeyni iktidara gelir gelmez Saddam aleyhine çalışmalar yürütmeye başlaması ve yeni rejimi yaymaya yönelik söylemleri Irak'ta rahatsızlığa neden olmuştur. Irak'ın Humeyni ve Huzistan Arapları arasındaki çatışmayı fırsat bilerek Araplara yaptığı silah yardımları iki ülke arasındaki gerginliği yeniden tırmandırmıştır. Bunun üzerine Saddam Hüseyin Cezayir Anlaşması'nı feshettiğini açıklamış ve ardından 22 Eylül 1980 tarihinde Irak güçleri İran topraklarına girerek Irak-İran arasında 8 Ağustos 1988'e kadar sürecek savaş başlatmıştır (Köse, 2015: 60-61).

Fahir Armaoğlu'nun (2003: 773-777) “mezhep mücadelesi” ve “siyasî üstünlük mücadelesi” olarak gördüğü İran-Irak Savaşı'nın nedenleri arasında, 1979'da Necef ve Kerbela'da bulunan Şii nüfusun lideri Ayetullah Muhammed Bekir el Sadr'ın İran'da Humeyni'yi desteklediğini açıklayarak Irak'ta Baas rejimine karşı mücadeleye girişmesi, Irak rejiminden kaçan Kürtler'in İran'da Şah'ın düşmesiyle oluşan otorite boşluğundan faydalanarak İran topraklarına sığınması ve Saddam Hüseyin'in genellikle Şiiler tarafından desteklenen Dava Partisi'nin içeride kendisine karşı oluşturduğu muhalefetin ilgisini dışarıya çekmeye çalışması da sayılabilir (Köse, 2015: 60-61). Savaş, Humeyni'ye içeride iktidarına muhalefet oluşturanları bertaraf etme ve milliyetçilikle İslam arasında bir sentez oluşturma fırsatı sunmuştur (Onat, 2013: 237).

İran-Irak savaşında ABD'nin yanı sıra Körfez ülkelerinin de İran'dan kaynaklanan Şii tehlikesini ortadan kaldırmak için Irak'ı desteklemesi, savaşın uzaması ve iki ülkenin de birbirlerine üstünlük sağlayamaması neticesinde İran 1988'de BM Güvenlik Konseyi'nin ateşkes kararını kabul etmek zorunda kalmıştır. 1989'de Humeyni'nin ölümünün ardından Hamaney rehber olurken, Haşimi Rafsancani cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Bu dönemde İran dış politikası ılımlı bir yapıya bürünmüş ve dünyadaki iktisadi sisteme entegre olma çabasına girilmiştir. Bu dönemde devrim ihracı fikri “söylem” düzeyinde devam etmiş fakat bu sefer rejimin “barışçı yollarla” ihracına odaklanılmıştır (Köse, 2015: 60-61).

Ateşkesin imzalanmasının ardından Körfez ülkelerini Irak ve ABD'den uzaklaştırmayı hedefleyen İran, bölgede güvenliğin sağlanması için ekonomik ve siyasi iş birliği arayışına girmiştir. 1990'da Kuveyt'i işgal eden Irak, dünya kamuoyunda yalnızlaşmış ve böylece İran

en büyük hedeflerinden birine ulaşmıştır. Hem Körfez Savaşı sırasında hem de sonrasında Irak'ta Kürt ve Şii ayaklanmaları yaşanırken İran, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasından yana tavır alarak ayaklanmalara “askeri ve stratejik” destek vermemiştir. Kuveyt'in işgali sırasında Irak, tüm askeri gücünü Kuveyt'e karşı seferber etmek için İran'la 1975'te imzalamış olduğu Cezayir Anlaşması'nın koşullarını kabul ettiğini açıklamak zorunda kalmıştır. İran'ın bu savaştan elde ettiği diğer bir kazanç da hem körfez hem de diğer Arap ülkeleri ile olan ilişkilerini geliştirmesidir. Ancak savaş sonrasında da bölgede varlığını sürdüren Amerikan askerleri ve Körfez ülkelerinin güvenlik ve istikrar oluşturma çabası sırasında İran'ı dışlamaya devam etmesi Tahran'ı zor durumda bırakmıştır (Onat, 2013: 302-305).

Irak'ın nüfusunun tamamına yakını Müslümanlar oluşturmaktadır. 2010 verilerine göre, %95-98 oranında bulunan Müslüman nüfusun %55-60'ını Şiiler, %29-34'ünü ise Sünniler oluştururken; Hristiyanların oranı %1'dir, diğer inançlara sahip insanların oranı ise %1-4 arasındadır (CIA, 2019). Irak yüksek oranda Şii nüfus bulundurması sebebiyle İran'ın bölgede kendisinin başını çektiği bir Şii Devleti kurma düşüncesinin hedefi haline gelmiştir. Bunun yanı sıra Şii mezhebi için önemli iki şehir Necef ve Kerbela Irak sınırları içerisinde. Bunlar İran'ın Irak'a yönelik dış politikasını belirleyen başlıca faktörlerdir. Irak'ta Humeyni'nin din adamlarının yönetimine dayanan siyaset felsefesini benimseyen ve benzer bir sistemin Irak'ta da kurulmasını isteyen gruplar vardır, fakat Iraklı Şiilerin çoğu Humeyni'nin öğretilerine karşıdır. Bunlar, Necef'teki din adamlarına bağlıdır ve devletin İslami ilkelere göre yönetilmesini istemelerine rağmen din adamlarının yönetimine dayanan bir devlet anlayışını reddetmektedir.

Mart 2003'te ABD öncülüğünde uluslararası koalisyon güçlerinin işgali sonucu Irak'ta Saddam rejiminin devrilmesi ülkenin demografik hakimiyetini ellerinde bulundurmasına rağmen yıllarca yönetilen pozisyonunda kalan Şiileri yükselen değer haline getirmiştir. Bunun üzerine ABD ve İran, Irak bağlamında jeopolitik güç mücadelesine girmiştir. İşgal Irak'ta Sünni siyasetçilerin iktidardan uzaklaştırıldığı ve Şii siyasetçilerin iktidara geldiği yeni bir dönemi başlatmış ve bu süreçten en karlı çıkan aktör İran olmuştur. İran'ın Irak'ta Şii gruplarla kurduğu bağlantılar üzerinden oluşturduğu etki, Iraklı Şii ulema ile İranlı ulemanın aralarında bulunan çekişmeye rağmen Irak'ın işgali sonrasında geliştirdikleri iş birliği sayesinde mümkün olmuştur. Saddam döneminde Irak'tan İran'a kaçan Dava Partisi üyeleri 2003 sonrasında Irak'a geri dönerek, Irak siyasal hayatında etkili aktörler haline

gelmişlerdir. Irak'taki en önemli Şii dini lider Ayettullah Ali Sistani'dir. Ancak Sistani ile İran, devlet yönetimi konusunda anlaşamamaktadır. Eğer Irak'ta İran'daki gibi Şii din adamlarının yönetimine dayanan bir İslam devleti anlayışı benimsenirse Şiiler ile Sünni Araplar ve Kürtler arasında çatışma yaşanma ihtimali yüksektir.

İran, rejim ihracı politikasında genel olarak başarısız olsa da Lübnan'da Şiileri destekleyerek ülke siyasetinde önemli bir aktör olmayı başarmıştır. İran Orta Doğu'da yaşanan sorunlara dini söylemle müdahil olmakta ve ulusal çıkarları doğrultusunda Şii gruplara destek vermektedir. Ancak Kafkasya ve Orta Asya'daki sorunlara yaklaşımına baktığımızda dinin göz ardı edilerek tamamen ulusal çıkar odaklı hareket edildiği görülmektedir. Örneğin; Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan Dağlık Karabağ meselesinde İran, kendisiyle aynı dine/mezhebe sahip Azerbaycan'a destek vermek bir yana Ermenistan'la iyi ilişkiler kurmuştur.

2014'te Irak'ta Musul'u ele geçirip Şiilerin kutsal saydığı bölgelere doğru harekete geçen DAESH/İŞİD mücadele için İran'ın desteğiyle Şii milis güçler oluşturulmuş ve İran'ın Irak üzerindeki nüfuzu artmıştır. Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması İran'ın güvenliği açısından önemlidir. Bu nedenle Irak'ın toprak bütünlüğünün ve güvenliğinin korunması İran'ın Irak'a yönelik izlediği dış politikanın en temel hedeflerinden biridir. Ayrıca İran'ın DAESH karşısında Irak ordusuna, Şii milislere ve Kürt Peşmergelerine dolaylı olarak askeri destek vermesi Arap milliyetçilerinden gelecek tepkileri önleme açısından hayati önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra İran, Aralık 2011'de çekilen ABD askerlerinin Irak'ta yeniden konuşlanmaması için mücadele vermektedir³. 2011 yılından itibaren İran-Irak arasında çok sayıda karşılıklı resmi ziyaret gerçekleşmiş ekonomik, siyasi ve güvenlik alanındaki işbirliğine ağırlık verilmiştir.

İran-Irak arasında 2003 sonrasında başlayan yakınlaşma temelde üç faktöre bağlıdır. İlki 2003 işgali sonrasında Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde Şii ve Kürt partilerin Irak yönetiminde etkili olmaya başlamasıdır. İkincisi bu partilerin içeride güçlenmek için İran'ın desteğine ihtiyaç duyması, üçüncüsü ise Maliki hükümetine destek veren tek ülkenin İran olmasıdır. Şiilik ise iki ülkenin ulusal çıkarları doğrultusunda “siyasi ve kültürel etkileşimi kolaylaştıran bir faktör” olarak görülmelidir. İşgal sonrasında İran'ın bölgesel gücündeki

³ Yazarın 2013-2014 yılları arasında Irak'ta yaptığı saha çalışmalarının sonucu ortaya çıkan sonuçlar.

artış Orta Doğu’da ortaya İran ve İran karşıtı iki bloklu bir sistem veya denklem çıkarmıştır. Sözü edilen bloklaşma Arap Baharı ve ABD’nin ülkeden askerlerini çekmesi ile şiddetlenmiş ve Irak İran’a bir adım daha yakınlaşmıştır. İran, Maliki döneminde (Birinci dönem 2006-2010- İkinci dönem 2010-2014) Irak’ta elde ettiği kazanımları Haziran 2014 sonrasında Haydar el Abadi döneminde de sürdürmek istemiştir.

Bu nedenle Maliki tehdidi ve Şii milisler aracılığıyla Abadi’yi işbirliğine bağlı kalmaya zorlamıştır. 2011 yılından itibaren Maliki’nin izlediği mezhep siyasetinin ülke içindeki gerginliği artırması ve DAESH terör örgütünün Irak’taki kutsal şehirlere saldırılar düzenlemesi gibi İran’ın güvenliğini tehdit eden gelişmelere, 2014’ten sonra Iraklı Kürtlerin yükselen bağımsızlık söylemleri de eklenince İran’ın Irak bağlamında güvenlik kaygıları artmıştır. Dolayısıyla İran çareyi Abadi’yi desteklemekte bulmuştur. İran’ın Irak’ta izlediği politika iç ve bölgesel gelişmelere bağlı olarak, ulusal çıkarına ters düşmeyecek biçimde değişmektedir.

1.6. Çekilme Sonrası Irak’ın Sosyo-Politik Durumu

Irak’da işgal, ABD’nin askerlerini kademeli olarak çekmeye başladığı 2010 yılına kadar devam etmiştir. Yedi yıllık işgal Irak toplumunda travma etkisi yaratmış, milyonlarca kişinin yerinden olmasına, sevdiklerini kaybetmesine ve ülkenin ekonomik şartlarının kötüleşmesine neden olmuştur. Daha da önemlisi bu işgal süreci, etnik ve mezhepsel kimlik farklılıklarına vurgu yapılarak Iraklıların gruplaşmalarına ve birbirlerini ötekileştirmelerine yol açmıştır. Kimliksel aidiyetlerin siyasi süreçte ön plana çıkarılması, Irak’ta uzlaşamayan siyasi grupların doğmasına; dolayısıyla siyasi krizlere kapı aralamıştır. Farklılıklara yapılan vurgu karşılıklı şiddeti körüklemiştir. Birbirlerinden tehdit algılayan gruplar, kendilerini bitmek bilmeyen bir şiddet sarmalının içinde bulmuştur.

ABD 2011 yılında Irak’tan çekildiğinde ardında bıraktığı sosyal ve politik tablo bu şekilde özetlenebilir. Şüphesiz söz konusu sosyo-politik durumun çekilme sonrasında kendini her alanda yeniden inşa etmeye çalışan ülke üzerinde önemli yansımaları olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ARKA PLAN: ŞİİLİĞİN DOĞUŞU

Bu bölümde İslam'ın iki büyük mezhebinden biri olan ve dünyanın hemen hemen her yerinde mensubu bulunan Şiiliğin ortaya çıkışı, gelişmesi ve mezhebe dönüşmesi süreci ele alınacaktır. Bu doğrultuda Şiiliğin dini ve siyasi yönünü şekillendiren olaylar ve teoriler açıklanacaktır. Son olarak da Şiiliğin Irak siyasetine etkisi değerlendirilecektir.

Öncelikle “Şii” ya da “Şia” olarak da bilinen kavramın ne anlama geldiğini açıklamak faydalı olacaktır. Şiiliğin anlamına ilişkin en iyi açıklamaya, ancak bu inancı taşıyan Şii yazarların eserlerinden ulaşılabilir. Tabii ki bu Şii olmayan düşünürlerin görüşlerini göz ardı etmek anlamına gelmemektedir. Şii yazarlardan Nevbahti ve Ebu Halef el-Eş'ari el-Kummi, Şii tabirinin Hz. Muhammed zamanında Hz. Ali'nin yanında olanların ve Peygamber'den sonra Ali'nin imam olduğuna inananların oluşturduğu grubu ifade etmek için kullanıldığını ileri sürer ve şöyle söylerler: “*Onlar, Nebî (s.a.s.) nin zamanında Ali'nin taraftarları (Şiatu Ali) diye isimlendirilen ve ondan sonra da ona bağlılık gösterip onun imametini ileri sürenler olarak bilinenlerin teşkil ettiği Ali (a.s.)'nin fırkasıdır*” (el Katib, 2005: 64). Şeyh Mufid ise *Evâ'ilü'l-makalât* adlı eserinde Şii adlandırmasının bir lidere dostça yandaşlık edenlere yani Hz. Ali taraftarlarına ve onun imamlığını kabul edenlere, ondan önceki halifeleri reddedenlere bir gönderme olarak kullanıldığını söyler. Kaşifu'l Gıta ise Şia'nın ne anlamına geldiği hususunda şöyle bir ifade kullanmaktadır; “*Şîa, taraftar anlamına gelmektedir ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in amcasının oğlu ve damadı Ali bin Ebî Tâlib (a.s.)'in tarafını tutan Müslüman topluluğuna verilmiş bir addır*”. İranlı Şii din alimi Seyyid Muhammed Hüseyin Tebatebai gibi çağdaş düşünürler de genel olarak kendilerinden önceki yazarların görüşlerini paylaşmaktadır. Tebatebai Şia terimini şöyle tanımlamıştır: “Kelime anlamıyla taraftar veya birine uyan kimse demek olan Şîa, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sonra halifeliliğin onun Ehl-i Beytinin özel hakkı olduğunu düşünen ve İslam ilimleri ile kültür sahasında onun Ehl-i Beytinin okulunu takip edenlere delâlet eder” (Rauf, 2006: 35). Diğer yandan Şehristani, Şiilerin Ali'nin imamlığını nass ve tayine dayandırdıklarını ve hilafetin Ali'nin soyundan devam etmesi gerektiğine inandıklarını belirterek konuya derinlik kazandırmıştır. Şii kavramının anlamını tek cümle ile ifade edecek olursak, Hasan Onat'ın dediği gibi “Şia, Ali bin Ebî Talib'in Hz. Muhammed'den hemen sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanan, imametinin insanlığın sonuna dek, Ali'nin soyunda devam edeceğini ileri

süren, bu imamların masum olduklarını iddia eden toplulukların müşterek adıdır” diyebiliriz (Fığlalı, 1993: 34; Onat, 1997).

Genel anlamda Şii veya Şia terimi belirli bir görüş etrafında toplanan bir grubu, fırkayı veya taraftarları ifade etmek için kullanılır. Bu sözcük Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde de bu anlamda kullanılmaktadır. Şii adı verilen bu grup kendilerini diğerlerinden ayıran iki önemli inanca sahiptir:

1. Peygamberden sonra Hz. Ali'nin insanlar arasındaki en üstün ve en iyi kişi olduğu,
2. Hilafetin Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin hakkı olduğu inancı.

İbn Hazm, Şiilerin en önemli iki özelliğini şöyle ifade etmiştir: “*Şia ile şu konularda görüş birliğine varan herkes, Müslümanların anlayamadıkları başka konularda bunlara uymasa bile şiidir: Hz. Ali (r.a), Tanrı Elçisi Muhammed (s.a.s.)'nden sonra insanların en üstünüdür; kendisi ve sonra da çocukları halifelğe en lâyık kişilerdir. Andığımız bu iki hususta başka türlü inanca sahip olanlar «şii» değildir*”. İbn Haldun ise Şia kelimesinin “Ali ve oğullarına taraftarlık edenleri” ifade etmek için kullanıldığını, imametin Şiiliğin temel ilkelerinden biri olduğunu ve Peygamber tarafından Hz. Ali'nin imam olarak belirlendiğini söylemiştir (Ecer, 1983).

“Bir yolu yahut belirli bir kişinin fikrini izleyenler grubu, yardımcı veya taraftar” anlamına gelen Şii kavramı, Hz. Ali'nin yolundan gidenlere ve halifelğin Hz. Ali'nin soyundan gelenlere ait olduğuna inananlara verilen bir ad olması dolayısıyla dini bir anlam taşımaktadır. Şii kelimesi kimine göre, Peygamberin ölümünün ardından hilafet tartışmaları sırasında çoğunluktan ayrılmış olanları ifade eder. Şiilik zamanla kendi içerisinde de farklı gruplara ayrılmıştır. Bunların en önemlileri; Şia-ı ula, Mufaddıla, Sabbe ve Taberraiye ile Galiye (Müellaha) gibi alt kollara ayrılan Usul-i Şia'dır. Bunların dışında Hz. Ali'nin vefatının ardından Keysaniyye, Zeydiyye, İmamiyye, Galiyye ve “aşırılıkçı” olarak adlandırabileceğimiz farklı kollar da gelişmiştir. Tüm bunların ortak noktaları; halifelğin Allah tarafından Hz. Ali'ye bahşedildiğine, halifelerin Hz. Ali soyundan gelmesi gerektiğine, Ali'nin akrabalarının “kutsal” bir kişiliğe sahip olduklarına, Hz. Ali'nin sevenlerini sevmek sevmeyenleri ise sevmemek gerektiğine, on ikinci imamın ölmediğine ve ortaya çıkacağına olan inançtır. Ayrıca hepsi Kufe, Kerbala, Kazımiyye ve Samerra'nın kutsal yerler olduğu inancını paylaşır (el Katib, 2005: 70-73).

Şii kaynaklarda “Şia” terimi genel olarak şu beş anlamda kullanılmaktadır (el Hadi Afife Abu Zeyd, 2008: 44):

1. Hz. Ali’nin taraftarları,
2. Hz. Ali’nin Hz. Muhammed’den sonra insanlar arasında “en üstün” kişi olduğuna inananlar,
3. Hz. Ali’nin Peygamberin nass ve tayini ile halifelğe atadığına ve halifeliğin Ehl-i Beytin hakkı olduğuna inananlar,
4. Hz. Ali’den sonraki imamların Ali’nin akrabaları arasından nass ve tayin yoluyla belirlenmesi gerektiğine inanlar,
5. İmamların masum ve gaybi bilgiye sahip olduklarına inananlar.

Şiiliğe ilişkin birbiriyle bağlantılı bu beş anlamdan Şiiliğin Hz. Muhammed devrinde ortaya çıktığı sonucu çıkmaktadır. Ancak Şiilik değil Hz. Muhammed döneminde, Hz. Ali döneminde bile bir fırka şeklini almamıştır.

Bir mezhebin ilk ne zaman ortaya çıktığını bulmak istediğimizde, o mezhebe ait özgün niteliklerin kurumsallaşmaya ve toplumsal yaşamda etkili olmaya başladığı tarihi saptamak gerekir. Mezhepler bünyelerinde içinden çıktıkları kültüre ait birtakım nitelikleri barındırdıkları gibi bu niteliklerin dönüşüme uğramasıyla da ortaya çıkmış olabilir. Ya da zaman içinde sahip oldukları özellikleri muhafaza edebilir veyahut başka kültürlerle etkileşime girerek değişime uğrayabilir. Örneğin Haricilik (İbadiye hariç) temel niteliklerini korumayı başarırken Şii İslam’da durum farklıdır. Şiiler kendilerine geçmişe dönük yapay bir tarih oluşturmuştur. Şiiliğin tarihsel arka planı ile ilgili doğruluğu olmayan bazı iddialar ortaya atılmıştır. Üstelik bu iddialara Şii olmayan tarihçiler de eserlerinde sık sık başvurmuştur. Bu konudaki çalışmaların doğruluğu araştırılmadan olduğu gibi kullanılan ve bu nedenle birbirine ters düşen çok sayıda bilgiyi içermektedir. Bu da Şiiliğin doğuşunu araştırırken doğru ve yanlış bilgiler arasında kusursuz bir ayırım yapmayı olanaksızlaştırmıştır. Dolayısıyla bir mezhebin ortaya çıktığı ilk tarihi belirlemek sanıldığı kadar kolay bir iş değildir (al Alavi, 2007: 45).

Şiiliğin doğuşuna zemin hazırlayan gelişmelerle ilgili ortaya çok sayıda görüş atılmıştır. Bunlardan bir tanesi Hz. Ali ve Hz. Muaviye arasındaki iktidar mücadelesinin Şiiliğin

doğuşuna zemin hazırladığı yönündedir. Emevi ailesine mensup olan Halife Hz. Osman'ın, muhalif gruplar tarafından öldürülmesinin ardından Hz. Ali halife olarak belirlenmiştir. Fakat Hz. Ali halifeliğinin ilk günlerinden itibaren zorluklarla karşılaşmıştır. Emevi ailesinden Hz. Muaviye iktidarı geri alabilmek için Hz. Ali'ye karşı savaş ilan etmiştir. Hz. Muaviye ve Hz. Ali arasındaki halifelik mücadelesinde Hz. Ali'yi destekleyenlere “Şiatu Ali”, Hz. Muaviye'yi destekleyenlere “Şiatu Muaviye” denmiştir. Bu dönemde “tarafdar/destekçi” anlamında kullanılan bu kavramlar mezhepsel bir ayrılığı ifade etmemekteydi (Fırlı, 1993: 33).

Şiatu Ali adlandırması zamanla yerini ‘Şii’ kavramına bırakmıştır. “Şii” kavramının çoğulu olan “Şia”, “tarafdar” anlamına gelmekte ve Hz. Ali yandaşlarını tarif etmek için kullanılmaktaydı. Mustafa Kamil eş-Şeybi, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilişinden hemen sonra Hz. Ali'nin ve onun soyundan gelenlerin halifeliğini savunanlara “Şia” denmeye başlandığını ileri sürse de genel kanı, bu kavramın Kerbela'dan uzun bir süre sonra kullanılmaya başlandığı yönündedir. Zira Şia kelimesi Mervan bin el-Hakem döneminde dahi kelime anlamının dışına çıkılmayarak, “tarafdar” anlamında kullanılmaktaydı. Ebu Mihnef'in aktardığına göre Şia kelimesi ‘Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beyti'ne uyanlar ve onlara tarafdar olup yardım edenler’ manasında ilk kez Hz. Hasan'ın şu sözlerinde geçmiştir; “sizler bizim tarafdarımızsınız (şiatunâ)...” (Fırlı, 1993: 34).

Hz. Ali'nin yandaşları vefatının ardından bile varlıklarını devam ettirmişler; ancak kendi içlerinde başta Zeydiler, Caferiler ve İsmaililer olmak üzere pek çok kola ayrılmışlardır. Şii denilince akla ilk gelen, Şii İslam içerisinde çoğunluğa sahip olan Caferiyye, İmamiyye veya İsnâaşerriye denilen gruptur. Şii mezhebine dahil bu fırkaya, altıncı İmam Cafer es-Sadık'ın görüşlerini esas aldıklarından Caferiyye; imamların otoritesine itaati imanın şartı olarak kabul ettiklerinden İmamiyye; on iki imama inandıkları için de İsnâaşerriye denilmektedir (el Katib, 2005: 88). Şiiler, Irak'ta on dokuzuncu yüzyılda göçebelikten yerleşik hayata geçen kabilelerin Şiiliğe geçmesiyle beraber nüfus çoğunluğunu ele geçirmelerine rağmen yönetimde söz sahibi olamamış, dini bir azınlık gibi yönetilmişlerdir (İbrahim, 1998:205). Günümüzde Şiiler Suriye, Lübnan, Pakistan, Hindistan, Afganistan ve Türkiye'de azınlık olarak yaşamakta; İran, Irak, Bahreyn ve Azerbaycan'da ise nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadırlar (Mahmud İsmail, 1995:182-183).

Irak'taki Şii nüfus Sünni Arap kabilelerinin kitlesel olarak Şiiliğe geçmesiyle artmış ve Şiiler Irak'ta çoğunluğu oluşturmaya başlamıştır. Irak, on dokuzuncu yüzyıla kadar başlarında şeyhlerin bulunduğu kabile konfederasyonlarından oluşuyordu. Konfederasyonlar arasında zaman zaman ticaret yollarının ve toprakların egemenliği konusunda çatışmalar yaşanıyordu. On sekizinci yüzyılının sonlarında ve on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren bazı kabilelerde Şiiliğe dönüşüm gerçekleşmiştir. Yitzhak Nakash bu dönüşümün temel sebeplerini dört maddede açıklar (Nakash, 2002):

1. Vahhabilerin Necef ve Kerbela'ya yönelik saldırıları,
2. Kerbela'nın bölge için önemli bir alışveriş merkezi olması,
3. Fırat'ın akış yönünün değiştirilmesi,
4. Osmanlı'nın 1831'den itibaren uygulamaya soktuğu iskan politikası.

Yitzhak Nakash Şii Araplar ve Sünnilerin aslında benzer dünya görüşlerine sahip kabile kültürlerinden geldiklerini belirtir. Uzun bir süre Irak'ta Şii ve Sünni kabileler arasında sosyal ve kültürel açıdan bir fark bulunmamaktaydı. Ancak zamanla Iraklı Şiiler kültürel olarak İranlı Şiilerin etkisine girince Şii ve Sünni topluluklar pek çok yönden farklılaşmaya başlamıştır. Bu farklılıklar zamanla toplumsal ve siyasal yapıya entegre olmuştur. Irak'ta geçmişten günümüze mezhepçilikle beraber politik şiddete yol açan Sünni-Şii ayrılığının kültürel temeli böyle atılmıştır (Fuller, 2019).

Şiilik bir mezhep olarak ortaya çıkmamıştır. Erken dönem Şiiliği imamet inancı ile bir tutulmamalıdır. Çünkü o dönemde on ikinci imamın gaybeti olayı yaşanmamış dolayısıyla On İki İmam Şiiliği henüz gelişmemiştir. Bu dönemde Hz. Fatıma'nın soyundan gelmeyen imamların Şii gruplar tarafından kabul edilmiş olması garip değildir. Çünkü erken dönem Şiileri Hz. Ali'nin soyundan gelen herhangi bir kişinin imamlığını kabul etmiştir. Gördüğümüz gibi günümüzde doğrudan Şiilikle ilişkilendirilen bazı hususlar erken dönem Şiiliğinde görülmemektedir (Battatu, 1999: 103-104). Şii toplumu yüzyıllar boyunca kendine özgü toplumsal gelenek ve görenekler geliştirmiş ve kendi toplumsal psikolojisini oluşturmuştur. Günümüzde Şiilik sadece teolojik bir vizyon değil, aynı zamanda dünya çapındaki Şiiler için psikolojik ve kültürel bir hayat tarzıdır. Şiilikten dini dışlamak adete imkansızdır. Dolayısıyla Şiiler için seküler olmak zordur (Fuller, 2019).

Bazı araştırmacılar Şiiler ile Sünniler arasındaki ayrışma temelini Hz. Muhammed'in ölümünden sonraki hilafet tartışmaları ile atıldığını ileri sürer. Şiiler tarihsel olayları değerlendirirken sıklıkla "takiyye, zulüm ve gasp" terimlerine başvurur. Şiiler, ilk üç halife Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ile Ali'den sonra halifeliğini ilan eden Emevi ve Abbasi hükümdarlarını otorite gaspı ve zulümle suçlarlar. Hz. Ali'nin, Hz. Ebubekir'in halifeliğine karşı sesini yükseltmemesini ise "takiyye" (zorlukla karşılaşılan kişinin gerçek inancını gizlemesi) olarak değerlendirirler (Battatu, 1999: 126-127).

Hz. Ali Sünnilerce halife olarak kabul edilen bir isimdir, ancak Şiilerin Hz. Ali'ye olan sevgisi ve saygısı aşırı bir noktaya ulaşmıştır. Şiilerin diğer Müslümanlara yönelik olumsuz yaklaşımının ve Ali'yi yüceltmesinin sebebi Sünnilerin ilk üç halife Ebu Bekir, Ömer bin Hattab ve Osman bin Affan'ı, Hz. Ali'den üstün tutmasıdır (el Hekim, 1992: 88). Hz. Muhammed'in vefatının ardından, Hz. Ali'nin yönetimi Muhammed'in birçok sahabesi tarafından kabul görmemiş, Ali'nin halifeliğini benimseyen Şiiler "Şiatu Ali" adında küçük bir grup olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Ali'nin doğaüstü yeteneklere sahip olduğu, Peygamber vasıtasıyla Allah tarafından görevlendirildiği tarzında bir yaklaşım henüz ortaya çıkmamıştı. Şiiliğin mezhepsel bir harekete dönüşmesi yavaş yavaş, Abbasiler döneminde Hicri ikinci yüzyılda olmuştur. İmamiyye kolunun son biçimini alması ise üçüncü yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir (el Hekim, 1992: 110).

Şii inancın doğuşuna ilişkin ortaya pek çok farklı teori atılmıştır. Ancak genel olarak, Şiiliğin ortaya çıkışına yol açan iki önemli gelişmenin varlığından söz edilmektedir. Bunlar, Hz. Osman'ın ölümünün aydınlatılması konusunda pasif bir politika izlediği öne sürülen Hz. Ali'ye karşı oluşan muhalefet ile Hz. Ali taraftarları arasında yaşanan Cemel Vakası ve Sıffin Savaşı'dır. Hz. Ayşe ve etrafındaki sahabelerin suçluların yakalanması talebini geçiştirmekle suçlanan Hz. Ali'nin bu tutumu iki taraf arasında 657 yılında savaşa yol açmıştır. Talha ve Zübeyr gibi önemli sahabelerin Hz. Ayşe'nin safında yer almasına rağmen Hz. Ayşe ve destekçilerinin mağlup olduğu bu olay Cemel Vakası olarak adlandırılmıştır (el Katib, 2005: 133).

Hz. Ayşe ve taraftarları dışında Hz. Ali'ye muhalefet eden diğer bir grup da Suriye'ye egemen olan ve Hz. Osman'ın katillerinin yakalanmasını isteyen Hz. Muaviye'nin destekçileriydi. Hz. Ali'nin hilafetini kabul etmeyen Hz. Muaviye, Hz. Osman'ın katillerinin bir an önce yakalanmasını ve kendisine teslim edilmesini isterken, Hz. Ali Muaviye'den

hilafetini kabul etmesini istemiştir. Hz. Muaviye ile anlaşmaya varamayınca Sıffin'e yönelen Hz. Ali ve ordusu Sıffin'de Hz. Muaviye'nin ordusuyla karşı karşıya gelince büyük bir iç savaş yaşanmıştır. Üç gün süren savaşta Hz. Muaviye kaybedeceğini anlayınca sorunların hakem yoluyla çözülmesinden yana bir tutum sergilemeye başlamıştır.

Hz. Ali destekçilerinden bir grup karar verme yetkisinin yalnızca Allah'a ait olduğu düşüncesinden hareketle hakem tayinine karşı çıksa da Hz. Ali anlaşmazlıkları hakem aracılığıyla çözmeyi kabul etmiştir. Hz. Muaviye kendisine yakın bir hakem seçerken, Hz. Ali ve taraftarları kazanacaklarına duydukları güvenle tarafsız bir hakem seçmiştir. Her ikisinin de belirlediği hakemler Hz. Osman'ın ölümünü araştırmakla görevlendirilmiştir. Hz. Ali, hakemlerin değerlendirmeleri sonucunda kendi aleyhinde vardıkları kararı tanımayarak, Hz. Muaviye ile olan mücadelesine kaldığı yerden devam etmiştir.

Bu süreçte hakem tayinine karşı çıkan, daha sonra Hariciler olarak adlandırılacak grup artık Hz. Ali'nin yolundan gitmeyeceklerini ilan etmiştir. 657'de Hz. Muaviye'ye karşı yeni bir mücadeleye başlamadan önce Haricileri bastırmak isteyen Hz. Ali ve Hariciler arasında Nehrevan Savaşı cereyan etmiştir. Bu savaş kazansa bile eski gücünü kaybeden Hz. Ali Hz. Muaviye'ye saldırmaktan vazgeçmiştir. Savaşın Hariciler üzerinde siyasal anlamda bütünleştirici bir etkisi olmuştur (el Katib, 2005: 147).

Halifelik tartışması çözüme kavuşturulamayınca Hz. Muaviye kendi topraklarını yönetmeye başlamıştır. Şam, Mısır, Yemen, Hicaz ve el-Cezire'yi topraklarına katan Hz. Muaviye, Hz. Ali'nin kontrolündeki Irak topraklarına Hz. Ali taraftarları arasında bölünme yaratmak için küçük çaplı harekâtlar düzenlemiştir. Irak topraklarında da taraftar edinmeye başlayan Hz. Muaviye, izlediği politika sayesinde Hz. Ali taraftarları arasında bölünme yaratmayı başarmıştır (Mustafa Hilmi, 1988: 210).

Hz. Muaviye ve Hz. Ali arasındaki anlaşmazlıktan sonra, devam eden huzursuzluktan rahatsız olan bir kısım Müslüman hem Muaviye'yi hem de Ali'yi öldürmeye çalışmıştır. Hz. Ali'nin 24 Ocak 661'de Haricilerden Abdurrahman bin Mülcem'in saldırısı sonucu şehit olmasının ardından yerine oğlu Hasan geçmiştir. Hz. Hasan Müslümanlar arasında daha fazla kan dökülmesin diye, anlaşmazlıkların çözülmesi için halifeliği bedel karşılığında Hz. Muaviye'ye bırakmış ve Muaviye Müslümanların yeni halifesi olmuştur (Duss ve Juul, 2009: 6).

Yukarıda anlatılan süreç sonunda İslam farklı fırkalara ayrılmıştır. Bunlardan biri büyük bir çoğunluğu oluşturan Sünniler, ikincisi Hz. Ali taraftarlarından oluşan Şiatu Ali, üçüncüsü ise Haricilerdir. Sünni kavramı bu gruba dahil olanların “itikat ve amel ölçülerinin emanetçileri” olduklarını ifade etmekteydi. Sünnilere göre çoğunluğun seçtiği kişinin halifeliği meşruydu. Şiatu Ali denen ikinci grubun inanç olarak Sünnilerle arasında bir fark olmamasına rağmen Şiilik zamanla dini bir ifadeye dönüşmüştür. Bu grubun mensuplarına Şia da denilmekte olup Şiiler çeşitli gruplara ayrılmaktadır. Hz. Ali ve Hz. Muaviye’nin taraftarlarını kafir olarak nitelendiren Hariciler de çeşitli gruplara bölünmüştür (Hilmi,1988: 215).

Vahhabilik için ise kısaca Selefilğin, çöl koşullarında şekillenen, sert biçimdir diyebiliriz. Hz. Ali ve Hz. Muaviye arasındaki savaşta Necid çöllerinden savaşmak için getirilen kabileler arasında daha sonra şiddete meyilli bir fırka olan Haricilik ortaya çıkmıştır. Zamanla kaba bir dini söylem benimseyen Haricilerin özellikleri kendisinden sonra ortaya çıkan Vahhabiliğe de yansımıştır. Muhammed bin Abdulvahhab amaçları kısaca İslam’ı özüne döndürmek olan Vahhabilik hareketinin kurucusudur. Aldulvahhab dinin toplumsal, kültürel ve ekonomik hayatı düzenlediği Necid bölgesini kendisine hareket alanı olarak seçmiştir. Aşırı derecede “tutucu” ve “radikal” bir mezhep olan Vahhabilik, Vahhabi olmayan herkesi “kafir” ilan eder. Kendilerinden olmadıkları için “kafir” saydıklarına karşı düşmanlık besleyerek canlarına ve mallarına kast etmeyi hak görürler. 1773’te Riyad’ı, 1793’te Hassa’yı, 1802’de Kerbela’yı, 1803’te de Mekke’yi ele geçirmişlerdir. Osmanlı Devleti’nin yaşadığı iç kargaşalardan dolayı isyan Mekke’ye ulaşınca kadar harekete geçememesine neden olmuştur. Vahhabilerin Mekke’yi ele geçirmesiyle harekete geçen Osmanlı, Kavalalı Mehmet Ali Paşa sayesinde hareketi bastırmıştır (Deniz, 2018).

Sünniler, Şiiler ve Hariciler arasındaki ayrılık Kerbela Olayı’ndan sonra daha da netleşmiştir. Kerbela Olayı yalnızca Şii inancında önemli bir yere sahip olmakla kalmayıp tüm İslam tarihini derinden etkileyen bir olaydır. Çünkü yukarıda da bahsettiğimiz gibi bu olay bazı araştırmacılar tarafından, çoğunluğun Hz. Ali’nin elinden halifeliğinin gasp edilmesiyle başladığına inandığı ayrılıkların ve dolayısıyla da Şiiliğin gerçek başlangıcı olarak kabul edilir. Döneme ait kaynaklar, Kerbela Olayı’ndan önce Hz. Ali’nin halifeliğine inananların diğer inançlar yönünden Müslümanların geri kalanından farklı olmadığını gösterir (İbrahim el Hayderi, 1999: 128).

Kerbela Olayı veya Kerbela Katliamı olarak anılan olay; 680 yılında Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in, Muaviye'nin oğlu ve Emevi halifesi olan Yezid'den iktidarı/halifeliği geri almak için Kufe'ye doğru yola çıkmasının ardından, Yezid'in orduları ile Hz. Hüseyin'e bağlı bir grup arasında yaşanan savaşı ifade eder. Kufe'ye vardıklarında Emevi valisi Ubeydullah bin Ziyad'ın gönderdiği ordular tarafından yolları kesilen Hz. Hüseyin ve beraberindekiler, Yezid'in halifeliğini kabul etmeleri konusunda ikna edilmeye çalışılmıştır. Fakat Hz. Hüseyin, Yezid'e biat etmeyeceğini söylemesi üzerine, yanındakilerle birlikte, 10 Ekim 680'de Kerbela düzlüklerinde katledilmiştir. Bu olaya sembolik bir anlam yüklenerek mitleştirilmesi on üçüncü yüzyıldan sonra olmuştur. Şiiler her yıl Aşure Günü'nde Kerbela Olayı'nı anma törenleri düzenlemeye ve ağıtlar yakıp kendilerini zincire vurmaya başlamıştır. Kendilerine işkence etme sebeplerinin Hz. Hüseyin'i Kerbela'da yalnız bırakmalarından duydukları vicdan azabı olduğu söylenir (el Hayderi,1999: 210-211).

Şiiliğin bir mezhep olarak ortaya çıkışında Kerbela Olayı'nın yaşandığı yıl olan 680 ile Hz. Hüseyin'in öldürülüşüne engel olmadıkları için pişmanlık duyan tövbecilerin ölüm yürüyüşüne çıktıkları 684 yılı arasındaki zaman dilimi çok önemlidir. Yani Şii mezhebinin oluşmasına zemin hazırlayan gelişme Hz. Hüseyin'in şehit edilişidir (El Hayderi,1999: 267). Kerbela'dan sonra Hz. Hüseyin'in intikamı için oluşturulan Tevvabun ve Muhtar es-Sakafi hareketleri, Ruhi Fığlalı'ya göre Şiiliğin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Şiiliğin doğuşu dediğimiz olgu düşünsel değil siyasi bir sürecin sonucudur. İslamiyet'in ilk dönemlerinde Emevilerin izlediği Selefi politika, Türkleri kendi geleneklerine daha uygun olan Hanefiliğe, İranlıları da Şiiliğe yaklaştırmıştır. Yani baskıcı Emevi yönetimi, devleti Arap milliyetçiliğine dayalı bir Selefilik üzerine inşa ederek Şiiliğin güçlenmesine ve yayılmasına yol açmıştır. Başka bir ifadeyle, Hz. Osman'ı şehit edenlerin girişimleri, Hz. Hüseyin'in şehit edilişi ve Emevilerin zalim yönetim anlayışları “siyasi bir mezhep” olarak Şiiliği ortaya çıkarmıştır (Battatu, 1999: 45-46). Emevilerle olan siyasi mücadele daha sonra dini bir karaktere bürünerek mezhep mücadelesine dönüşmüştür. Fığlalı Şiiliğin mezhep haline gelmesini Kerbela Olayı'na bağlamaktadır (Battatu, 1999: 77).

2.1. Siyasal Güç Unsuru Olarak Şiiliğin Ortaya Çıkışı

İlk dört halife döneminde sıkıntılı bir yaşam süren Şiiler, Ümeyye oğullarının hilafeti sırasında can ve mal güvenliklerini yitirmiştir. Abbasi halifeleri döneminde biraz rahatlasalar da üzerlerindeki baskı son bulmamıştır. Şiilerin güçlenmesi dördüncü yüzyılda, Büveyhiler

döneminde olmuştur. Bu dönemde pek çok isyan faaliyeti düzenleyen Şiiiler, beşinci ve altıncı yüzyıllarda da Moğol saldırıları ve Haçlı Seferleri nedeniyle kısıtlamayla karşılaşmamışlardır. İran'da bazı Moğol hükümdarlarının Şiiliği kabul edişi, Safevi Devleti'nin kuruluşuna kadar geçen sürede Şiiliğin güç kazanmasını sağlamıştır. 1501 yılında kurulan Safevi Devleti ise Şiiliği resmi bir mezhep olarak benimseyerek daha da güçlendirmiştir (Hilmi, 1988: 168).

Safevi Devleti'nde Şii ulemanın pozisyonunu Bernard Lewis şöyle açıklamıştır: “İslami siyasi ve devlet idaresiyle ilgili çok yanlış değerlendirilen iki nokta vardır. Birincisi Müslümanların teokratik olarak ikincisi ise despotik hatta diktatörce algılanmasıdır... Eğer teokrasi ile kilisenin yani, rahiplerin yönettiği devlet anlatılmak isteniyorsa İslam'da böyle bir şey olmaz, tanrı ile inanan kişi arasında bir din adamı veya her hangi bir aracı olmadığı için ne teolojik açıdan; dinsel makam veya hiyerarşi olmadığı için ne de kurumsal açıdan İslam'da kilise ve ruhban sınıfı yoktur. İran Şiiliğinin 16.yüzyılda resmen kabul edilmesinden ötürü dinde profesyonelleşmek farklı bir yolda olmuş fakat orada da müctehidler en azından sosyolojik açıdan ruhban sınıfının yerini almışlardır. Bu eğilim 19. yüzyılın sonlarına doğru ayetullahlık -ki piskoposluğun Müslümanlardaki dengidir-makamının ilk olarak ortaya çıkmasıyla önem kazanmıştır.” (Lewis'den aktaran Coşkun, 2005:39).

Hız. Ali ve Hız. Muaviye arasındaki siyasi mücadeleden doğan, Ehli Beyt'in siyasi otoriteye sahip olduğu inancı Kerbala Olayı sonrasında da varlığını korumuş, ancak Şiiliğin dini boyutu uzun süre ortaya çıkmamıştır. Şiilik içerisinde oluşan farklı grupların da Kerbala Olayı sonrasında yaşanan iktidar mücadeleleri sırasında ileri sürülen farklı görüşlerin mezhepleşmesi ile ortaya çıktığına dair bulgular vardır. Kerbala Olayı'nın ertesinde pek çok Şii grup Emevilere karşı isyana kalkışarak Şiiliğin yeni kollara ayrılmasına yol açmıştır. Örneğin, Hız. Ali'nin oğlu Muhammed bin Hanefi'nin gizlendiğine ve geri döneceğine inanan Keysaniyye kolu; İmam Zeyd'in başarısız isyanı sonrasında başta oğlu Yahya olmak üzere onu destekleyenlerin kurduğu Zeydiyye kolu; Muhammed Bakır'ın başlattığı ve Rafizi de denilen Bakiriye hareketine oğlu Cafer es-Sadık'ın fıkhi bir içerik kazandırarak kurduğu Caferi kolu; Cafer'in oğlu İsmail'in imamlığına inananların oluşturduğu İsmailiyye kolu ortaya çıkmıştır. Bunların dışında da pek çok fırkaya ayrılan Şii mezhebi dahilinde en son İmamîyye fırkası ortaya çıkmış, o da kendi içinde farklı gruplara bölünmüştür. İmamet kavram, İmam Al-Bakır'ın çocukları ve torunlarının kurduğu mezheplerin hepsi imamete

inanmıştır (el Hayderi,1999: 201). Bunlardan yalnızca İmamiyye, Zeydiyye ve İsmailiyye kolları günümüze kadar ayakta kalmayı başarmıştır.

Şiiliğin siyasi bir topluluk olarak ortaya çıktığı zamana ilişkin ileri sürülen çok sayıda tez vardır. Bunları genel olarak aşağıdaki başlıklar altında toplayabiliriz:

Şiiliğin;

1. Hz. Muhammed'den önce ortaya çıktığı ve Ali'nin vekilliğinin tüm peygamberlere bildirildiği,
2. Hz. Muhammed döneminde ortaya çıktığı, hatta Ali'nin vekilliğinin Hz. Muhammed tarafından bizzat ilan edildiği,
3. Hz. Muhammed'in 632'de ölümüyle baş gösteren hilafet tartışmalarının bir ürünü olarak ortaya çıktığı ve Hz. Ali'nin hilafetini savunanların oluşturduğu topluluğun Şiiliğin ilk nüvelerini oluşturduğu tezi,
4. Hz. Osman'ın, halifeliğini kabul etmeyenler tarafından şehit edilmesinin ardından Müslümanların Hz. Ali'yi destekleyenler ve Muaviye'yi destekleyenler olarak ikiye bölünmesiyle,
5. Hz. Ali'nin hilafeti zamanında, Ali ile Talha ve Zübeyr arasındaki anlaşmazlık sonucu,
6. Hz. Ali'nin şehit edilmesinin ardından,
7. Kerbela Olayı sonrasında,
8. Nass ve tayin inancının şekillenmesiyle ortaya çıktığı tezi.

Sünni ve gayri-Müslim araştırmacılar daha çok üçüncü görüşe yakın durmaktadır. Bunun nedeni Şiatu Ali'nin bazı rivayetlerde 'eş-şîa' şeklinde geçmesiyle şîa sözcüğünün kelime anlamının dışına çıkılmasıdır. Nass, tayin, ismet gibi kavramlar ortaya çıkmadan ve dolayısıyla halifeliğin Hz. Ali ve soyundan devam etmesi gerektiğine dair toplumsal bir kabul oluşmadan Şiiliğin ortaya çıktığını ileri sürmek yanıltıcıdır. Şiilikten bahsedebilmek için nass ve tayin inancının zuhur etmiş olması gerekir. Hatta İmamiyye için on ikinci imamın kaybından önceki tarihsel bağlamı ele alırken 'eş-şîa' kavramını kullanmak karışıklığa neden olabilir (Nasır el Zubeydi, 2005: 230).

2.2. Şiiliğin Ortaya Çıkışıyla İlgili Farklı Görüşler

Şiilik günümüze kadar çeşitli aşamalardan geçerek son halini almıştır. Şiiliğin ortaya çıktığı dönemle ilgili olarak Şii düşünürler ile Şii olmayan düşünürler farklı tezler geliştirmiştir. Şii düşünürler genel olarak, Şiiliğin Hz. Muhammed'den önce, o hayattayken veya onun vefatının ardından ortaya çıktığını belirtmiştir. Şii olmayan düşünürler ise Şiiliğin Peygamber sonrası dönemde ortaya çıktığı görüşüne dayanan değişik fikirlere sahiptir.

A) Şii Düşünürlerin Şiiliğin Ortaya Çıkışıyla İlgili Tezleri

1) Şiiliğin Peygamberlikten önce doğduğuna inananlar:

Şii düşünürlere ait ilk görüşe göre, Şiilik peygamberlikten önce ortaya çıkmıştır ve peygamberler Hz. Ali'nin önderliğini kabul etmiştir. Örneğin Şii bilgin El-Kuleyni, “Ali'nin vilayeti bütün peygamberlerin kitabında yer almaktadır. Hz. Muhammed de Hz. Ali'nin vilayetine inanarak Allah tarafından gönderilmiştir” demiştir. El-Kaşini de Ali'nin öncülüğüne inanarak şöyle söylemiştir: “Allah'ın gönderdiği bütün peygamberler ve Müslümanların tamamı Hz. Ali'yi seviyorlar. Ali'ye ters düşenlerse, hem Ali'ye hem onu sevenlere ters düşmektedirler. Cennete sadece Ali'yi sevenler girecektir” (Nasır el Zubeydi, 2005: 235).

2) Şiiliğin Peygamber döneminde doğduğuna inananlar:

Şii düşünürlere ait bir diğer görüş Şiiliğin peygamber çağında doğduğunu hatta Şiiliğin peygamber tarafından ortaya atıldığını iddia etmektedir. Bu inanca sahip kişiler, Hz. Ali'nin üstün özelliklerini anlatan ayet ve hadisleri Şiiliğin Peygamber döneminde ortaya çıktığının kanıtı olarak gösterirler (Nasır el Zubeydi, 2005: 238). Şii kaynakların çoğunun bu görüşü savunduğu görülmektedir. Şii düşünürlerden Nevbahti, Ebu Halef el-Eş'ari ve Seyyid Muhammed *Tabatabai* de Şiilerin Hz. Muhammed hayattayken ortaya çıktığı görüşündedir. Şii yazarların çoğu Şiiliğin Hz. Muhammed hayattayken filizlendiğini, ancak bir mezhep olarak ortaya çıkışının Peygamberin vefatından sonra olduğu görüşünü paylaşmaktadır (Ali, 2007: 180-183). Ayrıca bu görüşe göre sahabelerden bazıları; El-Miktad bin El-Asvad, Selman El-Farisi, Ebu zer El-gafari ve Ammar bin Yasir ilk Şiilerdendir (Ali, 2007: 205-206). Muhammed el-Hüseyn Alu Kaşif il-Gıta, daha Hz. Muhammed hayattayken Hz. Ali'nin üstün özelliklerinin farkında olan bir grubun olduğunu ve dolayısıyla Şiiliğin bu tarihlerde İslam'la eş zamanlı olarak ortaya çıktığını söyler (El Zubeydi, 2005: 242). Sünni yazarlar bu görüşe katılmazlar. M.

Ziyouddin Rayyis *İslam'da Siyasi Düşünce Tarihi* adlı eserinde Şiiliğin Peygamber hayatayken ortaya çıktığı görüşü eğer doğru olsaydı adı geçen sahabelerin Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in halifelliğini kabul etmemeleri gerektiğini söyleyerek bu olasılığı çürütür (Rayyis'ten aktaran Koyuncu, 2015).

3) Şiiliğin Hz. Muhammed'in vefatından sonra doğduğuna inananlar:

Şii düşünürler arasında yaygın olan diğer bir görüşe göre, Şiilik Hz. Muhammed'in ölümünün ardından ortaya çıkmıştır. İddiaya göre Şiiliğin doğuşuna Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması konusundaki anlaşmazlık sebebiyle Halife Hz. Ali ile Hz. Muhammed'in eşi Hz. Ayşe ve taraftarları arasında 656 yılında yaşanan Cemel Savaşı zemin hazırlamıştır (el Kazvini, 2005:122-124). Hz. Osman'ın vefatının ardından Müslümanlar, üç siyasi fırkaya ayrılmıştır: Hz. Ali'nin hilafetine inananlar, karşı çıkanlar (Ayşe, Talha, Zübeyr, Muaviye) ve tarafsız kalanlar. Ancak görünürde bu üç grubun da inanç yönünden birbirinden farkı bulunmuyordu.

4) Şii Olmayan Düşünürlerin Şiiliğin Doğuşuna İlişkin Tezleri

a) Şiiliğin Peygamber sonrası dönemde doğduğuna inananlar:

Sünni düşünürler genel olarak Şiiliğin Peygamber sonrası dönemde ortaya çıktığı tezini savunur. İbn Haldun, İbn Nedim ve Ahmet Emin gibi düşünürlere göre Şiilik peygamber sonrası dönemde ortaya çıkmıştır. İbn Haldun'a göre Şiiliğin doğuşuna yol açan gelişme, hilafet tartışmaları; İbn Nedim'e göre Hz. Ali'nin Talha, Hz. Ayşe ve Zübeyr ile girdiği tartışma; Ahmet Emin'e göre ise hilafetin ehlibeytin hakkı olduğu iddiasının ortaya atılmasıdır. Ayrıca Şiiliğin peygamberin vefatından sonra ortaya çıktığına inan bu düşünürlere göre hilafet, ehlibeytin hakkıdır (İbrahim,1998: 230). Ahmed Emin bu konuda, "Şiilerin ilk nüvesini, Peygamber efendimiz öldükten sonra Peygamber ailesine mensup olanların Peygambere halef olmak haklarıdır, diyenler teşkil etmiştir" der (Serdaroğlu'dan aktaran Onat, 1976: 82).

b) Şiiliğin Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından yaşanan hilafet tartışmaları sonrasında doğduğuna inananlar:

Şiiliğin Hz. Osman'dan sonra hilafet mücadelelerinin yaşandığı dönemde, Hz. Ali'yi yüceltirken sahabeleri aşağılayan Yahudi asıllı Abdullah Bin Sebaa tarafından ortaya atılmış bir ideoloji olduğuna inanlar da vardır. Onlara göre Sebaa'nın Hz. Ali'nin ilahi

bir güce sahip olduğuna inanarak attığı adımlar, Hz. Ali'ye olan duygusal bağlılığın dini/mezhepsel bir yapıya dönüşmesine yol açmıştır (İbrahim,1998: 235-237).

Sebaa daha Hz. Osman öldürülmeden önce, Hz. Osman'ın Hz. Ali'den iktidarı gasp ettiği yönünde propagandalara başlamıştır. Sebaa'nın bu faaliyetleri halkı Hz. Osman'a karşı galeyana getirerek Şiiliğin alt yapısını hazırlamış olsa da Şiilik bu dönemde doğmuştur diyemeyiz. Ayrıca Alman ilahiyatçı J. Wellhausen de Hz. Osman'ın vefatından sonra Hz. Ali'nin halifeliğini destekleyen Şiatu Ali ile Hz. Muaviye'nin hilafetini destekleyen Şiatu Muaviye adında iki grubun oluşmasından yola çıkarak, Şiiliğin Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Ancak Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından bir grup Müslüman'ın Hz. Ali'nin siyasi liderliği üstlenmesini talep etmeye başlaması bile Şiiliğin fiilen ortaya çıktığına kanıt oluşturmaz. Bu durum ancak ortak bir niyet etrafında kümeleşen Hz. Ali ve Hz. Muaviye yandaşlarının “düşünce” temelinde bir araya gelmeye başladıklarını gösterir (Rayyıs'ten aktaran Koyuncu, 2015: 6-7). Yaşar Kutluay da Şiiliğin ortaya çıkışında Hz. Muaviye'nin etkili olduğunu ileri sürmüştür (Adnan el Ulyan, 2005: 275).

c) Şiiliğin Cemel Vakası ve Sıffin Savaşı sonrasında doğduğuna inananlar:

Başlangıçta Hz. Ali'nin hilafetini kabul etseler de daha sonra Hz. Osman'ın katillerinin yakalanması konusunda yaşanan çekişme nedeniyle isyan eden Hz. Ayşe, Talha ve Zübeyr ile Hz. Ali arasında 656 yılında yaşanan Cemel Vakası sonrasında ortaya çıktığına inananlar vardır. Hz. Osman'ın katillerinin kendisine teslim edilmesini isteyen Hz. Muaviye ile Hz. Ali arasında 657'de yaşanan Sıffin Savaşı'nın Şiiliğin doğuşuna neden olduğunu ileri sürenler de vardır. Sıffin Savaşı'nın ardından Hz. Ali'den ayrılan bir gruba 'Hariciler' denmiştir. Ali'nin tarafını tutmaya devam edenlere ise 'eş-Şiatü'l-Ula' denmeye başlanmıştır. Ancak bu dönemde Hz. Ali'ye henüz ilahi bir mana yüklenmemiştir ve halifeliğin nass ile belirlendiği anlayışı ortaya atılmamıştır. Dolayısıyla bu tarih de Şiiliğin ortaya çıktığını söylemek için erken bir tarihtir. Ancak bu dönemde Şiiliğin siyasi bir fırka olarak ortaya çıkmaya başladığını söylemek mümkündür (Rayyıs'ten aktaran Koyuncu, 2015: 6-7).

d) Şiiliğin Hz. Ali'nin şehit edilişinin ardından doğduğuna inananlar:

Şiiliğin Hz. Ali hayattayken ortaya çıkmış olmasının mümkün olmadığını ileri sürenler de vardır. Hz. Ali, kendisine isyan ederek muhalefet etmeye başlayan Haricilerden, Abdurrahman bin Mülcem tarafından 661 yılında şehit edilmiştir. Şiiliğin Hz. Ali'nin

öldürülmesinin ardından ortaya çıktığını savunanlara göre bu olay, Hz. Ali taraftarları arasında öyle bir etki yaratmıştır ki Şiilik bu tarihten sonra zuhur etmiştir (Rayyıs'ten aktaran Koyuncu, 2015:8).

e) Şiiliğin Kerbela Olayı'nın ardından doğduğuna inananlar:

Şiiliğin Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra doğduğuna inananlar genellikle Tevvabun Hareketi'ne işaret eder. Tevvabun Hareketi, Kufe'ye davet ettikleri Hz. Hüseyin'e Yezid'in ordularının saldırısına uğradığı sırada destek vermedikleri için suçluluk duyan Kufeliler tarafından, Hz. Hüseyin'in intikamını almak için oluşturulmuştur. Bu durumda ilk Şii hareketin Hz. Hüseyin'in intikamı çerçevesinde fiilen ortaya çıktığını söyleyebiliriz (Rayyıs'ten aktaran Koyuncu, 2015:9). Shtruman, "Hüseyin'in kanı Şiilik inancının ilk tohumudur" demiştir (Fığlalı, 1993: 13).

Ali Sami Neşar da Şiiliğin Kerbela Olayı sonrasında ortaya çıktığını savunmuş ve bunu da şu sözlerle ifade etmiştir: "Şia gerçekte Kerbela vakasında İmam Hüseyin'in (a.s) şehadetinden sonra İslami bir fırka olarak şekillendi ve işleri tedbir etmeye başladı." Neşar'a göre Şiilik son şekline Cafer es-Sadık döneminde kavuşmuştur. Philip Khouri ve Sümeyra Leysi de Hüseyin'in öldürülüşünü Şiiliği başlatan vaka olarak ele almıştır. KC Le Mobtown, Eshter Witman ve Kazama da oryantalist düşünürler olarak, Şiiliğin Kerbela Olayı ile tezahür ettiğini ileri sürmüşlerdir.

Bu düşünceye sahip kişiler iddialarını, Şiiliğin temel direklerini oluşturan "nass", "vasilik" ve "imamet" kavramlarının Kerbela Olayı sonrasında ortaya çıkmasına dayandırmışlardır. Onlara göre, Şiiliğin kendine özgü karakteri bu tarihten sonra belirmeye başlamıştır (Onat, 2007). Ethem Ruhi Fığlalı da Şiiliğin Kerbela olayının ardından ortaya çıktığı düşüncesini paylaşanlardan biridir. Ona göre, "Tarihi olaylar göstermektedir ki, Şiilik, en erken Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilişinden sonra, siyasi bir temayül olarak kamu oyu oluşturma açısından müsait bir zemine kavuşmaya başlamıştır; çünkü Hz. Hüseyin'in şehit edildiği 61/680 yıllarına gelene kadar, îslâm dünyasında yaşayan Müslümanlar, Haricîlerin dışında ne Sünnî ne de Şii idiler; onlar sadece Müslümandılar.

İhtilaf söz konusu şahısların hangisinin daha haklı olduğu meselesi etrafında cereyan ediyordu. En önemlisi, Şiilikten sözedebilmek için zarurî kavramlar olan nass, vasiyet ve imamet fikirleri henüz ortaya çıkmamış ve hatta bu fikirler, Hz. Hüseyin'in şehadetinden çok sonraları bile, belli bir Zümrede henüz ıslahatı anlamı içinde

doğmamıştı”. Fığlalı’ya göre Tevvabun ve Muhtar es-Sakafî Hareketleri Şiiliğin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Fakat araştırıldığında bu iki hareketin de Şii hareketler olduğu yönünde bir delile ulaşılamamaktadır (Onat, 2007).

Kerbela Olayı’nın Şiiliğin ortaya çıkışında değil, yayılmasında önemli bir işleve sahip olduğunu ileri sürenler de vardır. Onlara göre, bu olay o döneme kadar aralarında bir bütünlük bulunmayan Şiileri etkileyerek, harekete bütünlük kazandırmıştır. Bu görüşe katılan Hüseyin Muhammed Caferî, Ali Hasan Harbutali ve Abdülaziz ed-Durî’ye göre, Şiiliğin daha geniş çevreler tarafından tanınması ve yayılması Kerbela Olayı’nın Şiiler üzerinde yarattığı etkinin bir sonucudur. Bu konuda görüş bildiren bir diğer düşünür Şeybi de “Şiilik siyasi bir akım olarak Peygamber (s.a.a) zamanından başlamış olsa da belirli bir hedef üzerinde şekillenmesi ve siyasi alanda tanınması Hz.Osman’ın öldürülmesinden sonra olmuştur; ancak resmi olarak ortaya çıkışını İmam Hüseyin’in (a.s) şehadetinden sonra 61 yılında Tevvabin kıyamının başlamasından sonra kabul etmeliyiz” der. Batı yazarlarından Carl Brucklaman ve Cabriel Engry de Hz. Hüseyin’in öldürülmesi olayını Şiileri harekete geçiren ve bu inancın yayılmasını sağlayan bir gelişme olarak değerlendirir (Onat, 2007).

f) Şiiliğin doğuşunda nass ve tayin inancının etkili olduğuna inananlar:

Şiiliğin doğuşuna halifenin nass ve tayin yoluyla belirlenmesi teorisinin benimsenmesinin vesile olduğunu savunanlar da vardır. Bu görüşü savunanlara göre, nass ve vasiyet ilkesi ile imamet anlayışı ortaya çıkmadan Şiiliğin doğuşundan kesinlikle söz edilemez. Örneğin İrfan Abdülhamid Şiiliğin ortaya çıkışına ilişkin görüşünü, “Benim görüşüm odur ki, siyasi ve fikrî bir mezhep olarak Şiiliğin yapısı, halifelik konusunda nass ve tayin nazariyesine itikatla birlikte ortaya çıkmıştır. Bu nazariye o mezhebe öyle bir özellik kazandırmıştır ki, bununla Şia diğer mezhep ve temayüllerden ayrılır.” sözleriyle ifade etmiştir (Onat, 2007).

Şiiliğin Peygamberden önce, Peygamber hayattayken veya Hz. Ali döneminde ortaya çıktığı yönündeki iddiaların gerçeklik payı yoktur. Siyasal bir düşünce olarak Şiiliğin temeli, Hz. Ali döneminde atılmıştır. Ancak Şii mezhebinin doğuşu nass ve tayin ilkelerinin ortaya çıkmasıyla mümkün olmuştur. Hz. Ali’nin halifeliği döneminde nass ve tayin ilkelerinin henüz oluşmadığının en büyük kanıtı Haricilerin ortaya çıkmasıdır. Hilafetin Hz. Ali’den oğlu Hasan’a geçtiği dönemde de bu ilkeler henüz gelişmemiştir. Bunun kanıtı da Hasan’ın hilafeti Muaviye’ye bırakmasıdır. Bu dönemde eğer Şiiliğin bel kemiğini oluşturan,

halifenin nass ve tayin ile belirlendiği anlayışı ortaya çıkmış olsaydı büyük bir ihtimalle bu iki durum da yaşanmamış olacaktı (Kadifir, 2000: 290).

Şiiliğin Peygamber hayattayken veya Hz. Ali'nin halifeliği döneminde ortaya çıktığı düşüncesine yol açan durum Hz. Ali'ye duyulan saygı ve dostane bağlılıktır. O dönemde Hz. Ali'nin yanında bulunanlar bir fırkanın mensupları gibi değerlendirilemez. Hz. Ali halifeliği sırasında zaten Müslümanların lideri konumundaydı. Onun halifeliğine karşı çıkanlar “isyancı” muhalefeti oluşturuyordu. Şiiliğin propaganda için uygun ortamı bularak ortaya çıkması Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilişinden sonra mümkün olmuştur.

Kerbela Olayı'na kadar İslam'ın yalnızca Harici kolu ayrı bir fırka olarak ortaya çıkmıştı, geri kalan Müslümanlar arasında hiçbir şekilde Şii-Sünni ayrımı bulunmamaktaydı. Zaten Şiiliğin yapı taşlarını oluşturan imamet, nass ve tayin ilkeleri henüz ortaya atılmamıştı. Hz. Ali'nin oğlu, Hz. Muhammed'in de torunu olan Hüseyin'in katledilişi Ehl-i Beyte bağlı Müslümanları sarsmanın yanı sıra Hüseyin'in intikamı düşüncesi, birtakım siyasi emeller peşinde koşanlara önemli bir fırsat sunmuştur. Bunlardan ilki Tevvabun hareketi, ikincisi Muhtar es-Sakafi'nin lideri olduğu Muhtar hareketidir. Şiiliğin doğuşuna zemin hazırlayan bu hareketler; mezhepsel bir birliktelik içerisinde olmayan insanların Emevilere karşı başlattığı isyanlardır. Her iki hareket de Hz. Hüseyin'in ölümüne dini bir anlam yüklenmesinde önemli rol oynamıştır. Ancak o dönemde henüz Şii mezhebi diye bir oluşum ortaya çıkmadığı gibi Sünni-Şii ayrımı da meydana yoktu (Kadifir, 2000: 280).

Hz. Hüseyin'in ölümünden sonra da nass ve tayin ilkeleri ortaya atılana kadar Şiiliğin doğuşundan bahsedilemez. Ancak Şiiliğin itikadi bir mezhep olarak doğuşuna Hz. Hüseyin'in şehit edilişinin yarattığı ortam zemin hazırlamıştır. Hz. Osman'ın ölümünün ardından oluşan Şii siyasi fırka bu tarihten itibaren inanç yönünden de farklılaşmaya başlamıştır. Şiiliğin ortaya çıkış tarihi belirlenirken imamet Hz. Ali'nin soyundan olanların hakkı olduğu ve imamların nass ve tayinle belirlendiği anlayışının ortaya çıkışı başlangıç kabul edilebilir. Fakat Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Müslümanların Hz. Ali'nin hilafetini kabul edenlerle Hz. Muaviye'nin hilafetini kabul edenler arasında iki gruba ayrılmasının Şiiliğin ortaya çıkışında etkili olduğunun altını tekrar çizmeliyiz.

Ali taraftarlığı Hz. Ali ve Hz. Muaviye arasındaki iktidar mücadelesinin ardından doğduğu için köken bakımından Hanefi, Selefi ve Mu'tezile gibi doktrinel değil, siyasi bir mezheptir.

Şiilerin diğer mezheplere mensup kişilerden farkı Hz. Ali ve ardılı on bir imamın Hz. Muhammed'in nass ve tayini ile belirlendiği inancına dayanan imamete inanmayı dinin esaslarından saymalarıdır.

Hz. Ali'nin ve Hüseyin'in şehit edilişi Şii dini pratiğin ve siyasal bilincin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu olayların ardından Irak'ta yaşanan kültürel ve siyasal gelişmeler, bir mezhep olarak Şiiliğin gelişmesini sağlamıştır. “Zulüm”, “direniş” ve “şehitlik” temaları Irak Şii tarihi boyunca tekrarlanmıştır: Sünni Osmanlılar, İngiliz işgalcileri, Sünni monarşi, Baas Partisi, El Kaide, ABD ordusu. Iraklı Şiilerin baskıcı yönetimler altında yaşadıkları deneyimler, bu kavramsal çerçevenin içine yerleşerek onu büyötmüştür (Duss ve Juul, 2009: 6).

Irak, Şiiliğin mekan olarak doğuşunun merkezidir. Hz. Ali döneminde gelişen Şiilik Ali'nin ölümünden sonra mezhebe dönüşmüştür. Hz. Muaviye ve Yezid döneminde Cuma hutbelerinde Hz. Ali hakkında kötü sözler sarf edilmesi gelenek haline getirilmiş ve Ali'nin oğlu Hüseyin, Yezid'in orduları tarafından öldürölmüştür. Emeviler döneminde gördükleri zulüm Şiileri öfkelen-dirmiş ve birleştirmiştir (el Katib, 2005: 11).

Şii tarihinin en elzem olaylarından Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in şehit edilişi Irak topraklarında gerçekleştiği için Şiiliğin Irak'ta doğduğu açıktır. Şii düşüncüyü şekillendiren olayların burada yaşanmasının yanı sıra Kerbela, Necef, Samerra ve Kazımiyye gibi Şiiler için kutsal sayılan şehirlerin bu topraklarda bulunması da Irak'ı Şiiliğin merkezi haline getirir. Irak'ın Şiiliğin merkezi durumuna gelmesinin nedeni elbette bu kadarla sınırlı değildir. Diğer nedenler arasında Hz. Ali'nin halifeliği süresince Irak'ta bulunması, Hz. Muaviye ve oğlu Yezid'in acımasız uygulamalarına karşı ilk ayaklanmanın Irak'ta olması, Mervan oğulları döneminde Irak'a gönderilen ve Haccac-ı Zalim olarak da anılan Haccac bin Yusuf es-Sefaki'nin baskısı sonucu Şiiliğin güçlenmesi, Irak'ın değişik medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir bölge olarak zengin bir kültürel ve düşünsel mirasa sahip olması sayılabilir (el Katib, 2005: 13-14).

Bu bağlamda Şii siyasi düşünce halifeliğin Ehl-i Beytin hakkı olduğu düşüncesinden hareketle, Hz. Osman'ın vefatından sonra Hz. Ali'nin halife olması gerektiğini savunanlarla hilafetin Hz. Muaviye'nin hakkı olduğunu savunanlar arasındaki siyasi mücadelenin meyvesidir. Ancak bu dönemde günümüzdeki gibi bir Şii inancının oluştuğunu söylemek

yanlış olacaktır. Çünkü Şiiiliğin özünü oluşturan inançlar henüz gelişmemiştir. Hilafet mücadelesinin yol açtığı Kerbela Olayı'nın Şii mezhebinin ortaya çıkışına ivme kazandırdığını söyleyebiliriz. Zira Şiiiliğin itikadi bir mezhep olarak ortaya çıkması Hz. Hüseyin'in katlinden sonraki dönemde ortaya atılan imamet teorisi ile nass ve tayin ilkelerinin zihinlere yerleşmesiyle mümkün olmuştur.

2.3. Şiiiliği Şekillendiren Teorilerin Ortaya Çıkışı

2.3.1. İmamet Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Şiiiliğin Siyasallaşması

Siyasi sebeplerle ortaya çıkan her bir mezhep kültürel ve toplumsal gerçekliğe uygun olarak, kendine has bir egemenlik anlayışı geliştirmiştir. Sünniler ve Şiiiler de kendi yaşam pratiklerine göre, birbirinden oldukça farklı bir egemenlik anlayışı geliştirmişlerdir. Emeviler ve Abbasiler döneminde Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'nin ve Hz. Hüseyin'in uğradığı eziyet Şiiilerin dünyevi iktidarlara olan güvenini sarsmıştır. Bu noktada Şiiiler, Hz. Muhammed'den sonra liderin seçimle belirlenmesi gerektiğine inanan Sünnilerin egemenlik anlayışından farklı olarak "İmamet" teorisini geliştirmiştir (Kaymal, 2017).

Şiiilik mezhebinde İslam'da imamların Peygamberden sonra Müslüman topluluğa liderlik etme hakkına sahip olduğu inancına dayanan İmamet teorisi önemli bir yer tutar. İmamet teorisi imama, topluma liderlik etme yetkisi tanıdığı için "otorite" kavramıyla doğrudan ilişkilidir. Yani Şii inancına göre imamlar, Müslümanlar üzerinde otorite sahibidir. "Yaptırım, yasak etme, emretme, itaat ettirme hakkı veya gücü, yetki, sulta, velayet", "siyasi veya idari güç" ve "çalışmalarıyla kendini kabul ettirmiş, başarılı kimse" (TDK, 2020) olarak tanımlanan otorite kavramının farklı türleri vardır.

Pozitif bilimlerin yaptığı sınıflandırmaya göre otorite türleri karizmatik, geleneksel, meşru, gayrimeşru ve rasyonel olmak üzere beşe ayrılmaktadır. Devlet yönetimi açısından sahip olunan otorite kendisini daha çok siyasal, dini ve bilimsel alanlarda hissettirmektedir (Coşkun, 2005: 27-28). İslam tarihinde yönetme gücünü elinde bulunduran otoriteye siyasi, geniş bir dini bilgiye sahip olan ve bunu topluma empoze edenlere dini otorite denilmektedir. Dini otorite de kendi içinde şeyhlik ve seyitlik gibi farklı türlere ayrılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'e göre Allah her şeyin üzerinde otoritesi olan tek varlıktır. Dünyadaki diğer meşru otoriteler kaynağını Allah'tan almalıdır. Kur'an-ı Kerim sırayla; Allah, Hz. Muhammed,

devlet lideri ve dini alimler olmak üzere dört dini otoriteye işaret etmektedir. Hz. Muhammed Allah'tan aldığı görev ve yetkiyle Müslümanlar üzerinde geniş bir otoriteye sahiptir. Weber, Hz. Muhammed'in otoritesini "karizmatik otorite" olarak değerlendirir. Karizmatik otoritenin diğer otorite türlerinden farkı, bu kişinin doğaüstü yetenekleri olduğuna inanılmasıdır. Şiiler, Hariciler ve Sünniler arasında tarihsel açıdan farklı bir otorite anlayışı vardır (el Katib, 2005: 17-18).

Peygamberin vefatıyla birlikte oluşan otorite boşluğunun kim tarafından doldurulacağı konusu Müslümanlar arasında tartışmalara neden olmuştur. Sünni İslam'da Hz. Muhammed'in ölümüyle birlikte otoritesi de ortadan kalkarken, onun kurduğu İslami yönetimin kalıcılaşması için çaba sarf edilmiştir. Bunun için ilahi bir karaktere sahip olmayan, devleti ve toplumu idare edecek birinin yönetici olarak seçilmesi uygun görülmüştür. Sünniler ayrıca kurdukları yeni mekanizmalarla yöneticilerini denetlemişlerdir. Ancak Emeviler döneminde bu sistem bozulmuş ve hilafet saltanata dönüştürülmüştür. İslam'ın bir diğer siyasi kolu olan Hariciler Peygamber'den sonra otoritenin ne bir haneye ne de Hz. Muhammed'in akrabalarına ait olduğuna, aksine tüm Müslümanlara ait olduğuna inanmıştır. Fakat bu düşüncelerini ne teoriye ne de pratiğe yansıtamamışlardır. Şiiler ise Hz. Muhammed'in otoritesini korumakla kalmayıp bunu imamlara da aktarmıştır. Buna göre birinci imam Hz. Ali'nin otoritesinin kaynağı Hz. Muhammed, dolaylı olarak da Allah'tır. Halifelik Ali'nin ve soyundan gelenlerin hakkıdır, dolayısıyla Dört Halife dönemindeki ilk üç halifenin yönetimi meşru değildir (el Katib, 2005: 18-20).

Montgomery Watt, imametini Ali'nin soyundan devam etme anlayışının kültürel bir geçmişe sahip olduğunu tespit etmiştir. Ona göre, Şiiler Hz. Muhammed'in mensup olduğu Kureys kabilesinin Haşimiler kolunun mucizevi yeteneklere sahip olduğuna ve bu yeteneklerin Muhammed'de ortaya çıktığına inanır. Hz. Muhammed'in erkek çocuğu olmaması dolayısıyla liderlik hem kuzeni hem de damadı olarak onun en yakını olan Hz. Ali'ye geçmiştir. Şiiler arasında 'Evlerinizde oturun; eski Cahiliyyede olduğu gibi açılıp saçılmayın; namazı kılın; zekatı verin; Allah'a ve Peygamber'ine itaat edin. Ey Peygamber'in ev halkı! Şüphesiz Allah sizden kusuru giderip sizi tertemiz yapmak ister.' ayeti Ehl-i Beytin otoritesinin kaynağı olarak algılanır.

Halifelüğün soydan geçişi uygulamasının Şii kültürüne, Güney Arabistan'da hüküm süren Sasanilerin devlet geleneğinin İslamiyet'e uyarlanmasıyla dahil olduğunu iddia eden Watt şöyle der: 'Güney Arabistan krallıklarında kral karizmatik bir lider (insanüstü bir varlık) olarak mülahaza edilirdi; kendilerini halk özellikle yerleşik topluluklar üzerinde yerel hükümdar olarak iddia eden kralcıklar ya da prenslerde bir krallık havası var gibiydi.

Öyle bir arka planla, İslam-öncesinden İslamî sosyal yapıya geçişte ortaya çıkan keyifsizlik neticesi güney Arabistan'daki bu insanların çoğu insanüstü ya da yarı-ilahî bir lider kavramına yöneldiler. Belki de daha önce İslam'ın cazibesine kapılmalarının nedeni şuursuz biçimde Hz. Muhammed'i bu türden bir lider olarak görmeleri idi. Bunun altında yatan fikir, kurtuluş ya da ehemmiyetin yarı-kutsal bir lidere sahip bir cemaate mensubiyette bulunabileceği fikri olabilir. Buna göre, Haricîler İslamî bir biçimi göçmen kabile geleneğinde canlandırırken, Şiîler yarı-kutsal bir kralı olan eski güney Arabistan krallık geleneğine İslamî bir biçim veriyorlardı. Arka plan ve gelenekteki bu farklılık eski göçebelerin kiminin Haricî, kiminin Şiî olmasının başlıca sebebidir.' (Coşkun, 2005: 51-53). İmametin soydan devam etmesi geleneğinin İran etkisi ile oluştuğunu iddia edenler de vardır. Buna göre Hz. Hüseyin'in eşinin İran hükümdarının kızı olması onun soyundan olanların otoritesinin Farslar tarafından kabul edilmesini sağlamıştır (el Katib, 2005: 27).

Şiîliğin temelinde devleti yönetme yetkisinin Peygamber aracılığıyla nass ve tayin ile Allah tarafından imamlara verildiği anlayışı yatar. Bu husus Şiîliği diğer mezheplerden ayırmakta ve imameti "inanç" konusu haline getirmektedir. Şii İslam'ın Emeviler'den günümüze kadar çeşitli süreçlerden geçerek varlığını koruyan İmamiyye fırkası için imamet, bir "inanç" meselesidir (el Hekim, 1992:77-80). "Hz. Muhammed'den sonra onun vekilliği görevini üzerine alan halifelere verilen unvan" veya "en önde bulunan kimse, önder"⁴ olarak tanımlanan "imam" kavramı "vasi" ve "halife" sözcükleri ile aynı anlama gelmektedir. Şii inancına göre imamlar, İslam toplumu üzerinde otorite sahibidir. Yapılan araştırmaların çoğunda imamet yalnızca Şiîliğin İmamiyye koluyla ilişkilendirilse de aslında etkisi İslam kültürünün bütünü üzerinde hissedilmektedir (el Katib, 2005: 28-29).

Yöneticinin yönetme yetkisini doğrudan Tanrı'dan aldığı inancına dayanan yönetim şekline "teokrasi" denir. Şii inancına göre, yönetme yetkisinin Allah tarafından nas ve tayin yoluyla

⁴ Türk Dil Kurumu'na bkz.

verilmesine dayanan “imamet” de teokratik bir yönetim biçimidir. Ancak bu yaklaşım çeşitli sorunlar barındırmaktadır. Çünkü Kur’an-ı Kerim’de kimseye Allah adına yönetme hakkı tanınmamış, yöneticinin ve toplumu ilgilendiren tüm meselelerin şura ile belirlenmesinden ve çözülmesinden söz edilerek, yönetilenlerin iradesine dikkat çekilmiştir. Ayrıca yönetenlerin devleti topluma danışarak yönetmesi gerektiği de belirtilmiş, böylece iktidarın denetlenmesinin yolu açılmıştır. Dolayısıyla şura ilkesinin Kur’an-ı Kerim’deki yönetim anlayışının temelini oluşturması nedeniyle imamların/devlet başkanlarının şura ile değil, Allah’ın tayini ile belirleneceği inancını temel alan imamet teorisinin Kur’an’a dayandırılmayacağı anlaşılmaktadır (el Katib, 2005: 33).

İmamet öğretisinin ortaya çıkışına geçmeden önce bu inancın özelliklerini sıralamak yararlı olacaktır (Demir, 2009):

1. İmamiyye, Şii İslam’ın en bilinen fırkasıdır.
2. İmamiyye fırkasına mensup kişiler Hz. Ali’nin soyundan gelen on iki imamın liderliğine inanır ve bunu imanın şartı kabul eder.
3. Onlara göre her çağda insanlara doğru yolu gösterecek bir imamın bulunması zorunludur.
4. İmamlar Allah tarafından seçilen günahsız, masum kişilerdir ve nübüvvet kurumunun devamını sağlarlar.
5. İmamlar toplumun diğer fertlerinden üstündürler, çünkü o göreve Allah’ın nass ve tayiniyle gelmişlerdir. ‘Allah’a, Resule ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin’ ayeti imamları kabulün gerekçesi olarak gösterilmektedir.
6. İmamet inancının bir uzantısı da gaip imam anlayışıdır. Buna göre on birinci imam Hasan Al-Askeri’nin oğlu olduğu iddia edilen on ikinci imam Mehdi, Samerra’da gizlenmiştir. Mehdi’nin bir gün ortaya çıkıp gerçek/meşru iktidarı kurarak, dünyaya adaleti getireceğine inanılmaktadır.

İmamet kavramının ortaya çıkışına ve anlamına yönelik ortaya çok sayıda iddia atılmıştır. Bunlar Şiiler arasında yaşanan çekişmenin açıklığa kavuşması için önemlidir. Öncelikle “imam” kelimesi “bir topluma öncülük yapıp onlara, siyasi veya içtimai yahut ilmi veya dini açıdan önderlik yapan kimse” anlamında kullanılmaktadır. İmamet, peygamberler çağının bitmesinin ardından devlet yönetimini kimin üstleneceği ile ilişkili tartışmalı bir kavramdır.

İmamet konusundaki tartışma Şiilik, Haricilik, Mürcie gibi İslam fırkalarının doğuşuna yol açmıştır. Bu fırkalar siyasi sebeplerle zuhur etmiştir, zamanla “inanç” ile ilgili bir nitelik kazanmışlardır (al-Asadi, 2008: 32-34). İslam devletinde yönetim işlerinden sorumlu olan imamet makamı yalnızca dünyevi değil, “ruhani” bir değer de taşımaktadır. İmamlar İslam dinini bozulmalara karşı korumakla ve peygamberlerin dünyadaki ilahi vazifelerini yerine getirmekle sorumlu kişilerdir. Bu makamın sorumlulukları gibi şartları da ağırdır. İmam günahsız, masum olmalı ve dinin tüm kural ve emirlerine tamamen hakim olmalıdır. Bunun yanı sıra halkın sorunlarına Allah’ın kural ve emirlerine uygun bir şekilde çözüm bulabilecek vasıfta biri olmalıdır (al-Asadi, 2008: 58-59).

İmamet, halife Hz. Muaviye’nin kendinden sonra oğlu Yezid’in halife olacağını ilan etmesi sonrasında yürütülen tartışmaların ortaya çıkardığı bir kavramdır. O zamana kadar halifeler şura yoluyla seçilmekteydi ve “şura yönetimi” İslamiyet’in bir şartıydı. Hz. Muaviye’nin bu şarta karşı çıkarak oğlunu halife ilan etmesine halifelğin peygamber soyundan devam etmesi gerektiğine inanan bir grup Şii karşı çıkmıştır. Onlara göre, eğer halife şura ile seçilmeyecekse halifelik Hz. Ali’nin soyundan gelen imamlara verilmeliydi (al-Hayderi, 2014:55-57).

Şiiliğin siyasi bir terim olarak kullanılmaya başlanması Hz. Ali dönemine denk gelmektedir. Yahudilikten Müslümanlığa geçen Abdullah bin Sebaa, Şiiliği siyasi bir ideoloji olarak ortaya atan ilk kişidir. Biyuşa bin Nun’u Hz. Musa’nın vasisi olarak gören Sebaa, Hz. Muhammed’in vasisi olarak da Hz. Ali’yi görmüştür. Bununla da kalmayarak Hz. Ali’yi “ilahlaştırmıştır”. Hz. Ali’nin tepkisine yol açan bu ideoloji Hz. Muaviye’nin oğlunun kendinden sonra halife olacağını ilan etmesinin ardından yeniden canlanmış ve bazı Şii gruplar arasında destekçi bulmuştur. Hz. Ali’nin oğlu Hasan, Hüseyin ve Hüseyin’in oğlu bu gruba her ne kadar karşı da çıksalar, bunların Hz. Hüseyin’in faillerini bulmak için yola düşen Almuhtar Bin Ubeyde Alsakafi liderliğindeki Keysani Şiilerinin arasına karışmalarına engel olamamışlardır (el Şennavi, 2011:200-203).

Ali Bin Hüseyin’in ölümünün ardından yerine beşinci imam Muhammed bin Ali Al-Bakır geçmiştir. Al-Bakır, Hüseyin’in intikamını almanın yalnızca torunlarının hakkı olduğunu dolayısıyla da imameti Hüseyin’in soyundan gelenlerin hak ettiğini söylemiş ve imam olabilmenin üç şartını açıklamıştır. Buna göre imamlar, dini konularda eksiksiz bir bilgi

birikimine sahip olmalıdır, yanlarında peygamberin silahını taşımalıdır ve Hüseyin'in soyundan gelmelidirler (el Zubeydi, 2005: 110-113).

Vasiyetinde bu konuya yer vermemesine rağmen Al-Bakır'ın ardından onun öne sürdüğü şartlara uygun olarak, oğlu Cafer Bin Muhammed es-Sadık imam olmuştur. Nass ilkesi Muhammed Al-Bakır döneminde bizzat kendisi tarafından ortaya atılırken, imamların ilim ve takiyye sahibi oldukları inancı Cafer As-Sadık döneminde kabul görmeye başlamıştır. İsnâaşeriyye topluluğu Cafer es-Sadık döneminde Caferiyye; gaybetten sonra ise İmamiyye olarak anılmaya başlanmıştır (Al Khayyon,2013:40-41).

İmamet peygamberden Hz. Ali'ye, Hasan'a ve Hüseyin'e, Muhammed bin Hanefi'ye, Hanefi'den de Ebu Haşim'e geçmiştir. İmamet Haşim'e geçtiğinde Şiiler farklı gruplara/fırkalara ayrılmış ve imamet makamının Allah'ın tayiniyle yalnızca Hüseyin'in soyundan gelen masumlara ve imamın en büyük oğluna geçeceğine dayanan yeni bir tez doğmuştur. Bu tezin kaynağının Emevilerin uyguladığı sistem, yani halifenin şura ile seçilmesi değil, babadan oğula geçmesi ilkesine dayanan saltanat sistemi olduğu düşünülmektedir. Böylece imamın Allah tarafından tayin edilmesi düşüncesiyle birlikte imametın Hüseyin'in soyundan gelenlerin hakkı olduğu inancı da yerleşmeye başlamış ve imam olmanın şartları şu şekilde belirlenmiştir (Al-Hayderi,2014:90):

1. İmamları Allah belirler,
2. İmamlar ilelebet Hüseyin'in soyundan seçilecektir,
3. İmam nas, vasiyet veya ilahi bir mucize yoluyla seçilecektir.

İmamın görevleri ise şu şekilde sıralanabilir (el Hekim, 1992: 123):

1. Şii İslam hukukunu uygulamak,
2. Adaleti, refahı ve güveni sağlamak,
3. Toplumsal sorunlara çözüm bularak barış ortamını korumak,
4. İnsanlar arasında iyiliği teşvik etmek, onları kötülüklerden uzak tutmak,
5. Bir ihtimale dayanarak değil, kesinliği ve doğruluğu olan delillere dayanarak hükme varmak.

Yukarıda da değinildiği gibi İmamet tezinin Muhammed Bin Al-Bakır ve Cafer Bin Muhammed As-Sadık tarafından şekillendirildiği düşünülmektedir. İmamiyye'ye göre imamların taşınması gereken bazı özellikler bulunmaktadır. Örneğin Allah tarafından tayin edilmesi gereken Şii imamlar günahsız, masum ve yaşadıkları dönemdeki insanlardan daha “iyi” ve daha “üstün” olmalıdır. Ayrıca imamlar, Kur'an ayetlerini yorumlama ve açıklama vasfına sahip olmalıdır (Battatu, 1999: 146).

İlerleyen dönemlerde kimin imam olacağı konusunda tartışmalar başlamış, örneğin yedinci imam Musa Bin Cafer Al-Kazım'ın imamlığı şüpheyile karşılanmıştır. Çünkü Al-Kazım'ın babası As-Sadık kendinden sonra kimin imam olacağı konusunda bilgi vermemiştir. Ancak, As-Sadık'ın ölümünün ardından Şii alimler Al-Kazım'ın doğaüstü yeteneklere sahip olduğu söylemiştir. Buna göre eğer yeni imamın kim olacağına dair bir işaret yoksa doğaüstü yeteneklere sahip olanın imamlığı meşrudur (Hilmi, 1988: 66-67).

İmamiyye teorisinin bir diğer problemi de sekizinci imamın ölümüyle ortaya çıkmıştır. İmam Ali Bin Musa Al-Rıza'nın ardından yerine geçmesi gereken oğlu, Al-Rıza öldüğünde henüz rüşdüne ermemiştir. Yedi yaşındaki yeni imamın imamlığının meşru olduğunu söyleyenler, Yahya, Musa ve Davud'a daha çocuk yaşta nübüvvet verildiğine ilişkin Kur'an-ı Kerim ayetlerini örnek göstermiştir (Al Khayyon, 2013: 46).

Şii yazarlar ile Sünni yazarların imamet hakkındaki görüşleri farklıdır. Sünnilere göre imamet dini değil toplumsal bir konudur. Örneğin Taftazani'ye göre imamet, toplumsal işleyiş içerisinde dini ve dünyevi işleri yönetme konusunda yetkili olmaktan ibarettir. Sünni din bilimciler Kur'an-ı Kerim'e dayanarak, imamların nass ve tayinle değil halkın seçimiyle belirlenmesi gerektiğinin altını çizmişler ve Hz. Ali'nin imamlığına ilişkin hiçbir kanıtın bulunmadığını belirtmişlerdir. Şiiler ise imametnin dini ve dünyevi işlerin yürütülmesi için birinin Müslüman topluluğa liderlik etmesi olduğu fikrine katılmakla beraber, Sünnilerden farklı olarak, liderlik yetkisinin Allah tarafından peygamber aracılığıyla gerekli niteliklere sahip kişilere verildiğine inanırlar. Şii din bilimcilere göre Hz. Ali, Hz. Muhammed tarafından imamlığa tayin edilmiştir ve hem Peygamberin sözlerinde ve hem de Kur'an-ı Kerim ayetlerinde bunun izlerine rastlanmaktadır. Ancak İbn Haldun'a göre, Şiilerin Hz. Ali'nin imamlığının nass ve tayinle belirlendiğinin kanıtı olarak sunduğu ayetler değiştirilmiş ayetlerdir, dolayısıyla bu durum gerçeği yansıtmamaktadır (el Katib, 2005: 137).

Şii İslam'da imamın sahip olması gereken özellikler, peygamberlerin sahip olduğu niteliklerle aynıdır. İmamlara peygambervari özelliklerin yüklenmesi imamların da şura ile değil, tıpkı peygamberler gibi Allah'ın tayini ile belirlenmesi şartını doğurmuştur. Bundan yola çıkarak, Şiilerin imameti peygamberliğin devamı olarak gördükleri yorumunu yapabiliriz (el Şennavi, 2011: 270).Örneğin, Şii bilgin Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Babeveyh el-Kummi *Risaletu'l-İ'tikadâtı'l-İmamiyye* adlı eserinde imamlarla peygamberleri bir tutmuş ve Kur'an-ı Kerim'den örnek gösterdiği ayetlerle imamların ve peygamberlerin meleklerden daha üstün olduklarını ileri sürmüştür (Battatu, 1999: 214).

Şii bilimciler imameti peygamberlik seviyesine çıkartmak için peygamberlere ait özellikleri imamlara da yüklemiştir. Dolayısıyla peygamberler hangi niteliklere sahip olması gerekiyorsa imamlar da aynı niteliklere sahip olmalıdır. Şii din adamı Muhammed bin Ali bin Babiveyh bu konuyla ilgili olarak şöyle yazmıştır; 'imamlar masumdur, her türlü lekeden temizlenmişlerdir. İster küçük ister büyük olsun hiç günah işlemezler. Kendilerine emredilen hususlarda Allah'a karşı gelmezler ve emrolunanı işlerler. Onların halleri ile ilgili bir hususta günahsızlıklarını inkar eden bir kimse, onları tanımamaktadır. Onları tanımayan (cahil) kimse ise, bir kafirdir.' (Saduk, 2005):

Dolayısıyla Allah dünyadaki dini işleri yürütme görevini ve yetkisini nasıl peygamberlere verdiyse, imamları da aynı görev ve yetkiyle donatmıştır. İmamların görevi insanları iyiye ve doğruya yönleltmek ve korumaktır. İmamlar, kendilerine verilen görevi yerine getirebilmeleri için yaşadıkları dönemin en bilgini ve en üstünü olmalıdır. İmamların dini bilgilerini peygamberden, daha önceki imamlardan ve ilahi yoldan elde ettiklerine dolayısıyla da ortaya çıkan sorunları kutsal bir ilhamla çözebileceklerine inanılmıştır. Tüm bunlara ek olarak, imamlar da peygamberler gibi dürüst, doğru, adil, cesur ve ahlaklı olmalıdır. Şii fakihler tarafından belirtilmiş olan bu şartların, imamlar zaten Allah'ın tayini ile belirlendiği ve yetkileri babadan oğula geçtiği için pratikte bir önemi yoktur.

Peygamberlerden sonra imamet kurumu yönetim erkini eline alarak, dini ve dünyevi işlerden sorumlu olmuştur. Böylece peygamberlik makamıyla eş değer hale getirilen imamet makamı dini bir otoriteye dönüşmüştür (el Nafis, 2014: 222). İmamet teorisine göre imamın varlığı şarttır, dünya onsuz olamaz. İmam Allah'ın yeryüzündeki delilidir. İmamın olmaması demek insanlara iyiyi, doğruyu gösterecek kimsenin olmaması demektir. İmamlar günahsız ve kusursuz bir rehber, insanlara gönderilmiş bir lütuftur. Müslümanlar üzerinde dini ve

dünyevi otorite sahibi olan imamlar, insanlığın geleceği için adaleti temin eder (Al Khayyon, 2013: 30).

Şiilerin kitabi temellerden yoksun imamet anlayışının ortaya çıkışında İranlıların ve Arapların İslamiyet öncesine ait inançlarının etkisi vardır. Örneğin eskiden Sasani Devleti'nde hakim olan inanışa göre yöneticiler kutsal bir ruha ve doğaüstü özelliklere sahipti. Halk krallara Tanrısal bir anlam yüklediği için iman ediyordu. Eskiden kalma bu inançlar, Müslümanlar İran topraklarını ele geçirince Müslüman olan İranlılar tarafından da sürdürülmüş ve insanlar krallara yükledikleri ilahi anlamı halifelere yönelterek onları Tanrılaştırmak istemişlerdir.

Oryantalist Gerlof Van Vloten, imamet teorisini eski İran'daki bu inançlara benzetmiştir. Ali Şeriatî de dolaylı olarak bu düşünceyi doğrulamaktadır. Kısacası On İki İmam Şiiliğinin temelini oluşturan imamet doktrini, dini temellerden yoksun mitolojik öğeler barındıran inançların zamanla Şii İslam'ın bir parçası haline gelmesiyle gelişmiştir (el Katib, 2005: 165-166).

Şii inancına göre imamlar peygamberlerin varisidir ve onların yönetimini kabul etmek dinin esaslarındandır. İmamların otoritesine itaat etmek "iman" sayılırken, onları reddetmek "küfür" sayılmaktadır. Emirleri Allah'ın emridir, yasakları Allah'ın yasaklarıdır. İmamlara itaat eden Allah'a itaat etmiş, karşı gelen ise Allah'a karşı gelmiş demektir. İmamlara/devlet başkanlarına itaat Sünniler arasında da kabul görmüş, fakat onlar itaati imamların Kur'an'a ve Sünnet'e uygun bir yönetim izlemesi şartına bağlamıştır. Onlar için toplumsal yaşamı Allah'ın kural ve emirlerine göre, şeriatı uygun olarak düzenleyen ve dini bilgilerini topluma yayan imamlara itaat İslam toplumlarının bir vazifesidir. Çünkü Müslümanların Allah'ın emirlerini uygulamak, devletin bekasını korumak, suçlulara gerekli cezaları vermek, yoksulları kollamak, bireyler veya gruplar arasında meydana gelebilecek çatışmaları önlemek, insanları korumak ve adaleti sağlamak gibi çeşitli sebeplerle dünyevi ve dini işleri düzenleyecek bir imama/devlet yöneticisine ihtiyaçları vardır.

Sünniler, Şiiler, Necedat fırkası dışındaki Hariciler ve Mürcie fırkasına mensup çoğunluk imamın gerekliliğini kabul etmekte; Haşeviyye, Mürciilerin bazıları ve Necedat fırkası ise imam tayininin gerekli olmadığını düşünmektedir (el Katib, 2005: 188). Şii anlayışına göre sıradan insanların sahip olamadığı üstün özelliklere sahip bu imamlar, peygamberler gibi

Allah'ın emirlerini açıklayan, topluma yayan ve uygulayan kişilerdir ve bütün kötülüklerden arınmışlardır (el Katib, 2005: 231).

Şiiliğin doğuşunda olduğu gibi siyasallaşması konusunda da farklı görüşler öne sürülmüştür. Örneğin Yaşar Kutluay, Şii siyasi hareketinin ortaya çıkışına Hz. Muhammed'in sahabelerinden Irak valisi Mugire bin Şu'be'nin hutbe sırasında Hz. Ali aleyhine söylediği sözlere tepki gösteren bir grubun ön ayak olduğunu iddia ederken, Ethem Ruhi Fırlı ise siyasallaşmayı başlatan gelişmenin Kerbela Olayı olduğunu ileri sürmüştür. Bunu da şu cümlelerle ifade etmiştir: 'Şiilik siyasi bir akım olarak Hz. İmam Hüseyin'in (a.s) Kerbela'da acımasızca öldürülmesinden sonra meydana gelmiştir.' (Onat, 2007). Ayrıca Fırlı, Kerbela Olayı'ndan sonra, Hz. Hüseyin'in yardımına gitmedikleri için suçluluk duyan ve intikam almak isteyenlerin Süleyman bin Surad'ın etrafında oluşturduğu Tevvabun Hareketi'nin, Şiiliğin siyasallaşmasının ilk adımı olduğunu da belirtmiştir (el Katib, 2005: 222).

Şii inancıya göre dini bir otoriteye sahip olan imamlar devlet başkanı gibi hareket etmiştir. Özellikle on ikinci imamın kaybıyla birlikte Müslüman toplumun yönetimini ele alan müçtehitler, ilk etapta yalnızca dini işlevleri yerine getirirken zamanla imamın sahip olduğu tüm yetkileri kendilerinde toplayarak siyasal alanda da varlık göstermeye başlamıştır. Böylece imam naibi gibi görev yapan müçtehitlerin liderliğine dayalı düzen Şiiliğin daha da siyasallaşmasına yol açmıştır.

Yirminci yüzyıl başlarında, ta ki İngiliz işgaline kadar Şii ulema Irak siyasetinde etkinlik kazanmıştır. İngiliz işgali sonrasında Sünni bir rejimin kurulduğu Irak'ta Faysal, kral olarak belirlenmiş ve o güne kadar hiçbir ayrılıkçı tutum sergilememiş olmalarına rağmen Şiiler yönetimden ve siyasetten uzaklaştırılmıştır. 1930'larda Yusuf Salman Fahd liderliğinde, üyelerinin çoğunu Şiilerin oluşturduğu komünist bir parti kurulmuş, ancak Şii düşünceye aykırı bir ideolojiyi temsil eden komünizm, Şiiler üzerindeki otoritelerini zayıflatacağı endişesiyle Şii ulema tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Sünni yönetimin baskılarına rağmen Şiiler ayrılıkçı bir politika izlememiştir (el Katib, 2005: 231).

2.3.2. On İki İmam Teorisi ve Şiilik

İmamîyye toplumunun birçoğu imamlardan uzak bölgelerde yaşamaktaydı. Bu dönemde alimler yalnızca imamdan aldığı haberleri iletmekle görevliydi. Kendi görüşlerini

aktarmaları gibi bir durum söz konusu olamazdı. Örneğin Muhammed Bakır, Muhammed bin et-Tayyar'ı imamın söylediklerini nakletmek yerine kendi fikirlerini söylediği için uyarmıştır. İmamlar tek ve mutlak bilginin kaynağı sayılırdı. Buna karşın imamların görüşlerine tezat fikirler sunan alimler de bulunmaktadır. Hişam bin el-Hakem ve Zürene bin Ayen, Cafer es-Sadık'a karşıt görüşler sunmuşlar ve onun dini anlamda kendilerinden üstün olduğunu kabul etmemişlerdir (el Katib, 2005: 254-255).

İmamların Allah tarafından tayin edileceği fikrinin henüz yerleşmediği, imamet makamının Hüseyin'in soyundan gelenlere ait olduğu görüşünün kabul edildiği yedinci ve sekizinci yüzyıllarda Şiiler, Ehl-i Beytin kalkıştığı ayaklanmalara katkıda bulunmuştur (el Katib, 2007: 135). Dokuzuncu yüzyılın başına doğru İmamiyye Şiiliği mezhebe dönüşmeye başlamış, imamların da katkılarıyla uzak yerleşim yerlerinde bölgesel liderler ortaya çıkmaya başlamıştır. İmam Al-Rıza, kendisine uzak bir bölgede oturan öğrencisi Ali bin el-Müseyyeb'e, sorularını Zekerriya bin Adem'e sorabileceğini söylemiştir. İmamlar, toplumlarına bir sorunla karşılaştıklarında kendi atadıkları bir isme danışmalarını emretmiştir. Böylece bir önceki dönemden ayrı bir uygulama devreye koyulmuştur. Bu uygulama imam Rıza'dan sonra da devam ettirilmiş, imam Ali bin Al-Hadi kendisinden uzakta yaşayanları Ebu Amr Osman bin Sa'id el-Amiri'ye yönlendirmiştir. Hasan Al-Askeri de babasının yolundan gitmiştir. Bu uygulamanın bir sonucu olarak, Ahmet bin Muhammed bin İsa el-Eşari saygınlıkla beraber güç kazanmış ve Kum'daki İmamiyye mensuplarının dini lideri konumuna yükselmiştir. Kendi başına kararlar almaya başlayan Eşari, Şii düşünceye ters düşen kişileri Kum'dan uzaklaştırmıştır. Dini liderlerin gaybet öncesi dönemden itibaren güç kazanmış olması, gaybet döneminde imamın yokluğuyla oluşacak olan otorite boşluğunun önüne geçmiştir. Böylece alimlerin toplum üzerinde sahip olduğu etki, gaybet döneminde yaşanacak sorunları azaltmıştır. (el Hadi Afife Abu Zeyd, 2008: 24).

Onuncu yüzyılda İmamiyye teorisi değişime uğramıştır. Bu değişikliğe göre, sayıları on iki olan imamlar Allah'ın tayini ile peygamber tarafından belirlenmiştir. Bunlar: (el Hadi Afife Abu Zeyd, 2008: 25).

1. Ali bin Ebu Talib (661)
2. Hasan bin Ali (625-669)
3. Hüseyin bin Ali (626-680)

4. Ali bin Hüseyin (659-713)
5. Muhammed Al-Bakır (676-734)
6. Cafer Es-Sadık (699-765)
7. Musa Al-Kazım (745-799)
8. Ali bin Musa Al-Rıza (765-818)
9. Muhammed Al-Cevad (811-835)
10. Ali bin Al-Hadi (828-868)
11. Hasan Al-Askeri (846-873)
12. Muhammed el-Mehdi (869-...)

Bazı Şii düşünörlere göre, Hz. Muhammed Veda Haccı'ndan dönerken Gadir-i Hum'da kendisine Maide suresinin 'Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur. Doğrusu Allah kâfirlere yol göstermez'(Fığlalı, 1993: 37) şeklindeki altmış yedinci ayeti inmiş ve Müslömanlara dönüp 'Ben kimin mevlâsı (efendi dostu) isem Ali de onun efendisi ve dostudur, Allah'ım! Ali'yi seven herkesi sev, düşman olana düşman ol. Yardım edene yardım et, hor göreni hor tut.' (Muhsin Kadifir, 2000:184) diyerek Hz. Ali'nin imamlığını bildirmiştir. Bu söz Şii düşünörlörl tarafından, imamların nass ile belirlendiğı anlayışına kanıt olarak gösterilmektedir. Ancak İbn Hişam, Taberi, İbn Sa'd, Yakubi ve İbn Kesir gibi çoğı İslam tarihi yazarı ve hadis alimi Gadir-i Hum'da vuku bulan bu hadiseden ya hiç bahsetmez ya da bu olayı Şiilikle ilişkilendirmez.

Ayrıca çok sayıda müfessir Maide suresinin söz konusu ayetinin bu tarihten daha önce indirildiğini belirtmektedir. Sünni düşünörlörl Hz. Muhammed'in bunu Müslömanlar arasındaki birliğın devamı için söylediğini ileri sürerler. Şiilerin bunun gibi diğörl bazı ayetleri ve hadisleri de anlamlarını değıştirerek Hz. Ali'nin imamlığının işareti olarak gösterdiği görölmüştür. Şiiler Hz. Muhammed'in kendinden sonra Hz. Ali'yi imam olarak tayin ettiğı inancından yola çıkarak, Hz. Ali dışındaki halifelerin otoritesini meşru kabul etmemiştir. Çünkü onlara göre halifelik, Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin hakkıdır. Dahası Şiiler Hz. Muhammed'in 'Ali, kardeşim, vârisim, vâsim, benden sonra da her inananın velisidir; sonra oğılu Hasan, sonra Hüseyin, sonra da Hüseyin evlâdından dokuz

kişidir; Kur'an onlarıdır; onlar Kur'an'la; onlar havuz kıyısında bana ulaşınca dek birbirlerinden ayrılmazlar' (Kadifir, 2000: 228) dediğini iddia etmiştir. Ancak Şiiilerin bu iddialarını doğrulayacak hiçbir delil yoktur. Allah'ın Peygamberlerden sonra Müslüman topluluğa önderlik etmesi için imam tayin etmesi İslam'a aykırıdır.

Zira Allah inananlara kendi özgür iradelerine ve mantıklarına göre davranmalarını emretmiştir. Dolayısıyla imamların gaybı bilmeleri ve günahsız olmaları gibi doğüstü özelliklerini kullanarak Müslümanlara liderlik etmesi anlayışı Kur'an-ı Kerim'deki ayetlere veya Hz. Muhammed'in sözlerine dayandırılmaz (Fığlalı, 1993: 37-38).

Şii imamların en önemli iki özelliği günahsız olmaları ve insanların en bilgini olmalarıdır. İmamların masumiyeti ilkesinin ilk kez Cafer es-Sadık döneminde ortaya atıldığı söylenmektedir. Masumiyet kelimesinin ifade ettiği anlama ilişkin görüş ayrılıkları olmasına rağmen bu kavram temel olarak imamın "günahsızlığına" işaret etmektedir. İmamiyye'ye göre, imamlar bütün hayatları boyunca kötülüklerden uzak kalmış, günah işlememiş kimselerdir. Bu yönüyle peygamberlere benzemektedirler. Şeyh Saduk imamların ismeti ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: 'Bizim nebiler, resuller, imamlar ve melekler hakkındaki inancımız şudur: Onlar masumdur, her türlü lekeden temizlenmişlerdir. İster küçük, ister büyük olsun hiç günah işlemezler. Kendilerine emrettiği hususlarda Allah'a karşı gelmezler ve emrolunanı işlerler. Onların halleri ile ilgili bir hususta günâhsızlıklarını (ismet) inkâr eden bir kimse onları tanımamaktadır. Onları tanımayan kimse ise kâfirdir.' (Fığlalı aktaran Coşkun, 1978: 34). Bağdadi de imamların masumiyeti ile ilgili olarak, 'Peygamber'de yanılmazlık (ismet) zarurî olduğu gibi, aynısı imam için de bir şarttır' demiştir (Coşkun, 2005: 54).

İmamların masum olduğu inancının kaynağı araştırıldığında Ahmet el-Katip, Hz. Hasan'ın Kufe'de elde ettiği haksız kazanç olayına dayanarak imamın masumiyeti konusunun birinci yüzyılda (hicri takvime göre) var olmadığını ileri sürmüştür. İmamların masum oldukları iddiasındaki amacın imametinin insanlar arasında kabul görmesini kolaylaştırmak ve imamların saygınlıklarını sağlamlaştırmak olduğu düşünülmektedir. Zira imamın günahsız ve hatasız olmaması durumunda Allah adına yürüttüğü işlemlerin de hatadan yoksun olmayacağı fikri zihinlerde zuhur edebilirdi.

İmamı takip eden insanların hataya düşmediklerini göstermek için imama günahsızlık ve hatasızlık vasıfları yüklenmeliydi (el Kazvini, 2005: 71-72). Bazı din bilginleri imamlara günahsız olmaları onları sıradan insanlardan ayırmak, üstün tutmak için gerekliydi. Ali Şeriatî, Safevilerde masum sözcüğünün insandan ayrı, hatasız ve olağanüstü varlıkları nitelemek için kullanıldığını; gerçek Şiiilikte ise imamların gûnahtan ve kötülükten uzak durduklarını belirtmek için kullanıldığını söyler. İran Şiiiliğinde imamların isteseler de günah işleyemeyecekler çünkü onların bu niteliği doğuştan elde ettiklerine dayanan mistik günahsızlık anlayışı Sünnilerce eleştirilmiş; imamların da pek tabii günah işleyebilecekleri, günahsızlığın yalnızca peygamberlere mahsus olduğu ileri sürülmüştür (Nasr, 2007: 35).

İmamların en önemli ikinci özelliği de insanların en bilgini olmalarıdır. Buna göre imamlar gayb da dahil olmak üzere her şeyi bilir. Bu bilgi onlara Hz. Muhammed'den geçmiştir. Allah imamlara kendiliğinden birtakım üstünlükler vermiştir, sahip oldukları fazilet imamların çabasının bir sonucu değildir (Nasr, 2007: 51-52).

Şii inancıya göre son peygamber Hz. Muhammed'dir, ancak imamlar nübüvvetin devamını sağlar ve meşruiyetlerini Allah'tan alır. Peygamberle ile imamların ayrıldığı nokta, peygamberlerin Allah'tan vahiy yoluyla aldıkları mesajları insanlığa ulaştırması karşısında imamların böyle bir işleve sahip olmayışıdır (Abdulmunim Davud, 1994:129). İmamlar Peygamber'in ilmini aktardığı alimlerdir. İmamlara ilahi bir otorite tanınmıştır. Bazı kaynaklarda imamların peygamberler gibi, hastaları iyileştirmek ve gelecekte haber vermek gibi doğaüstü güçlere sahip oldukları yazmaktadır. Kendilerine tanınan geniş yetkiler sayesinde imamlar, halk üzerinde ilahi ve maddi otorite kurabilmişlerdir (El Hayderi, 2014: 330).

Şii düşüncesi imamet kuramı üzerine inşa edilmiştir. Kuleynî, El-Kâfî'de imametnin önemini şu sözlerle vurgular: 'İmamet, peygamberlerin mertebesi ve vasilerin mirasıdır. İmamet, Allah ve Rasulüne halife olmaktır. O, Emiru'l-mü'minin makamı, Hasan ve Hüseyin (as)'ın mirasıdır. İmamet, dinin dizgini, Müslümanların düzeni dünyanın düzelmesi, Mü'minlerin izzet bulmasıdır. İmamet, İslâmın canlı kökü, yeşeren gövdesidir. Namaz, zekât, hac ve cihat onunla tamam olur' (Coşkun, 2005: 31-32). Şii inancına göre Allah Müslümanları halifesiz bırakmaz, çünkü Müslümanların her devirde Allah'ın yolunu gösterecek imamlara ihtiyacı vardır. Buna kanıt olarak da 'Biz hiçbir kavme peygamber göndermedikçe azab etmeyiz'(Coşkun, 2005: 32). Ayetini gösterirler. Bu ayete dayanarak, Allah'ın dünyayı

peygamberin yetkilerine sahip imamlardan asla mahrum bırakmayacağı yorumunu yaparlar. Şiiilerin altıncı imamı Cafer es-Sadık, kendisine yöneltilen ‘Yeryüzü hiç imamsız kalır mı?’ sorusuna ‘kalmaz, çünkü yeryüzü imamsız kaldığı an çöker’ şeklinde bir yanıt vermiştir. Ayrıca Cafer ‘Yeryüzünde iki kişi kalsa, onlardan biri imamdır. En son ölecek olan da imamdır. Bu şundan dolayıdır, kimse Allah’ın kendisini delilsiz ve rehbersiz bıraktığını söyleme imkânı bulamasın’ (Coşkun, 2005: 32) da demiştir.

2.3.2.1. Kayıp imam teorisi

İmamet makamının belirli bir zaman diliminde belirli bir kişiye ait bir makam olmadığına ve imametin sonsuza dek süreceğine olan inanç, Hasan Al-Askeri’nin ardından yerine geçecek bir imamın yokluğunda imametin sonunun geldiği anlamı taşımaktaydı. Ancak imamet teorisine göre imamların sonu yoktur. İşte bu durum Hasan Al-Askeri’nin oğlu olan on ikinci imam Al-Mehdi’nin kayıp olduğuna ve bir gün ortaya çıkacağına olan inancı doğurmuştur (el Katib, 2007: 193-194). Rivayete göre Hasan Al-Askeri’nin 869’da doğan oğlu Muhammed Mehdi, babasının öldüğü 873 yılında ölüm korkusu nedeniyle gizlenmiştir. Mehdi’nin gizlendiği 873’ten 940 yılına kadar geçen döneme “Gaybet-i Suğra” (küçük gizlilik) denmektedir. 940’tan sonra ise “Gaybet-i Kübra” denilen “büyük gizlilik” dönemine girilmiştir. Gaybet-i suğra döneminde imamdaki haberler getiren elçiler toplumu gaybet-i kübra dönemine hazırlamıştır. İnanişaya göre kayıp olan on ikinci imam vakti geldiğinde ortaya çıkarak gaybet-i kübra dönemini sonlandıracak ve o tarihten sonra adalet yeryüzüne hakim olacak, insanlar refaha ve mutluluğa kavuşacaktır. İmamın hangi vakitte ortaya çıkacağı bilinmemekle birlikte, bunun sorgulanması da doğru bulunmamaktadır. (el Katib, 2007: 196).

Gaybet-i suğra döneminde kayıp imam Mehdi görevlerini bizzat yerine getiremediğinden, Müslüman topluluğu ile iletişimini Hasan Al-Askeri’nin ölmeden önce seçtiği dört sefir aracılığıyla sürdürmüştür. İmama vekillik yapan dört aracı imamın yetkilerine sahip olduğu için vekillere itaat, Mehdi’ye itaatle eş değerdirdi. Elçiler, halkın sorularını imamdaki aldıkları haberler doğrultusunda cevaplandırmaktaydı. Toplumun idari, dini ve mali işleyişini imamdaki aldıkları emirler doğrultusunda yürütür, imam adına topladıkları vergileri gerekli yerlere harcarlardı. Bu nedenle sefirler yalnızca dini ve ilmi değil, idari ve mali konularda da yetkin kişilerdi. Sefirlerin alimlerden farkı imamlarla doğrudan temas halinde olmalarıydı. Toplumda sefirlerin vekilliğine ilişkin herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Dördüncü sefirin

ölümüyle Gaybet-i Kübra dönemi başlamış ve sefirlerin görevini müçtehitler devralmıştır. Bu yetki devri imamın yönetim hakkının gaspı olarak algılanmış ve bazı sorunlara yol açmıştır. Ancak daha sonra alimlerin yönetiminin imamın otoritesinin eşiti olmasa da bir uzantısı olarak kabul edilmiştir.

Burada vurgulanması gereken nokta on ikinci imamın kaybının ardından onun yetkilerini devralan alimlerin imamın sahip olduğu statüyü değil, sadece işlevlerini devralmış olmasıdır. Alimler, imamların sahip olduğu ilahi otoriteye sahip değildir. Bunun yanı sıra alimler sadece inanç ve İslam hukuku ile ilgili konularda yetkili sayılmıştır. Alimlerden bazıları imamın kısa süre içerisinde ortaya çıkacağını düşünerek, imama verilmesi gereken vergiyi almayı kabul etmemiştir. Gaybet döneminin uzaması Şeyh Müfid ve Şeyhuttaife Ebu Cafer et-Tusi gibi alimleri ilmi konularda araştırma yapmaya sevk etmiştir (Nasr, 2007: 42). Fakat Şii inancında imamın ne zaman ortaya çıkacağı konusunda fikir yürütmek yasaktır. Bu dönemde Müslümanlara düşen tek şey on ikinci imamın gizlendiği yerden çıkıp halkına döneceği günü beklemektir (Kadifir, 2000: 231).

Şii inancına göre imamlar, Allah'ın insanlığa gönderdiği ayetlerle itaati emrettiği yöneticilerdir. Bu nedenle imama itaat, Allah'a ve peygamberlerine itaatle eş değerdir. Bir sonraki imamın kendinden önceki imam tarafından ismen belirtilmesi ya da bazı özelliklerine atıfta bulunularak yeni imama işaret edilmesi gerekmektedir. Ölen imamın yerine gerekli niteliklere sahip günahsız bir imamın gelmesini öngören bu işlem kıyamet gününe dek sürecektir (Kadifir, 2000: 231). İmam Hasan Al-Askeri'nin ardından yerine geçecek bir oğlu olmadığı için kardeşi kendisini imam ilan etmiştir. Ancak bu durum İmamiyye teorisine aykırı olduğu için Şiiler kendi aralarında birkaç parçaya bölünmüştür.

Bu bölünme (Ali, 2007: 43-44);

- 1- Al-Askeri'nin kardeşi Cafer'in imamlığını kabul edenler,
- 2- Allah'ın tıpkı peygamber göndermeyi kestiği gibi artık imam da atamayacağını söyleyenler,

- 3- Çocuğu olmadığı için Al-Askeri'nin imam olmadığını iddia edenler,
- 4- Al-Askeri'nin kardeşinin ölmediğini ve onun Mehdi olduğunu söyleyenler,
- 5- Al-Askeri'nin öldüğüne inanmayıp onun kayıp imam Mehdi olduğuna inananlar,
- 6- Kararsızlar,
- 7- Bir kadının Al-Askeri'den hamile kaldığını iddia etmesi fakat doğurmaması üzerine çocuğun Allah ne zaman isterse o zaman doğacağına inananlar,
- 8- Al-Askeri'nin oğlunu Mehdi olduğu için gizlediğine inananlar arasında yaşanmıştır.

Al-Askeri'nin bir erkek çocuğu olduğu bilgisi uzun süre halktan gizlenmiş ve on birinci imamın ölümünün yarattığı boşluğun nasıl doldurulacağı düşünülmüştür. Al-Askeri'nin ölümünden sonra ortaya çıkan bu “şaşkınlık dönemi” öyle bir noktaya gelmiştir ki siyasi Şiilik zayıflamış, Şii bilginler kitaplarda Şiiler arasındaki bu kafa karışıklığına çözüm aramıştır. Kayıp imam düşüncesi topluma onuncu yüzyılın ikinci yarısında yerleşmeye başlamış, onuncu ve on birinci imamların döneminde mali işlerden sorumlu Osman bin Al-Umeyri, Al-Askeri'nin kayıp bir oğlu olduğunu yaymaya başlamıştır. Umeyri Al-Askeri'nin oğlu Mehdi ile iletişim halinde olduğunu ilan etmiş ve Gaybet-i Suğra dönemi başlamıştır. Osman bin Al-Umeyri'nin vefatının ardından Umeyri'nin vasiyeti üzerine yerine oğlu Muhammed geçmiş ve Mehdi ile olan iletişimi sürdürme görevini devam ettirmiştir. Muhammed'den sonraki temsilci El-Hüseyin Bin Ruh Al-Nobahti, ondan sonraki temsilci ise Ali Bin Muhammed Esamri olmuştur. Temsilciler, kendilerinden sonra gelecek olan temsilciyi (sefiri) kendileri belirlemiştir. Ali Bin Muhammed Esamri ölmeden önce, Gaybet-i Suğra döneminin son bulduğunu ve Mehdi'nin saklandığı yerden ortaya çıkacağı güne kadar sürecek olan Gaybet-i Kübra döneminin başladığını duyurmuştur (el Katib, 2005: 104).

Gaybet-i Kübra döneminde imamın yetkileri fakihlere geçmiştir. Humusun toplanması konusunda ayrılık yaşanmış, ancak alimlerin yetkileri zamanla genişletilmiştir. Fakihler, imamların soyundan geldikleri iddiasını taşıyan Safevi hükümdarlarının baskısı nedeniyle bu yetkileri kullanmakta zorlanmıştır. Baskının ortadan kalkması ve yetkilerin kullanılmaya başlanması, Kaçar Hanedanlığı zamanında Usuliler ve Ekberiler arasındaki çatışmada Usulilerin galip gelmesiyle mümkün olmuştur. Bu dönemde ayrıca, hukuki sistemde meydana gelen zayıflık şeriat mahkemelerine olan ilgiyi artırmış ve fakihler toplum üzerinde

etki kurmaya başlamıştır. Dolayısıyla fakihlerin devlet katında da otoritesi ve itibarı artmıştır. Fakihler bu otoriteyi siyasi alanda kullanmaktan kaçınmış, uzun süre yalnızca dini otoriteyi kullanmakla yetinmişlerdir. Çünkü toplumu yönetme yetkisinin imama ait olduğunu ve gerçek siyasi yönetimin kayıp imam tarafından oluşturulacağına inanmışlardır (Ali, 2007: 71-72).

Gaybet-i Kübra dönemine geçişin nedenleri arasında Şiileri imamın gizlendiğine alıştırmak, temsilcilerin baskılar nedeniyle görevlerini yerine getirmekte zorlanması, temsilci ile kayıp on ikinci imamın görüşmelerinin tehlikeye girmesi gibi unsurlar sayılabilir. Kayıp imam dönemi ile ilgili araştırmalarda bulunan Ahmet Alkatib şöyle söylemiştir: ‘Bu dönemi araştırdığım zaman hiçbir açık ve bilimsel belge bulamadım. Ayrıca birçok Şii din adamından bu konu hakkında bana net ve bilimsel belge sunup iddiamı çökertmelerini ısrarla istememe rağmen, önde gelen Şii din âlimi Muhammed Aş-şirazi dâhil hiçbir kimse bana Mehdi’nin varlığı hakkında bilimsel bir belge sunmadı’ (el Ulyan, 2005: 144).

940’tan günümüze dek süren Gaybet-i Kübra dönemini başlatan dördüncü temsilcinin Mehdi’nin gönderdiğini iddia ettiği, fakat varlığı ispatlanamayan mektup temsilciliğin son bulunduğunu, artık Allah’ın emirlerine uyan merciiyyelerin (müçtehitlerin) taklit edilmesi yani izlenmesi gerektiğini ilan etmektedir. Buna göre her Şii yaşayan bir merciiyyeyi mutlaka taklit etmelidir. Merciiyyeler birden fazla olabilir. Örneğin, Irak’ta tüm dünyada mukallitleri olan dört adet merciiyye bulunmaktadır: Ali Sistani, Muhammed El-Yakubi, İshak El-Fayyaz, Beşir El-Necefi. En fazla taklitçisi olan ve diğer Şii din adamları tarafından da kabul gören kişi merciiyye olur. Merciiyyelik seçiminde adaylık yoktur ve merciiyye seçilen kişi bu vasfını bir başkasına aktaramaz (el Ulyan, 2005: 148).

İmamiyye teorisi on ikinci imamın kaybolduğu iddiasının yayılması üzerine ağır bir yara almış ve Şiiler siyasetten uzaklaşmıştır. Şii din adamlarının yalnızca dini meselelerle uğraştığı bu dönemde gizlenen Mehdi’nin görevlerini kimsenin üstlenemeyeceği özellikle vurgulanmıştır. Şiiler Safevi Devleti kuruluncaya kadar siyasetten uzak durmuştur. Çünkü onların inancına göre, imamın yokluğunda Şiilerin siyaset yapmaları haramdır (Fığlalı, 1993: 21-25).

Şii toplumu ile kayıp Mehdi arasındaki dördüncü aracı Ali Bin Muhammed Esamri’nin ilan ettiği mektuptan sonra pasif bir siyaset izleyen Şiiler, Safevi Devleti’nin kuruluşuna kadar

kayıp imamın gelmesini beklemiştir. Onuncu yüzyılda başlayan bu belirsiz bekleyiş on altıncı yüzyılda son bulmuştur. Çünkü on beşinci yüzyıl sonlarına doğru Şiiğin siyasi olarak canlanmasına yol açan bir gelişme yaşanmıştır. Bu dönemde kurulan Safevi Devleti İmamiye Şiiğini benimseyerek, Şiiği devletin yeni dini olarak ilan etmiş ve Şiilik resmi bir mezhep niteliği kazanmıştır. Böylece Şiilik bir ideoloji olarak yeniden yükselişe geçmiştir. Kendisini Şiiilerin koruyucusu ilan eden Safevi Devleti ile kendisini Sünnilerin koruyucusu ilan eden Osmanlı Devleti arasında çıkan iki çatışmada çok sayıda Sünni ve Şii hayatını kaybetmiştir. On yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında kalan Irak'ta savaşlar sırasında Şiiilere ve Sünnilere ait çok sayıda yazılı eser yok edilmiştir (Kadifir,2000: 239). Safevi Devleti Osmanlı ile girdiği mücadeleden galip çıkmanın yollarını ararken Şii din adamlarının desteğine ihtiyaç duymuş ve ulema Hristiyanlıktaki ruhban sınıfı gibi bir yapıya dönüştürülmüştür (Abdulmunim Davud, 1994:168).

Kayıp imam inancına göre, devleti yönetme yetki ve görevi imamlara aittir, onların dışında hiç kimse meşru otoriteye sahip değildir. Yani imamın yönetimi altında olmayan tüm devletlerde yönetim gasp edilmiş sayılır. Bu nedenle hükümetin yetkileri sınırlandırılmalıdır. Ulemeden olan Neraki, Hasan Şirazi ve Naini'nin devletin dini kurallarla yönetilmesi ve anayasanın dini bir içeriğe sahip olması gerektiği yönündeki talepleri, 1906 yılında İran Anayasası ile hayata geçirilmiştir. Hamit Algar, Şii ulemanın Şii inancına göre imamın hakkını gasp eden hükümeti 1906 Anayasası'nın hazırlanması sırasında desteklemesini, iktidarın yetkilerinin kısıtlanması gerektiğine yönelik bu anlayışa bağlamıştır. Şeyh Muhammed Hüseyin Naini, imamın yokluğunda devlet yönetiminin tiranlığa dönüşmemesi için bir anayasa ve meclis oluşturulması gerektiğini söylemiştir. Buna göre anayasa insanların hak ve ödevlerini düzenleyecek, bilgili insanlardan oluşacak meclis ise anayasanın uygulanması konusunda yönetimi denetleyecektir. Algar bu sistemi, kayıp imam teorisi ile din ve dünyevi işleri yürütecek bir hükümetin varlığına duyulan ihtiyacı harmanlamaya çalışan Şii siyaset teorisinin bir kaynağı olarak görür (Abdulmunim Davud, 1994:179).

On ikinci imamın kaybı ideolojik krizlere yol açmıştır. Çünkü on ikinci imamın gizlendiği yönündeki tez zamanla Şii ulemanın güç kazanmasına ve devlet yönetiminde etkili olmaya başlamasına neden olmuştur. Gaybet-i Kübra döneminde insanlar kendi iradeleriyle seçtikleri müçtehitleri takip etmeli, müçtehitler de gaybet dönemi bitene kadar insanlara

Allah yolunda rehberlik etmelidir. Müçtehitlerin nüfuzu kendisini takip eden kişilerin sayısı ile orantılı olarak artmıştır. Bu durum müçtehitlere hükümete muhalefet etmede güç vermiş ve dolayısıyla devlet yöneticileri de müçtehitlere bağlı halde gelmiştir. Örneğin Humeyni'nin merci-i taklid olması İran Devrimi'nin başarıya ulaşmasında etkili olmuştur (Battatu, 1999: 134).

İngiliz tarihçi Ann Lambton, kayıp imam inancının Şii devlet geleneği üzerindeki etkisinden yola çıkarak, on ikinci imamın ortaya çıkmasıyla mevcut hükümetlerin meşruluğunu kaybedebileceğini söyler. Hamit Algar, kayıp imam anlayışının Şiileri adil bir toplumsal düzen yaratmak için harekete geçmeye sevk ettiğini ve dolayısıyla On İki İmam Şiiliğinin “devrimci” bir yapıya sahip olduğunu ileri sürer. Çünkü imamet anlayışında önemli bir yere sahip olan “şehadet, intizar ve taklit” kavramlarının içeriğinde İslam Devrimi'nin özünü bulabiliriz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilişi olayı Şii bilincine yerleşmiştir ve her an canlanabilir, Hüseyin'in başkaldırısını örnek alan Şiiler zulme karşı bir mücadeleye girişebilir. Algar, “intizar” kavramını zalimliğe, haksızlığa ve adaletsizliğe yönelik bir karşı koyuş olarak açıklar (Battatu, 1999: 332). Ali Şeriatî'ye göre de imamet; “siyasal bir felsefe” ve “devrimci bir ideolojidir”, dolayısıyla “devrimci bir düzene” işaret etmektedir (İşcan, 2002).

Mehdi'nin gizlenmesiyle ortaya çıkan imam naipliği (imam yardımcılığı) makamı bugün İran İslam Cumhuriyeti'nde varlığını korumaktadır. İran'da Ayetullah unvanına sahip kişi dini ve siyasi otoriteyi elinde bulundurmaktadır. Şu anda Ayetullah Ali Hameney, “Merci-i Taklid” de denilen bu makamın sahibidir ve kendisini reddetmek suçtur. Merci-i taklid makamına atamayla gelinmez, bunlar yürüttükleri çalışmalar sonucunda kendiliğinden ortaya çıkarlar (İbrahim, 1998: 290). Daha önce Şii ulema arasında hiyerarşi bulunmazken, on sekizinci yüzyıl sonu on dokuzuncu yüzyıl başlarında ulemanın en yüksek mertebeye ulaşmak için sarf ettiği çaba neticesinde müçtehitler, hiyerarşinin en üst basamağına yerleşmiştir.

Şii toplumu merci-i taklidler ve taklit edenler arasında bölünmüştür. 1840'larda Hasan Kaşif el-Gıta ile Muhammed Hasan el-Necefî arasındaki liderlik yarışı el-Gıta'nın ölümüyle bitmiş ve Necefî Şiilerin tek dini lideri olmuştur. Necefî Şiilerin ilk merci-i taklidi kabul edilmektedir. Necefî'den sonra da dini liderliğin tek bir kişiye ait olması düşüncesi devam etmiş ve Necefî'nin öğrencisi Murtaza bin Muhammed Emin el-Ensari et-Tusteri el-Necefî

tüm Şiiilerin yeni merci-i taklidi olmuştur. Ensari'nin ölümünden sonra ise dini liderlik pek çok müçtehit arasında bölünmüştür (Işılak, 2015). İran'da uygulanmakta olan Merci-i taklid makamı ve devlet yönetiminin dayandırıldığı Velayet-i Fakih teorisi imamet anlayışının devamı niteliğindedir.

Din adamlarının imamın yetkilerine sahip olduğunun devlet tarafından kabulü, 1804-1813 Rus-İran Savaşı sırasında Kaçarların ulemadan cihat ilan etmesi istemesi ile olmuştur. Ayrıca Safeviler döneminde de Şah'ın yönetme yetkisini fakihten aldığı kabul edilmiştir. Müçtehitler yavaş yavaş siyasi yetkiler hariç imamın vergi alma ve yargılama hakkını kendi ellerinde toplamıştır. Cafer Keşfi gaybet döneminde imamın dini yetkilerinin fakihlere, siyasi yetkilerinin ise devlet başkanına ait olduğunu iddia etmiştir. Merci-i taklid kurumu da yine on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmıştır. İmamiyye Şiiliğinde insanların dini konularda danışabilecekleri kişilere Merci-i taklid deniyordu. Şeyh Ensari'nin ileri sürdüğü bu kurum sayesinde din adamları dünyevi otoriteden bağımsızlaşmıştır. Teoride yalnızca dini yetkilere sahip olan Merci-i taklidler zamanla halk üzerinde büyük bir otorite kazanmış ve insanların siyasi kararlarını da etkilemeye başlamıştır. Öyle ki merci-i taklid olan Şirazi'nin Tütün Ayaklanmasına kendi ailesi bile katılmıştır. Başlangıçta yalnızca imamın dini yetkilerini kullanabilen fakihler daha sonra imamın bütün yetkilerini kendi ellerinde toplamıştır. Ancak Velayet-i Fakih'e kadar kayıp imamın yetkilerinin çok sayıda merci-i taklide ait olduğu anlayışı hakimdir, Velayet-i Fakih anlayışının uygulanmaya başlanmasıyla tüm yetkiler tek bir fakihe geçmiştir (Demir, 2009).

2.3.3. Velayet-i Fakih Teorisi

Humeyni'ye kadar, yalnızca imamın yetki alanı içerisindeki devlet başkanlığını ulemanın devralması fikri üzerinde çok durulmamıştır. Ulema gaybetin ilk dönemlerinde cihat ilan etmek, sınır cezalarını uygulamak, hums toplamak gibi yalnızca imama ait bazı yetkileri kullanamamıştır. Ancak zamanla ulemanın yetki alanı genişletilmiş ve imama ait çoğu yetki ulemaya devredilmiştir. On dokuzuncu yüzyılda Merci-i taklid makamı kurumsallaşmasıyla imamın devlet başkanlığı haricindeki tüm yetkileri ulemaya aktarılmıştır. Humeyni bu sistemi daha da geliştirerek, 1979 sonrası kurduğu yeni devlette devlet başkanlığı yetkisini de din adamlarına vermiştir (Işılak, 2015).

1963 yılında artık takiyye anlayışından vazgeçilmesi propagandası yaparak halkı Şah yönetimine karşı isyana çağıran Humeyni, İran topraklarından sürgün edilmiştir. Türkiye ve Irak'taki sürgün yıllarında Humeyni, fakihin egemenliğine dayanan bir yönetim modeli olan “Velayet-i Fakih” teorisini geliştirme fırsatı bulmuştur. Humeyni Kur'an'da ve Peygamber'in hadislerinde din ve siyasetin birlikteliğine ilişkin izler bulunduğuna şu sözlerle işaret eder: ‘Kur'an-ı Kerim’de ve O’na ve Al’ine salat ve selam olsun, Allah Resulü’nün sünnetinde hükümet ve siyasete ilişkin o kadar çok hüküm vardır ki başka hiçbir konuda böyle değildir.

İslam’ın ilk bakışta dar anlamda ibadete ilişkin görünen birçok ilkesi ve kuralı bile gerçekte toplumsal-siyasi nitelik de taşımaktadır. Bu hükümlerden ve niteliklerden habersiz kalınması, bunlara gereken önemin verilmemesi, bunca musibete sebep olmuştur. Resulü Ekrem (s.a) devlet yönetimi kurmuştur. Dış görünüşü bakımından, şekil bakımından, bu devlet de diğer devletler gibi idi. Ne var ki maddi bakımdan bu devletin hedefi toplum içinde tam adaleti sağlamak ve yaygınlaştırmak idi.’ (Humeyni’den aktaran Onat, 2013: 228).Ulemanın on ikinci imamın tüm yetkilerini kullanarak dünyevi otoriteyi eline almasını öneren Humeyni bu yaklaşımını, zulmün ve kötülüğün artması karşısında hiçbir şey yapmamaktansa, Allah’ın tayini ile belirlenen imamın yetkilerini bir kişinin üstlenmesinin tercih edilmesi gerektiğini söyleyerek savunur (Işılak, 2015).

Humeyni Devrimin propaganda sürecinde yalnızca Şii kimliğini vurgulamaktan ziyade Şii-Sünni ayrımı yapmadan bir bütün olarak, Müslümanları hedef alan kapsayıcı bir dil kullanmıştır. Ancak bu yine de Devrim sürecinde Şiiliğin ön plana çıkarıldığı gerçeğini değiştirmez. Örneğin, Humeyni’nin *İmam Humeyni’nin İlahi ve Siyasi Vasiyetnamesi* adlı eserinde Devrim ile ilgili dile getirdiği görüşleri Devrimin Şii karakteri ile ilgili ipuçları taşımaktadır: ‘Milyonlarla değerli insanın ve binlerce ölümsüz şehidin eliyle gerçekleşen, milyonlarla Müslümana ve Mustaz’aflara ümid aşılayan muhteşem İslam Inkılabı’nın önemi öylesine büyüktür ki; sözle ve yazı ile açıklanamaz... Biliyoruz ki bu yüce Inkılab evrensel sömürücülerin, emperyalist zalimlerin İran’dan ellerini çekmelerine sebep oldu. Bu konuda Allah’ın gaybi yardımları ile başarıya ve zafere ulaştı... Şu halde hiç şüphe edilmemelidir ki İran İslam Inkılabı, bütün devrimlerden farklıdır. Bu farklılık, kendisini hem Inkılab’ın oluşum ve ortaya çıkışında, hem savaşmanın niteliğinde, hem de Inkılab’a hâkim olan ülküde gösterir. Tereddüt yoktur ki bu ilahi hediye, gaybi bir bağış idi. Yüce Allah bu

mazlum, sömürölmüş Millet'e bu gaybi hediyeı inayet buyurdu.' (Humeyni aktaran Onat, 2013: 229-230).

Hasan Onat, Devrim'in Şiilik temelinde yükseldiği yönündeki iddialara kanıt olarak Devrim sürecinin üç özelliğini gösterir (Onat, 2013: 232):

1. Ulema Devrim sürecinde etkin bir rol oynamıştır. Ulemaya bu gücü veren şey Şii gelenektir.
2. Şii inançtaki Merci-i Taklid kurumu Humeyni'nin halk ile temas kurmasına aracılık etmiştir.
3. Hz. Hüseyin Devrimin en önemli simgesi olmuştur.

Bu üç özellik bize Devrim sürecinin Şii geleneğine uygun bir işleyişı olduğunu göstermektedir. 1 Ocak 1979'da ayaklanmaya karşı daha fazla direnemeyen Şah'ın İran'ı terk etmesinin ardından sürgündeki Humeyni ülkesine geri dönmüştür. İran'da ulemanın yönetiminde, Velayet-i Fakih teorisine dayanan ve resmi adı İran İslam Cumhuriyeti olan yeni bir devlet kurulmuştur. Yeni hazırlanan ve referandumda kabul edilen Anayasanın değiştirilemeyen on ikinci maddesine göre devletin resmi dini İslam, mezhebi ise Caferilik'tir. Ancak birazdan inceleyeceğimiz sebeplerden dolayı geleneksel Şii siyasal düşüncesindeki imamet ve kayıp imam inancından kopuşu temsil eden bir siyasal/yönetmel mekanizma oluşturulmuştur.

Velayet-i Fakih, İran İslam Devrimi'nin lideri Ayetullah Humeyni'nin Şii ulemanın imamın siyasal yetkilerini de kullanmasını öngörerek sistemleştirdiği bir kavramdır. Tarihsel arka planına baktığımızda Velayet-i Fakih kavramını ilk defa 1800'lerde eş-Şeyh Ahmed en-Neraki'nin kullanmış olduğunu görürüz. Neraki *Avâ'idü'l-Eyyam* isimli eserinin bir bölümünde toplumun fakihlerin yetkilerini tanımalarını ve onlara itaat etmelerini söylemiştir.

Neraki'ye göre fakihler; yargılama, sınırları koruma, toplumun mallarını koruma, humusun yarısını alma gibi yetkilere sahiptir. Fakihlerin yönetimi meşrudur, onlar kayıp imamın tüm yetkilerine sahip vekillerdir. Fakihler yalnızca dini konularda değil siyasi konularda da yetkilidir. Toplum fakihleri taklit etmelidir, fakihler de toplumsal hayatı hem siyasi hem de

dini yönden düzenlemelidir. Neraki'nin fakihlere yüklediği siyasi misyonun altında Şah Feth Ali'ye olan yakınlığının yattığı söylenmektedir (İbrahim, 1998: 177).

Humeyni Velayet-i Fakih teorisini, Merci-i Taklid kurumunun tamamen yerleşmeye başladığı on dokuzuncu yüzyılda geliştirmiştir. Bu teoriye göre on ikinci imamın yokluğunda ulema, peygamberlere ve imamlara verilen görevleri yerine getirebilecek ve onların yetkilerini kullanabilecektir. Humeyni Velayet-i Fakih teorisinde temel aldığı düşünceyi şu şekilde ortaya koymuştur: 'Resul-i Ekrem'in devlet başkanı sıfatı ile haiz bulunduğu yetkilerin Hz. Emir'den (Hz. Ali) ve Hz. Emir'in yetkilerinin de fakihten fazla olduğunu düşünmek yanlıştır.' Velayet-i Fakih düşüncesi uzun süre siyasetten uzak kalmış Şiiler için yeni bir siyasi dönemin başlangıcı anlamına gelmekteydi. Kısaca din konusunda bilgili fakihin yönetimi anlamına gelen Velayet-i Fakih, ilk kez Muhammed El-Hüseyni Eş-Şirazi tarafından ortaya atılmış olup Humeyni tarafından uygulamaya konulmuştur. 1979 Humeyni Devrimi sonrasında kurulan İran İslam Cumhuriyeti'nde, Humeyni'nin girişimi ile oluşturulan Velayet-i Fakih kurumu hem dini hem de siyasi liderliği temsil etmektedir. Buna göre, on ikinci imam ortaya çıkıncaya kadar Tanrı adına yönetme yetkisi fakihlere verilmiştir.

Fakihler dini meşruiyetlerini "Tanrının yeryüzündeki dolaylı temsilcisi" olmalarından, siyasi meşruiyetlerini ise halk tarafından seçilmelerinden almaktadır (el Hekim, 1992: 25). Humeyni Velayet-i Fakih teorisini desteklemek amacıyla, bu kavramı kullanan ilk kişi olarak bilinen Neraki'ye atıfta bulunarak, Neraki 'İmam'ın bütün itibarî makam, yetki ve ödevlerinin fakihe geçtiğini kabul eder' demiştir. Naini'ye atıfta bulunarak da Naini'nin fakihin velayetini kabul ettiğini söylemiştir (Demir, 2009).

Humeyni, *Devlet* adlı eserinde fakihlerin İslami hükümlerin uygulanması ve devletin yönetimi ile görevli olduklarını şu sözlerle vurgulamıştır: 'Biz Müslümanlar, namaz kılmaktan, dua ve zikir okumaktan başka bir şey yapmazsak, emperyalistler ve onların zorba ve çıkar ortaklığında birleşebilen devletlerin bizlerle hiçbir işi olmaz. Sen git istediğin kadar namaz kıl, ezan oku derler.' 'Resul-i Ekrem'in yaptığı halife tayininin hükümleri açıklamak için değil, hükümleri icra ve toplumu yönetmek için yapıldığının kabul edilmesi mantıken gereklidir.' (Coşkun, 2005: 40).

Humeyni “velayet” kavramını “egemenlik, ülkeyi yönetme ve Mukaddes Şariat’ın kanunlarını icra etme”; “fakih”i de “başkasını taklid etme ihtiyacı olmayacak derecede kanunu bilen adalet sahibi alim” olarak tanımlamaktadır. Velayet-i Fakih teorisi, fakihin devlet başkanı olarak kayıp imam adına devlet yönetimini devraldığı bir yönetim şekline işaret eder ve tamamen Şii düşünceye aittir. Şah’ın Batı yanlısı tutumunu eleştiren Humeyni, Batı’nın İslam üzerindeki tahakkümünü kırmak için kayıp imam inancını bir kenara bırakarak, İslami bir yönetim kurulmasını önermiştir. Böylece Batı tarafından siyasetten uzaklaştırılmış Şiileri yeniden yönetsel alana çekerek eylemsellik içeren bir anlayış ortaya koymak istemiştir. Humeyni’ye göre, Hz. Ali nasıl ve neden o dönemde toplumun idaresi için tayin edildiyse, şimdi de kanunları uygulayarak toplumu idare edecek bir hükümete ihtiyaç vardır (Waasfi, 2000: 23-24).

Humeyni, Muhammed’in ölümünün, onun İslam Hukuku’na göre kurduğu daha sonra da Hz. Ali’ye devrettiği hükümetin sonu anlamına gelmeyeceğini, bu geleneğin gaybet döneminde de devam ettirilmesi gerektiğini şu sözlerle vurgular: ‘Bütün bu süre boyunca İslâmi hükümetler yerde mi kalmalı, uygulanmamalı mıdır? Herkes her istediğini yapmalı mıdır? Kargaşa mı sürmelidir? Resul-i Ekrem’in (S.A.) beyan, tebliğ, neşr ve icrası hususunda yirmi üç yıl tâkati aşan zahmet çektiği Kanunlar sınırlı bir süre için mi idi? Allah hükümetlerinin icra edilmesini acaba iki yüz yıl iler mi sınırlamıştır? Gaybet-i suğrâ dönemi bittikten sonra İslâm her şeyini elden bırakmış mıdır?’ (Humeyni’den aktaran Demir, 2009: 62-63).

Humeyni fakihlerin otoritelerinin meşruiyetini bazı ayet ve hadislerden yola çıkarak temellendirmeye çalışmıştır. Örneğin ‘Allah’a, resul’e ve içinizden ulu’l-emr olanlara itaat edin’ ayetini Hz. Muhammed’e yalnızca dinen değil yönetsel işlerde de itaat etmek şeklinde yorumlamıştır. Bir başka örnekte de Humeyni, Hz. Muhammed’in kendisinden sonraki halifelerin kim olduğu sorusuna ‘Benden sonra gelen, hadis ve sünnetimi nakledenler ve benden sonra öğretenlerdir’ cevabını ve Cafer es-Sadık’ın aktardığı ‘Alimler Peygamberlerin mirasçılarıdır’ hadisini fakihlerin yönetiminin meşruluğuna kanıt gösterir (Humeyni’den aktaran Demir, 2009: 66).

Humeyni ayrıca, İmam Rıza’nın toplumun bir lider olmaksızın hayatta kalmasının mümkün olmayacağını söylediğini de aktarır ve İslami bir hükümet kurulması konusundaki ısrarını şu gerekçelere dayandırır (Humeyni’den aktaran Demir, 2009: 62):

1. Hz. Peygamber'in sünneti,
2. İslâm hükümlerinin uygulanmasında süreklilik,
3. İslâm kanunlarının hükümsüz yürütülememesi,
4. Savunma emrinin icrası,
5. Hakların elde edilmesi ve cezaların uygulanması
6. Geçmiş dönemlerde saltanat ve zulüm idaresine dönüşen İslâm dünyasında siyasi inkılap gerekliliği,
7. İslam birliğini temin,
8. Mazlumların kurtuluşu,
9. Hadis ve haberlerin bunu amir oluşu.

Fakihler, imamlar gibi Allah tarafından tayin edilmediği için İslami hukuku bilen adil kişilerden seçilmelidir. Devlet yönetiminden sorumlu olan fakih, peygamber ve imamlardan daha az otorite sahibi değildir. Humeyni'ye göre imamlar, Allah tarafından atandığı için 'tekvinî velâyet'e; fakihler ise 'itibarî velâyet'e sahiptir. İslam hükümetini yönetebilme potansiyel ve yetkinliğine sahip çok sayıda fakih bulunmaktadır, bunlar adil bir hükümeti hayata geçirmek zorundadır. Başlangıçta, fakihlerin "dini" konulardaki üstün bilgisi ile kayıp imamın yetkilerini kullanma hakkına sahip olduklarını düşünen Humeyni'nin ilerleyen zamanlarda, bu fikrinde değişikliğe gittiği görülmektedir. Humeyni fakihleri; İslam Hukuku'nda veya sosyal, ekonomik ve siyasal konularda daha bilgili olanlar olarak iki gruba ayırmıştır. Sosyoekonomik ve siyasal konularda daha bilgili olanların devlet yönetimi için daha yararlı olacaklarını düşündüğünden, fakihlerin bu kişiler arasından seçilmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak onca fakih arasından devlet lideri olarak kimin seçileceği hususundan bahsetmemiştir. Bu noktada Zencani, gerekli niteliklere sahip fakihler belirlendikten sonra bunlar arasından birinin veya birkaç kişinin halk tarafından seçilmesi gerektiği önerisini ortaya atmıştır (el Katib, 2005: 300-301).

İran İslam Cumhuriyeti'nin dini esaslara göre oluşturulan anayasasında Velayet-i Fakih'in taşıması gereken nitelikler belirtilmiştir. Buna göre fakihler; zeki, cesur, adaletli, dini konularda bilgili olmalı ve İslam dünyasını yönetme kabiliyetine sahip olmalıdır. Fakih

halkın seçtiği 86 uzmandan oluşan şura (Şurayı Hubregan) tarafından seçilir ve şura, fakihi denetleme yetkisine sahiptir.

Velayet-i Fakih ise Anayasaya göre devlet yönetimine dair çok geniş yetkilerle donatılmakla beraber silahlı kuvvetlere başkomutanlık etmek, savaş ve barış ilan etmek, Yüksek Mahkeme Başkanı'ndan Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Başkanı'na kadar çok sayıda üst düzey yetkiliyi atamakla yetkili kılınmıştır. Dahası rehber, halkın seçtiği cumhurbaşkanının onaylama ve azletme hakkına da sahiptir. Dolayısıyla yasama, yürütme ve yargı organlarının tümü fakihin etkisine ve kontrolüne açık hale getirilmiştir. Fakihin hakimiyetini güçlendiren bir başka gelişme ise Humeyni'nin yasaların iptali yetkisinin de fakihe verilmesine ilişkin yaptığı değişikliktir (Fırlalı, 1993: 25-29).

Mevcut hükümetler, imamın naipleridir ve insanları “sınıfsız” topluma yani Mehdi'nin geleceği ve otoritesini kuracağı döneme hazırlamakla görevlidirler. Şeriatî'ye göre Mehdi'nin bir gün geleceğine ve zulme son vererek dünyaya adaleti getireceğine olan inanç yani “intizar”, gelecekçiliktir. Şeriatî adalet ve imamet arasında tespit ettiği bağa dayanarak, imameti “toplumu diktanın, soyluluğun sultasından kurtarıp devrimci, insani ve temiz bir önderliğe teslim etmek” olarak tanımlar. “Ümmet” ve “imamet” kavramlarını da köken olarak inceleyen Şeriatî, ikisinin de aynı kökten türediğini belirtir. Şeriatî kelime anlamı “hedefe doğru yürüme” olan ümmeti “sonsuz hareket içerisinde olan bir topluluk”, imameti de “bu toplumu yönlendiren rejim” olarak tanımlar. Buna göre “imamet, tek siyasi kurum; ümmet ise tek siyasi birimdir”. Bu iki kavramı birbirine bağlayan şey ise adalete dayalı ideolojidir (İşcan, 2002).

Şii İslam'da Gaybet-i kübra döneminde aydınlar imamın yetkilerini kullanabilir, topluma liderlik edebilir hatta aydın “çağının peygamberidir”. Aydınlar yüklenen toplumsal görevler ve sorumluluklar konusuna da değinen ve aydınları “sosyal mühendis” olarak niteleyen Şeriatî, toplumsal dönüşümün dinamiğini aydınların değil, halkın belirlediğini iddia etmiştir. Böylece Nietzsche, Eflatun ve Emerson'dan farklı bir felsefi duruş sergilemiş, yeni bir akımın öncüsü olmuştur. Şeriatî daha da ileri giderek, Ali'nin yolundan giden Şiiilerin gaybet felsefesine göre halkın yalnızca toplumsal değil tanrısal görevleri de olduğunu iddia etmiştir.

Bunu da Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerinde geçen "Allah" sözcüğünün yerine "halk" anlamına gelen "en-nas" kelimesini koyduğumuzda anlamın değişmemesine dayandırır. Gaybet döneminde yönetim, halkın kendi iradesiyle taklit etmeyi seçtiği müçtehitlerin önderliğinde gerçekleştiği için "demokrasi" hakimdir. Bu nedenle halk erdemliler arasında en erdemli olanı liderliğe seçmelidir. Ancak bu yaklaşım tam bir demokrasiye denk gelmez. Çünkü imam seçilen kişi halka değil, halkı İslami kurallara göre yönetme konusunda imama karşı sorumlu olur. Şeriati'ye göre biri "hür" diğeri de "sorumlu" olmak üzere iki çeşit demokrasi vardır. Hür demokraside liderin yönetimi halkın değerlerine ve geleneklerine uygundur. Sorumlu demokraside ise lider toplumsal işleyişi "devrimci" bir ideoloji ile değiştirebilir ve daha ileriye taşıyabilir.

Bunun önüne geçmek isteyen düşünceler bastırılmalı, toplumun gelişmesinin önündeki her engel kaldırılmalıdır. Şeriati, 'sorumlu demokrasi' anlayışını lider ile halk yönetimi arasındaki zıtlığı gidermek için ortaya atmıştır (Waasfi, 2000: 33). Şeriati'nin kayıp imam dönemindeki liderliğe dair bu düşünceleriyle Humeyni'nin Velayet-i Fakih teorisi arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir. Bu benzerlik dolayısıyla Ali Şeriati'nin bu fikirlerinin İran Devrimi'nin teorik alt yapısını etkilediği iddia edilmiştir. Hatta Humeyni'nin liderliğine meşruiyet zemini hazırladığı öne sürülen bu düşünceler, Şeriati'nin Devrim'in Humeyni'den sonraki en önemli ismi olduğu algısı yaratmıştır. Asaf Hüseyin Devrimde bu iki kişiden hangisinin daha etkili olduğu konusunun tartışmalı olduğunu belirtmiştir. Montgomery Watt da Humeyni'nin Şeriati'nin devrimci fikirlerinden etkilendiğini yazmıştır (Şeriati, 2002: 119-120).

Şeriati daha çok aydın kesime hitap ederken, Humeyni halka hitap etmiştir. Bu açıdan birbirini tamamlayan Şeriati ve Humeyni devrime giden süreci birlikte hazırlamıştır. Ancak Şeriati Devrim sonrasında geri plana itilmeye çalışılmıştır. Böylece Humeyni Devrimin tek ismi olarak ön plana çıkmıştır. Ancak hiçbir çaba Şeriati'nin Devrime olan katkısını unutturmaya yetmemiştir. Şeriati, İran İslam Devrimi'nin Humeyni'den sonraki ikinci en önemli ismi olarak bilinmektedir (Onat, 2013: 231-232).

Humeyni, Mehdi ortaya çıkıncaya kadar tüm dünyevi işlerin durdurulmasına ve zulme boyun eğilmesine karşı çıkmıştır. Humeyni'ye göre Şiilik, tiranlığa karşı "devrimci bir ideolojidir". Siyasi eylemlilik dini bir sorumluluktur. Mehdi ortaya çıkana dek hiçbir şey yapmadan onu beklemek doğru değildir. İmam dönünceye dek onun vekili olan fakih tüm

görev ve sorumlulukları yerine getirmelidir. Fakih Allah'ın kanıtıdır ve toplum üzerinde otoriteye sahiptir. Çünkü gücünü Allah'ın nass ve tayini ile belirlenen on ikinci imamdan alır (Şeriati, 2002: 125). Ayrıca Velayet-i Fakih teorisine göre zengin yoksul ayırt etmeksizin herkes yıllık gelirinin beşte birini ulemaya vermelidir. Bu uygulamaya “hums” adı verilir (el Katib, 2005: 310).

Ali Şeriati'nin kayıp imam teorisine ilişkin fikirleri ve Humeyni'nin Velayet-i Fakih anlayışı, Mehdi'nin gün yüzüne çıkacağı günü beklemektense koşullara uygun bir yönetim anlayışı formüle ederek, Şii bir hükümet oluşturma önünü açmıştır (El Hayderi, 1999: 492-493).

Yukarıda açıkladığımız politik teorilerin Şii inancından doğmadığını düşünenler de vardır. Örneğin Sait Ercüment'e göre, kayıp imam anlayışı bizi on ikinci imamın gizliliği döneminde mevcut hükümetlerden hiçbirinin meşru olmadığı yönünde bir sonuca ulaştırmaz. Şii liderlerin zalim yöneticilere boyun eğerek direniş göstermeyişlerini de buna kanıt olarak sunar. Kayıp imam inancının da yöneticilerle çatışmaktan uzak duran dini liderler tarafından ortaya atıldığını ileri sürer. Buna göre, Şii inancın önemli bir parçası haline gelen kayıp imam teorisi, kendi çıkarlarını korumak ve buna bağlı olarak da zalim yöneticilere karşı oluşabilecek bir halk hareketini önlemek isteyen Şii din adamları tarafından geliştirilmiştir. Böylece kayıp imam anlayışı mevcut yönetimi, Şii bilginlerin iddia ettiğinin tam aksine, meşrulaştırıcı bir sonuç doğurmuştur. Kısacası Ercüment, kayıp imam inancını “eylemsellik” barındıran bir “siyasal hareket” olarak değil, “hareketsizlik” düsturu üzerine inşa edilmiş bir anlayış olarak tanımlar.

J. A. de Gobineau'nun İran ile ilgili söyledikleri de Ercüment'i destekler niteliktedir. Gobineau, İran'da halkın yöneticilere mesafeli durduğunu ve kendilerini yönetecek kabiliyette bir varlığın mevcut olmadığına inandıklarını, bu nedenle de devlet yönetimi ve siyasetle pek ilgilenmediklerini belirtir. Dolayısıyla Şiiilerin mevcut hükümetleri gayri meşru görerek, bunlara karşı eylemlerde ve direnişte bulundukları yönündeki iddiaları doğru bulmaz. Watt da bu görüşü destekleyerek, gaybet anlayışının iktidara ters düşmemek için oluşturulduğunu iddia etmiştir. Böylece, Mehdi'nin kaybı dünyevi hükümetlere hareket serbestisi kazandırmıştır (İşcan, 2002).

Willem Floor ve N. Keddie de Şiiliğin siyasi eylemsellik içerdiğini reddederek, Şii ulemanın devlet yöneticilerinin safında yer alarak statükonun devamında önemli bir rol oynadığını söylerler. Onlara göre, Şiiliğin özünde devrimci bir ruhun olduğunu iddia edenler yanılgı içerisindedir. İmamet makamı tanrısal özellikler taşır, bu nedenle ilahi bir makamdır. Allah'ın tayini ile imamet makamına seçilen kişilere zamanla mitolojik anlamlar yüklenmiştir. Bu açıdan bakıldığında, imametnin politik bir teori olmadığını ileri süren düşünürlerin görüşlerine yaklaşılmaktadır. İmamet anlayışına dayanan sosyo-politik bir teori oluşturulabileceğini ileri süren Ali Şeriatî de imamın kaybı döneminde ortaya çıkan naiplerin mücadeleyi değil, uzlaşmayı seçtiklerini belirtir (el Zubeydi, 2005:112-113).

Şii inancına dayanan politik teoriler yakın çağa aittir. Watt'a göre on dokuzuncu yüzyılın başında Usuliler ile Ekberiler arasındaki mücadelenin Usuliler lehine sonuçlanması, Şii siyaset felsefesinin oluşmasında etkili olmuştur. Ekberilerin hakim olduğu dönemde itibar kaybına uğrayan ulema, Usuliler döneminde yüceltilmiştir. Usuliler, insanların özgür iradeleriyle seçtikleri müçtehitleri taklit etmesi gerektiği anlayışını kabul etmiş ve bu sayede ulema gücünü yeniden toplayarak halka siyasi liderlik de etmeye başlamıştır. Ayrıca Usuli ekolü, yaşayan bir müçtehidi taklit etmeyi kural haline getirmiştir. Bu kural siyasal alana da yansımış, Şii din adamlarının gücü artarken “merci-i taklid” makamı iktidarın yetkisini kısıtlayan ve denetleyen bir güce dönüşmüştür. Bununla birlikte, Şii din adamlarının siyasete olan ilgisinin arttığı görülmüştür (Abdulmunim Davud, 1994:66).

İran'da ulema, vergi aldığı cahil halkın ve tacirlerin etkisi altındadır. Bu nedenle imamete dayanan bir politik teoriyi ulema değil, diğer aydınlar geliştirmiştir. Bunun yanı sıra ulema imamın yokluğunda İslam topluluğuna dini liderlik etmekle görevlidir, siyasi bir yönü yoktur. Dini ve adli konularda iktidara öneri sunmakla sınırlı bir yetkiye sahip olarak kurgulanmıştır. Fakih Şeyh Murtaza Ensari'ye göre ulemanın vergi toplamak haricinde bir işlevi yoktur. Ayrıca halk humusu fakihe vermek zorunda değildir (Waasfi, 2000: 42).

1947-1961 yıllarında merci-i taklid olan Burucerdî ulemanın yönetime karışmasını ve siyaset yapmasını yasaklamıştır. Humeyni'nin merci-i taklit olmasında payı olan Şeriat Medari de ulemanın devlet işlerine karışmayıp devleti denetmekle sınırlı kalmasını söylemiştir. Bu nedenle Humeyni ile ters düşmüştür. Humeyni'ye göre fakih yalnızca denetim yapmakla kalmayıp doğrudan devlet işlerine müdahil olmalıdır. Yani Humeyni kayıp imamın vekilliği görevine siyasi bir anlam yüklemiştir. Bu düşüncesinden dolayı çoğu

din adamı Humeyni'ye karşı çıkmıştır. Humeyni de yeni kurduğu yönetimde merci-i taklitlerden hiçbirine yer vermemiştir (Mısır, 2006: 118). Ayetullah Ebu'l-Kasım Hoyî de Velayet-i Fakih'in siyasi yetkilerine karşı çıkmış, yetkinin fetva ve yargılama ile sınırlandırılması gerektiğini dile getirmiştir. Şeyh Muhammed Cevad Muğniye de fakihin geniş yetkilerle donatılmasına ve humusun devlet giderleri için kullanılmasına karşı çıkmıştır. Velayet-i Fakih teorisine yöneltilen eleştiriler birbiriyle bağlantılı iki noktada birleşmektedir: Din ve siyasetin birleştirilmesi ve fakihlere siyasal görevler yüklenmesi (el Şennavi, 2011: 226).

Kayıp imam anlayışı çerçevesinde geliştirilen siyasal teoriler modernleşmenin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Gibb'e göre siyasallaşma, Batılı ideolojilerin acımasızlığına karşı duygusal bir tepkiyi içeren ve ona alternatif ideolojiler üretme çabasına girilen bir sürecin sonunda doğmuştur (el Nafis, 2014: 97). İran'da yaşanan, Şiiiliğin modernleştirilmesinden ziyade “modern olanın sapkın bir biçimde Şiiileştirilmesi”dir. Şeriati'nin kullandığı “apolojit (savunmacı) dil” bunun kanıtıdır. Şeriati'nin aydınlar hakkındaki görüşü, aydınların toplumu dönüştürmekle görevli kişiler olduğunu ileri süren Shiles'in görüşüne benzer. Bu da bizi modernleşme kuramlarından olan, Batılı olmayan toplumlarda değişim yukarıdan dayatılmalıdır, anlayışına götürür. Batı dışı toplumlar kendiliğinden modernleşemez, bu nedenle halk kitlesi toplumsal bir dönüşümün fitilini ateşleyemez. Burada devreye aydınlar girer, demokrasi bir süre askıya alınır, zorunlu olarak otoriter bir rejim kurulur. Şeriati'ye göre de aydının toplum içerisindeki konumu budur (Şeriati, 2002: 140).

Marksizm ile İslam'ı birleştiren tevhid ideolojisi ile Şeriati, “eklektik ideoloji”nin en bilinen isimlerindendir. Şeriati'nin düşünce sisteminin, İslam'ın Batı karşısında kendini konumlandırma çabasında içine düştüğü karşıtlıkları taşımakta olduğunu görüyoruz. Yani İslam'a kötülük eden, onu özünden uzaklaştıran Batı karşısında özüne dönmeye çalışan siyasal İslam, bunu Batı'nın ideolojik araçlarıyla yapmaya kalkmıştır. Humeyni, Şii topluluğunu “Leninist yapılanma ile bir rehberin himayesi altında mistik bir tarikat”, Şii okulunu da “tabii biçimde teşkilatlanmış bir parti” gibi düşünmektedir. Bu parti Allah'ın partisi anlamına gelen Hizbullah'tır. Marks'ın işçi sınıfının kendiliğinden gerçekleştireceği bir devrim ile yönetimi ele geçireceğine olan inancı, Lenin'de yerini işçi sınıfının kendiliğinden devrim yapacak bir bilinçle sahip olmadığı anlayışına bırakmıştır. Lenin işçilerin kendilerine liderlik edecek bir aydın sınıfına, siyasal iktidarı ele geçirecek sosyalist bir partiye ihtiyaç duydukları düşüncesindedir. Bu açıdan Lenin'in Marksizm'e getirdiği

yenilik ile Humeyni'nin Şii İslam'a getirdiği yenilik benzerdir (İşcan, 2002). Şii inancına göre gerçek meşru yönetimi on ikinci imam Mehdi kuracaktır. Bu sebeple Mehdi'nin ortaya çıkışı beklenmelidir. Humeyni ise İslam'ın imamın ortaya çıkışına kadar mevcut yönetimin zalimliğine boyun eğmek gibi bir şartı olmadığını öne sürer. Ona göre öncü bir fakihın siyasal iktidarı ele geçirmesi ve toplumu on ikinci imamın yönetimine hazırlaması gerekmektedir. Yani Humeyni, Lenin'de olduğu gibi iktidarı ve toplumu bir "öncü" eliyle değiştirmeye işaret etmiştir. Toplumu devrime davet ederken, kurtuluşun kendi ellerinde olduğunu, iktidarın topluma hizmet etmekle görevli olduğunu dolayısıyla İslam'da devletlerin değil, "hizmetkar"ların bulunduğunu ileri sürmüştür. Böylece egemenliğin millete ait olduğu modern düşünceyi devrimci bir forma sokmuştur (Waasfi, 2000: 49).

Humeyni'nin başlangıçta, İslam'da devlet diye bir kavramın olmadığı yönündeki söylemiyle daha sonra, fakihin devlete ilahi bir nitelik kazandırarak onu yücelttiği düşüncesi birtakım çelişkiler barındırsa da neticede İran'daki süreç Batı'daki modernleşme süreci ile uyumlu Kabul edilmektedir. Protestanlık mezhebinin kurucusu reformist Martin Luther King, devleti kilisenin hegemonyasından kurtararak bağımsızlaştırmak için hükümdarın Tanrı adına halka hizmet ettiği düşüncesiyle, siyasetin dini konularda da yetkinliğe sahip olduğunu ileri sürmüştür.

Modern ulus devletlerin ortaya çıkmasının ilk evresi olarak görebileceğimiz bu süreçten yola çıkarak, Humeyni'nin geliştirdiği Velayet-i Fakih teorisini de İslami bir ulus devletin şekillenmesinin ilk adımı olarak görenler olmuştur. Çünkü Humeyni devletin katı bir şeri hukuka uygun olarak yönetilmesi gerektiği görüşünü, iktidara geldikten sonra uygulama açısından sorunlu bularak değiştirmiş ve dünyevi iktidarı İslam hukukundan üstün tutmaya başlamıştır. Dahası hükümete ülke menfaatine ters düşen şerii kuralları feshetme yetkisi verilmiştir.

Devlet çıkarı dini hükümlerin bile üzerine çıkarılmış, devlet yüceltilerek dini ibadetler, yasaklar ve kurallar arka plana atılmıştır. İşte bu yönüyle Humeyni'nin anlayışı devleti, ülke içerisinde tek egemen güç olarak gören modernizme benzemektedir. Ancak Humeyni'nin teorisi yalnızca modernizme dayandırılmaz. Velayet-i Fakih anlayışının siyasetin oryantalist yorumundan da etkilendiğini belirtmek gerekir. Zira Doğu'da da siyaset katı bir yapıdadır ve devletin halk üzerinde mutlak bir otorite olduğu anlayışı yaygındır. Dolayısıyla rejimlerin diktaya dönüşme potansiyeli fazladır (İsmail, 1995: 137).

2.3.3.1. Velayet-i fakih teorisinin şii siyasetine etkisi

Bir önceki başlıkta da bahsettiğimiz gibi Velayet-i Fakih kavramı Humeyni'den önce ortaya atılmış, Humeyni bu kavramı siyasal alanını da içine alacak şekilde genişletmiştir. 1979 Devrimi sonrasında Şii ulema siyasetle ilgilenmeye başlamıştır. Devlet yönetimini fakihlerin üstlenmesiyle ilişkili olarak devletin statüsü de yükseltilmiştir (el Kazvini, 2005: 190). Şii düşünceden türetilmiş olan Velayet-i Fakih teorisi İran'daki Humeyni Devrimi'nin itici gücü olmuştur. Bir anlamda Humeyni bu kavramla yüzyıllardır imamın gelmesini bekleyen bir toplumu uyandırarak, geleneksel Şii düşünceye dinamizm katmıştır.

On dokuzuncu yüzyılda fakihler imamın siyasal yetkilerini de kendilerinde toplayarak topluma siyasal liderlik etmeye başlamıştır. Ancak 1979'dan itibaren uygulanmaya başlanan Velayet-i Fakih anlayışıyla birlikte İran'da imamın bütün yetkileri tek bir kişide toplanmıştır. Bu kişiye de “devlet başkanı” veya “fakih” denmiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin ilk velayet-i fakihi olan Humeyni imamın dini yetkilerinin dışında siyasi yetkilerini de eline alarak, kendisini tüm dini ve dünyevi otoritelerin üzerinde konumlandırmış ve devleti on yıl boyunca yönetmiştir (el Kazvini, 2005: 225).

Şiiler, alimlere olması gerekenden çok daha geniş yetkiler tanımış, onların otoritesini Peygamber'in otoritesine eşitlemiştir. Kur'an-ı Kerim'deki ayetleri de kendilerince yorumlayarak bu durumun meşruiyetine delil olarak sunmuştur. Humeyni de İran'da kurduğu yeni rejimin kabul görmesi için yönetimini birtakım dini öğelere dayandırma gereği duymuştur. Ancak dünyevi iktidarları imamın liderliğinden yoksun olduğu için gayrimeşru ilan eden Şii düşünce bu süreçte tahribe uğramıştır.

Dolayısıyla Velayet-i Fakih başından beri tartışmalı bir konudur. Muhammed Hüseyin Naini bazı alimlerin fakihlerin imamın tüm görevlerini üstlenerek çok geniş yetkilerle donatılması uygulamasına karşı çıktıklarını belirtir. Buna göre cihat ilanı, şehrin sınırlarının savunulması gibi konular tartışmalıdır. Ancak Naini, fakihin otoritesini ve geniş yetkilerini tanır, yönetimin fakihlerin elinde olması gerektiğini söyler (el Hekim, 1992: 98). 1979 İran Devrimi ile bu anlayışa dayalı bir yönetimin kurulmasının ardından yürütülen tartışmalar, doğrudan rejimin sorgulanması anlamına geldiğinden çok önemlidir (el Katib, 2005: 222).

Velayet-i Fakih teorisi Şii siyasal düşüncesinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Çünkü bu teori Şii düşünce ile iki önemli noktada çelişmektedir:

1. Şii inanca göre imamların Allah tarafından tayin edilmesine karşın, velayet-i fakih uygulamasına göre fakihler halkın seçtiği temsilciler tarafından seçilir.
2. Şii inanca göre imamlar insanlar arasındaki en üstün kişilerdir. Velayet-i fakih sisteminde ise en üstünü varken daha az üstünü lider olabilir.

Ayrıca imamın yetkileri fakihler tarafından devralınınca velayet-i fakih, kayıp imamın otoritesini de sarsmış dolayısıyla imamet anlayışına zarar vermiştir. İmamın varlığı sorgulanmaya başlanmış, imamet makamına olan inanç zayıflamıştır. Kayıp imam inancının eski önemini yitirmesi ve imamın yetkilerine sahip fakihin ortaya çıkması Şiiliğin temelini sarsmıştır (el Emin, 2001: 132). Bunlara ek olarak, Humeyni'nin olgunlaştırdığı Velayet-i Fakih kavramı Şii geleneğindeki “sessizlik” yani takiyye anlayışından kopuşu temsil eder. Takiye, gönülde olan inancı gizleme imkanı ve fırsatı tanımaktan oluşmaktadır. Başka bir tabirle Takiye içindekini dışta göstermeme anlamına gelir (el Katib, 2005: 222).

1979 Devrimi sonrasında fakihin yetkileri konusunda uzlaşma sağlanamamıştır. Bazıları fakihin dini ve siyasi otoritesini tanıırken, bazıları yetkilerinin sınırlandırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Velayet-i Fakih teorisinde tek bir fakih bütün dini makamların üstünde konumlanır. Merc-i taklidler tüm İslam toplumları için evrenseldir, ancak fakih tek bir devlete başkanlık etmektedir. Bu iki konu tartışmalıdır. Ayrıca Velayet-i Fakih uygulamasıyla Merc-i taklidlere verdikleri hükümlerde fakihle çelişmemesi gerekliliği getirilmiştir. Merc-i taklidlerin otoritesini zayıflatacak bu uygulama pek çok müçtehidin fakihin otoritesini reddetmesiyle sonuçlanmıştır.

Bu açıdan bakıldığında, Merc-i taklid ve velayet-i fakih makamları arasındaki çatışmayı engellemek için merc-i taklidlerin yalnızca dini işlevlerle sınırlandırılması gerektiği fikri ortaya atılmıştır. Fakih ve merc-i taklidler arasındaki bu gerilim, başlangıçta Humeyni'yi destekleyen Ayetullah Muntazari'nin daha sonra velayet-i fakih yaklaşımını eleştirmeye başlaması üzerine azledilmesi ile daha da artmıştır. 1989'da fakihin merc-i taklidler arasından seçilme zorunluluğunun kaldırılması merc-i taklidler tarafından eleştirilmiştir. Merc-i taklid olmamasına rağmen fakih seçilen Hamaney'in yönetimi meşru görülmemiştir (el Emin, 2001: 138).

Humeyni'ye göre; toplumu yönetme yetkisi Allah'tan peygambere, peygamberden imamlara, imamdan da fakihlere geçmiştir. Yani fakihin otoritesinin kaynağı dolaylı da olsa Hz. Muhammed'dir. İran'da ileri gelen müçtehitlerin çoğu Humeyni'nin bu teorisine tepki göstermiştir. Örneğin, Ayetullah Muntazari, velayet-i fakihî dikta yönetimi olarak değerlendirmiş ve 1979 sonrasında İran'a Şah döneminden bile daha baskıcı bir yönetim anlayışının egemen olduğunu söylemiştir. Fakih'in bütün yetkileri kendinde toplamasını eleştiren Muntazari, iktisadi ve diplomatik meselelerin din adamlarınca değil konunun uzmanları tarafından idare edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre fakihin tek görevi topluma Allah yolunda önderlik etmektir. Kayıp imamın vekili olması dolayısıyla elde ettiği güç onu devlet yöneticiliği makamının sahibi yapmaz. Devlet yöneticileri halk tarafından seçilmelidir. Meşruiyetini halktan değil, on ikinci imamın vekili olmasından alan fakih devleti yönetme hakkına sahip değildir. Bu nedenle Muntazari, Hamaney'in fakihliğini kabul etmemiştir (İsmail, 1995: 191).

Ayetullah Salihi Necebabadi'ye göre de halkın seçtiği fakihin meşruiyet kaynağı halktır, fakih halkın temsilcisi konumundadır, bu nedenle halk fakihî görevden alabilir. Bunun yanı sıra, Humeyni'nin fakihlerin meşru otoritesinin ispatı olarak sunduğu hadislerden fakihlerin idari bir yetkisi olduğu anlamının çıkartılamayacağını, fakihlerin siyasal alanda yetkili olabilmesinin ancak halk tarafından seçilmeleriyle mümkün olabileceğini belirtir (el Kazvini, 2005: 288).

Velayet-i Fakih anlayışının devlet görevlilerine dönüştürdüğü din adamları, zamanla siyasetin vesayeti altına girerek, eski itibarlarını yitirmiştir. Bu nedenle muhafazakar Şiiği savunanlar, din ve siyasetin birbirinden ayrılmasını önermiştir (el Alavi, 1983: 260-261).

Ayetullah Seyyid Muhammed Tebatebai, devrim sonrasında İran'da vücut bulan yeni yönetim anlayışının Batı'daki sol ideolojiler ile eksik ve kusurlu dini kuralların karışımı olduğunu, bunun gerçek bir din adamları yönetimiyle alakası olmadığını iddia eder. Tebatebai, dinin siyasetin konusu olamayacağından yola çıkarak Humeyni'nin velayet-i fakih öğretisine bütünüyle karşı çıkar. Geleneksel Şii hukukunda din adamları siyasete karışmaz yalnızca dini işleri yürütür ve herkes istediği gibi yaşayan bir taklid merciini takip edebilir. Ancak Humeyni dini hiyerarşiyi merkezileştirmiştir. Buna göre Velayet-i Fakih "mutlak bir taklid merci"dir. Bunun yanı sıra görev paylaşımına gidilerek insanlar arasındaki kişisel meselelerde müçtehitler, devleti ilgilendiren meselelerde fakih yetkili

kılınmıştır. Din ve siyasetin birleştirilmesi anlayışına dayanan yeni rejimin bu uygulamayla din ve siyaseti ayırması ilginçtir (el Alavi, 1983: 260-261).

Ayetullah Şebestari de velayet-i fakihin mutlak otoritesini reddeder, çünkü iktidarın mutlak sahibi yalnızca Allah'tır. İlâhi ve dünyevi olan birbirine karıştırılmamalıdır. Oysa Humeyni din ile devleti bir tutarak, fakihleri mutlak yetkilerle donatmıştır. İranlı düşünür Abdülkerim Suruş da din ve siyasetin birlikteliğinin İslam'a zarar verdiğini belirterek, dinin siyasi kararların gölgesinde kalarak saygınlığını yitirebileceği konusunda uyarıda bulunmuştur (El Hayderi, 1999: 402-403).

İran'da devrim sonrasında uygulanan sistem siyasetin dini bir kimliğe bürünmesinden ziyade, dinin siyasallaşmasıdır. İran'da siyasal olanın her şeyin mutlak hakimi olması gerektiğine dayanan "dayatmacı" bir anlayış ağır basmış ve dünyevi iktidar, dini otoriteyi ele geçirmiştir. Şii siyaset teorisi dinin yeniden dizayn edilmesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Şii siyaset teorisinin oluşum sürecinde Şii geleneği belli ölçüde etkide bulunmuş, ancak modernizasyon içerisinde gelenekler değişikliğe tabi tutulmuştur. Her şeye rağmen velayet-i fakih anlayışı üzerine kurulan İslami yönetimin "dini teorik" temeli inşa edilememiştir (İbrahim, 1998: 88).

İmamiyye inancına mensup kişiler Sünnilerden farklı olarak imametın Hz. Ali ve Fatıma'nın soyunun hakkı olduğuna inanmaktadır. Şiiliğin temel prensibi imamete olan inançtır. Sonraki dönemlerde özellikle Velayet-i Fakih ile bu inancın değişime uğraması, Şiilerin Sünnilerle kurdukları ilişkilere de yansımıştır. Kuleyni'nin El-Kâfi adlı eserinde 'Ayetlerin manası odur ki; Allah, Muhammed soyuna da imamlar vermiş ve onlara itaat etmeyi bütün insanlar üzerine farz kılmıştır. Fakat kimisi buna inanırken kimisi de inanmıyor. Cehennem bunları kavuracak bir azap yeridir' (Coşkun, 2005: 31) şeklinde ifade ettiğı Şiiliğin eski katı karakterini aşınmaya başlamıştır. Bunu en iyi tespit edebileceğimiz örnek, Kaşifu'l Gıta'nın şu sözleridir: 'İmamete inanmadığından dolayı Allah korusun ona (imamete inanmayana) hiçbir surette garaz beslenmez, hakkında kötü söz söylenmez, kötü düşünülmez. Evet imamete inanırsa ahirette mükafatını görür; fakat dünyada bütün Müslümanlar birdir; birbirine eşittir, kardeşir. Ahirette ise elbette dereceleri ve amelleri bakımından Allah katındaki mertebelerinde ayrılık, üstünlük olacaktır. Buna ait bilgi de Allah katındadır. Ancak bu hususta kimse bir şey söyleyemez.' (Kâşifu'l Gıta'dan aktaran Coşkun, 1992: 30-31).

Devlet başkanlığının seçimi/tayini konusundaki Şii-Sünni uygulamaları arasındaki fark da Velayet-i Fakih ile birlikte kalkmış bulunmaktaydı. Şii inancına göre imam halk tarafından seçilemez. Çünkü insanlar imamet makamının yüceliğini kavrayacak yeterlikte değildir.

2.3.4. Şiiliğin Irak Siyasetine Etkisi

Abbasiler döneminde Büveyhiler'in yoğun ilgisiyle karşılaşan Bağdat, Abbasilerin merkezi yönetimlerinin zayıfladığı 945'te Büveyhiler'in hakimiyetine girmiştir. Sünni Abbasi halifeleri 1055 yılına kadar Bağdat'a hükmeden Şii Büveyhiler'in egemenliği altında varlığını sürdürmüştür. Ancak bu dönemde halifeler yalnızca dini yönden saygınlık görmüş, Büveyhi hükümdarları tüm siyasi yetkileri kendi ellerinde toplamıştır. Büveyhi hükümdarlarının etkisi altındaki halifelik makamı her ne kadar eski gücünü yitirmiş de olsa babadan oğula geçmeye devam etmiştir. Büveyhiler Abbasilerin hilafeti Fatımilerden gasp ettiklerini düşündükleri için Sünni Abbasi halifelerini etkisiz hale getirmiştir. Fakat siyasi çıkarlar gereği Abbasi halifeliğinin devam etmesine göz yummuşlardır. Böylece Sünni tebaanın Şii Büveyhi yönetiminin meşruluğunu kabul etmesi sağlanmıştır.

Aynı dönemde Mısır ve Suriye'yi kontrol eden İsmailiyye Şiiliğinden Fatımiler ise Abbasi hilafetine karşı daha katı bir anlayış benimseyerek, hilafetin kendi hakları olduğunu iddia etmişlerdir. İslam coğrafyasında birden fazla hanedanın hüküm sürdüğü bu yıllarda kültürel hayat canlanmıştır. Çünkü hanedanlar arasındaki yarış bilim insanları, düşünürler ve şairler için yeni fırsatlar yaratmıştır (Akyol, 2018).

Şii yönetimin etkisi altındaki Abbasi Halifesi Kâim Bi-Emrillah'ın yardım çağrısı üzerine saldırıya geçen Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey, Bağdat'ı Büveyhiler'den almıştır. 1340 yılında Moğol kabilelerinden Celâyirliler'in eline geçen Irak, daha sonra Karakoyunlu ve Akkoyunlular'ın hakimiyetine girmiştir (Akoğlu, 2013). İsmail Safevi, 1501'de Tebriz'e girerek Akkoyunluların iktidarına son vermiş ve Safevi Devleti'ni kurmuştur. Hemen ardından nüfusunun çoğunluğu Sünnilerden oluşan bu bölgede Şiilik, devletin resmi mezhebi ilan edilmiştir. Böylece Şiilik devlet destekli bir mezhebe dönüşmüştür. Aslında İran'da Şiilerin devlet desteğini almaya başlaması Büveyhiler dönemine kadar uzanır. Büveyhiler, Gadir-i Hum gününün kutlanmasına ve Kerbela Olayı için anma törenleri düzenlenmesine destek vermiştir. Ancak ilerleyen zamanlarda beka sorunları nedeniyle bu

desteğini geri çekmek zorunda kalmıştır. Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye topraklarına egemen olan Fatımiler devrinde de devletin özellikle İsmaililere destek verdiği görülmüştür.

İlhanlılar Devleti'nin Şiiliği benimseyen hükümdarı Olcaytu Muhammed Hudâbende de hutbelerde ilk üç halifenin isimlerinin zikredilmesini yasaklayarak, Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'in isimlerinin anılmasını emretmiştir. Paraların üzerine de yalnızca Hz. Ali'nin ismi bastırılmaya başlanmıştır. Bununla da yetinmeyerek Şii mezhebi ile ilgili çalışmalar yapan okullar kurduştur. Bu okullarda başka bölgelerden getirilen alimler öğrencilere, mezhebin inanç esasları konusunda eğitimler vermiştir. Böylece devlet erkânı ile Şii ulema arasında bir uyum yaratılmıştır. Fakat Olcaytu'nun ölümünün ardından yerine geçen oğlu Ebu Said döneminde Sünni eğilim kendini yeniden göstermiştir. Bunda bazı şehirlerde yaşayan insanların Şiileşmeye karşı koyarak isyan belirtileri göstermesinin etkisi vardır. İlhanlılar herhangi bir ayaklanmayla karşı karşıya kalmamak için Şiileşme politikasını terk etmiştir (Şükürov, 2006: 93-97).

İran topraklarının mezhebi görünümünün değişmesi Şah İsmail devrine kadar mümkün olmamıştır. Safevi Devleti'nin kuruluşuna kadar Sünniler nüfus üstünlüklerini korumayı başarmıştır. Şah İsmail Tebriz'i ele geçirdiği sıralarda üç yüz bin kişilik toplam nüfusun üçte ikisini Sünniler oluşturmaktaydı. Diğer bölgelerde de durum farklı değildi. Kum, Kaşan ve Rey haricinde Şiilerin çoğunlukta olduğu bir bölge yoktu.

Şah İsmail bölgenin mezhebi yapısını değiştirecek köklü bir değişikliğe adım atmış ve tüm uyarılara rağmen Şiiliği, Sünni bir coğrafyanın resmi mezhebi olarak ilan etmiştir. Şah İsmail Safevi'nin siyasi otoritesi ve halkın ona yüklediği kutsal anlam Şiiliğin halk arasında kabulünü sağlamıştır. Devletin verdiği destek ve sağladığı koruma başka bölgelerden çok sayıda Şii alimin İran topraklarına yerleşmesine yol açmıştır. Dolayısıyla devlete bağlı bir Şii ulema sınıfı meydana gelmiştir (Şükürov, 2006: 97-98).

Sünni bir toplumu Şiileştirmek kolay olmamış, bu sürecin sancıları özellikle Sünni ulemanın mezhep değişikliğine gösterdiği direniş sonucunda çıkan isyanlarda hissedilmiştir. Şiiliğe geçmeyi kabul etmeyenler ya katledilmiş ya da göçe zorlanmıştır. Nurbahşiyye, Zehebiyye, Nimetullahiyye, Kevakibzadeler, Halvetiyye ve Kübreviyye gibi Sünni eğilimli tarikatlar da Sünni ulema ile benzer bir kaderi paylaşmış, Şiiliği kabule zorlanan tarikatların bir kısmı yeni mezhebe uyum sağlamış bir kısmı ise göç ettirilmiştir. Nimetullahiyye ve Nurbahşiyye

gibi Şiiiliği benimsediklerini açıklayan tarikatlar ise devlet korumasına alınmıştır (Şükürov, 2006: 99-101).

Irak'ın kontrolü, Osmanlı 1534'te bu toprakları hakimiyeti altına alana kadar Safevi Devleti'nde kalmıştır. Şah İsmail yönetimindeki Şii İran, Osmanlı Devleti'nin bölgede Mısır'dan sonraki en önemli rakibiydi. İki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler Safeviler'in 1504'te Irak'a egemen olmasıyla başlamıştır (Çetin, 2011). Şii Safevi Devleti ile Sünni Osmanlı Devleti arasında özellikle Irak topraklarının hakimiyeti nedeniyle çok sayıda savaş yaşanmıştır. Safeviler'in 1508'de Bağdat'ı ele geçirmesi Osmanlı'yı harekete geçirmiştir.

I. Selim döneminde doruğa ulaşan mücadele, 1514 yılında Çaldıran'da iki orduyu karşı karşıya getirmiştir. Osmanlı-Safevi savaşları genelde mezhepsel nedenlere bağlanmaktadır. Ancak mezhep farklılığı bu iki devletin çatışan çıkarlarının görünen yüzüdür, ekonomik ve siyasal çıkar çatışmasının kamuflijıdır. Bu nedenle Osmanlı-Safevi çatışmasını tamamen Sünni-Şii çatışması olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olmaz. Yine de mezheplerin bu çekişmedeki yerine değinmek gerekirse, mezhep farklılığının ticaret yollarının kontrolü ve sınır güvenliğinin sağlanması gibi siyasi ve iktisadi nedenlerden çıkan çatışmaların ideolojik bir temele dayandırılmasını kolaylaştırdığı söylenebilir (Şükürov, 2006: 139-140).

Bağdat, ticaret yollarının birleştiği önemli ve büyük bir ticaret ve uygarlık merkezi olması dolayısıyla hem Osmanlı hem de Safeviler açısından önemli bir iktisadi ve stratejik öneme sahiptir. Buna bir de Safevi Devleti'nin Anadolu'da Şii propaganda faaliyetlerine başlaması eklenince Osmanlı-Safevi mücadelesi kaçınılmaz olmuştur (Qadir, 2019). Irak topraklarının hakimiyeti meselesi dolayısıyla Osmanlı-Safevi mücadelesi on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda da devam etmiştir.

Osmanlı'nın eline geçen Irak'ı bir daha hiç Safeviler kontrol etmemiştir. Irak, İran için ideolojik ve dini olarak önemli bir merkezi ifade ediyordu. Çünkü pek çok Şii imamın türbesi Irak topraklarında bulunuyordu. Bu nedenle Şii inancına göre kutsal mekanlar olan Kazımiyye, Necef, Kerbela ve Samerra'yı ele geçirmek Safeviler'in daimi hedefiydi. Ancak Şah İsmail'in asıl amacı rakibi Osmanlı'yı saf dışı bırakarak, ticaret yollarına hakim olmak ve hükümranlığını güçlendirmektir. Yani din kisvesi altında birtakım iktisadi ve siyasi sebepler yatmaktaydı (Matthee, 2017). Ancak bu Safevi-Osmanlı mücadelesinin hiçbir dini sebebi olmadığı anlamına gelmemelidir. Irak hem Sünniler hem de Şiiler açısından önemli

bir coğrafyadadır. Bu nedenle bu topraklara sahip olmak, her iki taraf için de propaganda açısından önemli bir gücü elinde tutmak anlamına gelmekteydi. Osmanlı padişahları kendilerini Abbasi halifelerinin varisi olarak gördükleri için Irak topraklarında hak iddia ediyordu. Ayrıca bu bölgenin kontrolü kimdeyse tüm Müslümanların kontrolü de onun elinde demekti. Osmanlı'ya göre, Bağdat'ı almak Sünniler için hac yollarının güvenliğini sağlayabilmek anlamına gelmekteydi ve bu da padişahların göreviydi (Qadir, 2019).

Irak topraklarının Şiiler için önemli olmasının nedenleri şunlardır: Hz. Ali'nin türbesi Necef'te bulunmaktaydı; Hz. Hüseyin Kerbela'da katledilmişti; onuncu imam Ali el-Hadi ve on birinci imam Hasan el-Askeri'nin mezarları Samerra'da bulunmaktaydı ve ayrıca on ikinci imam Mehdi de bu kentte gizlenmişti; yedinci imam Musa el-Kazım ve dokuzuncu imam Muhammed el-Taki'nin mezarları Kazımiyye'de bulunmaktaydı.

Şiilik, Arap kökenli bir mezhep olmasına rağmen zamanla Emevi ve Abbasi yönetimine karşı çıkan muhalifleri içine alarak genişlemiş ve Şiiliğin Keysaniyye, İmamiyye, Zeydiyye ve İsmailiyye kolları İran'da çok sayıda taraftar kazanmıştır. Safevi Devleti'nin Şiiliği benimsemesi, o zamana kadar nüfusunun çoğunluğu Sünnilerden oluşan İran'ı Şiiliğin merkezi haline getirmiştir. Şiiler ve Sünniler arasında İslamiyet'in birinci yüzyılından itibaren çekişmeler yaşanmaya başlamıştır. Sünni-Şii anlaşmazlığı, Selefi İbn Teymiye'nin Şiileri Müslümanlara ihanet etmiş hainler olarak göstermesi ile daha da körüklenmiş ve çeşitli aşamalardan geçerek günümüze kadar ulaşmıştır. Tohumları Emeviler döneminde ekilen ve 1802 yılında Vahhabilerin Necef'te yaptığı Şii katliamı ile canlanan çatışma, Selefi akımın en sert yorumu olarak görülen Vahhabiliğin temsilcisi Suudi Arabistan ile Şiiliği devletin resmi mezhebi olarak belirleyen İran arasında sürmektedir. İran'ın Devrim sonrasında kurulan İslami rejimi yayma düşüncesi önemli ölçüde Şii nüfusa ev sahipliği yapan başta Suudi Arabistan, Irak ve Kuveyt olmak üzere Körfez ülkelerini tehdit etmeye başlamıştır (Waasfi, 2000: 91-92).

Irak'ta Osmanlı egemenliğinin ilk yıllarında kalabalık bir Şii nüfus yaşamamaktaydı. Dolayısıyla bu dönemde Irak'ta mezhep çatışmalarından bahsedilemez. Çünkü "Irak'ın geleneksel kültür yapısında toplum katmanları arasındaki ilişkiler mezhebî zeminden ziyade kabile veya aşîret temelinde kuruludur" (Akoğlu, 2013). Irak'ta Şii nüfusun artmasına yol açan gelişme, Osmanlı'nın göçebe kabileleri yerleşik hayata geçmeye

teşvik ettiği on dokuzuncu yüzyılda gerçekleşmiştir. Yerleşik hayata geçen kabileler hem şehirliyle kurdukları ilişkilerin hem de İran'dan gelen Şii din adamlarının etkisiyle Şiileşmiştir (Al Verdi, 2005:23). Afganistan'ın işgali nedeniyle İran'dan Irak'a göç eden Şiilerin Safeviler'in Şiileştirme politikasına yaptıkları katkı ile Vahhabilerin Necef ve Kerbela'ya düzenledikleri saldırılar da Irak'taki Şii nüfusun artmasını hızlandıran gelişmelerdir (Al Verdi, 2005:53).

Osmanlı Devleti, on dokuzuncu yüzyılda uygulamaya soktuğu iskan politikası ile Necef ve Kerbela'daki göçebe kabileleri, yerleşik hayata geçerek tarımsal faaliyete başlamaları konusunda teşvik etmiştir. Ancak bu Irak'ın alışılmış kabile yapısına biraz uzak bir uygulama olduğu için kabile yöneticilerinin otoritesini sarsmıştır. Bu uygulamaya karşı çıkan kabile yöneticileri ile devlet yöneticileri arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Devlet ve kabileler arasındaki bu durumu fırsata çeviren Şii ulema, propaganda faaliyetlerine hız vererek Sünni Arap kabileler üzerindeki etkisini artırmıştır (Akoğlu, 2013).

Osmanlı Devleti, Irak topraklarına egemen olduğu yıllarda Şiilerle Sünnileri uzlaştırmaya çalışan bir politika izlemiştir. Buna rağmen Şii nüfus artmaya devam etmiştir. Osmanlı yöneticileri Irak'ta Şiiliğin yayılmasına yönelik faaliyetlerin yürütüldüğü haberini alır almaz Şiiler üzerindeki hakimiyetini artırma ümidiyle Şiilerin dergi, dernek ve ilkokul kurmalarına izin vermiştir. Ancak bunu yaparken Iraklı Şiilerin İran etkisine girmemeleri için İran'daki kutsal mekanları ziyaret etmelerini kısıtlamıştır. Osmanlı'nın bu uygulamaları Şiiliğin yayılmasını önlemek bir yana, Şii müçtehitlerin halk arasında daha fazla meşruiyet kazanarak güçlenmesine yol açmıştır. Böylece müçtehitlerin imamın yokluğunda siyasal otoriteyi ele geçirerek imama mahsus bazı siyasal/yönetimsel işlevleri yerine getirebilmesine giden yolda bir adım atılmıştır. 1906'da müçtehitler "kendi kendine yeten bir İslam ekonomisi" oluşturmak için Müslümanlardan kendi fabrikalarını kurmalarını istediler. 1908 yılına gelindiğinde adeta 'devlet başkanı' gibi hareket etmeye başlayan Irak'taki Şii müçtehitler, İngiliz, Rus, Fransız ve Alman konsolosluklarına İran'daki ayrıcalıklarının kaldırıldığını bildirdiler. Müçtehitlerin amacı tüm Müslümanları ithal ikameci bir ekonomi modeli altında birleştirmekti (Saltoğlu, 2005: 56-57; Al Verdi, 2005: 77-78).

Müçtehitler daha da ileriye giderek, Şii inancına göre yalnızca imama ait bir yetki olan cihat ilanında da kendilerini yetkili görmüş ve cihat hareketini örgütlemeye başlamıştır. Daha sonra Şeyh Cafer Kaşif el-Gıta liderliğindeki hareket, İslam düşmanı olarak gördükleri Vahhabilere karşı cihat ilan etmiştir. Tüm bunlar inançları gereği siyasetten uzak durarak dini otorite ile yetinen müçtehitlerin artık siyasal alanda da etkin olmak istediklerini göstermektedir (Nakash, 2005: 57).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ VE IRAK'IN KURULUŞUNDA ŞİİLERİN DURUMU

3.1. Irak'ın Kuruluşu Öncesi Dönemde Şiiler

Şiilik, Hz. Muhammed'in ölümünün ardından Hz. Ali ve onun soyundan olanların devleti yönetme yetkisine sahip olduğu anlayışına dayanır. Zamanla farklı kollara ayrılan Şii inancı içerisinde en yaygın olan “on iki imam inancı”nı temel alan İsnâaşeriyye Şiiliği yani Caferilik'tir (el Katib, 2005: 302). Şiiliği konu edinen çalışmalar büyük ölçüde İran Şiiliğini temel aldıkları için Irak'ta gelişen Şiiliğin şahsına münhasır nitelikleri aydınlatılamamıştır. İran-İrak Savaşı sonrasında Şiiliğin Irak'la ilgili boyutu daha fazla ele alınmaya başlansa da literatürde bu konuda oluşan boşluk günümüze kadar varlığını korumuştur. Çünkü araştırmacıların geneli Şiiliği ağırlıklı olarak İran üzerinden inceleme eğilimini sürdürmektedir. Bu nedenle Irak Şiiliğinin İran Şiiliğinden farklı olan yönleri bilinmemektedir. Irak'ın Şiileşme süreci 19. yüzyılda göçebe Arap kabile ve aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi ve yavaş yavaş Şiiliği kabul etmesiyle başlamıştır. Bu süreçte Necef ve Kerbela gibi şehirlere atfedilen değer ve Şii nüfusun giderek artması yeni bir Şii devletinin kurulabileceği fikrini yeşertse de 1917'de Irak'ın İngiltere tarafından işgal edilmesinin ardından Kral Faysal bin Hüseyin'in 1921'de Irak'ta kurduğu monarşi, bu sürecin yeni bir Şii devleti ile sonuçlanmasını engellemiştir (Al Verdi, 2005:111-112).

Göçebeyken yerleşik hayata geçirilen ve Şiileşen eski Sünni Araplar ile Necef ve Kerbela'daki şehirliler zamanla ortak bir değerler sisteminin parçalarına dönüşerek “bütünleşik” bir mezhep ortaya çıkarmıştır. Böylece yönetim alanında, kabileler arasında ve kabileler ile şehirliler arasında iletişimi sağlayan Şii liderler ve figürler sivrilmeye başlamıştır. Şiiliğin bütünleştirici karakteri Şii yönetimin otoritesini artırmasında etkili olmuştur. Bu yapı sayesinde kabileler ve kutsal şehirlerin sakinleri arasında karşılıklı sosyal ve ekonomik etkileşimin yanı sıra siyasi bir birliktelik de inşa edilmiştir. Bu dönemde din adamları, kabileler ile şehirliler arasındaki etkileşimi ve mali kaynakları kontrol etmek suretiyle önemli bir güç kaynağına dönüşmüştür. Irak'ta önemli bir pozisyon elde eden din adamları 20. yüzyıla gelindiğinde devlet yönetimine ilişkin geliştirdikleri teoriye dayanan bir Şii devleti kurmayı düşünseler de bu durum yukarıda da bahsedildiği gibi İngiliz işgali

ve sonrasında Sünni bir devletin kuruluşu nedeniyle mümkün olmamıştır (Edib, 2013: 67-68).

Şii devleti kurma girişimini Arabistan'daki Vahabiyye, Sudan'daki Mehdiyye ve Libya'daki Senusiyye oluşumlarıyla karşılaştırdığımızda öncelikle dördünün de ortak özelliğinin dini birleştirici bir öge olarak kullanmaları olduğunu belirtmek gerekir. Irak'taki Şii din devleti oluşumu süreci diğer üçünden iki noktada ayrılmaktadır. Birincisi Şii devleti oluşumu sürecinin Osmanlı Devleti'nin Irak üzerindeki merkezi otoritesini güçlendirmek için göçebe kabileleri iskân ettirmesi ile başlamasına karşın diğerlerinin merkezi hükümetin otoritesinin hissedilmediği bölgelerde ortaya çıkmış olmasıdır. Aralarındaki ikinci ve en önemli fark ise bu üç dini hareketin Irak Şiiliğinden farklı olarak, fetih yoluyla yayılmış olmasıdır. Irak'taki Şii yönetim fetih yoluyla değil, yerleşik hayata geçen Sünni kabilelerin “barışçıl” yollarla Şiiliği benimsemesi ile yayılmıştır (Edib, 2013: 83).

Irak'ın Şii mezhebi için ayrı bir önemi vardır. Çünkü dördüncü halife ve ilk Şii imam Ali İbn Ebu Talip Kufe'de, Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin ise Kerbela'da öldürülmüştür. Ayrıca Irak, on iki imamdan birçoğunun en azından bir süre yaşadığı yer olduğu için de önemlidir. Şii mezhebinin kutsal ziyaret mekânlarına ev sahipliği yapan Necef, Kerbela, Kazımiyye ve Samerra Irak toprakları içerisinde yer almaktadır. Önemli Şii âlimlerin yaşadığı yer olması dolayısıyla ilim merkezi haline gelmesi de akademik açıdan Irak'ı önemli kılmaktadır. Belki de hepsinden daha önemlisi Irak'ın bir zamanlar Büveyhiler gibi Şii hanedanlar tarafından yönetilmiş olmasıdır (Waasfi, 2000: 12).

750'den itibaren İslam dünyasına egemen olan Abbasi Devleti'nin 1258 yılında yıkılışından sonra bölgedeki Arap kabileler üzerinde otorite kuramayan Irak üzerinde, özellikle 16. ve 20. yüzyıllarda iki önemli faktör etkili olmuştur. Bunlardan ilki Osmanlı Devleti'nin Arap kabile ve aşiretlere yönelik izlediği iskân politikası, ikincisi ise Irak'ın konum itibarıyla Sünni Osmanlı Devleti ile Şii Safeviler, Kaçarlar ve İran arasındaki kültürel ve dinsel iletişimin merkezinde bulunmasıdır. Ayrıca kutsal şehirler dolayısıyla da Irak bu iletişimde önemli bir yere sahiptir. Dini açıdan sahip olduğu zenginlik, Irak'ı Sünni Osmanlı ile Şii İran arasında çekişme alanı haline getirmiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı ve Safeviler arasında çıkan çatışma sonrasında her iki devletin yöneticileri de kendini halife ilan etmiş ve mücadele Sünni-Şii çatışmasına dönüşmüştür (Al-Alawi, 2007:38-39). 16. yüzyılın ilk yarısında Irak toprakları Osmanlı hâkimiyetine girmiş olsa bile başkente uzaklığı ve İran'ın

etkisi nedeniyle bu topraklar üzerinde tam bir otorite kurulamamıştır. Safeviler daha da ileri giderek kendilerini Irak'taki Şiilerin koruyucusu ilan etmiştir. Osmanlı-Safevi çekişmesi Irak Şii toplumu üzerinde önemli etkiler olduğunu söylemekte yarar vardır (Al-Alawi, 2007:48-49).

Safevilerin Irak'a olan ilgisi büyük oranda Araplardan oluşan Irak Şiilerinin, İran Şiiliğinin etkisi altına girmesine neden olmuştur. Zamanla "Peygamberin soyundan gelenlerin başı" unvanına sahip olan Kammuna ailesi de dâhil olmak üzere Iraklı Şiiler İranlılaştırılmıştır. Irak'ta, İran Şiiliğinin artışı 18. yüzyıldan itibaren İranlı din bilginlerinin ve öğrencilerin Irak'a gelişiyle beraber olmuştur. 1722 yılında İran'daki İsfahan şehrinin Sünni Afganlar tarafından işgali, Şah'ın Sünnilerle Şiiler arasında uzlaşa sağlamaya yönelik girişimi ve İran'daki Şii ulemaya yapılan yardımları kamulaştırma hamlesi pek çok ailenin Irak'a göç etmesine yol açmıştır.

Bu aileler Irak'taki istikrarsızlıktan faydalanarak Kerbela ve Necef'te Arap Şii ulema karşısında üstünlük kurmuştur. Ekberi (gelenekselciler) ve Usuli (akılcılar) uleması arasında metodoloji üzerinden çıkan tartışmayı İranlı ulema tarafından oluşan Usuliler kazanmıştır. Bunun ardından gittikçe güç kazanan İranlı Şii ulema yaptıkları yardımlarla medreseleri ele geçirerek bölgede etkin bir rol üstlenmeyi başarmıştır (Al-Alawi, 2007:56). Ancak Irak Şiiliği İran Şiiliğinden farklı bir gelişme göstermiştir. Çünkü iki toplumun da birbirinden farklı kendine has gelenekleri, değerleri ve uygulamaları vardır. Örneğin, bu dönemde İran'ın aksine Irak'ta Şii din adamları siyaseten daha güçsüz bir pozisyonadadır. Çünkü Irak Şiiliği İran'dakinden örgütsel açıdan farklılıklar barındırmaktadır. Safeviler döneminde, İran'da Şii mezhebi devletin resmi dini olarak kabulünün ardından Şii nüfus artmış ve çoğunluğu oluşturmuştur. Bu süreçte Şii ulema devlet desteğini arkasına alarak gücünü arttırmış ve Şiilik İranlılar arasında birleştirici bir kuvvete dönüşmüştür.

İran toplumu Şii mezhebi öğeleri içselleştirerek günlük yaşantısında uygulamaya başlamıştır. Bu yolla Şii mezhebi yalnızca dinsel bir anlam ifade etmenin ötesine geçerek, toplumsal ve ekonomik olarak da toplumsal hayatın içerisine nüfuz etmiştir. İran'da İranlılar tarafından gündelik hayata mezhepsel olarak dâhil edilen Şiilik, Irak'ta bambaşka bir şekilde gelişme göstermiş ve Şiiliğe "hapsedilen" bir toplum yaratılmıştır. Irak-İran Şiiliği arasından bir diğer fark ise, İranlıların büyük ölçüde Pers, Iraklıların ise Arap olmasıdır. Ayrıca İranlı

tacirler maddi konulardaki yardımlarını Şii din adamlarından esirgemezken, Iraklı tacirler bu konuda istekli davranmamıştır (el Hadi, 2008: 41).

19. yüzyılda Osmanlı'nın merkezileşmeye yönelik geçirdiği dönüşüm Irak'ta da hissedilmiş, II. Mahmut bölgede devlet otoritesini artırma girişimlerinde bulunmuştur. Bu süreçte Bağdat Valisi Davut Paşa'nın görevine son verilmiş, yerine gelen Ali Rıza Paşa Musul'u merkezi hükümetin kontrolü altına almıştır. Ali Rıza Paşa Müntefik'teki yarı özerk oluşumları, Rıza Paşa'nın yerine gelen Mehmet Necip Paşa ise Baban Prenslığı'ni dağıtarak Irak'ta Osmanlı merkezi otoritesini güçlendirmiştir. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile getirilen düzenlemeler ise Irak'a gecikmeli olarak gelmiş ve birtakım toprak ve tapu sorunlarına yol açmıştır (İsmail, 1995: 22).

20. yüzyıla gelindiğinde, modern devletlerin kuruluşu Irak Şiiliği ile İran Şiili arasındaki “manevi ve kültürel” farkları belirginleştirmiş, İran'da din adamlarının otoritesi zayıflarken, Irak'ta da Şii ulemanın otoritesini zayıflatan bir gelişme yaşanmış ve Sünni bir devlet kurulmuştur. Necef'teki Şii eğitim kurumlarının yönetimini ele geçirerek, kendi denetiminde bir Şii medresesi kuran ve Şii ulemaya maddi destek gitmesini engelleyen Sünni yönetim, Irak Şiiliğine büyük bir darbe indirmiştir. Bu dönemde Irak'taki Sünni yönetimin yanında yer alan İran ile Irak Şiiliği arasında meydana gelen kopukluk Irak Şiiliğinin İran'dakinden farklı bir karakterde gelişmesine zemin hazırlamıştır (Al-Alawi, 2007:63-64).

3.1.1. Kutsal Şehirler: Necef, Kerbela, Kazımiyye ve Samerra

‘Dünyanın kalbi’, ‘şehirler içinde bir dünya’ gibi tabirlerle anılan Necef, dini ve politik açıdan Şii mezhebinin en önemli şehirlerinden biridir. Dolayısıyla Sünni yönetimin burada kurduğu üstünlük Irak Şiiliğinin gelişimi açısından önemli etkilere sahiptir. Ali İbn Ebu Talib'in mezarının bulunduğu Necef, Şiiler için Kerbela, Kazımiyye ve Samerra şehirlerinden daha önemlidir. Şehrin yaşadığı su kıtlığının 19. yüzyılda İran-Osmanlı ilişkilerinin düzelmesine paralel olarak çözülmesiyle şehirde yaşayan din adamları Necef'i ilim merkezine dönüştürmüştür. Çoğunlukla Araplar'ın yaşadığı Necef, 20. yüzyıla kadar çekişme halindeki Zukurt ve Şumurt ailelerinin etkisi altında kalmıştır.

1915 yılında Osmanlı'nın Necef'ten çıkartılması ile Necef bu iki aile arasında paylaşılmıştır. Necef'ten sonraki en kutsal yer Kerbela'dır. Necef'in aksine Kerbela'da nüfus çoğunluğu

Araplara değil İranlılara aitti. Kerbela’da 19. yüzyıl sonunda İranlıların toplam nüfus içerisindeki payı %75 iken, Arapların payı %25’in altındaydı (Al-Alawi, 2007:68). İranlı nüfusun üstünlüğü mimari yapılara da yansımış, İran eserleri şehrin dört bir yanında gözlenmiştir. Bu şehrin önemi Hz. Ali’nin oğlu, ‘şehitler prensi’ olarak nitelenen Hz. Hüseyin’in ve Hüseyin’le birlikte Kerbela’da şehit edilen kardeşi Abbas’ın kabirlerinin burada bulunmasından gelmektedir.

Hız. Hüseyin ve takipçilerinin Yezid tarafından şehit edilmesi olayı Şii inanışında çok önemli bir yere sahiptir ki bu nedenle Kerbela toprakları kutsal sayılmıştır. Memlûkler döneminde Sünni bir vali tarafından idare edilen Kerbela’da Şiiler, Memlûklerin İran’ın gücünden duyduğu korku nedeniyle dini ritüellerini rahatça yerine getirebiliyordu. 1820’lerde eski gücünü yitiren Memlûkler’in Arap isyanları karşısında daha fazla direnemeyerek şehrin kontrolünü kaybetmesi üzerine Kerbela, 1843’te Osmanlı Devleti’nin taaruzuna uğramış ve direnişçilerle Osmanlı güçleri arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Osmanlı Kerbela’nın, Memlûklerin zayıflamasıyla elde ettiği yarı özerk durumunun sona ermesiyle neticelenmiştir. Kerbela’nın aksine Necef, şiddetli bir çatışma ve karşı koyuş olmadan Osmanlı idaresine geçmiştir.

Osmanlı’nın askeri harekâtı nedeniyle Kerbela’dan Necef’e yerleşen Şii öğrenciler Necef’in ilim merkezi olarak öne çıkmasını sağlamıştır. Aynı zamanda söz konusu harekât Osmanlı’yı zor durumda bırakacak bir sonuç da doğurmuş, Kaçarlar Irak’taki İranlıların güvenliği için Osmanlı’ya yaptıkları baskıyı arttırmış ve 20. yüzyıla gelindiğinde Kerbela’da toplumsal, ekonomik ve dini olarak önemli bir pozisyon elde eden İranlılar, şehrin yönetimine hâkim olmaya başlamıştır.

Kazımiyye ve Samerra’nın durumu ise Kerbela ve Necef’ten farklıdır. Zira Kazımiyye Sünni hükümete olan bağlılığıyla, Samerra ise 1875’e kadar nüfusunun neredeyse hepsinin Sünni olmasıyla bilinmektedir. Kazımiyye’de 20. yüzyıl başlarında yaklaşık 8.000 olan nüfusun 7.000’i Şiilerden oluşmakla birlikte 1.000 civarında İranlı’nın yaşamakta olduğu tahmin edilmektedir. Samerra, onuncu ve on birinci imamların kabirlerinin bulunduğu ve on ikinci imam Mehdi’nin doğduğu yer olmanın yanı sıra müçtehit Muhammet Hasan Şirazi’nin yaşadığı yer olması dolayısıyla da önemli bir şehirdi. Şirazi’nin Samerra şehrinde yaşaması ve daha önce İran’da Tütün İsyanı olarak bilinen bir ayaklanma nedeniyle Osmanlı yöneticileri tedirgin oluyordu (el Hadi Afife Abu Zeyd, 2008: 53). Şirazi’nin ölümünün

ardından Samerra'yı terk ederek Necef ve Kerbela'ya yerleşen Şirazi taraftarları Samerra'nın bu iki şehrin gerisinde kalmasına neden olmuştur (El Hayderi,1999: 157).

18. yüzyıl sonlarına doğru Irak'taki kutsal şehirlere Hintliler de yerleşmeye başlamış ve Kuzey Hindistan'da kurulan Şii Oudh devletinin Irak'taki kutsal şehirlerde yaşayan Şii din âlimlerine yaptığı maddi yardımlar bu şehirler için önemli bir gelir kaynağı olmuştur (El Hayderi,1999: 161).

3.1.2. Irak'ın Nüfus Yapısında Şiiler

Osmanlı döneminde Irak topraklarında yaşayan nüfus büyük oranda kırsalda ikamet etmekte ve yerleşik, yarı-yerleşik ve göçebe Kürt ve Arap aşiretlerden oluşmaktaydı. Göçebe aşiretlerin, yerleşik aşiretlerin yaşadığı alanlara yaptığı saldırılar bazı aşiretlerin bu bölgelerden göç etmesine yol açmıştır. Osmanlı terk edilen topraklara göçebeleri yerleştirmeye çalışmış ve yerleşik hayata geçene daha önce göç eden aşiretlerden kalan toprakların tapularını vermeyi vadetmiştir. Zamanla terk edilen veya başka herhangi bir sebeple boş kalan toprakların bazı kimseler tarafından sahte tapu senetleri ile sahiplenilmesi Osmanlı yöneticilerini toprak ve tapu sorunları ile karşı karşıya bırakmıştır.

Ayrıca tımar sisteminin kaldırılmasıyla beraber sahipsiz kalan arazilerin tapulandırılma işleminin hızlıca yapılması için belgelerin Irak'ta düzenlenmesi kararı alınmıştır. Ancak bu süreçte bazı sorunlar yaşanmış, Irak vilayetleri arasında çıkan tartışmalardan dolayı farklı uygulamalar devreye girmiştir. Mülkiyete ilişkin bir başka sorun da Müslüman olmayan tacirlerin Osmanlı tebaasından biriyle evlenerek, yabancıların satın almasının yasaklandığı mülkleri satın almasıyla ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine başka devletlerin koruması altında bulunan gayri Müslimler Osmanlı tebaası olmaktan çıkarılarak, bunların tıpkı Osmanlı hâkimiyetindeki diğer bölgelerde olduğu gibi Irak topraklarında da mülk edinmeleri yasaklanmıştır (Nakash, 2005:27-28).

Irak nüfusunun dini yapısına baktığımızda Şiilerin 10. yüzyıla kadar nüfusun çok küçük bir kısmını oluşturduğunu görülür. 16. yüzyılda Safevi Devleti'nde Sünnilik baskı altına alınırken, Şiiliğe alan açılmış ve bu zamana kadar Irak'ta Kufe, Samerra ve Bağdat şehirleriyle sınırlı kalan Şii nüfus, Şii imamların türbelerinin bulunduğu Necef ve Kerbela gibi kutsal şehirlere yerleşmeye başlamıştır (Poş, 2011).

Osmanlı döneminde nüfusu büyük oranda göçebe topluluklardan oluşan Irak'ta çok sayıda kabile federasyonu bulunmaktaydı. Müntefik, Zübeyd, Duleym, Ubeyd, Hazal, Beni Lem, El Bu Muhammet, Rabia ve Kaab konfederasyonlarının çoğu Arap kökenliydi. Kabileler içerisinde geçişkenliğin olduğu bir iş bölümü hâkimdi. 18. yüzyılda Şammar Tuka ve Sa'ih'in Ha'il'den; Beni Tamim'in bazı üyelerinin ise Necd'den Irak'a yerleşmesiyle Irak'ın kabile nüfusu artmıştır. 19. yüzyılda ise Vahabilerin baskısına dayanamayan Şammar ve Anaza konfederasyonları ile Zafir kabilesi Arabistan'dan Irak'a gelmiştir.

El-Haydari'ye göre, Hazal ve Kaab kabileleri 18. yüzyılda; Zübeyd, Beni Lem, El Bu Muhammet, Rabia'ya mensup kişilerin önemli kısmı, Beni Tamim, Şammar Tuka, Davvar, Savakin ve Müntefik konfederasyonları 18. yüzyıl sonundan başlayarak 19. yüzyıla kadar Şii'liğe geçmiştir. Böylece Irak'taki Şii nüfus artmıştır (Al Mahmood, 2008: 42). Bunun yanı sıra kutsal şehirlerde özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru bazı Şii bilginlerin Şii'iler ile Sünniler arasında gerginlik yaratarak Sünnileri Şii'ileştirmek için çabalamaları da Irak'taki Şii nüfusun artmasında oldukça etkili olmuştur. Nitekim bu çaba 1890'larda neticelenmiş ve o döneme ait bazı verilere göre Caferiler (Şii'iler) Irak nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaya başlamıştır.

Ancak Osmanlı Devleti döneminde Müslümanlar tek bir millet olarak ele alındığı için bu dönemde, Osmanlı hâkimiyeti altındaki Irak topraklarında yaşayan Şii nüfus hakkında kesin bilgilere ulaşılamamaktadır. Buna rağmen dönemin yazılı kaynaklarından elde edilen bilgiler ışığında bazı tespitler yapılabilmektedir. Örneğin Ali Cevad ve Şemseddin Sami Bağdat vilayetinin nüfusunu 800.000 olarak hesaplamıştır. Fakat ikisi arasındaki fark Cevad'ın vilayetteki Müslümanların çoğunluğunun Hanefi ve Şafii geri kalanının ise Caferi olduğunu belirtmesi, Sami'nin ise vilayette Sünni ve Şii nüfus arasında %50'lik bir denge olduğunu kaydetmesidir (Al Mahmood, 2008: 44).

Irak'ın Bağdat vilayetinin 1890'lı yıllardaki mezhebi ve dini görünümüne ait en ayrıntılı bilgiler ise Vital Cuinet tarafından sağlanmıştır. Cuinet'in elde ettiği verilere göre, toplamda 850.000 nüfuslu Bağdat'ta 309.000 Sünni bulunurken, 480.500 Şii bulunmaktaydı. Nüfusun geri kalanını ise Yahudiler ve Hristiyanlar oluşturmaktaydı. Buna göre, 1890'lı yıllarda Bağdat vilayetinin toplam nüfusunun %56,52'si Şii'ilerden oluşmaktaydı. Şii'ilerin Müslüman nüfus içindeki oranı ise %60,86 idi (Poş, 2011).

Çizelge 3.1. Bağdat vilayetinin 1890'lı yıllarındaki Dinsel Dağılımı

Din ve Mezhep		Nüfus
Müslüman	Sünnî	309.000
	Şîî	480.500
	Toplam	789.500
Gayrimüslim	Hristiyan	7.000
	Yahudi	53.500
	Toplam	60.500
Genel Toplam		850.000

Bağdat vilayetine bağlı Bağdat, Hille ve Kerbela sancaklarında ise Müslüman nüfus Sünnî ve Şiiler arasında şöyle dağılmaktaydı: Bağdat'ta 261.000 Sünnî'ye karşılık 79.800 Şîî; Hille'de 30.000 Sünnî'ye karşılık 219.500 Şîî; Kerbela'da 18.000 Sünnî'ye karşılık 181.200 Şîî yaşamaktaydı (Poş, 2011).

Çizelge 3.2. Bağdat vilayetinin 1890'lı yıllarındaki Mezhepsel Dağılımı

Sancak	Mezhep	Nüfus
Bağdat	Sünnî	261.000
	Şîî	79.800
	Toplam	340.800
Hille	Sünnî	30.000
	Şîî	219.500
	Toplam	249.500
Kerbela	Sünnî	18.000
	Şîî	181.200
	Toplam	199.200

Bağdat vilayeti Şiilerin kutsal saydıkları “atebât (eşik)” denilen yerlere ev sahipliği yapmaktadır. Atebât; Necef, Kerbela, Kazımiyye ve Samerra şehirlerinin sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Necef'te bulunan ve Hz. Ali'nin kabrinin burada olduğuna inanıldığı için kutsal sayılan ilk mekan olma özelliği taşıyan ziyaret yeridir. Buranın Emeviler tarafından gizlendiği ancak Hamdaniler döneminde türbe şekline getirildiği iddia edilmektedir (Al Mahmood, 2008: 70). Büveyhiler döneminde ise yapı genişletilmiştir (El Hayderi, 1999: 165).

Safevi Devleti'nin hükümdarı Şah İsmail devrinde türbe ziyaretleri önem kazanarak, kutsal yerlerin bulunduğu şehirlere gitmek hacca gitmekle eş değer tutulmuş hatta buralara yapılan ziyaretler Mekke ve Medine'ye yapılan hacın önüne geçmiştir. Bu süreçte sahip oldukları kutsal ziyaret mekânları sebebiyle birer hac merkezi haline gelen Necef ve Kerbela

şehirlerinin Şiiler için taşıdığı önem artmıştır. Necef'in Şiiler için bir başka önemi de Şii ulemanın yaşadığı şehir olmasından dolayı bir "ilim merkezi" haline gelmiş olmasıdır. Örneğin dönemin Şii bilginlerinden biri olan ve 1843 senesinde Necef'e yerleşen Mirza Hasan Şirazi zamanla yetkinlik kazanarak bölgedeki Şiilerin merci-i taklidi olmuştur. Yaşadığı çağın en önde gelen Şii bilgini olarak bilinen Şirazi'nin 1875'te yerleştiği Samerra şehrinde yürüttüğü faaliyetler, Şiiliğin Irak'a yayılmasına yardımcı olmuştur (Poş, 2011).

Cuinet'in verilerine göre, 1890'lı yıllarda Şiilerin kutsal şehirleri Necef 750 Sünni 9.250 Şii; Kerbela 10.000 Sünni 54.700 Şii; Kazımiyye 20.000 Sünni 5.000 Şii; Samerra 12.960 Sünni 2.010 Şii nüfusu barındırmaktaydı (Nakash, 2005:59). Buna göre, Necef ve Kerbela'da Müslüman nüfusun çoğunluğunu Şiiler (%84,54) oluştururken, Kazımiyye ve Samerra'da Sünniler (sırasıyla %80 ve %86,57) oluşturmaktaydı. Ancak genele baktığımızda dört atabede yaşayan Müslümanların çoğunluğu Şii'dir. Toplamda 114.670 Müslüman nüfusa sahip olan Necef, Kerbela, Kazımiyye ve Samerra'da nüfusun 70.960'ını Şiiler, 43.710'unu ise Sünniler oluşturmaktadır. Ayrıca buralarda yaşayan Şiilerin önemli bir kısmı İran vatandaşıdır (Poş, 2011).

Çizelge 3.3. Irak'ta 1890'lı yıllarındaki Şiilerin Kutsal Şehirlerdeki Nüfusu

Şehir	Mezhep	Nüfus	Şehir	Mezhep	Nüfus
Necef	Sünnî	750	Kâzimiyye	Sünnî	20.000
	Şîî	9.250		Şîî	5.000
	Toplam	10.000		Toplam	25.000
Kerbela	Sünnî	10.000	Samerrâ	Sünnî	12.960
	Şîî	54.700		Şîî	2.010
	Toplam	64.700		Toplam	14.970

Hız. Ali'nin Necef'teki türbesinden sonra Şiiler için ikinci önemli ziyaret yeri Hız. Hüseyin'in Kerbela'daki kabridir. Abbasiler ilk dönemlerinde, Hız. Hüseyin'in türbesine yapılan ziyaretleri saygıyla karşılarken, Mütevekkil'in halifeliği devrinde insanların bu türbeyi ziyaret etmesi yasaklanmıştır. Büveyhiler döneminde ise Hız. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edildiği resmi bir törenle anılmıştır. Büveyhi hükümdarı Muizzuddevle, Hız. Hüseyin'in şehit edildiği tarihte halkın duyduğu hüznü belli etmek için matem havasına girmesini ve kadınların siyah elbiseler giyerek ağıtlar yakmalarını emretmiştir. Artan Şii nüfus karşısında Sünniler bu merasimleri engelleyememiştir. Aşure matemi de denilen bu anma törenleri Kerbela şehrinin önemini artırmış, bu dönemde "meşhed" olarak anılmaya başlanan Hız. Hüseyin'in mezarı çok sayıda Şii tarafından ziyaret edilmiştir.

Böylece Hz. Alit ve Hz. Hüseyin'in kabrinin bulunduğu bu şehirlerde Şiilik hızla yayılmıştır. Öyle ki seyyah İbn-i Battuta Kerbela ziyareti sırasında, burada yaşayan halkın Şii mezhebine mensup olduğunu kaydetmiştir (Poş, 2011). Safeviler döneminde bu yerlerin hac merkezine dönüşmesi, ziyaretçilerin buralara yerleşmeye başlaması, İran'ın Şiiliği kullanarak bölgeye nüfuz etmeye çalışması, Vehhabilerin Kerbela'yı yağmalamaları gibi sebepler bölgede Şiiliğin sağlamlaşmasına katkıda bulunmuştur. Cuinet'in verilerine göre, Kerbela'da bulunan 54.700 Şii'nin 41.000'i İran; 5.000'i Hindistan vatandaşıdır. Şii nüfusun geri kalan 8.700'ü ise Caferi'dir (el Husni, 1988: 99).

Necef ve Kerbela'nın ardından bir diğer kutsal yer olan Kazımiyye ise yedinci imam Musa el-Kazım ve dokuzuncu imam Muhammed el-Taki'nin kabirlerine ev sahipliği yapmaktadır. Şah İsmail ve Kanuni Sultan Süleyman Musa el-Kazım'ın mezarını onarmış, Kaçar hanedanı hükümdarı Ağa Muhammed Han ise Şah İsmail'in mezarın üzerine inşa ettirdiği kubbeyi altınla kaplatmıştır. Kazımiyye'nin konum itibarıyla çok sayıda Şii tarafından ziyaret edilmesi Osmanlı'yı kutsal mekânlara gelen ziyaretçilerin İran'ın etkisi altına girmesi konusunda endişelendirmektedir. Büyük ihtimalle bu yüzden ziyaretçilerin kutsal mekânlarda uzun süre kalmasını engellemek için Kazımiyye-Bağdat arasına tramvay hattı yaptırılmıştır. Yine Cuinet'in verilerine göre, 25.000 Müslüman barındıran Kazımiyye'de 5.000 Şii bulunmaktaydı (el Husni, 1988: 113).

Necef, Kerbela ve Kazımiyye'den sonra dördüncü ve sonuncu kutsal ziyaret yeri Samerra'da bulunan onuncu imam Ali el-Hadi ve on birinci imam Hasan el-Askeri'nin mezarlarıdır. Samerra'nın Şiiler için bir başka önemi de Mirza Hasan Şirazi'nin burada yürüttüğü, Şiiliğin yayılmasına hizmet eden faaliyetleridir. Cuinet'e göre, toplamda 14.970 Müslüman'ın bulunduğu Samerra'daki Şii sayısı 2.010'dur. Bunların da bir kısmı İran vatandaşıdır (Eroğlu, 2005: 123-124).

1890'larda Basra'da Şii nüfusun yoğun olduğu bir diğer Irak vilayetidir. Basra'nın toplam nüfusuna ilişkin farklı veriler vardır. Örneğin, Şemseddin Sami Basra'nın toplam nüfusunun 150.000; Ali Cevad 200.000'den fazla; Ali Tefvik ise yaklaşık 300.000 olduğunu ifade etmiştir. Göçebe yaşayan nüfus gerçek nüfusun tespitini zorlaştırdığı için toplam nüfusa ilişkin veriler değişiklik göstermektedir. Cuinet'e göre, bahsi geçen dönemde Basra'nın nüfusu 950.000'dir (Poş, 2011). Bunların 939.650'si Müslüman, 10.350'si Hristiyan ve Yahudi'dir. Ayrıca veriler, Basra'da 276.500 Sünni'ye karşılık 663.150 Şii yaşadığını

göstermektedir. Şiilerin toplam nüfus içerisindeki oranı %69,80; Sünnilerin oranı %29,10'dur. (Eroğlu,2005: 68-69).

Çizelge 3.4. Basra vilayetinin 1890'lı yıllarındaki dinsel ve Mezhepsel Dağılımı

Din ve Mezhep		Nüfus
Müslüman	Sünnî	276.500
	Şîî	663.150
	Toplam	939.650
Gayrimüslim	Hristiyan	5.850
	Yahudi	4.500
	Toplam	10.350
Genel Toplam		950.000

Osmanlı'daki resmi belgeleri inceleyen Cengiz Eroğlu'na göre ise Basra nüfusunun %30'u Sünni, %50'si Şii geri kalanı da Hristiyan ve Yahudi'dir. Buna göre, Eroğlu ve Cuinet'in Basra'daki Şii nüfusa ilişkin verileri arasında önemli ölçüde bir fark göze çarpmaktadır. (Eroğlu,2005: 99). Basra, Amare, Müntefik ve Necid sancaklarını kapsayan Basra vilayetinin sancaklara göre mezhepsel nüfus dağılımı ise şöyledir: Basra'da 91.200 Sünni, 204.500 Şii; Amare'de 6.050 Sünni, 141.000 Şii; Müntefik'te 9.150 Sünni, 237.750 Şii; Necid'de 225.060 Sünni, 24.950 Şii bulunmaktaydı. Buna göre, Necid dışındaki üç sancakta da Şiiler çoğunlukta idi. Yoğunluk açısından incelendiğinde, Caferi nüfus bu dört sancak arasında Amare ve Müntefik'te yoğunlaşmıştır (Eroğlu,2005: 117).

Bağdat ve Basra'dan sonra Irak'ın en önemli vilayetlerinden bir diğeri olan Musul'un demografik yapısına ilişkin veriler de tıpkı diğer yerlerde olduğu gibi değişiklik göstermektedir. Şemseddin Sami Musul vilayetinin toplam nüfusunu 300.280 olarak verirken, 248.380'inin Müslümanlardan geri kalanının ise Yahudi ve Hristiyanlardan oluştuğunu belirtmektedir. Cuinet'in ve Ali Cevad'ın verileri de Şemseddin Sami'yi doğrularken, Tüccarzade İbrahim Hilmi'ye göre Musul'un toplam nüfusu 351.200'dür. Ancak bu sayılara kadın nüfusu dâhil edilmemiştir. Kadın nüfusu da eklendiğinde bu sayının çok daha fazla olduğu düşünülmektedir.

Bu noktada Ali Tevfik'in vilayet nüfusunun yaklaşık 500.000 olduğu yönündeki verilerine yaklaşılmaktadır. Süleyman Hüsnü Efendi'nin hazırlayıp II. Abdülhamid'e sunduğu 7 Nisan 1892 tarihli bir rapora göre Musul vilayetinde Sünniler çoğunlukta idi, nüfusun geri kalanı ise Caferi'dir (Poş, 2011). Cuinet Kefri'de 6.448 Caferi'nin yaşadığını belirtmiş, diğer

kasabalarla ilgili bilgi vermemiştir. Bu sebeple Musul vilayetindeki toplam Şii sayısına erişilememiştir (Poş, 2011).

Irak'taki Şii nüfusun büyük çoğunluğu kabile ve aşiret üyesiydi. Örneğin, Basra vilayetine bağlı sancaklarda bulunan Caferilerin %73,16'sı aşiret ve kabile mensubuydu. Bağdat vilayetindeki Şiiler de çeşitli kabile ve aşiretlere bağlıydı. Müntefik'teki Müntefik kabilesi 19.yüzyılın ortalarına doğru siyasi olarak güç kazanmış ve bunun gibi bazı kabileler yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'ya karşı isyan hareketine girmiştir. İsyanların son bulması için Osmanlı idaresi yeni şehirler kurarak bu kabileleri kurulan yeni şehirlere yerleştirmiştir (Poş, 2011).

Bu durum, göçebe kabilelerin söz konusu bölgelere yerleştirilerek yerleşik hayata geçirilmesi suretiyle Şiiliğin yayılmasına hizmet etmiştir. Böylece kabile ve aşiret yöneticilerinin güç kaybetmesine yol açmış ve kabile/aşiret yapılarına zarar vermiştir. Bu süreçte seyitler kabileler üzerinde nüfuz kazanarak yönetme erkini ele geçirmiş ve Şiiliğin yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Buradaki önemli nokta Sünni kabileler arasında Şiiliğin yayılma sebeplerini araştıran Nakash'ın, 20. yüzyıl başlarında Şiiliğin yalnızca yerleşik kabileler arasında yayıldığını, göçebe aşiretler arasında Şiiliğin varlığına dair bir işaretin bulunmadığını belirtmiş olmasıdır.

Ayrıca bu veriyi doğrulayan 1892 yılına ait bir belgede; Hille, Kerbela ve Samerra gibi şehirlerde yaşayan Arap kabilelerin Hanefî mezhebine mensupken din âlimlerinin çabasıyla Şiileştikleri bilgisi bulunmaktadır. Bu belgede Sünnilikten Caferiliğe geçen kabile ve aşiretler için “şehirde yaşayanlar” anlamına gelen ‘şehrîler’ kavramı kullanılmıştır. Bu durumda Sünnilikten Şiiliğe dönüşümün, kırsalda yaşayan göçebelerden ziyade yeni kurulan şehirlere yerleştirilen Arap aşiret ve kabilelerde yaşandığına işaret etmektedir.

Şiiliğin yerleşikler arasında yayılmasını hızlandıran etken şehirlilerin Sünni eğitim imkânlarının yetersizliği sebebiyle bilgiden yoksun kalmalarıydı. Sünnilerin eğitim ihtiyacını karşılayacak sayıda medrese bulunmamaktaydı. Buna karşın kutsal ziyaret şehirlerinde Şii eğitim çok daha iyi durumdaydı. Örneğin, Mirza Hasan Şirazi Samerra'da kurduğu medreselerde dünyanın her yanında yaşayan Şiilerden toplanan paralarla çok sayıda dini âlim yetiştirmiştir. Şehirlere yerleştirilen Sünni kabile ve aşiretlerin yaşam tarzlarının değiştirilmesinden duydukları üzüntü ve dini bilgilerinin yetersizliği de Şii din bilginlerinin

işini kolaylaştırmış ve Şiiliğin yayılmasına yardımcı olmuştur. Dolayısıyla eğitim faaliyetinin kısıtlılığından kaynaklanan ‘bilgisizlik’ kabile ve aşiretlerin Şiileşmesinde önemli bir etkiye sahiptir (Poş, 2011).

Irak’ta Şii nüfusun kayda değer bir orana ulaşması 19. yüzyıla kadar mümkün olamamıştır. 1890’larda Bağdat ve Basra vilayetlerinde Şiiler nüfus alanındaki üstünlüğü ele geçirmiştir. Aynı dönemde Irak geneline baktığımızda ise 2.300.000 kişilik toplam nüfusun 1.150.098’ini (%50) Şiilerin oluşturduğu görülmektedir. Şiilerin toplam nüfusa oranı giderek artmış ve 1919’daki nüfus sayımına göre toplam nüfusun %53’ünü oluşturan Şiilerin oranı, 1932 yılında %56’ya ulaşmıştır. Şii nüfusun büyük bölümü daha önce iskâna uğratılan aşiret ve kabile üyelerinden oluşmaktadır (Saltoğlu, 2005: 17-18). Irak’taki Şiilerin önemli kısmı Arap’tır. 1919 yılında İranlıların oranı %5’tir, Hintlilerin oranı ise %1’in altında kalmıştır Irak’taki Şiilerin büyük çoğunluğu on iki imam inancına bağlıdır (Saltoğlu, 2005: 25).

1919 yılında Irak’taki İranlı nüfusu tahminen 80.000 civarındaydı ve bunlar İran vatandaşı oldukları için ayrıcalıklı bir statüye sahipti. Bu nedenle İran Konsolosluğu tarafından yargılanmaktaydılar. Bu durum Osmanlı-Kaçar arasında önemli bir tartışma konusuydu. Ayrıca 1875 yılına ait bir anlaşmaya göre, Osmanlı topraklarında yaşayan İranlılar ile İran topraklarında yaşayan Osmanlılar hak eşitliğine sahip olacaktı. Buna ek olarak, Osmanlı topraklarında yaşayan İranlılardan vergi alınmayacaktı. İranlılara sağlanan bu ayrıcalıklar, Avrupalı devletlerin Irak’a nüfuz ederek hâkimiyet kurmalarını engelleme amacına hizmet etmekteydi. Fakat bu uygulama İranlıların Irak üzerindeki nüfuzunun ve gücünün artmasına yol açarak, Osmanlı’nın Necef ve Kerbela üzerinde otorite kurmasına izin vermemiştir (Saltoğlu, 2005: 26)

3.1.3. Irak’ta Şiiliğin Yayılması ve Siyasal Rolü

Şiiler ve Sünniler Osmanlı idaresi altında uzun yıllar huzur içinde bir arada yaşamıştır. Şüphesiz ki bunun en önemli sebebi Osmanlı yöneticilerinin Caferiler ve Sünniler arasında hiçbir ayırım gözetmemiş olmasıdır. Ancak 19. yüzyıl sonlarında Caferi din âlimlerinin etkisiyle Şiiliğin hızla yayılmasının bir sonucu olarak bu huzur ortamı bozulmuştur. Bu süreçte Mirza Hasan Şirazi gibi âlimler İran Şah’ından bile daha güçlü olmaya başlamıştır. Şehirde yaşayan kabile ve aşiretlerin dini bilgisizliğinden faydalanan âlimler, Sünniler

aleyhinde yürüttükleri faaliyetlerle Sünni-Şii karşıtlığını körüklemiştir. Örneğin, Samerra’da Mirza Mehmet Ali, müftü İbrahim Efendi ile girdiği güç mücadelesinde Şiileri Sünnilere karşı tahrik etmeye çalışmıştır.

Bu dönemde Sünnilerin Şiiler aleyhinde yazdığı eserlere dayanarak Sünnilerin Şii toplumuna düşmanlık ettiği algısını yayan Şii âlimler, Şiiler ve Sünniler arasında kutuplaşma yaratmaya çalışmışlardır. Bağdat müftüsü Şihabüddin Mahmud Alusi’nin yazdığı Şakir Efendi’nin bastığı bir risaleyi Şii düşmanlığına örnek gösteren âlimler, bunu Caferileri tahrik eden faaliyetlerde kullanmışlardır. Risalenin şikâyet edilmesi üzerine Şeyhülislam eserin Şiiler aleyhine herhangi bir hakaret içermediğine hükmetmiştir. Ancak eser Şiileri Sünnilere karşı kışkırtmada bir araç olarak kullanılmaya devam etmiştir.

Bu risalenin yanı sıra Sünni bilginlerin sözleri de Sünnilerdeki Şii düşmanlığının kanıtı olarak gösterilmiştir. Samerra müftüsü, naibi ve belediye başkanı gibi bazı devlet görevlilerinin Şiileri aşağıladığından yakınanlar bu kişilerin cezalandırılmasını istemiş, şikâyet incelemeye tabi tutulmuş ancak Şiiler aleyhine söyledikleri sözler ispatlanamamıştır. İnceleme sonucunda, müftünün Şiilere yönelik aşağılayıcı söylemlerde bulunduğu iddiasının Mirza Mehmet Ali’nin oğlunu adli mahkûmiyetten kurtarmak için gittiği müftüden ret cevabı alması üzerine ortaya atıldığına dair bilgilere ulaşılmıştır (Al Verdi, 2005:88).

Osmanlı Devleti, Sünni-Şii kargaşasına sebebiyet verecek her türlü iddiayı inceleyip her iki mezhebe mensup kişilerin de çıkabilecek gerginlikten zarar görmemesi için gerekli tedbirleri almıştır. Buna rağmen Irak’ta yaşayan Sünni kabile ve aşiretler içerisinde “kitlesele olarak” Şiiliğe dönüşümün yaşandığı 1890’lı yıllarda, Sünni ulemanın yayınladığı risalelerin veya yaptığı konuşmaların Şiileri Sünnilere karşı kışkırtmak için kullanılmasına engel olunamamıştır. İki toplum arasında gerginlik yaratarak üstünlük sağlama çabası 27 Haziran 1894’te Samerra’da çatışmaya dönüşmüş, iki Şii öldürülmüştür. Bu olay üzerine hazırlanan raporda iki toplum arasında ortaya çıkan düşmanlığın kaynağı olarak Mirza Hasan Şirazi gösterilmiştir.

Raporda ayrıca müçtehit Şirazi’nin ölümünün ardından kutuplaşmanın biraz azaldığı ancak, onun yerine geçecek olan müçtehit henüz göreve gelmeden yeni bir çatışmanın yaşanmaması için tedbir alınması gerektiği bildirilmiştir. Önlem olarak, Şiileştirilen kabile ve aşiretlerin

yeniden Sünniliğe dönmesi için dini eğitim sağlayacak bilginlerin bu bölgelere gönderilmesi önerilmiştir (Al-Alawi, 2007:80-81).

19. yüzyıl sonuna doğru Osmanlı Devleti ve Sünni din adamları, Şii din adamlarının Irak toplumu üzerindeki etkisini kırmak ve Şiiliğin yayılmasını önlemek için biri Muhammet Sait el-Nakşibendi'nin kontrolünde olmak üzere devlet yönetimine bağlı iki medrese kurmuştur. Buralarda verilen Sünni eğitimle bir yandan Muhammet Hasan Şirazi'nin etkisi azaltılmaya çalışılırken diğer yandan da merkezi yönetimin etkisi arttırılmaya çalışılmıştır (Al Nufaysi, 2011: 66). Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra da mezhep değiştirmelerin hızı kesilmemiştir. Ayrıca 1905'te beş Sünni din adamını Irak'a yollayan Osmanlı yönetiminin bu uygulaması da başarıya ulaşmamış, 1917'de Müntefik konfederasyonunun en önde gelen şeyhlerinin mensup olduğu Sadun ailesinde de Şiiliğe dönüşler yaşanmıştır (Al Nufaysi, 2011: 80).

Kabilelerin Şiiliğe geçişinin ardında yatan sebepleri Yitzhak Nakash şu şekilde sıralamıştır: “Necf ve Kerbela'ya düzenlenen Vahhabi akınları, bu iki şehrin Irak'ın önde gelen çöl Pazar-şehirleri oluşu, Fırat'ın su rejimindeki değişiklik ve en önemlisi de, 1831'den itibaren Osmanlı'nın kabileleri yerleşik hayata geçmeye zorlamaları” (Edib, 2013: 194). İskânın ardından bozulan kabile yapısı kabile üyelerini toplumsal ve dini olarak kendilerini ait hissedecekleri bir kimlik inşa etmeye itmiştir. Yerleşik hayata geçmeye zorlanmaları nedeniyle değişen yaşam şartlarına bir tepki olarak Şiiliğe geçtikleri söylenebilir.

Bu bağlamda Kabilelerin Necf ve Kerbela'daki Şiiler ile etkileşimlerinin giderek artması bu sürecin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Şiiliği, bu şehirlerde yaşayan insanlarla kurdukları temasları güçlendirmenin bir aracı olarak da kullandıkları düşünülmektedir (Al Anbari, 2007: 91).

Kabilelerin kitleler halinde Şiiliğe geçişinde Vahhabiliğin de önemli bir etkisi olmuştur. Vahhabilerin baskısından kaçan Zafir, Harb'in ve Anaza'nın bir bölümü ile Şamar Carba kabileleri Irak'a göç etmiştir. Ayrıca Vahhabilerin Irak'ı defalarca işgal etmesi ve Kerbela'yı yağmalaması da kabilelerin Şiiliğe geçmesinde etkili olmuştur. Şiiler Vahhabi akınlarına karşı koyamayacak güçte olduklarının farkına varmış ve Hazal konfederasyonu bir ordu kurma kararı almıştır. Bu saldırılardan sonra Irak'ta bulunan İranlı din adamları, Irak'ta sahip oldukları pozisyonu korumak ve Sünni yönetimin Irak'taki otoritesinin güçlenmesini

engellemek için kabilelerin Şiileştirilmesi gerektiğine inanmıştır. Çünkü din, kutsal şehirler için ekonomik bir gelir kaynağıydı ve bu kaynağın kesilmemesi için kabilelerin Şiileştirilmesi gerekiyordu (Al Nufaysi, 2011: 100).

Fırat nehrinin akışının yönünün değişmesi ve 1780'lerin sonunda inşa edilen Hindiye Kanalı sayesinde Necef ve Kerbela'daki toprak verimliliğinin artması bu şehirleri ekonomik açıdan cazip hale getirmiştir. Böylece göçebe kabileler Necef ve Kerbela arasında verimli topraklara sahip Hindiye'ye yerleşerek bu iki şehir ile etkileşim içerisine girmiştir. 19. yüzyıl sonlarında inşa edilen üç yeni kanal ile birlikte Necef'in tarım alanları daha da canlanmış ve kabileler için tercih edilebilirliği artmıştır. Zamanla kabileler, Necef ve Kerbela'daki şehirliler ile kurdukları ilişkiler sayesinde Şiiliğin etkisi altına girmiştir (Nakash, 2005:46).

Irak'ın Şiileşmesine yol açan bir başka gelişme, daha önce de bahsettiğimiz gibi Osmanlı Devleti'nin otoritesini güçlendirmek için göçebe kabileleri yerleşik hayata geçmeye zorlamasıyla başlamıştır. Osmanlı'nın asıl amacının tarımsal üretimi geliştirerek kapitalist sisteme eklemlenmek olduğu bu süreçte valiler önemli işlevler üstlenmiş ve vergi zamlarıyla kabileler ile şeyhler arasında anlaşmazlık çıkararak kabile konfederasyonlarını dağıtıp şeyhlerin otoritesini yıkmaya çalışmışlardır.

Osmanlı'nın yöneticileri bu amaçlarını gerçekleştirmek için bu süreçte ortaya çıkan ve sayıları giderek artan seyitleri kabileler arasına yerleştirmiştir. Konfederasyonların parçalanması nedeniyle kabile yapısını yönetmekte güçlük çeken şeyhler ise seyitleri aracı/ajan olarak kullanmaya başlamıştır. Böylece güçleri ve itibarları giderek artan seyitler, kabileler üzerinde etkili olmaya başlamış ve 19. yüzyıl başlarından itibaren kabile üyelerini Şiiliğe yöneltmiştir. Seyitlerin kabileler üzerindeki etkisi halk arasında bu insanların "doğaüstü" güçlere sahip olduklarına yönelik algı ile pekişmiştir (Mısır, 2006: 28).

Osmanlı Devleti, Iraklı göçebe kabileleri yerleşik hayata geçmeye zorlamanın sonuçlarını tahayyül edememiş ve mezhep değiştirmelerin ne boyuta ulaşacağını öngörememiştir. Şiiliğin kabileler arasında hızla yayılması Irak'ta bir Şii yönetimin kurulmasına giden yolu açmıştır (el Nafis, 2014: 166). Osmanlı'nın bazı uygulamaları doğrudan seyitlerin gücünü arttırıcı bir etkide bulunmuştur. Örneğin Osmanlı yönetimi, Memlûkler tarafından Şii ritüellerine getirilen kısıtlamaları kaldırarak seyitlerin hareket özgürlüğünü artırmıştır. Aynı zamanda II. Abdülhamit'in izlediği politika da Şiiliğin güçlenmesiyle sonuçlanmış, hatta

Osmanlı'nın bölgedeki görevlilerinden Şiiliğe geçenler dahi olmuştur (Al Nufaysi, 2011: 110).

Bazı kişiler Sünnilikten Şiiliğe geçmeyi “sapma” olarak değerlendirirken, Mustafa Reşit Rıza gibi bazı isimler kabile üyelerinin Şii olmadan önce Müslüman olmadıklarını iddia etmiştir. Fakat sonuçta her iki iddia da Şiiliğe geçişi mezhep değiştirme olarak yorumlamıştır (el Katib, 2005: 120).

Dolayısıyla din adamlarının bazı iktisadi kaygılarla kabileleri Şiileştirme çabası, su kanallarının Necef ve Kerbela'nın toprak verimliliğini artırmasının zemin hazırladığı etkileşim ve seytlerin misyonerlik faaliyetleri, Irak'taki göçebe kabilelerin yerleşik hayata geçerek tarımsal faaliyete başlamasıyla birlikte Şiiliğe dönmelerine yol açan başlıca faktörlerdir. Ayrıca kabilelerin askerlik yapmamak, artan ekonomik eşitsizliği ve devletin iskân politikasını protesto etmek için Şiiliğe geçtiği yönünde de iddialar vardır (Waasfi, 2000: 130).

Iraklı kabilelerin Şiiliğe geçişi parça parça olmuştur. Yani kabilelerin tümünün aynı anda Şiiliği benimsemesi gibi bütüncül bir durum söz konusu değildir. Örneğin; Fadağa kabilesi, Müntefik'in Beni Said ve Şammar'ın Zubu kabilelerinde Sünniliği sürdürenler de bulunmaktaydı. Zübeyd kabilesinin tamamına yakını Şiileşirken, Beni Acil ve Azza kolları 20. yüzyıla kadar mezhep değiştirmemiştir. Bunun gibi daha birçok örnek sıralayabiliriz (Said, 2005: 220).

Şiiliğe geçişin ardından Şii ritüelleri kabilelerin yerleşik değerlerini etkilese de bunları bastıramamıştır. Şii mezhepsel değerleri Şii mezhepten övgüyle bahseden misyonerler tarafından kabilelerin kültürel değerlerine uyarlanarak, kabile kültürü zenginleştirilmiştir. Ayrıca Şii hukuku da kabileler arasında tek bir hukuk sisteminin gelişmesini sağlayamamış, evlenme ve boşanma haricinde kabileler kendi hukuk sistemlerini sürdürmeye devam etmiştir (Al Nufaysi, 2011: 97).

Şii mezhebi giderek siyasallaşmaya başlamış ve 19. yüzyılın ikinci yarısında birkaç önemli müçtehit gücün çoğunu kendi elinde toplamayı başarmıştır. İran bu müçtehitlere verdiği maddi destek üzerinden baskı oluşturmaya çalışmıştır. İran destekli müçtehitler, 1890'larda Muhammet Hasan Şirazi'nin örgütlediği Tütün İsyanı'nın ardından İran'ın siyasi işlerine

müdahil olmaya başlamıştır. Rafi el Tahtavi, Cemaleddin Afgani, Muhammet Abduh gibi İslam düşünürlerinin “vatanseverlik” fikirlerinin giderek daha geniş çevrelerce benimsenmeye başlaması siyasallaşmayı artırmıştır. Fakat Osmanlı’nın koyduğu yasaklar nedeniyle bu fikirler rahatça savunulamamıştır. Ayrıca Osmanlı Irak’ta Şiiliği yayma faaliyetlerinin sürdüğünü ve müçtehitlerin İran’ın siyasetine karışmaya başladığını öğrenince bunların gücünü kırmaya ve bölgedeki otoritesini artırmaya çalıştıysa da başarılı olamamıştır (Abdulrezzak, 2000: 44).

3.1.4. Osmanlı Yönetimi Altında Şiilerin Etkisi

Günümüzde Irak’ın sahip olduğu toprakların tamamı Osmanlı Devleti’ne Birinci Selim (Yavuz) döneminde bağlanmıştır. Bu dönemden önce Safeviler ve Osmanlı Devleti arasında Irak topraklarında ve bilhassa Bağdat üzerinde ciddi çatışmalar yaşanmıştır. Bu durumun yaşanmasında etkili olan esas faktör ise Şii ve Sünni anlaşmazlığıdır. Bu bağlamda Müslümanların liderliğini Kureyş ve diğer Arap toplumları dışındaki Müslümanların da temsil edebileceği konusunda büyük payı olan Osmanlı Devleti, Sünniliğin Hanefi kolunu devletin resmi mezhebi olarak kabul etmiştir. Safeviler de İran’da yönetimi kontrolleri altına aldıktan sonra Şiiliği, devletin resmi mezhebi olarak kabul etmişlerdir.

Bu süreçle birlikte mezhepler arası çatışmaları arttıran olaylar yaşanmaya da başlamıştır. Örneğin, Osmanlı’da bulunan bazı âlimler ve bunların önderliğini yapan Osmanlı müftüleri, Şiileri gayrimüslim ilan etmiş ve bunun sonucunda da Yavuz Sultan Selim zamanında çok sayıda Şii mensubu hayatını kaybetmiştir. Sünnilerin derin saygı duyduğu halifeleri (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman) Safeviler’in tekfir etmeleri de Osmanlı ile yaşanan anlaşmazlıkları körüklemiştir. Buna her iki mezhebin de kutsiyet atfettikleri önemli zatların kabirlerinin Irak’ta bulunması da eklenmiştir. Hz. Ali ve Hz. Hüseyin’in türbelerinin yer aldığı Kerbela ve Necef kentleri Şiilerce kutsal kabul edilmektedir. Osmanlı için de manevi anlamda çok büyük bir önemi olan İmamı Azam Ebu- Hanife’nin ve Abdülkadir Geylani’nin kabrinin Bağdat’ta bulunması şehri önemli kılmaktadır. Zamanla Şii-Sünni anlaşmazlığı çatışma boyutuna ulaşmış ve her iki taraftan da binlerce insanın hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır.

Osmanlılar ve Safeviler Türk etnik kökenine sahip iki ülke olmalarına rağmen aralarındaki mezhepsel sorunlarını halledememişlerdir (İbrahim, 1996: 40). 1638 yılında Safeviler

karşısında zafer elde eden dördüncü Murat Şii'leri pasifize etmeye başlamıştır. İlerleyen yıllarda Safevi tahtına geçen ikinci Tahmasp da yeniden Bağdat'ı almaya çalıştıysa da işler umduğu gibi gitmemiştir. Sonraki dönemde Safeviler'in gücünün zayıflaması ve Osmanlı padişahlarının Şii-Sünni hususunda daha yumuşak politikalar benimsemeleri Bağdat'ta istikrarın tesis edilmesine olumlu katkı sağlamıştır. Necef, 1747 yılında İslam tarihinde bir ilke şahitlik etmiştir. Bağdat valisi olan Ahmet Paşa ve İran Şahı Nadir Şah'ın girişimleriyle Şii-Sünni çatışmasını gidermeye yönelik bir organizasyonun düzenlenmesi sağlanmıştır. Necef'teki organizasyonda ulaşılan neticeleri şu şekilde sıralamak mümkündür;

- 1) İranlıların Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a küfür etmemeleri ve onları yok saymamaları konusunda anlaşılmıştır,
- 2) Mekke'de Caferilerin kendi mezheplerinin gerektirdiği şekilde ibadet etmeleri sağlanmıştır,
- 3) Safeviler, Şii hacıların başına geçmesi için bir Emir atayacak ve atanan bu Emir'i Osmanlı'da kabul edecektir.

Ancak Şii kesimini temsil edenlerin hepsinin İranlı olması ve Irak'taki Şii'lerin görüş ve önerilerine hiçbir şekilde yer verilmemesi Necef'de varılan uzlaşının başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olmuştur. Bu noktada belirtmek gerekir ki, Nadir Şah'ın İran'daki Sünnilerin desteğini sağlamak amacıyla böyle bir yakınlaşmaya gittiğini söylemek mümkündür (İbrahim, 1996: 43)

Osmanlı Devleti'nin Şii kurum ve kuruluşlarına her zaman saygı gösterdiğini söylememiz mümkündür. Şii'lerin Osmanlı sınırları içerisinde bulunan kutsal şehirleri olan Necef ve Kerbela gibi yerlere bazı pozitif ayrıcalıklar tanınmıştır. Mesela, kutsal bir şehir olduğu için Necef'te bulunan halk zorunlu askerliğe tabi tutulmamıştır. Diğer taraftan, Osmanlı yönetimi ve bilhassa dördüncü Murat'tan sonra tahta çıkan padişahlar Şii'lere devletin önemli birimlerinde görevler vermemişlerdir. Şii'lerin devlet okullarına girmesi de çok zor olurken, bu Irak'ta iki farklı eğitim düzeninin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Birincisi, eğitimi Osmanlıca olan devletin kendi okulları, diğeri ise toplumun kendi imkânları ile açtığı ve eğitimi Arapça olan gayr-ı resmi okullardır (el Alavi, 1983: 49).

Irak'ta Şiiilerin demografik olarak artması Osmanlı'nın reformist siyasetinin bir sonucudur. 20. yüzyılın ortalarına kadar Şii toplum Irak içerisinde azınlığı teşkil etmekteydi. Osmanlı Kerbela ve Necef civarındaki göçebe Arap aşiretlerini yerleşik hayata kazandırmak amacıyla o bölgede tarımla ilgili bazı fikirler geliştirmeyordu. Osmanlı çıkardığı Arazi Kanunnamesi ile Fırat'ta iki tane kanal yapmıştır. Osmanlı'nın yaptığı bu yeniliklerle Sünni Araplar göçebe yaşam tarzını bırakarak tarımsal yaşama ayak uydurmuşlardır. Dolayısıyla aşiretlerin kendi içinde gerçekleşen ekonomik döngüden kişisel toprak sahipliğine geçilmiştir. Bu durum aşiret liderlerinin güçlerini azaltmıştır. Bundan rahatsız olan aşiret liderleri devletin iskân politikasına karşı durmayı amaçlamışlardır.

Böylece aşiret liderlerinin idare ettiği kabileler devlete karşı ayaklanmalar başlatmışlardır. Oldukça fazla yetkiye sahip olan Şii din adamları bu çatışmanın aşılması amacıyla Osmanlı devleti ile aşiret şeyhlerinin uzlaşmaları için arabuluculuk faaliyetlerine girişmişlerdir (Nakash, 1994). Bu durum ise Şii ulehasının itibarının artmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Şii uleması, Sünni olan bu aşiretlerin Şiiliğe davetlerini daha kolay hale getirmiştir. Bu dönemde çöldeki pazar konumunda olan Kerbela ve Necef Osmanlı ile sorun yaşayan aşiretlere bağlı kişilerle Şii ulemanın bir araya gelmesini sağlamaktaydı. Bu tür faktörler Şiiilerin demografisini bir anda değiştirerek Şiiilerin azınlık olmaktan çıkmasına zemin hazırlamıştır.

3.2. Irak Devleti'nin Kuruluşu ve Irak'taki Şiiilerin Durumu

I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin işgaline uğrayan Irak, savaş sonrasında Osmanlı'nın çöküşüyle İngiliz mandasına girmiştir. Bunun üzerine Sadr, el-Hakim, Şirazi, el-Ulum, el-Halisi ve el-Huyi gibi ailelerin başını çektiği bazı Şii gruplar, İngiliz işgaline karşı faaliyetler yürütmeye başlamıştır (Akoğlu, 2013). Ancak yirminci yüzyılın başlarına kadar Irak siyasetinde etkili olan Şii din adamları İngilizler tarafından siyasetten uzaklaştırılmışlardır. Şiiiler Irak'ta hiçbir zaman siyasal iktidarı ele geçirerek yeni bir devlet kurmak gibi bir girişimde bulunmamış, Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra bile iktidarla uyumlu hareket etmişlerdir.

I. Dünya Savaşı'nda Büyük Britanya'nın Mezopotamya'yı işgal süreci Bahreyn'de bulunan kuvvetlerin 6-8 Kasım 1914 tarihlerinde Fav Adası'na çıkarma yapmasıyla başlamıştır. Osmanlı Devleti ve Şii toplum arasında dini/siyasi konularda anlaşmazlıklar yaşansa da bu çıkarma sonrası Şiiiler Osmanlı ile yaşadıkları bütün problemleri yok sayarak Osmanlı'nın

yanında olmuş nitekim Şii din adamları İngiliz işgaline karşı cihad çağrısında bulunmuşlardır (Wiley, 2004: 30). Hatta Seyyid Muhsin el-Hekim gibi bazı dini liderler savaşmak için cepheye dahi gitmişlerdir. Osmanlı'nın Sünni politikalarından her zaman rahatsızlık duymuş olsalar da Şiiler Müslüman bir otoriteyi İngiliz yönetimine tercih etmekteydi.

Şii din adamlarının bu tutumu, işgal sürecinde onlardan destek bulacaklarını uman İngilizleri hayli şaşırtmıştır (El Abbasi, 2011: 118). Osmanlı Devleti ise Şiilerin müspet tutumu üzerine onlarla iyi ilişkiler kurmaya çalışmışsa da bu durum uzun sürmemiştir. 1915 yılındaki Şuaybiye Savaşı'ndaki mağlubiyette Osmanlıların yenilginin sorumluluğunu Şii mücahitlere yüklemesiyle birlikte Osmanlı - Şii ilişkileri yeniden bozulmuştur. Suçlamalardan rahatsız olan bölgenin Şii halkı Osmanlı'ya karşı isyana girişmiştir. İsyan özellikle Necef'te kritik seviyelere gelmiş, Osmanlı memurları kentten çıkarılmış ve böylece Necef'te halk tarafından otonom bir yönetim oluşturulmuştur (El Abbasi, 2011: 123-124). Şiilerin en yüksek dini kuruluşu sayılan Merciiyye'nin başındaki el-Yezidi'nin İngilizlerin aleyhine olacak herhangi bir fetva yayınlanmaması da Osmanlı ve Şii ilişkilerindeki güven sorunun devam ettiğine işaret ediyordu (el Alavi, 1983: 90).

İngiliz kuvvetleri çıkarmadan iki buçuk yıl sonra 11 Mart 1917 tarihine Bağdat'ı işgal ederek Kışla Meydanı'ndaki saat kulesine bayrak çekmişlerdir (Allawi, 2016: 422). Osmanlı'nın çeşitli aralıklarla yaklaşık dört asır süren Irak hâkimiyeti sona ermiştir. Fakat Bağdat'ın işgaline rağmen Iraklı toplulukların pek çoğu münferit direnişlerine devam etmişlerdir. 27 Kasım 1918'de İngiliz Kabinesi Yüksek Komiser Vekili Arnold T. Wilson'a Irak'ta kitleler üzerinde söz sahibi olan kişiler için aşağıda yer alan sorularından oluşan bir plebisit hazırlaması için yetki vermiştir:

- a. Iraklılar Körfez'den Musul'a uzanan ve Britanya gözetiminde bağımsız bir Arap devleti kurulmasını desteklerler mi?
- b. Eğer desteklerler ise bu devletin başında bir Arap prensi isterler mi?
- c. Eğer isterler ise bu Arap prensi kim olmalıdır?

Plebisitin Şiilerce boykot edilmesi neticesinde İngilizleri istedikleri sonucu elde edememişlerdir. Fakat kısa zaman sonra Şii kentlerinde fikirler peyderpey değişecektir. Örneğin; Kerbelâ'da Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğullarından birinin hükümdarlığına

sıcak bakanlar ortaya çıkarken, Kazımiyeliler ise bağımsız bir Arap devleti kurulmasına taraftar olmuşlardır (Allawi, 2016: 422). Bir başka deyişle Irak'ın siyasi istikbali konusunda Şii ulema da kendi içinde ayrıışmıştır.

O dönemde Irak'ta Havza'nın lideri olan el-Yezidi İngiltere lehine olan tavrıyla aslında onlara karşı olmadığını ortaya koyuyordu (Alverdi, 2005: 98). Şiiler bu yeni dönemde Osmanlı'da maruz kaldıkları baskıyı tekrar yaşamamak amacıyla iktidarda yer bulma fikrine sahip olmuştur. Ancak El-Yezidi'nin ortaya koyduğu tavrı Şii ulemanın büyük bir kısmı da kabul etmemiş ve farklı düşünceler ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin Irak'a girmesiyle birlikte Irak'ta Şii ulema arasında yeni sistemle ilgili olarak Irak'ın İran'a bağlanması, Cumhuriyetin kurulması, liderinin Arap olması koşuluyla bir emirlik kurulması veya yönetimin İngilizlerin denetiminde devam etmesi gibi farklı düşünceler bulunmaktaydı (el Alavi, 1983: 77). Bu düşünceler 1919 yılında münakaşa edilirken Irak'ta Havza'nın başına El-Yezidi'den sonra İngilizlere karşı düşünceleri ile bilinen el Şirazi gelmiştir. Şirazi İngilizlerle birlikteliği yasaklayan ve İngiltere'ye karşı silahla mücadele etmeyi zorunlu hale getiren bir fetva yayınlamıştır (Abdulrezzak, 2000: 4). Irak'ın yeniden yapılanmasında, İngilizlerin Şiilere yönelik sürdürecekleri politikalarda ve Irak'ta 1920 yılında yapılan devrimde bu fetvanın payı büyüktür.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu'da manda rejimleri kurulurken, Irak'ın bağımsız olmasının artık zorlaştığını Şiiler de anlamışlardı. Nisan 1920'de yapılan San Remo Konferansı'ndan çıkan Irak'ın Musul vilayeti ile birlikte İngiliz manda yöneti bırakılması kararı Irak'ta büyük bir hayal kırıklığı ve tepkiye neden olmuştur. Bağdat'ta Şii ve Sünni cemaatlerce ortak mitingler düzenlenmiştir. Muhammed Rıza el Şirazi Kerbelâ'da bir isyan için hazırlıklara başlamıştır. Diğer taraftan İngiltere'nin Irak'ta uygulamak istediğı yeni vergi sistemi de Şiileri büyük çapta rahatsız etmektedir. Irak çiftçisi elde ettiğı mahsulün %20'sini İngiltere'ye, %20'sini toprağın sahibine ve İngiltere'nin vergi alma işini kabile reislerine vermesi nedeniyle %10'unu da kabile reislerine vermek durumunda kalmıştır.

Haziran ayında Kerbelâ'da bildiri dağıtan 10 âlimin tutuklanması (Wiley, 2004: 33). Zaten isyan hazırlığında olan Şiileri harekete geçirmeye yetmiştir. Temmuz ayında ise Orta Fırat aşiretleri ayaklanmaya başlamıştır. Iraklıların sonraları "1920 Devrimi" ismiyle kutsayacağı ve tüm Irak'a yayılan bu büyük isyan üç ay sürmüş ancak İngilizlerin Kraliyet Hava Kuvvetlerine (RAF) başvurması neticesinde sert bir şekilde bastırılmıştır.

Şiiler İngiltere'ye karşı silahlı mücadelenin bedelini de kurulan manda rejiminde devlet meclisinin başına Sünni bir kişinin getirilmesiyle ödemişlerdir. Mecliste Şiiler yalnızca bir sandalye ile temsil edilmişlerdir. Şii bölgelerin başına da Sünni yöneticiler tayin edilmiştir. Bu durum Şii liderlerin tepkisini çekmiştir. (El-nüfeysi, 1963: 163). İngiltere'nin bu şekilde davranmasının asıl sebebi Eş-Şirazi'nin İngiltere'ye karşı yayınladığı fetvadır.

3.3. II. Irak'ın Kuruluşundan 2003 Yılına Kadar Olan Süreçte Şiilerin Siyasi Rolü

3.3.1. Irak'ta Kraliyet Döneminde Şiiler ve İngilizler

Yukarıda da belirtildiği gibi Şiiler Irak tarihinde ilk kez İngiliz işgaline karşı bir isyan girişiminde bulunmuştur. Ancak İngilizler, 1921'de Irak'ta Sünni Arapların liderliğinde bir krallık kurmuştur. Böylece Şiiler Irak siyasetinden tamamen uzaklaştırılmıştır.

Kahire Konferansı'nda yapılan görüşmeler neticesinde Şerif Hüseyin'in büyük oğlu ve sabık Suriye Kralı olan Faysal Irak Krallığı'na "atanmıştır". Faysal 23 Haziran 1921'de deniz yoluyla Basra'ya gelerek Irak topraklarına ayak bastığında Şiiler Faysal'ı kabul etmeyenler ve şartlı kabul edenler olarak iki gruba ayrılmıştır. Ancak "atanmış" bir kral olan Faysal'ın ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Şiilerden destek alması yönetimin meşruiyeti açısından hayati önem arz etmektedir. Faysal 23 Ağustos 1921'de resmî olarak Irak Kralı olmuş ve Faysal'ın tahta geçişiyle Şiiler bir nebze sakinleşmişlerdir. Bu durum başlangıçta İngilizler tarafından Şii mukavemetinin kırıldığı şeklinde algılanmıştır. Fakat süren tam bağımsızlık istekleri, İngiltere ile yapılan manda anlaşmasına muhalefet ve Vahabi akınlarına karşı İngiltere'nin başlangıçtaki pasif durumuna gösterilen tepkiler durumun hiç de öyle olmadığını kısa süre içerisinde göstermiştir.

İngiltere sayesinde iktidara gelen Faysal meşruluk sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Irak toplumu, Faysal'ın meşruiyetini çok büyük bir çoğunlukla sağlamıştır (Alverdi, 2005: 92). Irak toplumu ve Şiiler Faysal'dan önemli sorunlarla ilgili çözüm bekliyorlardı. Bunların en başında bağımsızlık hususu yer alıyordu. İngilizler tarafından Irak'ın yöneticisi tayin edilen Faysal İngiltere'nin Irak'ta kalmasını talep ediyordu. Irak'ta yönetimi ele alan Faysal 10 Ekim 1922 tarihinde Irak ile İngiltere arasındaki münasebetleri düzenleyecek manda yönetimini kabul etmiş ve İngilizlerin bütün menfaatlerini tanıyacağı bir anlaşmayı onaylamıştır (Yılmaz, 2004: 21).

Ancak bunu onaylamak Irak'ta bağımsızlığı ertelemek anlamına geliyordu. Bu nedenle kralın işi oldukça zordu. Kral İngiltere, Şiiler ve Havza'nın baskısı altındaydı. Şiilerin bir kısmı 1919'da yapılan referandumda ve 1920'deki devrimde Mekkeli ailelerden bir kişinin Irak'ı yönetmesini talep etmişlerdir. Devleti Faysal'ın yönetmesi zaten Şiileri ikiye bölmüştü. Eş-Şirazi ölünce Havza'nın başına geçen bazı kişiler İngiltere işgaline sesini çıkarmadığı için Kral Faysal'a destek vermeyeceklerini söylemiştir (Alavi, 1983: 117). Faysal, kral olduğu ilk zamanlarda Şii ulema ona destek vermiş ancak ilerleyen zamanlarda bu desteği kaybetmiştir. Bu durumun nedeni Şiiler başta olmak üzere Müslüman kesimin seçime katılmasının haram ilan edilmesi idi. Baskılar sonuç vermiş ve el-Geylani hükümeti seçime giremediği gerekçesiyle düşmüştür. Bu sonuçtan da anlaşılacağı üzere Şiiler hükümeti düşürecek güce sahiptiler. Dolayısıyla bu durum Şiiler için önemli bir başarı olarak görülüyordu. Bunun nedeni de Şiilerin birlik içinde davranmalarıdır. Yeni hükümet el Sadun tarafından kuruldu. Yeni kurulan hükümet Şii halka yönelik önceki hükümetten daha katı şekilde baskı uygulamaktaydı. El Sadun seçimlere gidilmezse ve manda yönetimi reddedilirse Musul'un kaybedileceğini ileri sürerek çok etkili bir propaganda yürütmüştür. Muhalif kesimi etkisizleştirmek için onların ortaya attığı her şeye bir gerekçe bularak önemli başarılar elde etmiştir. İngilizlerin Irak'ı herhangi bir tarih aralığı belirlenmeden manda rejimi ile yönetmesine Şiiler karşı çıkmıştır. Bu durumda el Sadun İngiltere ile bazı görüşmeler yapıp mandanın uygulanacağı tarihi sınırlandırmıştır. İngiltere'nin manda yönetimi Türkiye ile barışa varıldıktan sonra dört yıl boyunca devam edecek, ardından İngiltere Irak'tan çekilecekti. Bağımsızlığını kazandıktan sonra İngiltere ile Irak arasında Irak'ın İngilizlerle münasebetlerini ve Cemiyet-i Akvam'a üye olma gibi konuları içeren maddelerin bulunduğu bir anlaşma yapılmıştır (İbrahim, 1996: 101).

El Sadun İngiltere ile vardığı mutabakat için kabile önderlerinin de desteğine ihtiyacı olduğunu düşünerek bazı önemli girişimlerde bulunmuştur. Arazinin dağıtımı konusunda ihtiyaç duyulan görevleri Şii ulemadan alarak kabilelerin şeyhlerine tahsis etmiştir (Battatu, 1999: 87). Bu durumda kabilelerin önde gelenleri başbakanın bu adımından sonra hükümete ve İngiltere'ye destek olmuşlardır.

Şiilerin karşı karşıya kaldığı anlayış sanki Osmanlı döneminden miras kalan bir siyasetin tamamlanmasına yönelik girişimlerdi. Zira yeni sistemde yönetim pozisyonlarında olan kişilerin çoğu Osmanlı'nın kurumlarında yetişen siyasetçiler ve yönetici kişilerden

oluşmaktaydı. Şiilere göre, Sünniler İngiltere'nin yardım etmesi ile yeni kurulan Irak'ta azınlık olarak iktidarı kontrolleri altına aldıklarını düşünüyorlardı (İbrahim, 1996: 103).

Irak'ın kuruluş döneminde Şiiler kendi içerisinde fikir ayrılıkları yaşayıp bölündüklerinden dolayı güçlerini yitirmişlerdi. Orta Doğu'da birçok toplum için önemli görülen aşiret bağı Irak'ta Şiiler için de önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Şiiler tarafından girişilen bir isyan sonucunda devlet Necef'in yönetimini yerli halka bırakmıştı. 1915'ten itibaren kentin idaresini Necefîler yönetmiştir. Bu durum İngiltere'nin 1917'deki işgaline kadar devam etmiştir. Bu iki yılda dahi Şiiler şehri Şii inancına göre idare etmemişlerdir. Şehir toplam dört mahalleye bölünmüştür. Hepsi de ayrı ayrı anayasalarla yönetiliyordu. Bu durum Osmanlı döneminde de ve sonraki dönemlerde de Şii toplumunun herhangi bir Şii temelli devlet kurmak istemediklerini göstermektedir. Şii toplum yalnızca aşiret bağlarıyla kendi önderlerine bağlıydılar (Battatu, 1999: 200). Fakat bu 2003'ten itibaren farklı bir hal almaya başladığı görülmektedir.

Irak'ta bu düzenin oluşturulmasında İngiltere'nin etkisi olsa da Faysal mezhep çatışmasının bitirilmesi için çaba göstermiştir. Devletin güçlü bir temelini olması için Faysal bilime büyük önem göstermiştir. Şiiler için önemli bir eğitim programı hazırlanmıştır. Eğitim müfredatı oluşturulurken mezhep çatışmasının önlenmesi için milliyetçiliğe vurgu yapılmıştır. Faysal'ın üzerinde önemle durduğu bir diğer konu da zorunlu askerliktir. Zira Irak güçlü bir orduya sahip olur ve ordunun içinde de toplumun her kesiminden vatandaşlar olursa problemlerin çoğu aşılacaktı. Faysal'ın bunları gerçekleştirebilmesi için kabile yaşamının etkisini kırması gerekmekteydi (İbrahim, 1996: 117). Bu tür adımlarla Faysal Irak'ta "Iraklılık" hissiyatını tesis etmeye çalışmıştır (Battatu, 1999: 44).

Manda antlaşmasına karşı fetva veren Ayetullah Şeyh Mehdi el-Halisi, İran vatandaşı olma suçlamasıyla —ki gerçekte pek çok Şii din adamı gibi aslen Iraklı olup Osmanlı'nın getirdiği askerlik yükümlülüğü nedeniyle İran vatandaşlığına geçmiştir— 1923 yılında sınır dışı edilince pek çok Şii âlim de İran'a gönüllü sürgüne gitmiştir. Bunların bir kısmının artık siyasete karışmayacaklarına dair yazılı beyanat vermeleri şartıyla 1924 yılında Irak'a dönüşlerine izin verilmiştir.

Faysal 1927 yılında zorunlu askerlik yasasını ertelemiştir. Çünkü zorunlu askerlik konusu hem aşiret liderlerini hem de Şii ulemayı rahatsız eden konulardan biriydi. 1930 yılında Irak

ile İngiltere arasında Irak'ın tam bağımsızlığının tanınacağına ilişkin anlaşma imzalanmış ve Irak Krallığı 1932 yılında tam bağımsız bir devlet olarak Cemiyet-i Akvam'a kabul edilmiştir. 1933 yılında Kral Faysal Bern'de vefat etmiş ve yerine oğlu Gazi geçmiştir (Cleveland, 2008: 234).

1930'larda bir Şii'nin önderliğinde üyelerinin çoğu Şii olan Irak Komünist Parti (IKP) kurulmuştur. Şii ulema kendi otoritesine ve dini değerlere karşı bir tehdit olarak algıladığı bu partiye şüpheyile yaklaşmıştır. Dolayısıyla Sünni-Arap yönetimin baskısını kırarak bir etki oluşturulamamıştır.

Şii ulemanın en büyük mesele olarak gördüğü tam bağımsızlığın ilan edilmesi Irak'ta Şii nüfusun hiçbir problemini çömüş görünmemektedir. Parlamentoda nüfusları oranında temsil hakkı, seçimlerin serbest ve özgürce yapılması, basın özgürlüğü ve düşük vergilendirme talepleri devam etmektedir. (Wiley, 2004: 41). 1935 yılında toprak ağalığı ve zorunlu askerlik meselelerinden dolayı gösteriler düzenlenmiş ve 1936'da Orta Fırat aşiretleri tekrar ayaklanmışlardır.

1939'da ise Gazi trafik kazasında hayatını kaybetmiş ve oğlu II. Faysal tahta geçmiştir. Bu dönem başbakan Nuri el Said ve Naib Abdullah dönemidir. Mayıs 1941'deki darbede Şiiler İngilizlere karşı tutum almışlar ve İngilizlerce desteklenen Nuri el Said'e karşı Almanya'nın desteklediği darbenin lideri olan Raşid Ali el-Geylanî'nin yanında yer almışlardır. Raşid Ali darbesine ordu, kraliyete bağlı güçler ve İngiltere çok sert karşılık vermiştir. Halkla devlet arasında önemli bir yer tutmakta olan ordu, halkın krala duyduğu güvenin yitirilmesine sebep olmuştur. Darbenin bastırılması için ordunun kullanılması bu güven kaybının temel nedenidir. Bu olaydan sonra toplumu birleştirmek gibi önemli misyonlar edinen krallık güttüğü siyasette büyük değişikliğe gitmiştir. Kral, ülkenin içinde bulunduğu siyasal hali bir dengeye oturtmak için aşiret liderlerine önemli imtiyazlar vermiş ve arazilerin dağıtılmasını bu aşiretlere bırakmıştır.

1948 yılında Salih Cebri Irak'ın ilk Şii başbakanı olmuştur. Irak'ta yaşayan Yahudi halkın 1949 yılında ülkeden çıkarılmaları ile beraber Şiilerin ticari hayattaki etkileri artmıştır. Irak'ta siyasal yaşamın içerisinde çok fazla yer edinemedikleri için Şiiler, Yahudilerin de ülkeden gönderilmesini iyi değerlendirerek ticaretteki varlıklarını gözle görülür şekilde arttırmayı amaçlamışlardır. Şiiler, Yahudi tüccarların İsrail'e göçünün oluşturduğu boşluğu

doldurarak siyasal arenada etkinlik kazanabileceklerini düşünmüşlerdir. Ancak Şii siyaset bu dönemde temel olarak iki eğilim arasında bölünmüş durumdaydı: IKP ve İslamcı bir çizgi izleyen diğer gruplardı. Şiiler ticaretteki etkilerini artırırken bunun çıktılarını farklı alanlara da yansıtmışlardır. Şii halk zenginlerinin desteği ile eğitimde önemli başarılar elde etmişlerdir (Farouk-Sluglett, 1991: 1413). Bu durum yavaş yavaş Şiilerin devlet kademelerindeki konumlarını da etkilemiştir. Krallığın ilk zamanlarında Şiiler hükümette %17,7 oranında bulunmaktaydılar. Ancak Şiilerin ülke içerisindeki etkisinin artması onların siyasi konularda da etkili olduğu anlamını taşımamaktaydı. Zira hükümete yakın veya hükümette bulunan Şiiler daha çok Sünnilerin kontrolündeydiler (İbrahim, 1996: 140).

1950'li yıllarda Soğuk Savaş koşullarının tam bir yansıması olarak İngilizler Irak'taki komünist hareketlerin yükselişine karşı Şii ulema ile işbirliği politikasını benimsemiştir. Bu kapsamda uzun yıllardır İran'da sürgünde bulunan ve komünizme karşı sert yazılar yazan Şeyh Muhammed Halisi Irak'a getirilmiştir. 1953 yılında ise İngiliz büyükelçisi Necef'e Muhammed Hüseyin Kaşif el-Gita ile görüşmeye gitmiş ve komünistlere karşı güç birliği konusunda anlaşmıştır (Wiley, 2004: 43). Fakat tüm bu girişimler kötü yönetim karşısında Moskova tarafından desteklenen sol hareketlerin yükselişini engelleyememiştir.

14 Temmuz 1958'de General Abdülkerim Kasım önderliğinde Albay Abdüsselam Arif'e bağlı güçlerce ülkede İngiliz varlığına ve Kraliyet politikalarına muhalefet eden tüm kesimlerce desteklenen bir askeri darbe gerçekleştirilmiştir. Kral II. Faysal, Nuri el Said ve Kral Naibi Abdulillah ve ülkede bulunan tüm hanedan mensupları öldürülmüştür. Darbeyle birlikte Irak'ta Krallığı sona erdiren Cumhuriyet rejimi ilan edilmiştir.

3.3.2. Irak'ta Cumhuriyet Döneminde Şiiler ve Darbeler (1958-1968)

14 Temmuz darbesinin neticesinde kraliyetin son bulmasıyla birlikte Irak'ta İslamcı Şiilerin faaliyetleri artmıştır. Esasında Şiiler siyasi oluşumlar kurmaya darbeden evvel başlamışlardır. Bunların en önemlisi 1957 yılında Cemiyetü'l-Ulemai'd-Din (Din Alimleri Cemiyeti) öncülüğünde Necef'te kurulan ve en eski organize Şii siyasi hareketi olarak kabul edilen İslami Dava Partisi'dir (İDP) (el Rafi, 2006). Ülkede hızla artan Komünist eğilimle mücadele etme gayesi ile kurulan partinin önde gelen ismi Muhammed Bakır es-Sadr'dır. Şii ulema özellikle komünizme karşı örgütlenmekte ve birbiri ardına fetvalar çıkarmaktadır.

14 Temmuz darbesinin sonucunun başarılı olduğunu ilerileyen zamanda Irak'ın lideri olacak Abdüsselam Arif devletin radyo ve televizyonunu ele geçirerek duyurmuştur (Alsuveydi, 1969: 320). Darbenin ardından General Kasım hükümeti kurmuştur. Bu noktada belirtmek gerekir ki, Şii ulema ve Havza, Cumhuriyet rejimine geçişi desteklemişlerdir. Bilhassa Havza'nın Cumhuriyet ile ilgili olumsuz bir tavrı olmaması ehemmiyet arz etmektedir. Irak'ta cumhuriyete geçişi toplumun önde gelenleri de açıkça benimsemiş ve bu yönde birtakım faaliyetler yürütmüşlerdir. Hatta cumhuriyete destek olmaları için tüm Müslümanlara çağrı yapmışlardır. Kasım yönetiminde bulunduğu sürece her zaman toplumu birleştirici bir siyaset izlemiştir. Havza liderinin hastalanması nedeniyle Kasım, onu en güçlü olduğu dönemde ziyaret etmiştir. General Kasım Irak toplumunun Iraklılık bilinci ile bir araya gelmesini sağlamaya çalışmıştır. Siyasal olarak herhangi bir zayıflık yaşamamasına rağmen Havza liderini ziyaret etmesi onun politik anlayışını da ortaya koymaktadır (İbrahim, 1996: 253).

Cumhuriyetin kuruluşu sonrası Devlet Başkanı olan Abdülkerim Kasım sol gruplarla ve IKP ile işbirliği içinde halkçı politikalar gütmüş ve toprak reformu ile toprak ağalarının ekonomik ve siyasi gücünü kırmaya çalışmıştır. Ancak diğer taraftan tüm feodal coğrafyalarda olduğu gibi Irak'ta da toprak ağaları dini müesseselerin en büyük destekçisidir (Wiley, 2004: 50). Bu nedenle Şii âlimler toprak reformu uygulamaları hakkında Kasım'a mektup göndererek bazı uygulamaların İslam'a aykırı olduğunu belirtmişlerdir. Sonrasında hükümet toprak sahiplerine tazminat öderken toprak alan kişilere de yüksek oranlarda vergiler getirmiştir. Bu şartlarda siyasi ağırlıkları azalan ve ekonomik güçlerini kaybeden varlıklı Şii ailelerin bir kısmı İngiltere'ye göç etmişlerdir.

Krallığın yıkılmasından sonra kurulan ilk hükümette bulunan bakanların yalnızca beş tanesi Şii idi. Bu durum krallık rejiminden kalan bir geleneğin devamı niteliğinde olan bir göstergedir. Nitekim daha sonra kurulan hükümette Şii bakanların oranı daha da azalmıştı. Şiiler devlet yönetiminde etkili olan bakanlıklardan, orta ve alt düzeydeki yönetimlerden dışlanmaktaydılar. Ancak Kasım, toplumu böleceğini düşündüğü bütün olayların karşısında olmuştur. Kasım hükümette hiçbir ayrılığa mahal vermeden makamlara toplumun benimseyeceği yetenekli ve liyakatli kişileri getirmekteydi. Devlet görevlerine atanacak kişilerin yalnızca getirileceği makama uygun olması koşulu getirilmişti. Dolayısıyla devlet yönetiminde rol alacak kişilerin kimliğinin önemli olmadığı gösteriliyordu.

Ordu kuruluşlarına alınacak personellere karşı hiçbir şekilde ayrımcılığa uğramayacaklarını ihtiva eden bir genelge yürürlüğe girmiştir. Devlet, ordu içinde bazı konuları sil baştan düzenlemeye başlamıştır. Bu durumun asıl nedeni önceki düzenlemelerdeki alt-üst ilişkileridir. Üst rütbeli askerler alt rütbelileri görevleri dışında kullanıyorlardı. Yeni düzenleme ile Şii olan askerlere ordu içinde oldukça adil esaslar getirilmiştir. Böylece ordu Irak'ta eskiden olduğu gibi toplumu birleştiren bir kurum haline gelmeye başlamıştır. Irak toplumu için ordu, devlet ve halk arasında önemli bir yer tutuyordu. Böylelikle ordunun Irak'taki ehemmiyeti artarak devam etmiştir (Alavi, 1983: 192).

Irak'ta Kasım'ın eşitliğe vurgu yapması ve anayasal düzeni bu çerçevede oluşturması da hukuk alanındaki önemli gelişmelerdendir. Şiilerin yönetimde karşılaştıkları temsiliyet sorununa eskisi kadar ses yükseltmemelerinin asıl sebebi de Kasım'ın eşitlikçi politikalarından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde yönetim kademelerinde Osmanlı kurumlarında yetişmeyen kişiler yer almaktaydı. Söz konusu bu durumdan Şiiler ve toplumun diğer kesimleri de memnuniyet duyuyordur (Alavi, 1983: 32).

Abdülkerim Kasım Şiilere dönük bazı müspet icraatlarda da bulunmuştur. Örneğin Kerbelâ'da yoksul aileler için sosyal konutlar inşa edilmiş, Kerbelâ - Necef karayolunun inşası tamamlanmıştır. Geçmiş dönemlerde pek görülmeyen sivil ve askeri bürokrasideki Şii atama ve terfileri bu dönemde sıklaşmıştır. Ancak Irak'ta bu olumlu hava çok uzun sürmemiş ve Kasım'ın medeni hukuk alanında yaptığı reformlar ülkede bazı sorunlara neden olmuştur. İslam hukuku, miras konusunda erkekler ve kadınları eşit kabul etmiyordu. Şii ulema buna ters düşen uygulamalara ve yasalara olumlu yaklaşmamış ve yeni rejime karşı zamanla muhalefet etmeye başlamıştır (Hurufa, t.y.: 23).

Aslında ulemayı muhalefete sevk eden tek sebep yeni medeni kanun değildir. Söz konusu muhalefetin daha farklı sebepleri de ortaya çıkmıştır. Şiilerin bulunduğu ve onlar için kutsal olan yerlerde komünizmin artış göstermesi başlıca etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak ilerleyen dönemlerde Şiiler arasında yine görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır. Irak toplumu Havza'nın yanında olanlar ve General Kasım'ı destekleyenler olarak bölünmüştür. Böyle bir ayrışmada Havza'nın toprak reformu nedeni ile azalan gelirleri etkili olmuştur. Daha önce toprağın sahibi olan ağalar sahip oldukları gelirlerin bir kısmını Havza'ya bağış olarak veriyordu. Ancak toprak reformu ile beraber Havza'nın bu gelirleri

de azalmış ve bu nedenle Havza bazı bahaneler öne sürerek toplumun bölünmesinde etkili olmuştur.

General Kasım yaptığı reformlarla mezhep karışıklıklarını aşmak için çabalarken Baasçılar, Şii ulema ve Sünnilerin bir araya gelerek oluşturdukları bir muhalif grupla karşı karşıya kalmıştır. Bu muhalif gruplar bir araya gelmişler ve yönetimi ele almışlardır. Ancak Baas Partisi iktidarı Şii ve Sünni grubu çiğnemiştir. Irak hükümeti 1960'larda, Lübnan ve İran'daki Şiileri kastetmediği sürece "Şii" kelimesinin kullanılmasını yasaklamış ve kutsal şehirlerin idaresini de diyanete bağlamıştır. Sünni rejimin radikal Şiileri bertaraf etmek için yaptığı bu hamleler, tepkiye yol açmış ve Şiiler ile rejimi karşı karşıya getirmiştir. Bunun üzerine çok sayıda Şii isim, ölüm cezasına çarptırılmıştır.

Büyük Ayetullah Muhsin el Hekim 1960 yılında yayımladığı bir fetva ile IKP'ye katılımı yasaklamıştır (El Rafi, 2006:121). Abdülkerim Kasım her ne kadar 1960'tan itibaren IKP ile arasına mesafe koymuşsa da 1963 yılında Baasçılarca düzenlenen ve sonrasında Kasım'la birlikte onbinlerce komünistin katledildiği darbe Şiiler tarafından desteklenmişlerdir. Şiiler, Komünizm ve diğer sol hareketlerin yükselişe geçtiği 1958-1963 tarihleri arasında rejimin tutumuna rağmen gösterdikleri karşı duruş ile komünizmin etki alanını sınırlandırmışlardır. Din adamlarının fetvaları ve dini örgütlenmelerin yaygınlaşması Komünizmin Irak'ta güç kaybetmesinin önemli nedenlerindendir (El Abbasi,2011:201).

Havza liderinin 1960 yılında İslami Parti ismi ile kurulacak olan partiyi destekleyeceği düşünülmüştür. Bu partinin kurulmasına bakanlık müsaade etmeyince mahkemeye başvurulmuş ve mahkeme partinin kurulması yönünde hüküm vermiştir (Selama, 1978: 92).

Osmanlı ile Şii toplum arasında pek çok problem olsa da Şiiler İngiltere'nin işgali sırasında Osmanlı ile birlikte hareket ederek İngilizlere karşı savaşmışlardır. Ancak Kasım iktidardayken bunun aksi olmuştur. Kasım mezhepsel sorunları aşmaya çalışsa da İslamiyete zıt olan birçok düzenleme yaptığı için komünizme alan kazandırdığı gerekçesiyle Şiiler ve Havza tarafından engellenmeye çalışılmıştır (Alavi, 1983: 204).

3.3.3. Abdüsselam Arif dönemi ve Şiilerin Siyasi Durumu

1963 yılında Baas Partisi'nin gerçekleştirdiği darbe neticesinde Irak'ta Kasım dönemi son bulmuştur. Darbe sonrası Baasçılar 1958 Darbesinden sonra Kasım tarafından tasfiye edilen Abdüsselam Arif'i devlet başkanlığında getirmişlerdir. Darbeden sonrası yapılan göstermelik yargılama sonrası ölüm cezasına çarptırılan Kasım ve yardımcılarının cezaları kurşunlanarak infaz edilmiştir. 13 Kasım 1963 tarihinde ise Abdüsselam Arif bir iç-darbe ile Baasçıları yönetimden tasfiye etmiştir. Baasçıların bu ilk iktidar deneyimlerinin bir yıldan az sürmesine karşın bu kısa sürede çoğu komünist yüz binlerce vatandaş tutuklanmıştır (Al-nayimi, 2001:55). Baasçıların sert ve acımasız uygulamalarına Şiiler karşı çıkmışlardır.

Kasım döneminde Cemal Abdülnasır'a yakın olmayan Irak siyaseti bu dönemde değişmiştir. 1964 yılında Cemal Abdülnasır'la yürütülen görüşmeler sonucunda Mısır ve Irak'ın birleşmesi düşünülmüş ancak başarısız olmuştur. Kendisi de bir Nasırcı olan ve Kasım tarafından bu nedenle tasfiye edilen Arif Irak'ta Mısır'dakine benzer bir ekonomik program uygulamak istiyor ve bu doğrultuda ekonomide sosyalizmi benimsiyordu.

Baas Partisi yönetiminden sonra iktidarı ele alan Abdüsselam Arif, Şiilerin etkisini kırmak için her türlü yola başvurmuştur. Bu doğrultuda ekonomide devletleştirme politikaları başlatılmıştır. Bu durum Şiilerin ekonomik gücüne karşı bir darbe olarak görülmüştür. Çünkü Irak ticaret piyasasının çoğunluğu Şiilerin elindedir (El Abbasi,2011:202). Dolayısıyla devletleştirmeler Şiilerin açıkça aleyhinedir. Ayrıca bu yolla Sünnilerin ekonomide ağırlığı gittikçe artmıştır. Bunun yanı sıra Sünniler başka alanlarda da Şiilere baskı uygulamaktadır. Örneğin; yabancı Şii öğrencilerin Necef'e girişine kısıtlamalar getirilmiştir (Jabbar, 2004: 178).

Sünnilerin ticarete daha etkin olması için Şiilerin hâkimiyetindeki ticari işbirlikleri kaldırılmıştır. Sünnilerin kontrolünde olan farklı platformlar kurulmuştur (Battatu, 1999: 310). Şiiler için sorun oluşturacak vergi yasaları Arif zamanında düzenlenmiştir. Şiiler devletin elinde bulundurduğu bir kısım malın kendilerine verilmesini istiyorlardı. Ancak bu Arif dönemi boyunca gerçekleştirilmemiştir. Arif'in yönetimde olduğu sürece Şiilerin kurumlarına hiçbir şekilde destek verilmemiş ve Sünniler için ise daha önceden belirlenen miktar korunmuştur (İbrahim, 1996: 298).

Arif hükümeti 1964 yılında İran yönetimi tarafından sürgün edilip önce Türkiye'ye gelen ve Bursa'ya yerleşen Humeyni'nin Irak'a girişini ve Necef'te ikametini onaylamıştır. Humeyni'nin gelişinin ardından Iraklı Şiiler siyasette daha aktif bir biçimde yer almaya başlamışlardır. Humeyni söylemleri ile Irak hükümetini doğrudan hedef almamıştır fakat siyasi fikirlerini Iraklı Şii liderlerle paylaşmıştır.

3.3.3. Abdurrahman Arif Dönemi ve Şiiler

Abdüsselam Arif 1966 yılında bir helikopter kazasında hayatını kaybedine yerine kardeşi ve Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Arif geçmiştir. Abdurrahman Arif'in zayıf iktidar dönemi Şii siyasetin güçlü bir biçimde örgütlenmesi için uygun bir zemin yaratmıştır. Fakat yönetimle daha kuvvetli şekilde mücadele edebilmeleri için en azından IKP ve Baas ile rekabet edebilecek bir organizasyon düzeyine ulaşmaları gerekmektedir.

Bu dönemde 1967 Arap-İsrail Savaşı patlak vermiş ve Şiilerin tepkileri İsrail'e yönelmiştir. IKP merkez komitesi ise partiden ayrılarak hükümete saldırılar düzenlemeye başlamıştır. Baasçılar IKP saldırılarına karşı tepki gösterileri düzenlemiş ve Şii siyasi gruplar da bu gösterilere destek olmuşlardır. Bu süreçte kendilerini Müslümanların kardeşi, Komünistlerin düşmanı olarak lanse eden Baas Partisi 1968 yılında darbe yaparak iktidarı tek başına ele geçirmiş ve tüm muhaliflerine karşı aşırı baskıcı bir yönetim kurmuştur. Baas Partisi radikal Şii siyasi hareketlerini şiddet kullanarak bastırmaya, dini liderleri ve aktivistleri işkence ederek, tutuklayarak yıldırmaya çalışmıştır. Şii din adamları cumhuriyete geçiş sürecini Şii hukuka uygun olmayan bir medeni hukuk yürürlüğe girinceye dek desteklemiştir. Bu dönemde komünizm kutsal şehirlerde ciddi bir etki yaratmaya başlamıştır.

3.4. Baas Partisi Dönemi (1968-2003)

3.4.1. Irak Baas Partisi'nin Kuruluş ve İktidardaki Dönemi

Baas kelimesi Arapça “yeniden doğuş” ve “diriliş” anlamına gelmektedir. Baas Partisi, Ortadoks Hristiyan Mişel Eflak ve Sünni Arap Salah el-Bitar tarafından Suriye'nin Şam kentinde 1943 yılında kurulmuştur (el Hayti, 2010: 111). Paris'te öğrencilik yıllarında tanışan Eflak ve Bitar Şam'a geldiklerinde fikirlerini uygulamak üzere eyleme geçmişlerdir. 1947 yılında İskenderunlu bir Alevi olan Zeki Arsuzi'nin de katılımıyla ilk kongreyi gerçekleştirmişlerdir (Allawi, 2016: 187). Partinin sloganı “Birlik, özgürlük ve

sosyalizm”dir. Partinin ana hedefi Orta Doğu’daki Arap devletlerini tek bayrak altında birleştirmektir.

Baas ideolojisinin İslamiyet’le ilgili herhangi bir içeriği barındırmadığını ifade etmek mümkündür. Partinin ideolojisine göre Arap milliyetçiliği ön planda tutulmaktadır. Sosyalist ve devrimci bir niteliği benimseyen Baas ideolojisi Suriye öncülüğünde bütün Arap camiasını içine alacak biçimde bir devletin kurulmasını amaçlamaktadır. Bu bağlamda oldukça geniş bir coğrafyaya yayılarak Araplar için yalnızca bir tane devletin olması gerektiği kabul edilmektedir. Baas Partisi daha çok etnisiteye dayanan bir fikirsel sisteme sahip olduğu unutulmamalıdır. Başka bir ifadeyle Baas partisinin temelinde İslamiyetin olmadığı açıktır.

Irak Baas Partisi’nin temelleri ise 1948 Arap-İsrail Savaşı’ndan sonra Bağdat’a giden üç Suriyeli Feyiz İsmail, Vasfi el Ganım ve Süleyman el Eysa tarafından atılmıştır. Irak Baas Partisi 1949 yılında bu üç Suriyelinin girişimleri ile kurulmuş ve Şam’da bulunan “Baas Ulusal Önderliği” tarafından 1951 yılında tanınmıştır (el Suwidi, 1999:34). Baas Partisi, kökeni itibariyle Şam’da doğmuş olsa da daha çok Irak’ta destekçi bulunduğu görülmektedir. 1950 yılından sonra iki ülkenin siyasetinde de Baas ideolojisi giderek yayılmıştır.

1958 yılında yapılan askeri darbede Baasçılar Abdülkerim Kasım’a destek vermişlerdir. Ne var ki Suriye ve Mısır’ın birleşme kararı ile kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin çevre ülkeler üzerinde artırdığı pan-Arabist ve Nasırıcı etkisi Kasım’ın Baasçıları tehdit olarak görmeye başlamasına ve onları tasfiye politikası benimsemesine neden olmuştur. 1963’teki Baas darbesinin ardından Baasçılar Arif’i devlet başkanlığına getirmişler fakat darbeden 9 ay sonra Arif bir iç darbeyle Baasçılar tasfiye edilmiştir. Bu tarihten sonra Baasçılar yer altında örgütlenmişlerdir. 17 Temmuz 1968’e gelindiğinde ise Baasçılar ikinci kez askeri darbe yaparak diğer kesimlerin desteğine ihtiyaç duymaksızın iktidar olmuşlardır.

3.4.2. Baas Partisi ve El-Bekir Dönemi (1968-1979)

Baasçılar 1968 yılının Temmuz ayında bir darbe yaparak Irak yönetimini kontrolleri altına almıştır. Ahmed Hasan el Bekir cumhurbaşkanı olarak seçilmiş ve 1979’a kadar bu görevine devam etmiştir. Irak petrolünün kamulaştırılması ve SSCB ile imzalanan bir anlaşma Baas iktidarının halk tarafından benimsenmesini sağlamıştır.

Irak, 16 Mart 1975 tarihinde İran ile Cezayir Anlaşması imzalanmıştır. Kürtlerle yaşanan sorunlar hükümet lehine olacak şekilde çözüme bağlanmış ve İran ile Irak arasında uzun yıllardır çözilemeyen Şatt-ül Arap sorunu halledilmiştir. Nitekim bunun bir sonucu olarak İran-Irak ilişkileri 1979 devrimine kadar oldukça olumlu bir çizgide seyretmiştir. Ancak şu hususa dikkat çekmek gerekir ki; İran ile Cezayir Anlaşması'nın imzalanmasını sağlayan ve el-Bekir döneminin asıl güçlü ismi Saddam Hüseyin'dir.

Baas Partisi iktidarı sosyalizme dayanan bir ekonomi siyaseti izlemiştir. Tüm yatırımlar devletin aracılığıyla yürütülmüştür. Özel sektör dar bir çerçeveye oturtulmuştur. Uygulanan toprak reformu ile birlikte sosyolojik yapı değiştirilmiştir. Ülkenin zirai üretiminde herhangi bir artış sağlanamamıştır. Devletin sunduğu önemli hizmetlerden ücret alınmamış ve vergiler azaltılmıştır.

Baas iktidarı döneminde yapılan köklü reformlar ile birlikte kadınlara geniş haklar verilmiş, eğitim ve siyaset alanında kadınların katılımının artması sağlanmıştır. Baas Partisi'nin yönetimi ele geçirdiği dönemde Irak Batıya kapalı ve birçok açıdan Sovyetler Sosyalist Cumhuriyeti Birliği'ne (SSCB) bağımlı bir haldeydi. Ancak izlenen bu siyaset İran-Irak Savaşı'ndan sonra değişmiştir. ABD savaş sırasında Irak'ın yanında yer almıştır. İran'ın baskın hale geldiği 1982 yılından sonra Irak ve Amerika ilişkileri olumlu yönde ilerlemiştir. Baas iktidarı ilerleyen yıllarda Orta Doğu'da saldırgan bir siyaset takip ederek ABD ile karşı karşıya gelmiştir. Özellikle Kuveyt'i işgal girişimi ve İsrail'le Mısır'ın anlaşmasına verilen tepki rejimin geleceğini etkilemiştir.

3.4.3. Saddam Hüseyin Dönemi ve Şiiler (1979-2003)

1968 yılında Baas Partisi öncülüğünde yapılan askeri darbeden sonra kısa sürede ikinci adam haline gelem Saddam Hüseyin 1979 yılında bir iç darbeyle Irak'ın tek lideri olmuştur. Saddam Hüseyin 28 Nisan 1937 yılında Tikrit'te doğmuş 1957 yılında Baas Partisine üye olmuştur. 1959 yılında Baasçılarca planlanan Abdülkerim Kasım suikastı ekibinde içinde yer almış, bu başarısız girişim sonrasında kaçarak Kahire'ye yerleşmiştir. 1963 darbesinden sonra Bağdat'a dönmesine karşın Baasçıların tasfiye edilme sürecinde tutuklanmış fakat hapisten kaçmış ve partinin yer altına çekildiği beş yıllık süreçte ileriki yıllarda oldukça faydalanacağı örgütsel ve siyasi tecrübe kazanmıştır.

Saddam Hüseyin 68 Darbesinden bir yıl kadar sonra Irak Devrim Komuta Konseyi (DKK) Başkan Yardımcılığına getirildi ve Devlet Başkanı Ahmed Hasan el Bekir'in ardından Irak'ın ikinci adamı haline geldi. İkinci adam olmasına rağmen bilhassa rejimin güvenliğine yönelik olarak yürüttüğü etkili politikalar ve uygulamalar sayesinde “gölge başkan” olarak devleti fiilen yönetir hale geldi. Saddam Hüseyin, parti içerisinde şüphelendiği kişileri tasfiye ederek güvendiği akrabalarını yönetim kadrolarına almaya başladı. 1970’li yılların ortasında bu tutum daha da belirgin hale geldi. Parti ve devlet içerisindeki korkutucu etkisi herhangi bir askeri geçmişi olmamasına rağmen kendisine 1974 yılında Korgeneral rütbesi verilmesini sağladı. Böylece yalnızca parti içinde değil aynı zamanda ordu içindeki ağırlığı da arttı (Rauf, 2006: 11). Bu ağırlığı pekiştirmek için 19 Temmuz 1979’da kendisine Mareşal unvanını aldı.

Öte yandan 1968 yılından sonra Baas rejimi muhalif Sünni ve Şii hareketlerine yönelik baskı politikası uygulamaya başlamıştır. Şii dini/siyasi kurumları üzerinde yıldırıcı bir baskı kurulmuştur. Araştırmacılara göre; Baasçıların Şii dini/siyasalyapılarını hedef almasının iki temel nedeni bulunuyordu. Bunlar Şii sisteminin rejimin laik ideolojisine bütünüyle aykırı olması ve ülke nüfusunda kahir ekseriyeti oluşturan Şiilerin potansiyel siyasal etkisinden çekinilmesi idi (El Abbasi, 2011: 221).

Irak’ta yüz milyonlarca dolar hasara, yüzbinlerin malına ve canına, ülkede kamusal düzenin büyük yara almasına neden olan Irak-İran Savaşı 1980 yılında başlayıp 8 Ağustos 1988 tarihinde taraflar arasında ateşkes anlaşmasıyla sona ermişti. Böylece Ateşkesin imzalanmasıyla birlikte sekiz yıllık savaş sonlanmıştır. 1990 yılında Cezayir Anlaşması’nın yeniden imzalanmasıyla İran-İrak Savaşı daha çok Irak’ın lehine olacak şekilde neticelenmiştir (Marr, 1958: 268). Dava Partisi 1970’lerde Baas rejimine karşı şiddet eylemleriyle dikkatleri çekmiş, rejim tarafından bastırılmıştır. Dava, rejime saldırma konusunda gösterdiği cesaretle Iraklı Şiilerin saygınlığını kazanmıştır.

Dava Partisi, artan baskılar nedeniyle iktidarı hedef alan gösteriler düzenlemiştir. Böylece Baas iktidarı baskıları daha da artırarak, 1965’te Türkiye’den Irak’a sürgün edilen ve Şiilerin kutsal kenti Necef’e yerleşen Humeyni’yi 1978’de Irak topraklarından sürülmüştür. Baasçılar 1970’lerde Bakır el-Sadr’ın da içinde olduğu çok sayıda Şii din adamını tutuklatmıştır. 1979 İran’daki Humeyni Devrimi Iraklı Şiileri daha da güçlendirmiştir. Sadr’ın Iraklı Şiiler arasında kazandığı saygınlık, Saddam Hüseyin’i Irak’ta İran benzeri bir devrim olabileceği konusunda endişelendirmiştir. 1 Nisan 1980 tarihinde Mustansırıyye

Üniversitesinde bir törene katılan Irak Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Tarık Aziz'e yönelik bombalı saldırıyla suikast düzenlenmiştir. Suikast sonucu Bakan Aziz'in kolu kırılmış ve bu saldırıdan sorumlu tutulan Dava Partisi'nin lideri Bakır el-Sadr idam edilmiştir.

Bunun yanı sıra 1979 İran Devrimi sonrasında da Dava Partisi'nin çok sayıda üyesi başta İran, Suriye, Lübnan, İngiltere olmak üzere başka ülkelere sürgün edilmiştir. Orta Doğu tarihinde ilk kez büyük bir Ayetullah idam ettirilmişti. Bu olay Saddam Hüseyin'in Iraklı Şiiler arasında birleştirici bir figürün ortaya çıkmaması için neler yapabileceğinin en açık göstergesiydi. Sadr'ın idamı Şiilere Hz. Hüseyin'in şehit edilişini hatırlatmış ve Iraklı Şiilerin siyasi kültüründe önemli bir yer edinmiştir.

Yukarıda anlatılan gelişmeler, Iraklı Şiilerin bundan sonraki dönemlerde Irak siyasetinde belirleyici bir aktör olacağının habercisi olmuş ve İslamcı Şiiler Baas iktidarını hedef alan silahlı bir direniş hareketinin hazırlıklarına başlamıştır. İran da gerek askeri teçhizatları tedarik ederek gerekse de finansman desteği sağlayarak bu hareketin en büyük destekçisi olmuştur. 1982'de kurulan Bedir Tugayları adındaki Şii direnişçiler, Kuzey Irak'ta askeri eğitimden geçerek, Irak içerisinde İran lehine birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Iraklı Şiilerin Suriye ve İran tarafından desteklendiği bu dönemde Irak siyasetinde bölünmeler yaşanmıştır. 1980-1988 yılları arasında vuku bulan İran-Irak savaşı sırasında İran, Iraklı Şii muhalefeti destekleyerek Irak'a karşı kışkırtmıştır. Çok sayıda Şii isim, İran topraklarına kaçarak faaliyetlerini buradan sürdürmüştür.

Ancak İran adına eylemlerde bulunan Bedir Tugaylarına rağmen Şii toplumu, Irak'a bağlı kalarak İran'ın politikalarına geçit vermemiştir. Şii muhalefetin arkasındaki İran desteğine rağmen Saddam, muhalefeti bastırmayı başarmıştır. Savaş, 8 Ağustos 1988 tarihinde iki tarafın da birbirine üstünlük sağlayamaması üzerine İran'ın önerdiği ateşkesin Irak tarafından kabulüyle son bulmuştur. Irak açısından ekonomik bir yıkım olan savaşta Şiiler daha önce de belirttiğimiz gibi bütüncül bir yapı sergileyememişlerdir. Din ve siyasetin birbirinden ayrılmasını savunanlar ile din temelli bir siyaset anlayışı benimseyenler ortak bir noktada buluşamamıştır.

3.5. Saddam'ın Kuveyt'i İşgali ve Şii Ayaklanması

2 Ağustos 1990'da Irak Kuveyt'i işgal etmiş, bunun üzerinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) aldığı 768 sayılı kararla Irak'ın 15 Ocak 1991'e kadar Kuveyt'te işgal ettiği topraklardan çekilmesini, aksi halde Irak'ın kuvvet kullanılarak Kuveyt'ten çıkartılacağı bildirilmiştir. Saddam'ın bu karara uymayarak kuvvetlerini Kuveyt'ten çekmemesi üzerine ABD öncülüğünde oluşturulan uluslararası koalisyon güçleri Irak'a savaş ilan etmiştir.

Bu süreci kendileri için bir fırsat olarak değerlendiren Şiiler, 1991'de Baas iktidarına karşı isyan hareketi başlatmıştır. İran'da bulunan Bedir Tugayları da Irak topraklarına geçerek bu isyana destek vermiştir. Bu süreçte Şii isyancılar Irak'ın toprak bütünlüğünü bozacak hiçbir talepte bulunmamış, yalnızca Saddam hükümetinin baskıcı uygulamalarına karşı ayaklanmışlardır. Yani isyancıların hedefinde Irak Devleti değil, Baas rejimi vardır. Bu durum onları Kürt isyancılardan ayırmaktadır. Aynı zamanda tüm Arapların destek verdiği bir ayaklanma olduğu için Sünni-Şii çatışmasına yol açmamıştır. Ancak Irak'taki Şii isyancıların İran'a olan yakınlıkları Batılı devletleri, Irak'ta da 1979 İran Devrimi'ne benzer bir sürecin ortaya çıkacağı konusunda kaygı sarmıştı. Bu nedenle Batı'dan yardım alamayan hareket kısa sürede bastırılmıştır.

1991 isyanı sonrasında hükümetin laik ve merkezîyetçi politikalarında bir değişiklik gözlenmiştir. Baas iktidarı ülkedeki tüm Sünnileri ve Şiileri kapsayan bir kimlik inşası süreci başlamıştır. Bunun için Şiilerin siyasete ve yönetime katılmalarının önü açılmıştır. Bu doğrultuda darbe sonrasında Baas Partisi tarafından kurulan Devrim Komuta Konseyi'ne üç Sünni, bir Kürt, bir Asuri'nin yanı sıra üç tane de Şii üye seçilmiştir. Şiilerin çoğunluk olduğu bölgelerin Bölge Komuta Konseyi'ndeki üyelerin çoğunun Şiilerden oluşmasına izin verilmiştir (Al Falluca, 2006: 31).

Bu dönemde eğitim seviyesi açısından da Sünnilerle eşitlenmeye çalışılan Şiiler, giderek ülke yönetimine daha fazla katılarak ülke ekonomisine olan etkilerini artmıştır. İçişleri Bakanlığı koltuğu da Şiilere bırakılmıştır. Baas rejimi bir yandan Şii halka birtakım demokratik haklar tanırken diğer yandan dini motivli Şiiler üzerindeki baskıyı sürdürmüştür. Şiiler arasında önemli bir yere sahip olan Ali el Sistani ev hapsine alınmış, Muhammed Sadık el Sadr ise suikaste kurban gitmiştir. Ayrıca isyanın ardından bölgedeki kontrolü yeniden

eline almak isteyen Saddam yönetimi, Şii direnişçilere yeniden örgütlenmeleri için elverişli bir ortam sunan güneydeki bataklıklarda yaşayan insanları göçe teşvik etmiştir. Bununla birlikte bölgedeki su kaynaklarının kurumasına yol açacak bir dizi uygulamayı hayata geçirmiştir.

Böylece ABD ve koalisyon güçleri Körfez Savaşı'nı başlatmıştır. Koalisyon güçlerinin operasyonu neticesinde 1991 yılının ilk aylarında Irak güçleri Kuveyt'ten çıkacağını duyurmuştur. 3 Mart 1991 tarihinde Baas rejimi ateşkes şartlarını kabul etmiş ve barış için yapılan görüşmelere katılmıştır. Bunu sonucunda Irak Meclisi Kuveyt'in hududunu ve bağımsız bir ülke olduğunu kabul etmiştir (Al Falluca, 2006: 32-33).

Irak yönetimi 1991 yılının Mart ve Nisan aylarında Kürtlerin ve Şiilerin bulunduğu yerlerde çıkan isyanı oldukça katı bir biçimde bastırmıştır. Buna karşın ABD bütün kentlerde askeri etkinliklerin sonlandırılmasını talep etmiştir. ABD ve İngiltere Kürtleri korumak amacıyla 36. paralelin kuzeyini ve Şiilerin güvenliğini sağlamak için ise 32. paralelin güneyini Irak hava saldırıları ihtimaline karşın uçuşa yasak bölge olarak ilan etmişlerdir (Rauf, 2006: 41). Güneydeki bölgeler Kerbela, Necef, Nasırıye, Amara ve Basra'yı kapsamaktaydı. 1996 yılında ABD uçuşa yasak bölgeyi 33. paralele kaydırmıştır. Başlangıçta bu değişiklik ile Irak'ın komşu ülkelere saldırma gücünü zayıflatmanın ve ABD'nin bu saldırıları engelleme gücünü arttırmanın amaçlandığı düşünülmüştür (El Suwidi,1999,65). Ancak esasında bu uygulamalar İran'ın bölgedeki nüfuzunu zayıflatmak için yapılmıştır.

BMGK 1995 yılında çıkardığı bir kararla Irak'ta petrol ihracatını ve diğer ticari yasakları kaldırmıştır. BMGK'nın bu kararı petrol satılması karşılığında Irak'a gıda gönderilmesi amacıyla çıkarılmıştır. Bağdat yönetimi ise kararı hemen kabul etmemiştir. Amerika ve İngiltere Irak'ta nükleer silahların bulunduğu gerekçesiyle operasyon hazırlığına girişmişlerdir.

Bu bağlamda Irak Kuveyt'i işgal ettikten sonra ABD öncülüğünde oluşturulan koalisyon güçleri Saddam'ı oradan çıkarmak amacıyla gerçekleştirilen operasyonlarda büyük bir zafer kazanmışlardır (Yılmaz, 2004: 276-277). Bu süre zarfında gerek ülke içinde gerekse sürgünde bulunan Şii muhalefet de Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesi için çalışmıştır. 15 Şubat 1991'de ABD Başkanı George H. W. Bush Amerika'nın Sesi Radyosundan Iraklılara rejime karşı isyan çağrısında bulunmuştur. Nitekim ateşkesten sonra Iraklı muhalifler

ayaklanmıştı. Ordudaki muhalif askerler koalisyon güçlerinin operasyonları sonucunda geri çekilerek Basra'nın belirli bazı bölgelerinde rejime karşı ayaklanma başlatmışlardır. İsyancılar ordu mensubu olduğu için önemli oranda mühimmata sahipti. İsyan özellikle Şiilerin sayı olarak fazla olduğu yerlerde ortaya çıkmıştır. İsyan büyüdükçe Bağdat ülkenin güneyde kontrolü yitirmeye başlamıştır. Emniyet ve istihbarat merkezleri Şiilerin eline geçmiştir. Hatta İran'dan gelen Bedir Tugayları'na bağlı kişiler de ayaklanmaya katılmışlar ve Baas rejiminin ülke yönetiminde etkili olan kurumlarını kontrolleri altına almıştır. Iraklılar başlangıçta isyana destek vermişler ancak beklenen askeri desteğin gelmemesinin yarattığı belirsizliklerden dolayı tedirgin olmuşlardır. Neticede isyan başarısızlığa uğramış ve kısa sürede bastırılmıştır. Daha çok güneydeki kentlerde yoğunluk gösteren isyancılar derli toplu şekilde hareket etmediğinden dolayı ayaklanmaları Bağdat'a taşıyamamışlardır. Ayaklanmaları disiplin içinde yürütmemeleri isyanın güney bölgesinde kalmasında önemli bir faktördür. İsyana katılanlar arasında da çatışmaların yaşanması sivillerin ölümüne sebep olmuştur (İbrahim, 1996: 444). İsyanın yaşandığı yerlerde hürriyet atmosferi yalnızca on beş gün sürmüştür. Irak'ta ordu zamanla toparlanmış ve ellerinden çıkan yerlerde kontrolü tekrar sağlamıştır. Bu durum Şiilerin cesaretini kırmıştır. Nitekim Irak'ta bu dönemde yaşanan çatışmalarda çok fazla insan hayatını kaybetmiştir (Cabbar, 2004: 381). Şiilerin isyanı Batılı devletler veya Batı kamuoyu tarafından da desteklenmemiştir. Zira Şiiler bu isyanda dağınık hareket etmiş olsalar da Batılı devletler onları Irak için potansiyel bir iktidar adayı olarak görüyorlardı. Bu noktada Irak'ın da İran gibi bir Şii devletine dönüşmesinden duydukları endişe nedeniyle Şiilere destek vermekten çekinmiş olmaları muhtemeldir.

Havza liderinin 1992 yılında hayatını kaybetmesi yeni bir sorunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. El-Huyi' nin makamına geçmek için birçok kişi arasında sert bir yarış başlamıştır. Bu olay o kadar büyümüştür ki Havza'ya lider olmak isteyen birkaç kişi bu uğurda hayatını kaybetmiştir. Havza'nın başına oldukça yaşlı bir isim geçmiş ve o da bir yıldan daha kısa bir zaman görevde kalmıştır. Bu sürenin sonunda hayatını kaybetmiştir. Ardından tekrar başlayan olaylar ciddi sorunlara yol açmıştır. Bütün bu uzunca devam eden tartışmalar sarmalının ardından 1993 yılında Ayetullah Ali Hüseyin Sistani Havza'nın yönetimini ele geçirmiştir (Alrubayi, 2007). Bu bağlamda Havza'da hâkimiyet için mücadele edenlerden biri olan Sadr amacına ulaşamamış ve kısmi de olsa bazı yenilikler için çalışmıştır. Sadr öncelikli olarak Havza'nın herkese açık olmasını talep ederek bazı önemli yenilikler için de girişimlerde bulunmuştur.

Birinci Körfez Savaşı'nın ardından Saddam Hüseyin Şii dini/siyasi oluşumlar üzerinde baskısını sürdürse de Şii toplumun sempati duyacağı birtakım siyasi hamleler yapmaktan da geri durmamıştır. Esasında bu hamleler tümüyle rejimin varlığını devam ettirmesi amacıyla kurgulanmış gibi görünmektedir. Savaşların Iraklılar üzerinde yarattığı fakirlik, yılgınlık ve umutsuzluk içerisinde iktidarını koruyabilmek adına dine başvurmuş dini sembollerini sıklıkla kullanmış bu doğrultuda ülkenin bayrağını dahi değiştirmiş ve dini yaşamı özendiren politikalar uygulamıştır. Ayrıca bu dönemde Şiilere bürokraside nispeten daha fazla mevki verilirken Hz. Ali'nin doğum günü Ulusal Bayram ilan edilmiştir. Ancak kendisine muhalefet eden özellikle İran etkisi altındaki Şii liderlere karşı baskıcı tavrını sürdürmüştür (Onat, 2013: 19-20). 1994 yılında Havza lideri Ayetullah Ali el-Sistani'nin medresesini kapatmış ve kendisine ev hapsi cezası vermiştir. Muhammed Sadık es Sadr 19 Şubat 1999 tarihinde Necef'te arabası taranarak iki oğlu ile birlikte hayatını kaybetmiştir. Söz konusu suikastın Saddam tarafından düzenlendiği söylenirken öte yandan da başta Irak olmak üzere Şii camiasında etkinliğini artıran es Sadr'a yönelik suikast girişimini İran ajanlarının yaptığı belirtilmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

2003 SONRASI DÖNEMDE IRAK'TA Şİİ KİMLİĞİNİN YÜKSELİŞİNDE İÇ FAKTÖRLER

4.1. İç Faktörler

4.1.1. İşgal Sonrası Oluşan Irak'ın Siyasi Yapı

ABD'nin 2003 yılındaki işgalinin ardından ülkede hükümet kurma girişimleri başlamış ve Irak'ı yöneten Amerikalı sivil hâkimi Paul Bremer'in girişimleriyle aynı yılın Temmuz ayında Irak Geçici Yönetimi kurulmuştur. Bu yönetim, Irak'ın tüm kesimlerini temsil eden bir yönetim olarak dünya kamuoyuna duyurulmuştur. Irak Geçici Yönetimi'ndeki siyasi denklem, etnik ve mezhepsel farklılıklara dayalı bir yapı üzerinden oluşturulmuştur. Irak'ın işgal sonrası siyasi yapısı Şii Arap, Sünni Arap, Kürt ve Türkmenler olarak belirlenmiştir. Böylece ülkenin siyasi, sosyal, toplumsal ve güvenlik gibi alanlarda bölünmesine zemin hazırlanmıştır. Bremer tarafından kurulan geçici hükümet, on üçü Şii, beşi Sünni, beşi Kürt, biri Türkmen ve biri Hristiyan olmak üzere toplam yirmi beş üyeden oluşmaktaydı. Aslında bu geçici yönetim önceden belirlenmişti. Zaten söz konusu şahıslar, birkaç görev dışında herhangi bir yetkiye sahip olmamıştır (Rıfat Seyd Ahmet, 2008: 66).

2005 yılının Ocak ve Aralık ayındaki parlamento seçimleri ise tüm dünyaya ABD'nin Irak'a getirdiği demokrasi ve özgürlüğün yansıması olarak lanse edilmiştir. Aynı zamanda bu süreçte, daimî anayasanın yazımına başlanmış ve referandum yapılmıştır. ABD, 2005 yılında Irak'ta yaşanan tüm şiddet ve zorluklara rağmen parlamento seçimlerinin ve anayasa referandumunun yapılmasında ısrarcı olmuştur. Ancak söz konusu seçimlerde hile ve yolsuzlukların önüne geçilememiştir. Dolayısıyla ne şiddet ve kaos önlenebilmiş ne de Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) ile merkezi hükümet arasındaki siyasi-ekonomik-askeri meseleler çözülebilmiştir. Ayrıca tüm bu gelişmeler, Irak'ta etnik ve mezhepsel gerilimin daha da artmasına sebep olmuştur.

4.1.2. 2005 Irak Kalıcı Anayasa Taslağı Hazırlama Sürecinde Şiilerin Etkisi

Geçiş Dönemi için Irak Devleti Yönetim Yasası 9 Mart 2004 tarihinde kabul edilmiştir. Bu geçici anayasa niteliğindeki belgede devletin federal yapısı, federe bölgelerin yetkileri, Kerkük'ün statüsü, seçim sistemi ve azınlığın çoğunluk üzerindeki hegemonyası gibi

konularda muhtelif düzenlemeler yapılmıştır. Ancak hem Şii hem de Sünni Araplar, Türkmenler ve Süryaniler bu düzenlemelere tepki göstermişlerdir. Bu nedenle geçici anayasa yönetim konseyinin 13 üyesinin çekinmesiyle onaylanmıştır.

Irak'ta 2005 yılının Ocak ayında yapılan ilk parlamento seçimlerinin ardından 15 Ekim'de Irak'ın daimi anayasası için referandum yapılmıştır. Bağımsız Yüksek Seçim Kurulu 18 eyaletlerden gelen verilere göre anayasanın kabul edildiğini ilan etmişlerdir. Referanduma katılım oranı %63'tür. Anayasa oylamasındaki sonuç ise %21 "hayır" ve %78 "evet" şeklinde neticelenmiştir (el Şennavi, 2011: 96).

Irak'ın bugün kullanımda olan Anayasası, ABD, Şiiler ve Kürtler arasında ortaya çıkan işbirliği neticesine yazılmıştır. Dolayısıyla Irak halkının tümünün haklarını güvence altına almamıştır ve Şiiler ile Kürtler dışındaki unsurlara hitap etmemektedir. Buna ek olarak anayasada merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki yetki sınırlamaları tanımlarken bazı ucu açık maddelerin yer alması ülkedeki siyasi krizleri tetkilemiş ve ciddi sorunlara yol açmıştır. Bu sebeple anayasaya bakıldığında aşağıdaki maddelere dikkat çekilmesi gerekmektedir:

a) Irak Anayasası dikkatlice okunduğunda öne çıkan ilk ihtilaf, anayasada Türkmenler Irak'ın üçüncü kurucu unsuru olarak tanımlanırken 4'üncü maddede Türkmencenin resmi dil olarak kabul edilmemesidir. 4'üncü maddenin 1'inci fıkrası yalnızca Arapça ve Kürtçeyi, Irak Cumhuriyeti'nin resmi dilleri olarak Kabul etmektedir. Öte yandan anayasa vatandaşların devlet okullarında Türkmence, Asurice ve Ermenice veya özel eğitim kurumlarında kendi dillerinde eğitim yapmalarına olanak tanımıştır.

b) Irak Anayasası'nın 109'uncu maddesi federal makamların görev alanlarıyla ilişkilidir. İlgili maddeye göre federal otorite; ülkenin birlik ve bütünlüğünü, bağımsızlığını, egemenliğini ve federal demokratik düzenini korumakla yükümlü kılınmıştır. Ancak maddeye göre, federal makamların görev alanları tanımlanırken belirsizlikler ve çelişkiler ortaya çıkmaktadır. Söz konusu çelişkiler, Kuzey Irak'taki bölgesel yönetimin Bağdat'la birlikte hareket etmemesi ve görev alanının net bir şekilde belirtilmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum Bağdat-Erbil ilişkilerinde bütçe, kuzeydeki petrolün satışı, Peşmergelerin bütçesi gibi pek çok önemli krizlere yol açmaktadır.

c) Anayasanın 111'inci ve 112'inci maddesi ise petrol ve doğalgazla ilgili hususları düzenlemektedir. Bu iki madde, petrol ve doğalgaz gelirlerinin nasıl paylaşılacağı sorununu beraberinde getirerek ülkede adaletsiz bir gelir dağılımı yaşanmaktadır. Örneğin Kuzey Irak Kürt yönetimine Irak bütçesinden yüzde 17'lik pay tahsis edilmesi diğer kesimler tarafından eleştirilmektedir. Aslında ilginç olan şudur, milli gelirin yüzde 94'ünü petrol kaynaklarından tedarik eden Irak'ın anayasasında, petrol ve yeraltı kaynaklarıyla ilgili ucu açık olan iki madde yer almaktadır.

Ancak 115'inci maddeye göre, merkezi federal yönetimin görev alanına açıkça dâhil edilmeyen tüm konularda yetkiler federe bölgelere ve bir federe bölgeye dâhil olmayan vilayetlere verilmiştir. Merkezi federal yönetim ile bölge ve vilayet yönetimleri arasında yetkilerin kullanımı konusunda anlaşmazlık ortaya çıktığında bölge ve vilayet yasalarının geçerli olacağı kabul edilmiştir.

Sözü edilen maddeler dikkate alındığında Kuzey Irak Kürt Yönetimi, anayasanın 115 inci maddesine dayanarak kendi bölgelerine münhasıran özel petrol yasası çıkarıp hayata geçirmiştir. Erbil yönetimi, kendi bölgesindeki petrol ve doğalgaz kaynaklarının denetimini elinde tutarak, Bağdat'tan bağımsız hareket etmektedir. Irak Anayasası'ndaki maddelerin birbiriyle çelişmesi, yerel yönetimlerin yetki alanları da dahil olmak üzere pek çok sorunun yolunu açmıştır.

4.1.3. 2010 Irak Seçimleri ve İç Dinamikler

7 Mart 2010 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe giren seçim sistemi ile Irak'ta "açık liste" yöntemine geçilmiştir. Oysa Ocak 2005 ve Aralık 2005'te düzenlenen seçimlerde "kapalı seçim" sistemi uygulanmıştır. İki sistem arasındaki fark şudur: Kapalı liste usulünde seçmenler tercih ettikleri partinin listesine ancak bir bütün oy verebilirlerken açık liste usulünde ise partinin aday listesindeki isimlere doğrudan oy verebilmektedirler. Bu usul Araplar ve Türkmenlerce desteklenirken, Kürtler parlamentoya girememe riskinden dolayı sistem değişikliğine karşı çıkmışlardır. Çünkü açık liste usulü seçmene parti adayları içinden kime oy vereceğini belirleme hakkını tanımaktadır.

2010 seçim yasası, 2005'teki seçimlere göre daha esnek ve şeffaf yapılmıştır. Aynı yılda Irak'ın genel nüfusunun 32 milyon 300 bin olarak belirlenmesi sonrasında Parlamentodaki

sandalye sayısı 275'ten 325'e yükselmiştir. Diğer taraftan buradaki bir diğer riskli husus ise Kerkük seçimleri için Türkmenler ve Arapların 2004 ve 2005 yılları seçmen kütüklerinin esas alınması isteklerinin reddedilmiş olmasıdır. Bununla birlikte Kerkük'e 2003 yılından beri, organize biçimde yerleştirilen Kürt nüfusun Yüksek Seçim Kurulu kararıyla 2010 yılı seçmen kütüklerine kaydedilmiş olmaları, kentin demografik yapısı bakımından büyük bir risk teşkil etmiştir.

Bu arka plan ışığında, 7 Mart 2010 tarihinde Irak'ta yapılan parlamento seçimlerinin sonuçları şöyledir: Seçimlerin galibi olan El-İrakiyye Listesi; Ulusal Uzlaşma Hareketi ve eski başbakan İyad Allavi liderliğindeki muhtelif parti ve oluşumlarla bir koalisyon kurmuştur. El-İrakiyye, içerisinde Sünni Arapların, milliyetçi Arapların ve Irak Türkmen Cephesi'nin de bulunduğu kapsamlı bir listeyle 2010 seçimlerine katılmıştır. Diğer yandan Yenileme Bloğu Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık El Haşimi, Irak Milli Diyalog Cephesi Salih El Mutlak, Ulusal Iraklılar Listesi Usame Nuceyfi ve Irak Türkmen Cephesi'nden oluşan blok Irak seçimlerini 91 milletvekili; Başbakan Maliki'nin lideri olduğu Kanun Devleti 89; Irak Eski Başbakanı ve Reform Hareketi lideri İbrahim Caferi'nin başkanlığında Irak İslami Yüksek Konseyi Ammar el Hekim'in de bulunduğu Irak Ulusal İttifakı (Şii) 70; Kürdistan Listesi (KDP-KYB) 43; Goran Hareketi (Kürt Değişim-Tağir) 8; Irak Uzlaşma Cephesi 6; Irak Birlik İttifakı 4; Kürdistan İslam Birliği 4 ve Kürdistan İslami Cemaati 2 sandalye kazanarak tamamlamıştır (BBC Arabic, 2014a).

2010 seçimlerinin ardından karmaşık siyasi denklemler nedeniyle yeni hükümetin kurulabilmesi için on ay beklemek gerekmiştir. 21 Aralık 2010 tarihinde IKBY Başkanı Mesut Barzani'nin girişimiyle, Başbakan Nuri El-Maliki liderliğindeki Şii ağırlıklı Kanun Devleti Listesi, eski başbakanı ve Irak Milli Reform Hareketi lideri İbrahim Caferi'nin başkanlığındaki yine Şii ağırlıklı Irak Ulusal Listesi, bir diğer eski başbakan Eyad Allavi'nin liderliğindeki El-İrakiyye Listesi ve Kürt Listesi arasında Erbil Konferansı Anlaşması adı altında bir uzlaşma sağlanmıştır. Neticede Nuri el-Maliki'nin başkanlığında bir hükümet kurulmuşsa da ülkedeki siyasal ayrışmalar bu sefer hükümet içerisinde devam etmiştir.

4.1.4. ABD'nin Irak'tan Askerlerini Çekmesi ve Siyasi Kriz

Irak'ın işgali, ülkenin alt yapısını ve toplumsal dokusunu değiştirerek politik istikrarsızlığa yol açmıştır. Demokrasi ve özgürlük getirme vaatleriyle Irak'ı işgal eden ABD'nin 15 Aralık

2011 tarihinde ülkeden çekilmesini takiben etnik ve mezhepsel gerilim artmış, ülkeye istikrarsızlık ve kaos hâkim olmuştur. Aslında Irak'ın istikrarı ve refahı hem bölge ülkeleri hem de Orta Doğu'daki zengin yeraltı kaynaklarından faydalanmak isteyen küresel güçler açısından oldukça önemlidir. Ne var ki ABD Başkanı Barack Obama tarafından Irak Savaşı'nın bittiğine dair resmi açıklama yapılsa da ülkede sağlıklı bir düzen tesis edilememiş ve geride kalan işgal yıllarının Irak halkı için son derece ağır sonuçları olmuştur. Hatta Irak halkının işgal sonrasında yüzleşmek durumunda kaldığı dramatik yaşam koşulları uzun yıllar devam edecek gibi görünmektedir. Dolayısıyla ABD, ülkeyi Saddam Hüseyin'den kurtarmış görünse de istikrarsızlık, çatışma ve şiddet sarmalındaki ülkede eskisinden de kötü koşullar oluşmuştur.

İşgal sonrası Irak'ta yaşanan tabloya dikkat edildiğinde, mezhepsel ve etnik gerilimler (Şii-Sünni, Arap-Kürt ve Kürt-Türkmen çatışması) sebebiyle iç savaş tehlikesinin her zaman gündemde olduğu açıktır. Esasında ülkedeki en büyük sorun ABD'nin 1990'lı yıllardan başlayarak ve işgalden sonar artan düzeyde uyguladığı ayrıştırıcı politikanın Irak'ı patlamaya hazır bir barut fıçısı haline getirmesidir. Özellikle etnik ve mezhepsel temelde örgütlenen siyasi unsurların iktidar mücadelesine girmeleri, ülkenin istikrara kavuşmasının önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Diğer taraftan işgalin önemli kayıplara yol açtığı da bilinmektedir. Irak Sağlık Bakanlığı verilerine göre, 2003 yılından beri Irak'ta hayatını kaybedenlerin sayısı beş yüz bini aşmıştır. Gayriresmî birtakım istatistiklere göre ise ülkedeki can kaybı bir milyonun üzerindedir.

Ayrıca yerleşimlerini terk ederek göç eden Iraklıların sayısının da dört milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bunların en az yarısının ülke dışına göç etmişler, kalanları ise ülke içinde kendilerine uygun bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır (Thawra Alwehda, t.y.). Muhtelif bazı istatistiklere göre, üç milyondan fazla kadın dul ve beş milyondan fazla çocuk yetim kalmıştır. Bütün bu vahim tablonun dışında ABD işgalinin ertesinde Irak idari ve mali yolsuzluklar bakımından dünya yedinciliğine yükselmiştir. 22 Haziran 2011 tarihinde Parlamento Başkanı Usame el Nucayfi, ABD'li ve Iraklı müfettişlerin verdikleri bilgilere atıfta bulunarak petrol gelirinden ülkenin yeniden yapılandırılması için aktarılan 17 milyar doların kaybolduğunu dile getirmiştir (Alarabiya, 22 Ocak 2014).

ABD'nin işgal sonrası stratejisine bakıldığında, Irak'ın siyasi, askeri ve diplomatik gücünün yok edilmesi suretiyle hem bölgede hem de uluslararası düzeyde Amerikan desteğine ihtiyaç

duyulmasının amaçladığı söylenebilir. Nitekim Washington, Irak'ta işgalden sonra yapılan dört seçim ve bir anayasa referandumuyla dünya kamuoyuna Irak'a özgürlük ve demokrasi getirdiği görüntüsü vermeye çalışsa da iktisadi, siyasi ve sosyal bakımdan dünya standartlarının çok gerisinde kalan bir ülke yaratmıştır.

17 Kasım 2008 günü Irak ile imzalanan “Güvenlik Antlaşması (Status of Forces Agreement - SOFA)” kapsamında ABD, askeri güçlerinin 31 Aralık 2011'e kadar Irak'tan tamamen çekileceğini taahhüt etmiştir (Cabinet, 2021). 15 Aralık 2011 tarihinde Savunma eski Bakanı Leon Panetta, Bağdat'ta ABD bayrağını indirerek ve Irak'taki askerlerinin çekildiğini ve işgalin artık sona erdiğini açıklamıştır. Amerikan askerlerinin ülkeden çekilmesinin akabinde Iraklı siyasi cepheler arasında derin krizler görülmeye başlamıştır. Önce eski Başbakan Şii asıllı laik politikacı Eyad Allavi'nin liderliğindeki El-İrakiyye Listesi'nin 82 vekili, meclis üyeliklerini askıya amışlar ve Bakanlar Kurulu toplantılarına katılmamaya karar vermişlerdir (4newiraq, 2021). Öte yandan Nuri El-Maliki'nin emri üzerine Cumhurbaşkanı Eski Yardımcısı Sünni Arap Tarık El-Haşimi hakkında gizli suikast timleri kurduğu gerekçesiyle tutuklama kararı verilmiş ülkeden çıkış yasağı getirilmiştir. Sonraları İstanbul'da ikamet eden Haşimi, Mayıs 2012'de başlayan gıyaben yargılamanın 9 Eylül tarihli son duruşmasında idam cezasına çaptırılmıştır (Haberturk, 09.09.2012).

Bu bağlamda ABD askeri güçlerinin ülkeden çekilmesinin hemen ardından Maliki'nin, özellikle Sünnilere yönelik “terörist” suçlamalarında bulunmaya başlamasının arkasında büyük bir siyasi hesaplaşma olduğu ve bunun Irak'ın siyasal ve toplumsal bölünmüşlüğüne derinleştirdiği açıktır. Maliki'nin iç siyasete dönük izlediği politikaların arkasındaki faktörler şu şekilde sıralanabilir:

- ABD'nin Irak'tan çekilmesinin tartışıldığı dönemde olası bir Kürt-Arap çatışmasına ilişkin bir senaryo ortaya atılmıştı. Şayet senaryo gerçek olup bir Kürt-Arap çatışması yaşansaydı, Kürtlerin ABD ile kurdukları sıkı ilişkiler zedelenir ve ABD'nin Irak'ta en çok güvendiği müttefiklerini kaybetme ihtimali söz konusu olabilirdi. Dolayısıyla ABD'nin Kürt-Arap çatışmasının önüne geçmek hedefiyle yeni bir formül bulması gerekmektedir. Çünkü Washington yönetimi açısından Irak'ta Kürtlerin kaybedilmesi, Orta Doğu'daki pek çok hesabın bozulması anlamına gelmektedir.
- ABD sonrası Irak'ta Kürt-Arap çatışması yaşanır, bu çatışma Sünni Araplar ile Kürtler arasında meydana gelecektir. Zaten Şii Araplar, Bağdat yönetimine hâkim

durumdalar ve Kürtlerle birçok siyasi anlaşmazlıkları olsa da (gaz ve petrol yasası, bütçe sorunu ve tartışmalı bölgeler meseleleri gibi) bunun ciddi bir çatışmaya dönüşmesi Sünni Araplarla çatışma yaşama ihtimaline nispeten daha düşüktür. Bu bakımdan ABD'nin, ülkeden çekildikten sonra Irak'ta olası bir Kürt-Sünni çatışmasından ziyade, daha önce de sıkça rastlanmış Şii-Sünni çatışmasını körüklemeye yönelik bir politika tasarladığı görülmektedir.

Böylece ABD, Kürtlerle ilişkilerini muhafaza etmek için Bağdat'taki Şii yönetim tarafından dışlanmaya çalışılan Sünni Arapların, IKBY'ye sığınmasına ve bölgede yeni bir Kürt ve Sünni Arap bloğu oluşturulmasına çalışmıştır. Bunu gerçekleştirmek için ise Irak Başbakanı Maliki'nin Sünni liderlere karşı izlediği politikalar, bu bloğun oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Maliki, ABD askerleri çekildikten sonra Irak Ordusu'nda etkin olan Sünni rütbeli askerlerin olası bir darbe girişiminden ve yeniden Irak'ın Sünnilerin kontrolüne geçmesinden endişelenmiştir. Bundan sadece Maliki değil; neredeyse tüm Şii topluluğunun kaygılandığını söylemek mümkündür. Bu nedenle Maliki, Sünniler faaliyete geçmeden onların her türlü siyasi, ekonomik ve askeri gücünü zayıflatmayı hedeflemiştir. Ayrıca Maliki, Irak'taki tüm alanları tek başına kontrol altında tutması gerektiğine inanmaktadır. Bilhassa, Irak'ın Sünni vilayetleri olarak bilinen Selahattin, Anbar ve Diyale il meclislerinin özerklik kararı almalarının Maliki'nin Sünni ağırlıklı bölgelere uyguladığı baskıcı politikaların bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür.

- Maliki'nin IKBY'ye karşı, başta tartışmalı bölgeler (Musul, Kerkük, Diyale ve Selahaddin) olmak üzere pek çok konuda siyasi, ekonomik ve askeri anlamda kriz yaşayan, Kürt yetkili ve güvenlik güçlerinden rahatsız olan Türkmen ve Sünni Arapları kendi tarafına çekmeye çalıştığı ifade edilebilir. Bir diğeri ise lideri olduğu Dava Partisi'ni diğer Şii siyasi parti ve gruplar arasında etkili konuma getirerek devletin tüm organlarına hâkim kılmaktır. Maliki bu hedefi, Washington ve Tahran'ın desteğini alarak aşamalı bir şekilde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Böylece Dava Partisi, Irak'ın yeni Baas Partisi iktidarı gibi olmayı hedeflemiştir.

Şu bir gerçek ki görev süresi boyunca Maliki, iç siyasete ilişkin uyguladığı politikalar neticesinde Irak'ın politik arenasını tamamen kontrolü altına almıştır. Başka bir tabirle Maliki'nin iç siyaset yaklaşımının yalnızca Sünni Arapları ve Kürtleri etkisizleştirmeye dönük olmadığı görülmüştür. Maliki aynı zamanda kendisiyle rekabet halindeki Şii aktörleri

de etkisizleştirmeye dönük orta ve uzun vadeli bir politik yaklaşım benimsemiştir. Nitekim 2003 sonrası ülkedeki Şii ağırlıklı yönetimler incelendiğinde Maliki'nin, evvela Şii rakiplerini tasfiye etmeye çalıştığı açıkça anlaşılmaktadır. Bu politik yaklaşımdan eski başbakan Caferi ve Sadr Akımı lideri Mukteda el Sadr da nasiplerini almışlardır. Maliki 2006 yılının Haziran ayında başbakanlık makamına oturmasından sonra belirlediği politikaların neticesinde Caferi, Dava Partisi'nden ayrılmış ve ardından 31 Mayıs 2008 tarihinde Tayyar el Islah el Vatani'yi (Milli Reform Hareketi) kurduğunu ilan etmiştir (aljaffaary, 2021). Diğer yandan Sadr'a bağlı Mehdi Ordusu da Maliki yönetiminin baskıları sonucunda 2007 yılının Ağustos ayında önce ateşkes ilan etmek durumunda kalmış ve sonrasında 2008 yılının Şubat ayında silah bırakmıştır.

4.1.5. Siyasi Krizlerde Irak Anayasasında Başbakandan Güvenoyunun Çekilmesi

Irak Anayasası, hükümetten güvenoyunu çekme yetkisini Cumhurbaşkanı ve Parlamento'ya vermektedir. Anayasanın 61 inci maddesinin (B) bendinin ilk fıkrasına göre Cumhurbaşkanı, güvenoyunu çekmek için parlamentoya doğrudan talepte bulunur. İkinci fıkraya göre ise Parlamentonun 1/5'inin 163 üye isteği üzerine güvenoyunun çekilmesi talep edilebilir. Ancak bu talepten evvel vekillerin öncelikle Başbakana bir gensoru iletmesi ve gensoru üzerinden en az bir haftalı bir zaman geçmesi gerekmektedir.⁵

Güvenoyunu çekme işlemlerinin aşamaları;

1. Yukarıda sözü edilem gensorusunun yöneltilmesi en az 25 milletvekilinin talebiyle gerçekleşir. Başbakanın gensoruya yanıt vermesi için en az bir hafta geçmesi gerekmektedir.
2. Başbakanın gensoruya cevap vermesinin ardından Parlamento üyelerinin 1/5'i güvenoyunun çekilmesi için talepte bulunabilir.
3. Anayasanın 61 inci maddesinin B bendinin 3 üncü fıkrasına göre Parlamento üyeleri güvenoyunu çekme kararını mutlak çoğunlukla 163 üye alır.

⁵İlgili madde için bkz. Irak Anayasası, http://parliament.iq/Iraqi_Council_of_Representatives.php?name=singal9asdasdas9dasda8w9werwv8vw854www5w0v98457475v38937456

173 milletvekilinin Maliki Hükümetinden güvenoyunun çekilmesi talebi, 4 Haziran 2012 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Talabani'ye sunulmuştur. Talabani, talepteki imzaların doğrulunun araştırılması için bir tetkik komisyonu kurdurmuştur. Komisyonun yaptığı inceleme esnasında on bir üye imzasını geri çekmiş ve iki üyenin ise imzasının askıya alınması için talepte bulunulmuştur. Böylece komisyonun tetkikleriyle imza sayısı 173'ten 160'a düşmüş ve Maliki Hükümetinden güvenoyunun çekilmesi girişimi başarısız olmuştur. (iraqipresidency.net, 2021). İkinci bir Anayasal yol olarak Cumhurbaşkanı'nı devreden çıkararak salt parlamento tarafından gerekli işlemlerin yapılmasıyla güvenoyunu çekmek de mümkündür. Ancak bu girişimde de Talabani Maliki'den yana bir tutum sergilemiştir.

4.1.6. Şiiler ve Diğer Siyasi Gruplar Arasında Güç Mücadelesi

Dönemin Cumhurbaşkanı Talabani, Maliki hükümetiyle yaşadığı temel sorunların giderilmesi (Kerkük Sorunu, doğalgaz-petrol yasasının çıkartılması ve Peşmerge güçlerinin masraflarının Merkezi Hükümetçe karşılanması) ve Kürtlerin 2003-2007 yılları arasında Bağdat üzerinde kurdukları siyasi etkinin yeniden tesis edilmesidir. Ayrıca Kürdistan Demokratik Partisi'nin (KDP), başta IKBY olmak üzere tüm ülke sahinde etkisinin artırılması da bir diğer önemli amaçtır. Barzani, Maliki hükümetinin içine düştüğü kriz esnasında KDP'nin Bağdat'taki karar mekanizmalarının üzerinde hayli etkili olabileceğini göstermiştir. Barzani ve KDP ayrıca bu hükümet krizinde üstlendikleri rollerle Talabani ve Kürdistan Yurtseverler Birliği'yle (KYB) yeniden örtülü bir rekabet içerisine girdiği izlenimi oluşturmıştır. Talabani ise hem makamını hem de Bağdat'taki siyasi konumunu kullanarak Barzani'ye karşılık vermeye çalışmıştır.

Diğer yandan Mukteda el Sadr ile el Irakiyye lideri Eyad Allavi'nin, aynı ittifak içinde bulunması ülkedeki iç siyasi dengeler bakımından sürpriz olmuştur. Zira iki isim arasında gerek siyasal ve gerekse ideolojik anlamda derin farklılıklar mevcuttur. Allavi, ABD işgaline ve Irak'ta federatif bir yönetim yapısı kurulmasına destek vermiştir. Ayrıca 2004 yılında ABD Ordusunun desteğiyle Sadr'ın liderlik ettiği Mehdi Ordusu'na karşı büyük çaplı operasyonlar düzenlemiştir. Sadr ise Şii bir din adamı olarak hem ABD işgaline ve hem de Irak'ta federal bir yapı kurulmasına karşı çıkmıştır. Irak'ın üniter yapısını savunmaktadır. Ayrıca İran'a oldukça yakın bir siyasi figür olarak bilinmektedir.

Allavi ile Sadr'ın ile aynı ittifakta yer almasının nedenlerinden ilki 2010 yılının Aralık ayında hükümet kurma yetkisi alan Maliki ile Allavi arasında bir anlaşma sağlanmış fakat hayata geçirilmemiş olmasıdır. Anlaşmaya göre Erbil anlaşmasında belirtilen “Yüksek Düzeyli Stratejik Konsey” adıyla bir konsey kurulacak ve başına Allavi geçecektir. Ancak konseyin kurulmaması sebebiyle Allavi, Irak siyasetinden Maliki ve İran tarafından dışlandığını düşünmüş ve buna karşı müttefik arayışı içinde Sadr'la aynı ittifakta yer almıştır. İkinci sebep ise Allavi'nin el Irakiyye Listesi içerisindeki muhtelif bazı siyasi aktörlerin hükûmetin kurulmasının ardından ittifaktan ayrılmalarıdır. Bu kopuşlar, El-Irakiyye'nin parlamentodaki ağırlığının azalmasına neden olmuş ve Allavi de hükûmet üzerindeki etkisini yitirmeye başladığını görmüştür. Bu açıdan erken seçim ve hükûmete güvenoyu verilmemesi yönündeki talep esasen el Irakiyye tarafından dile getirilmeye başlamıştır.

Sadr'ın Barzani ve Allavi'yle aynı ittifakta yer almasının birincil sebebi elbette Maliki'yle olan rekabetidir. Sadr'ın Erbil ziyaretinde ve sonrasında Maliki'ye karşı Barzani-Allavi ikilisiyle ittifaka girme kararının ardındaki itici gücün İran olduğu düşünülmektedir. İran, savaşın başından itibaren Irak üzerindeki nüfuzunu Şii dini ve siyasi figürler vasıtasıyla genişletmek istemektedir. Eğer ki Sadr Allavi ve Barzani ile aynı ittifakta yer almasaydı İran, Irak'taki hükûmet krizini hem içeriden hem de dışarıdan kontrol etmekte oldukça zorlanacaktır. Sadr'ın güvenoyunun çekilmesi gibi hamasi söylemleri gerçekte, İran'ın krize müdahale ettiği mesajı anlamını taşımaktadır. Ancak Sadr, Erbil'deki ittifakın içinde yer aldıktan sonra, güvenoyunun çekilmesi hususunda İran'ın belirlediği sınırları aştığı için 4 Haziran 2012 tarihinde Tahran'a çağırılmıştır.

İran'ın Kürtler ile Sünni Araplar arasında Şii hükûmet aleyhine başlayan yakınlaşma neticesinde Irak'taki çıkarlarının riske girme ihtimali nedeniyle Sadr'ın Erbil'e gönderildiği kanaati yaygınlaşmıştır. Ülkedeki siyasi tablonun net biçimde anlaşılabilmesi için şu husus önemlidir: Şii ittifakının üzerinde hem Tahran'ın ve hem de Necef ve Kum'daki dini mercilerin etkisi sürdüğü müddetçe, bir Şii grubun bir diğere karşı Kürtlerle veya Sünni Araplarla teşkil edeceği ittifakın uzun ömürlü olması mümkün değildir. Dolayısıyla Sadr'ın da Barzani ve Allavi'yle aynı ittifakta yer alması da geçici bir siyasi manevradan fazlası olmadığı görülmüştür.

Irak'ta etnik farklılıklar ve mezhep farklılıkları ve bu ayrışmalardan kaynaklanan siyasal, sosyal ve ekonomik gerilimler her zaman gündem olmasa da hep var olmuştur. Bu nedenle ülkenin bu farklı unsurlarını bir araya getirmek, onları birbirleri ile işbirliği yapmaya yöneltmek ve tüm grupların razı olacağı ya da en azından itiraz etmeyecekleri bir hükümet vücuda getirmek 1920'lerden beri her zaman meşakkatli bir süreç olagelmıştır. Etnik ve mezhepsel gerilimler ABD'nin Irak'tan çekilmesini takip eden süreçte ülkede çalışabilir bir hükümet kurma çabalarını ve bunu sağlayacak topluluklar arası iletişimi sürekli sekteye uğratmış ve devam eden şiddetin katalizörü haline gelmiştir. Topluluklar arasındaki gerilimden kaynaklanan şiddet ve siyasi krizler aynı zamanda ülkenin yaralarını sarmasına, gelişmesine, kalkınmasına, istikrar ve güvenliğe olumsuz yansımıştır.

İşgal sonrası Irak'ta siyasi yapı ideolojilerden ve siyasal geleneklerden ziyade, etnik ve mezhepsel gruplar temelinde şekillenmiştir. Mezhep farklılığı oldukça belirleyicidir zira ülkede Kürtler dışındaki neredeyse tüm kesimler, mezhep bakımından ikiye bölünmüşlerdir. Bu bağlamda etnik "Arap,, kavramının Irak'ın siyasi literatüründe oldukça az telaffuz edilmesi, bunun yerine Şii ve Sünni ifadelerinin sıklıkla kullanılması siyasi krizleri yansıtan temel bir olgu haline gelmiştir. Araplar arasında asırlardan bu yana gelen bu mezhep farklılığı işgal sonrası Irak'ta başlayan yeni siyasi süreçte her şeyden evvel Kürtlerin elini güçlendirmiştir. Zira Kürtler, bu yeni dönemde öncelikle Şii Araplarla işbirliği yaparak ülkeye yıllardır hükmeden Sünni Arapları karşlarına almışlardır. 2005 yılında kabul edilen Irak Anayasasında ülkenin federal bir yapıya dönüştürülmesi, Kürtçenin tüm ülkede ikinci resmi dil olması ve yer altı kaynaklarından elde edilen gelirden IKBY'ye %17'lik bir pay tahsis edilmesi gibi birçok imtiyaza ABD ile kurulan sıkı ilişkilerin yanı sıra Şiilerle yapılan bu işbirliği sayesinde kavuşmuşlardır.

Böylece Saddam sonrası dönemin henüz başında Kürtlerle Şiiler arasında bir siyasal ortaklık oluşmuştur. İşgalden sonra gerçekleştirilen dört genel seçimde ve bir anayasa referandumunda Kürt-Şii işbirliği son derece belirleyici olmuştur. Ancak ABD'nin Irak'tan askerlerini çekmesi ve Bağdat'ta yaşanan siyasi krizler, iç siyasi dengeleri değiştirmiştir. Özellikle Maliki'nin Cumhurbaşkanı Yardımcısı Sünni Arap Tarık el Haşimi hakkında çıkardığı tutuklama kararının ardından Haşimi'nin IKBY himayesi altına girmesiyle Bağdat'la Erbil arasında gerilim yükseltmiştir.

Merkezi Hükümet ile IKBY arasında yaşanan bir dizi kriz temelde anayasal yetki alanlarının belirsizliğinden kaynaklanmaktadır. Anayasada yerel yönetimlerin yetkilerini tanımlamayan hükümlerdeki ifadelerin hem ucu açık hem de yoruma açık olmaları belirsizliğin birincil nedenidir. Belirsizliklerin neden olduğu sorunların başlıcaları Kerkük ve diğer ihtilafli bölgelerin (Musul, Selahaddin ve Diyala vilayetlerinin muhtelif bölümleri) statüsü ve bu alanlarda güvenlik sorumluluğunun hangi tarafta olacağı tartışması, petrol-doğalgaz yasasının çıkarılması ve uygulanması meselesi, IKBY'nin muhtelif yabancı şirketlerle yaptığı petrol anlaşmalarından doğan kriz ve Peşmerge kuvvetlerine İçişleri Bakanlığı tarafından bütçe tahsis edilip edilmeyeceği olarak sıralanabilir.

Amerikan askerlerinin çekilmesinin ardından yaşanan siyasi krizden sonra da, Merkezi Hükümet ile IKBY arasında birtakım sorunlar yaşanmıştır. 28 Kasım 2011 tarihinde Bağdat'taki Parlamento binasına bomba yüklü bir araçla düzenlenen saldırıdan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık el Haşimi'yi sorumlu tutan Başbakan Maliki, 20 Aralık 2011 tarihinde Haşimi hakkında öncelikle yurtdışına çıkış yasağı ve ardından tutuklama kararı çıkarılmasını sağlamıştır. Ancak Haşimi, söz konusu kararlar üzerine Talabani ve Barzani'nin konduğu olarak Süleymaniye kentine sığınmıştır. Mesele yargıya intikal edince Yüksek Yargı Mahkemesi IKBY'den Haşimi'nin iadesini talep etmiş, talep karşılık bulmamış ve böylece Bağdat ile Erbil arasındaki krizlere bir de Haşimi Krizi eklenmiştir.

Kürtlerin 2005-2010 yılları arasında iç siyasi dengeler bakımından kritik bir demografik unsur olduğu tartışmasızdır. Ancak iç siyasi dengeler değiştikçe, Bağdat yönetiminden tedricen uzaklaşmaya başladıkları görülmektedir. 2003 yılından itibaren Federal Yönetimde her ne kade Cumhurbaşkanı, Başbakan Yardımcılığı, Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı gibi kilit konumlara sahip olsalar da yukarıda zikredilen krizlerin çözümü konusunda mesafe kaydedememişler aksine kazanımlarını da yitirmeye başlamışlardır. 30 Ocak 2005 tarihinde yapılan ilk genel seçimlerde Kürtler, Parlamentodaki 275 sandalyenin sadece 75'ine sahip olmuşlardır. 15 Aralık 2005 tarihli seçimlerde ise 58 milletvekiliyle üçüncü sıraya gerilemişlerdir. 2010 genel seçimlerinde ise ancak 57 milletvekili kazanabilmişlerdir. Bir başka anlatımla 2005 yılında Bağdat'ta ikinci büyük ve etkili siyasi grubu oluşturan Kürtler, 2010 yılında dördüncü sıraya düşmüşlerdir. Dolayısıyla Irak'ın yasama süreçlerindeki etki ve ağırlıkları 2005 yılının oldukça gerisinde kalmıştır.

Bağdat ile Erbil arasında yaşanan siyasi problemlerin bir de güvenlik boyutu bulunmaktadır. Başbakan Maliki, Silahlı Kuvvetler Komutanı sıfatıyla 2012 yılının Temmuz ayında aldığı bir kararla Diyale bölgesinde Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Abdül Emir el Zeydi komutanlığında ve Anayasanın 110'uncu maddesinin 2'inci fıkrasında belirtilen görevler kapsamında Dicle Operasyonu Gücü'nü kurmuştur. Bu operasyon gücü esasen ihtilaflı bölgelerde güvenliği kontrol ederek olası Kürt askeri hareketlerine karşı hazırlıksız yakalanmama amacıyla oluşturulmuştur. Durumun farkında olan IKBY söz konusu birliğin kendilerine karşı oluşturulduğunu sık sık dile getirmiştir. Maliki'nin bu hamlesine Kerkük'te hem Türkmenler hem de Kürtler tepki göstermişlerdir. Kürtlerin kaygısı, Bağdat'ın Dicle Operasyonu Gücü vasıtasıyla Kerkük'te bir oldu-bitti ile kurulan Kürt idaresini sona erdirmeye olasıdır. Nitekim 16 Kasım 2012 tarihinde Selahaddin'e bağlı Tuzhurmatu kentinde Dicle Operasyonu Gücü ile Peşmergeler arasında çatışma çıkmış ve bir sivil hayatını kaybetmiş ve Bağdat ile Erbil çatışmasının kıyısına gelmişlerdir.

Çatışmanın ardından Kürtler Dicle Operasyon Gücü'ne karşı Hamrin Gücü'nü kuracaklarını açıklamışlardır. Esasında iki taraf arasında 2008 yılı Ağustos ayında da benzer gerilimler yaşanmış fakat neticede tartışmalı bölgelerdeki kontrolün ortak bir güvenlik gücü tarafından sağlanması konusunda 2009 yılında bir anlaşmaya varılmıştır. Aynı yılın Kasım ayında teknik ve askeri bir heyet Bağdat'a giderek, İçişleri ve Savunma Bakanlığı heyetiyle görüşmüş ne var ki bir anlaşma sağlanamamıştır. Ancak Meclis Başkanı Usame Nuceyfi'nin arabuluculuğuyla bölgelerdeki askeri güçlerin çekilmesi konusunda Bağdat ile Erbil arasında uzlaşmaya varılabilmektedir.

4.1.7. Şii Partilerin Kuruluşu ve İç Politikadaki Rolü

İktidardaki Baas Partisi'nin Şii dini liderler üzerindeki baskısı 2003 yılında Irak'ın ABD işgaliyle son bulmuştur. ABD işgal güçlerinin Irak topraklarına girmesiyle Saddam iktidarı devrilmiş ve Şiiler Irak'ta yükselen bir güç haline gelmiştir.

4.1.7.1. Irak'ta Bulunan Şii Siyasi Kuruluşlar:

Şiilerin Irak'ta çok sayıda siyasi parti ve buna benzer oluşumları mevcuttur. Bu partilerin merkezi çoğunlukla Necef kenti olmuştur. Bu kent, ülkedeki Şiilerin dini yapılarının üzerinde önemli bir yere sahiptir. Necef'in bu rolünün ve sahip olduğu gücün

azımsanamayacağı bir gerçektir. Hz. Ali'nin kabrine ve bölge halkı için kutsal olan diğer şehirlere yakınlığı, ayrıca kentte Şiilik temelli ilim merkezlerinin bulunması nedeniyle Necef'e ciddi önem atfedilmektedir (el Şennavi, 2011:39). En parlak dönemini 5. ve 11. asırlar arasında yaşamış olan Necef şehrinde bulunan eğitim kurumlarında yetişen talebeler güçlü kademelere yükselmişlerdir. Bu durum, Necef kentinin toplumun gelişiminde merkezi bir yeri bulunduğunu kanıtlamaktadır (el Şennavi, 2011:57).

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından gelişen süreçte Havza, politik yönden de güçlenmeye başladı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Büyük Britanya'nın Irak'ta yaptığı kimi toplantılara bazı Şii liderleri de katılmıştır. Bunların arasında Havza da bulunmaktadır. Havza'nın bu tavrı ise onun politize olduğunun göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Zira daha öncelerde Havza'nın bu tür politik olaylara dâhil olmadığı bilinmektedir (el Alavi ve wel Taşşayu, 2007: 60).

Havza'nın başında bulunan el Yezdi'nin 1920 yılında vefat etmesinin ardından yerine el Şirazi geçmiştir. Havza'nın yeni lideri Şirazi, İngilizlerin bölgedeki işgaline karşı koymaya çalışmış ve bölge halkını direniş için örgütleme çabalarına girişmiştir. Bu süreçte İngiliz işgaline karşı durulması gerektiğini anlattığı bir fetva da yayınlamıştır.

Bu bağlamda Şirazi, Irak'ta İngiltere mandasını kabul etmemiş, ilerleyen dönemde de bunu destekleyecek şekilde Faysal'ın ülkenin başına geçmesi fikrini tüm gücüyle savunmuştur. Necef'te yaşanan bu gelişmeler ise Havza'nın politikadaki pasif duruşunu ortadan kaldırmıştır. Böylelikle Necef kenti artık ülkedeki politik gelişmelerde çok daha etkin bir rol oynamaya başlamıştır (el Fadli, 2011:55).

Sonraki süreçte ülkedeki siyasal güç, Irak'ta halkın gelişimi ve değişimi için gerekli görülen durumlarda Necef'teki dini otoriteden yardım almayı yeğledi. Ayrıca zaman zaman bu kentteki güçleri karşısında bulduğu hallerde onları kısıkacına almayı da ihmal etmedi. Baas'ın ilk zamanlarında ülke kendini kısıtlayıcı bir iklimde buldu. Bu dönemde iktidar Necef kentinde yakın zamanda faaliyete geçmesi düşünülen bir üniversiteyi açılmadan kapattı ve bu üniversitenin iktisadi gelirleri durduruldu. Irak'a, İran'dan eğitim amacıyla gelen öğrenciler ülkeden çıkarıldı. Bazı dini yayınlara yasaklar getirilerek yayın hayatlarına son verildi. Osmanlı'nın hâkimiyetinden beri askerlik hizmetinden muafiyet tutulan Kerbela ve Necef şehirlerinde dini tahsil gören öğrencilere bu dönemle birlikte askerlik yapmak

zorunluluğu getirildi. Ülkede Şii toplumun etkinlik gösterdikleri mekânlar baskı altına alındı. Buraların idaresi Havza liderinden kamusal otoriteye bağlandı (Alavi, 1983: 90).

ABD'nin Irak işgali sonrası Baas Partisi iktidarını devirmesiyle birlikte Şiiler, ülkedeki en etkin güç olmuştur. Bu nedenle Amerikalı yetkililer ilerleyen dönemde Şiilerle daha yakın olmuşlardır. Çünkü Irak'ın hem siyasal hem de dinsel olarak yeniden inşa edilmesinde Necef'in rolünün ve katkısının önemli olduğu bilinmektedir. Irak'ta Baas Partisi iktidarı döneminde Saddam Hüseyin'e karşı İran ile işbirliği yapan Necef'teki bazı Şii siyasi güçler işgal sonrası dönemde İran'dan da kurtulmuştur. Kentteki dini otoriteler daha özgür faaliyet yürütme yeteneğini elde ettiklerini düşünerek, Necef'e çıkarlarını savunmak için yegâne bir güç olarak bakmışlardır. Bu açıdan değerlendirildiğinde bu tablo, ülkenin işgal edildiği bir zamanda Necef şehrinin özgürlüğünü kazandığı anlamına da gelmektedir. Ve yine bu dönemde Şiilerin dini mercii konumundaki Ali el Sistani, işgal sonrasında Havza'nın lideri olarak Şiilerin en güçlü temsilcisi konumundadır (Raim el Nafis, 2014:94).

Necef'in Irak vilayetleri içerisinde oldukça kuvvetli bir aktör olduğu küçümsenemez bir gerçektir. Bölgede Şiileri düşünsel temelde etkileyen ve bu minvalde siyasi anlamda etkin olan gruplar da bulunmaktadır. Bu bağlamda Irak'ta Şii siyasi partilerinin doğuşu ve etkinliği Havza eliyle güçlendirilmektedir. Bunlar arasındaki ilk sırada sayabileceğimiz İslami Dava Partisi bulunmaktadır.

4.1.7.1.1. İslami Dava Partisi

İslami Dava partisi, Irak'ın güneyinde bulunan el Nasiriye kentinde 1930'lu yıllarda faaliyete geçmiştir. Necefli Şii din âlimlerinin liderliğinde inşa edilen Parti, genç Şiilere yönelen Komünist Partinin karşısında durmuştur. Irak Komünizm değerleri, genel olarak yoksul gençleri etkisi altına almış, dini-mezhebi öğretileri çok da önemsemeyerek bu değerlerin gücünün kırılmasına yol açmıştır. Bu duruma karşı olarak İslami Dava Partisi, Şiileri birleştirerek dini öğretilerin yayılması vizyonu, muhalif bir yapılanma gereksinimi olarak ortaya çıkmış ve bunun neticesinde Şiiler, Irak'ın siyasi sürecinin inşasında önemli kuruluşların ortaya çıkmasına öncülük etmiştir (Raim el Nafis, 2014:81).

İslami Dava Partisi'nin kuruluş aşaması sırasında yapılan istişareler daha çok halk arasında gerçekleştirildiği için Partinin kuruluşuna ilişkin herhangi bir resmi belge bulunmamaktadır.

Bu durumun bir sonucu olarak da İslami Dava Partisi'nin doğuşu ile ilgili pek çok farklı anlatı ortaya çıkmıştır. Ancak daha sonra 1957 yılında bazı dini bilginlerin, Bakır el Sadr, Muhsin el Hakim gibi kişilerin bulundukları yerlerde organize ettikleri istişarelerle, mevcut konumlarını geliştirmek maksadını güttükleri bilinmektedir (Raim el Nafis, 2014:91).

Partinin henüz gelişme döneminde el Edip, el Askeri, el Hekim, el Rufai, el Dahili, Musa Sadr, Emine el Sadr ve Bakır el Sadr, İslami Dava Partisi'ne verdikleri desteklerle Partiyi güçlendirmişlerdir (Raim el Nafis, 2014:93). Tam da bu noktada şu hususa dikkat çekmekte fayda vardır; İslami Dava Partisi ve partinin öğretileri Bakır es Sadr tarafından belirlenmiştir (el Şennavi, 2011:70). İslami Dava Partisi'nin başında bulunan Muhsin el Hekim'in 1970'de ölümünden sonra da Bakır el Sadr partinin başına geçmiştir.

İslami Dava Partisi, 1960 ve 1970 yıllarındaki 10 yıllık dönemde muhalefetteki en güçlü dönemini yaşamıştır. 1968 yılında Baas Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra Şiilere ve dini liderlere ciddi baskılar uygulanmıştır. Muhalif İslami Dava Partisi de Baas iktidarına en büyük karşılığı vermiştir. İslam Dava Partisi, destekçileri olan Şiileri arkasına alarak 1974 yılında büyük bir gösteri yaparak iktidara karşı en büyük tepkiyi ortaya koymuştur. Baas Partisi iktidarı da buna karşı olarak İslami Dava Partisi'nin önemli destekçilerini idama mahkûm ederek karşılık vermiştir (el Şennavi, 2011:74).

İran'da yaşanan rejim değişikliği ile ortaya çıkan atmosfer, Iraklı Şiileri de ciddi manada etkilemiştir. Muhalif İslami Dava Partisi taraftarları İran'daki gelişmeleri yakından takip etmiş, el Sadr ve bazı Şii din adamları, İran'da meydana gelen söz konusu değişiklikleri açıkça kutlamışlardır. İslami Dava Partisi'nin öncü isimleri İran'daki gelişmelere dayanarak etkinliklerini arttırmış ve artık daha faal bir şekilde mevcut iktidara karşı harekete geçmişlerdir (el Fadli, 2011:87).

İktidardaki Baas Partisi de bu duruma kayıtsız kalmamış Bakır el Sadr ve onun kardeşi Emine Sadr'ı idama mahkûm etmiştir. Baas Partisi, idam cezalarına gerekçe olarak 1980 yılında Bağdat'ın Mustansiriyye Üniversitesindeki ziyareti sırasında Dışişleri Bakanı Tarık Aziz'e düzenlenen suikast girişimini göstermiştir. Baas Partisi bu durumu İslami Dava Partisi'ne darbe vurmak için de kullanmış ve bu dönemden itibaren İslami Dava Partisi'ne karşı daha sert ve şiddetli bir biçimde karşı koymaya başlamıştır (el Fadli, 2011:110). Bu olayların başlangıcı olarak binlerce Şii vatandaşın ülkeden çıkarılarak İran'a gönderilmeleri

örnek olarak gösterilebilir. Bu olayın ardından İslami Dava Partisi'ne üye olan 96 kişi idama mahkûm edilmiştir. İdam kararları "Devrim Yürütme Konseyi" tarafından alınmıştır. Bu kararlar, Baas Partisi'nin İslami Dava Partisi'ne üye olunmasına dahi tahammülünün olmadığına açık bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

İktidardaki Baas Partisi tarafından uygulanan baskı ve şiddet nedeniyle muhalif İslami Dava Partisi kendisini Irak dışına yayılarak ifade etmeyi tercih etmiştir. Bu durum parti içerisinde önemli ayrılıkların gündeme gelmesine neden olmuştur. Partinin Irak dışına çekilmesiyle beraber çeşitli ülkelere giden parti üyeleri Şam, Tahran ve Londra'da ofisler açmıştır.

Irak'taki siyasal yaşamda kendini gösteren olumsuzluklardan dolayı İslami Dava Partisi, çoğu zaman kendisini dönüştürmek durumunda kalmıştır. Ancak bu dönüşümler İslami Dava Partisi'nin reformist kimliğini zedelemiştir. Bu duruma en bariz örneklerden biri İslami Dava Partisi'nin Lübnan ve Kuveyt'te bulunan ABD'ye bağlı yerlere saldırı düzenlemesidir. Bu saldırılar, İslami Dava Partisi'nin devrimci bir siyasi oluşuma dönüşmesinin önemli bir kanıtı olarak sayılabilir. Öte yandan ilerleyen süreçlerde partinin İran'la olan ilişkisinin zayıfladığı ve oldukça garip bir şekilde ABD ile daha güçlü irtibatlar kurduğu görülmüştür.

Amerika'nın Irak'ı işgaliyle birlikte ülkedeki Şiiler arasında ciddi bölünmeler yaşanmıştır. İşgalden sonra İslami Dava Partisi'nin önde gelen isimleri ülkeye geri dönüşmüştür. Partinin yurtdışındaki ofisleri bu süreçte varlığını korumuş ancak aynı dönemde parti içerisinde güçlü ayrılıkları da derinleşmişti. İslami Dava Partisi içinde bir kısım üyeler İslam çizgisinde bir gelecek tasarlamaya başlarken bir kısmı da demokratik bir sistem içerisinde yer almaya başlamıştır. İslami Dava Partisi, öteki Şii parti ve oluşumları gibi askeri alana değil daha çok politika alanına yönelmiştir. Parti, süreç içerisinde aldığı güçlü desteklerle Irak'ı yönetme hedefine yönelmiştir.

4.1.7.1.2. Irak İslami Yüksek Konseyi

Bu konsey, Sadr ve kardeşinin ölümünden yaklaşık iki yıl sonar bölünmüş bir yapıda olan Şiileri bir araya getirme amacıyla -İran ve Irak savaşının sürdüğü dönemde- üst bir kuruluş olarak faaliyet göstermiştir. Konsey bu süreçte Baas'ın baskıcı ve şiddeti önceleyen iktidarına karşı diğer muhalifleri bir araya getirmeyi başarmıştır. İran'ın yardımlarıyla tesis edilen bu yapı, ülke içindeki aktif grupların bu konseydeki temsiliyetine önem vermiştir. Öte

yandan her ne kadar kuruluşu sırasında kapsayıcı bir üslup geliştirse de Konsey'in İran ve Irak arasında yaşanan savaşta daha çok el Hekim ailesinden ibaret olduğu bilinmektedir (el Katib, 2005: 105).

İslam Yüksek Konseyi, İran'da olduğu gibi Velayet-i Fakih anlayışı doğrultusunda yeni bir idare şekli tercih etmiş, böylece Necef'teki Şii bilginlerin aksi bir tutum sergilemiştir. Konseyin bu tercihiyle beraber, merkezi otorite ve halkın hem dini gerekçelerle hem de dini bir liderle idare edileceği kararlaştırılmıştır. Bu durum ise Konseyin Tahran'ın güdümünde kararlar aldığıının anlaşılmasına yol açmıştır.

Konsey, bu dönemde Bakır el Hekim'in yönetimindeydi. el Hekim'in İran'a düşünsel ve politik açıdan yakın durması ve uluslararası ilişkilerdeki reel siyasetin gerçekliklerine özen göstermesi ilgi çekmekteydi. Dolayısıyla Konsey liderleri Batı ile ilişki kurmaktan geri durmamaktaydı (el Katib, 2005: 16). Bütün bunlara ek olarak İslam Yüksek Konseyi, bölgede yaşanan körfez krizi gerekçesiyle Amerika ile yaşanan problemlere aldırış etmeden daha farklı bir konsept ile ülkenin yeni dönemi için gücünü artırmaya çaba gösterdi.

Amerika Birleşik Devletleri, politika uygularken pragmatic ve stratejik ekseninde hareket eden bir ülkedir. ABD, İran'daki devrimden önce bu ülkenin silahlı kuvvetlerine eğitim vermiş, İran ve Irak arasında sekiz yıl süren savaşta da Saddam Hüseyin'den yana olmuştur. ABD, bu tutumu sergilerken Irak'ın savaşı kaybetmesi halinde bölgede bulunan Şii toplumun kaos çıkaracağı ve ekonomisi petrole dayalı olan körfezdeki ülkelerin de bu kaosa dahil olacağı endişesi ile hareket etmiştir. (el Ubayidi, 2008:45). Yine ABD, ülkeyi işgal edeceği süreçte kendisiyle müttefik olacak kesimlerle ilişki kurmuştur. Buradan hareketle İslam Yüksek Konseyi'nin Amerika ile olan bağlantısının Irak işgalinden önce gerçekleştiği söylenebilir. Konsey, bu süreçte İran ile ilişkilerini Bakır el-Hekim, ABD ile olan ilişkilerini de Abdülaziz el Hekim aracılığı ile sürdürdü.

Siyasi nedenlerden ötürü İran'a giden Bakır el Hekim, ABD ve müttefiklerinin Irak'a müdahalesinden sonra ülkeye geldi. Konsey, Baas Partisi iktidarının ABD ve müttefikleri eliyle alaşağı edilmesiyle ülkede bulunan Şiilerle birlikte süratle teşkilatlanmaya başladı. Savaş nedeniyle Irak'ta meydana gelen sorunların üzerine giden Konsey, halkla iyi ilişkiler geliştirmeyi başardı. Fakat Amerika'ya sert bir tavır almadığı gözlerden kaçmadı ve bunun

için de eleştirildi. Bu durum belki de Bakır el Hekim'in bir cuma namazının ardından gerçekleşen patlamayla ölmesine neden oldu (el Ubayidi, 2008:70).

Suikastın akabinde Bakır el-Hekim'in kardeşi olan ve daha önce Bedir Tugaylarının başında bulunan Abdülaziz el Hekim konseyin yeni lideri oldu. El Hekim'in uyguladığı pragmatik siyasetin neticesinde (Amerika yönetimiyle ilişkilerini sürdüren ve İran ile yakınlaşan) olarak Konsey ciddi kuvvet kazandı.

4.1.7.1.3. Sadr Grubu

ABD işgalinden sonra Irak'ta odaklanırken, Sadr Grubuna Mukteda Sadr önderlik etmiştir. Mukteda Sadr, Bakır el Sadr'ın damadı, Sadık el Sadr'ın da oğullarından birisidir. Saddam'ın Irak'ın başına geçmesiyle beraber İran ile savaş başlamış ve Irak içindeki Şiiler iktidarın İran'a destek verdiğini düşünmüştür. Daha önceleri Şiilerin içinde bulunduğu baskı ise bu süreçte iyiden iyiye artış göstermişti.

Bu durumun merkezinde Necef'deki Şiiler önemli isimlerinden biri olan Sadr bulunuyordu. Sadr ailesi geçmişte toplumsal direnişin sembolü bir aile olarak nitelenebilir. Sadr ailesi aynı zamanda İslami Dava Partisi'nin de mimarlarındandı. Saddam'ın şiddet politikalarıyla ailenin önemli isimleri öldürülmüş, daha önce de Partisi'nin fikir babası Bakır el Sadr ve kardeşi de Saddam Hüseyin tarafından idama mahkûm edilmiştir (el Ubayidi, 2008:89-93).

Bu noktadan hareketle Irak'ta Saddam iktidarı döneminde yaşanan problemlere karşın yurtdışına çıkmayan bir isim dikkat çekti. Bu kişi Muhammed Sadık el Sadr idi. Sadık el Sadr, ülkede kalarak çalışmalara devam etti. Fakat Sadık es Sadr iki oğluyla birlikte bir suikast sonucu hayatını kaybetti. Baas rejimi, aileye mensup olan pek çok kişiyi de bu dönemde çeşitli saldırılarla ortadan kaldırdı. Sadık es Sadr'ın en küçük oğlu da ev hapsine mahkûm edildi.

2003 yılında Amerika işgali ile birlikte ise Mukteda Sadr öne çıktı. Mukteda Sadr'ın öne çıkmasında baba Sadr'ın destekçileri büyük rol oynadı. Baba Sadr'ın yaklaşık on yıl önce tesis ettiği yapıları Mukteda Sadr faal hale getirdi. Böylece Mukteda, Irak'ta en önemli kişilerin arasına girmeyi başardı. Günümüzde de Irak'ta oldukça geniş bir taraftarı olan Sadr Grubu böylece ortaya çıkmıştır.

Sadr, İran'daki Velayet-i Fakih anlayışını benimsemiştir. Bu yönüyle bu grup Sistani'yle karşıt görüşler beslemektedir. Çünkü Sadr, Irak'ta milliyetçiliği ve ülkenin egemenliğini güçlü bir şekilde vurgulamaktadır. Bazı açıklamalarında da Tahran'ın Irak'taki etkisini değerlendirerek bunun doğru olmadığını ve Arap kökenli olanlar hariç diğer âlimlerin sınır dışı edilmesi gerektiğini dile getirmiştir.

Sadr'ın bu açıklaması coğrafyadaki İran yayılcılığına karşı bir tutumdur. Şiiilerin bazıları, baba Sadr'ın dahi Tahran'a karşı durduğu ve İran'a karşı bilerek Saddam tarafından patlatıldığını düşünmektedirler. Buna ek olarak oğul Sadr, babasının suikasta uğramadan önce Tahran'ın desteğine ihtiyaç duyduğunu ancak buna cevap gelmediğini söylemiştir. İran büyük ihtimalle bu gerekçe ile baba Sadr'ın İran karşıtı görüşleri dolayısıyla Mukteda Sadr'a da yakınlık göstermemiştir. Lakin Amerika ve emperyalizme karşı ifadeleri nedeniyle zamanla daha sakin bir iletişim kurulması sağlanmıştır (el Ubayidi, 2008:66).

İşgal döneminden sonra ise Irak'ta bulunan bazı Şii yapılar mevcut duruma herhangi bir reaksiyon göstermedi. Ancak Mukteda, ülkenin bağımsızlığını ve birliğinin korunması bağlamında işgale güçlü bir tepki verdi. Mukteda, ABD'nin öncülüğünde 2004 yılının Temmuz ayında kurulan "Irak Yönetim Konseyi"ne girmeyi kabul etmemiş, hatta Sistani'nin kurduğu hükümete ve İslami Dava Partisi'ne işgalcilerle işbirliği yaptığı gerekçesiyle karşı çıkmıştı. ABD işgalinin başladığı zamanlarda Mukteda, Sünnilerle ilişkilerini artırarak ABD'ye silahla karşı koymaktan çekinmedi. Mukteda Sadr'ın bu hamlesinin perde arkasında Muhammed Bakır el Sadr'ın Irak anlayışının yansıması bulunuyordu. Çünkü Muhammed Bakır el Sadr, sadece Şiiilerin yönettiği bir hükümetten çok dini duyarlılığı olan şahısların yönetimde bulunmasını istiyordu.

Mukteda da yaptığı işbirliği ile Kerbela, Necef ve Bağdat'taki yoksul halkı ve Baas iktidarı döneminde şiddet gören insanları bir araya getirdi. Mukteda bu sayede 30 bine yakın insandan oluşan bir ordu kurdu. Bu ordunun ismi "Mehdi Ordusu" idi. Sonrasında Mehdi Ordusu ile birlikte gizlice faaliyet yürüten bazı grupların olduğu da ortaya atıldı.

4.1.7.1.4. İslami Çalışma Teşkilatı

Şiiilerin Irak'ta kurduğu bir diğer yapı da İslami Çalışma Teşkilatı'dır. Bu teşkilat İslami Dava Partisi ile aynı vizyonları taşır ve kuruluşu da bu endişelere dayanmaktadır. İslami Çalışma

Teşkilatı, İslami Dava Partisi'nin ortaya çıktığı zamanda kurulmuştur. Bu teşkilatı İslami Dava Partisi'nden ayıran ilk özellik ise teşkilatın Necef'te değil de Kerbela'da yapılanmasıdır. Teşkilat, bu şehirdeki bazı önemli ailelerin önderlik etmesiyle kurulmuştur. Bu aileler arasında Muderrisi ve Şirazi aileleri bulunmaktadır. Teşkilat, bu aileler ve bazı dini bilginlerin yardımıyla 1961'de tam olarak kuruluş aşamasını tamamlamış, resmiyet kazanmıştır (el Akidi, 2008: 204).

İslami Çalışma Teşkilatı'nın ana hedefi komünizm ideolojisine karşı harekete geçerek onunla mücadeleye girişmektir. Teşkilatın bu amacı, devletin hâlihazırdaki yapısına karşı olmak ve teokratik bir devlet yapısının tesis edilmesi çerçevesinde şekillenmiştir. Teşkilat, 70'li yıllara gelinceye kadar “Öncüler Hareketi”, “Risalet Hareketi” gibi isimlerle anılmıştır. Son olarak İran'da yaşanan devrimin ardından “İslami Çalışma Teşkilatı” olarak adlandırıldı (el Akidi, 2008: 210). Irak işgalinden sonra ülkeye dönüş yapan birçok etkili isim gibi Takı el-Müderresi de ülkeye geldi. Saddam'ın ABD tarafından devrilmesinden sonra Müderresi'nin ABD'den önemli bir isimden destek aldığı iddiası ortaya atıldı.

4.1.7.1.5. Irak Ulusal Kongresi

Irak Ulusal Kongresi Baas'a karşı olan grupları bir araya getirme gayesiyle ABD eliyle kurulmuştur. Bu yapı 1991'de yaşanan körfez krizinden sonra ortaya çıkmıştır. Kongrenin başında Ahmet Çelebi vardı. Ahmet Çelebi Irak'ın başkenti Bağdat'taki önemli ailelerden birine mensuptu. Çelebi yurtdışında eğitim gördükten sonra aile mesleği olarak görülen politikaya atıldı (Al Jazeera, 4 Aralık 2014).

Amerikalıların Çelebi ve kongreye verdiği desteğin arka planında ise bu hareketin kimliği önemli rol oynamıştır. Ahmet Çelebi ve Ulusal Kongre Şii düşüncesi ve laik bir yapıdan oluşuyordu. ABD'nin Irak'a ve Orta Doğu bölgesine karşı siyasetinin demokrasi, özgürlük, çağdaşlık, vb. üzerinde şekillendiği belirtiliyor. ABD, bölgede gerçekleştirdiği politikaları ve bölgeye dair bakış açısıyla ilk olarak, Orta Doğu'daki müttefiki İsrail'in bölge ülkeleri tarafından resmi olarak tanınmaları ve güvenlik endişelerinin giderilmesini öncelemiştir. Ayrıca ülke halkının Amerika liderliğindeki uluslararası sisteme eklenmesi hedeflenmiştir.

Ancak ABD bölgede Çelebi eliyle gerçekleştirmek istediklerini yapamadı. ABD'li yetkililer dışışleri ve merkezi istihbarat birimi olan CIA eliyle daha farklı yol haritaları hazırladı. Irak'a askerî operasyon kararı alındı. Bu operasyonla Saddam iktidarı değışti ve ülkedeki gruplarla ilişkiler dondurularak devletin yeniden inşası hususunda bu gruplarla işbirliğine gidilmeyecekti. Süreç içerisinde Ahmet Çelebi, ABD ile beraber yürüttüğü stratejilerinde başarılı olamadı ve kurulan hükümetin başına geçemedi. Çelebi yerine Eyad Allavi başbakan oldu. Allavi, Saddam Hüseyin ile beraber Baas Partisi'nin kuruluşunda yer almış -özellikle partinin gençlik birimlerinde- ancak Saddam ile arasının açılmasının ardından Avrupa'ya gitmişti.

4.1.7.1.6. İslami Fazilet Partisi

İşgalden sonra ülkede Hazali el Sadi'nin başında olduğu bir grup bu partiyi kurdu. En başta parti kimliği taşımayan bu oluşum sonradan dini eğitim alan talebelerin verdiği destekle zamanla Irak'ta bir siyasal parti niteliği kazandı. Bu grubu Muhammed Yakubi kurmuştur. İslami Fazilet Partisi, Seyyid Muhammed Sadr'ın destekçilerini kurumsallaştırmaya çalışmış ancak Mukteda ile de birleşmemişlerdir (El Havviye Trifiye lil-Hizib el Fazile, 2014). Hatta kimi zaman Sadr ile karşı karşıya bile gelmiştir.

Partinin başındaki isim olan Şeyh Muhammed Yakubi, eğitimini mühendislik alanında tamamlamıştır. İran-Irak savaşı sırasında savaşa karşı olduğu gerekçesiyle askerliğini yapmadı. Ülke içinde birçok yerde dini eğitim görmüş buna karşın "ilmi ehliyeti"ne pek güven duyulmamıştır (El Havviye Trifiye lil-Hizib el Fazile, 2014). İslami Fazilet Partisi genellikle Basra çevresinde etkinlik göstermiştir.

4.1.7.2. İşgal sonrası Irak genel seçimlerinde Şii Partilerin yükselişi

Dava Partisi mensupları, 2003 ABD işgalinden sonar yurtdışından dönerek Şii seçim bloğu içerisinde yerini almıştır. Dava Partisi üyesi İbrahim el-Caferi 2005'te, Nuri el-Maliki de 2006'da başbakan seçilmiştir. Maliki 2014 yılına kadar başbakanlık yapmıştır. Ancak atamalarda Dava Partisi'nin tek başına sahip olduğu seçim gücü değil, Irak İslam Yüksek Konseyi (İİYK), Sadır Hareket'i ve Dava Partisi arasındaki ittifak etkili olmuştur (Duss ve Juul, 2009: 3).

ABD, işgal öncesinde Irak içerisindeki Şii gruplardan ziyade ülke dışındakilerle işbirliği yapmayı tercih etmiştir. Bunun sonucunda Dava Partisi ve Irak İslam Yüksek Konseyi (İİYK), Saddam sonrası oluşturulan ilk kabinede ikiye sandalye kazanmıştır. Partilere, Iraklılar arasındaki mezhepsel kimliklerin güçlenmesine yol açacak şekilde mezhep esaslı üzerinden temsil hakkı verilmiştir. ABD işgal yönetimi tarafından Dava Partisi ve İİYK, siyasi tabandan yoksun olmalarına rağmen, Iraklı Şiiilerin temsilcisi kabul edilmiştir. Ancak Mukteda el Sadr işgale karşı direnmiş ve Sadr hareketi Irak'ta siyasal konumunu sağlamlaştırmıştır. Sadr'ın destekçileri, ülkelerini terk ettikleri gerekçesiyle ülke dışından dönen muhalifler ve sessiz kalarak Baas rejimi ile iş birliği yapan Sistani gibi dini otoritelere tepki göstermiştir. Hatta Sadr'ın destekçilerinin, ABD işgalinden sonra ülkeye dönen Abdul Macid el-Huyi'yi öldürdükleri iddia edilmektedir (Duss ve Juul, 2009: 10).

Irak'ta etkin olan Şii gruplar; Sadr Hareketi, Irak İslam Yüksek Konseyi, Şii Mercii Ayetullah Ali el-Sistani ve Dava Partisi'dir. Mukteda el Sadr'ın liderliğindeki radikal dini motifli Sadr grubunun çok sayıdaki önemli ismi Saddam döneminde öldürülmüştür. İlk başladığında İran karşıtı bir tutum benimseyen hareketin, Tahran ile özellikle 2003 sonrasında iyi ilişkiler geliştirdiği görülmüştür. Bunun sebebi Irak siyasetinde aktif bir rol almak isteyen Sadr'ın ABD işgaline karşı direnmiş olmasıdır. Dava Partisi ve Irak İslam Yüksek Konseyi ise daha ılımlı bir siyasal çizgiye sahiptir. Dava Partisi, Irak'taki en eski siyasal İslamcı Şii partidir. Irak İslam Yüksek Konseyi 1982'de kurulmuş, 2007'de isim değişikliğine giderek Irak İslam Yüksek Konseyi (İİYK) ismiyle faaliyetlerini yürütmüştür. Amacı Iraklı Şii grupların tamamını birleştirmek ve Velayet-i Fakih modelini Irak'ta da uygulamaktır. Konsey, İran'ın ve diğer Şii grupları tarafından tepkiyle karşılanırsa da işgal sonrasında yeniden yapılanma sürecinde yerini almıştır.

Sistani ise politik süreçlerin dışında kalarak, yalnızca dini liderlik pozisyonunu üstlenmeyi tercih eder gibi görünmüşse de işgalin başlangıcından günümüze kadar olan zaman diliminde, Irak'ın siyasal yaşamında üstü kapalı biçimde etkisini sürdürmüştür. Sistani ayrıca Şii siyasal İslamcılarının iktidara geçmesinde etkin bir rol almıştır ve hala bu etkinliğini sürdürdüğü bilinmektedir. Söz konusu Şii gruplar farklı önceliklere ve dünya görüşlerine sahip olmalarına rağmen ABD işgali sırasında birlikte hareket edebilmiştir. Fakat ABD'nin desteğiyle bir araya gelen siyasi ortaklar arasında 2005 yılından sonra ciddi anlaşmazlıklar çıkmış, buna rağmen Sünni Arap tehdidi bu grupların bir süre daha bir arada kalmalarını sağlamıştır.

2003'te Baas rejiminin devrilmesiyle, o zamana kadar ülkedeki tek hâkim güç olan Sünni Arapların siyasetten ve ordudan tasfiye süreci başlamıştır. İşgalden sonra kurulan Geçici Hükümet Konseyi başkanlığına Sünni bir Arap getirilse de bunun göstermelik bir uygulama olduğu dikkatlerden kaçmamıştır. İşgale karşı koyan Sünni Arapların direnişlerini kırmak maksadıyla, 2004 yılından itibaren, siyasal sisteme yeniden dâhil edilme süreci başlamıştır. Bu süreçte Baasçıların üst düzey devlet görevlerinden ve ordudan dışlanması siyaseti hafifletilmiş, işgal sırasında dağıtılan Irak ordusunun eski üyelerinin bazıları orduya geri dönüşü sağlanmıştır.

Sünni Arapların Ocak 2005 seçimlerine gitmeme kararı almasının ardından çıkan sonuç ABD'yi tatmin etmemiştir. Bunun üzerine ABD Şii Araplara verdiği koşulsuz desteği sorgulamaya başlamıştır. Şiilerin İran'la kurduğu yakın temastan da rahatsızlık duyan ABD yönetimi, Sünnileri siyasette daha aktif hale getirerek bu durumu dengelemeyi tasarlamıştır. Kürtlere verdiği destek de komşu ülkeler tarafından, Kürt devleti konusundaki endişeler sebebiyle eleştirilmeye başlanınca Irak siyasetine yön verecek farklı bir aktöre daha ihtiyaç duymuştur. Sünni Arapların siyasete katılımı konusunda içerideki baskılarını artıran ABD, yeni oluşturulacak anayasanın bu grupları da içermesini istemiştir.

Ağustos 2003'te İYK lideri Ayetullah Muhammed Bakır el-Hekim bombalı bir saldırıda öldürülmüş, yerine kardeşi Abdülaziz el Hekim geçmiştir (El Hekim Ağustos 2009'da vefat etmiş, yerine oğlu Ammar el Hekim geçmiştir). 2004 Ağustos'unda Mukteda el-Sadr için Abdul Macid el-Huyi cinayeti dolayısıyla tutuklama emri çıkarılmıştır. Sadr Hareketi'ne bağlı bir gazetenin ofisi kapatılmıştır. Bunun üzerine Sadr'ın lideri olduğu Mehdi Ordusu ile ABD güçleri arasında çatışma çıkmış ve Sistani'nin arabuluculuğu ile ateşkes ilan edilmiştir. Bu mücadele Sadr'ın önemini artırırken, siyasal sürece girmesinin de yolunu açmıştır. İşgal sonrası dönemde Şiilerin geleneksel sessizlik politikasının tersine Ayetullah Ali el-Sistani siyasal alanda daha aktif bir rol oynamıştır. ABD yönetiminin aksine erken seçim isteyen Sistani, yönetim eğer seçimle iş başına gelmiş olmazsa, yeni anayasanın meşruluğunun kabul edilmeyeceği konusunda uyarılarda bulunmuştur.

Bu süreçte Sistani, Sadr Hareketi, Irak İslam Yüksek Konseyi, Dava Partisi ve diğer Şii dini partileri "Irak Ulusal İttifakı" çatısı altında bir araya getirmeye çalışmıştır. Bununla birlikte Şii oylarının partiler arasında bölünmesini engelleyerek yeni kurulacak geçiş hükümetinde Şii üstünlüğünü garantilemeyi amaçlamıştır. İYK ittifaka egemen olmak için İran'ın eğittiği

ve finanse ettiği milislerini kullanmıştır. 30 Ocak 2005 genel seçimlerinde Irak Ulusal İttifakı oyların yüzde 48'ini alarak iktidar olmuştur. İttifakın, oyların neredeyse yarısını almasının sebebi büyük ölçüde Sünnilerin seçimi boykot ederek katılımı çok düşük seviyelerde tutmasıdır. Nitekim 15 Aralık 2005 tarihinde yapılan seçimlerde Sünni katılımının artması nedeniyle bu kadar yüksek bir oy oranına ulaşamamıştır. 30 Ocak 2005'te yapılan yerel seçimlerde ise İYK galip gelerek pek çok il ve yerel yönetimin kontrolünü ele geçirmiştir (Duss ve Juul, 2009: 10-11). Yaklaşık 8 milyon kişinin oy kullandığı seçimlerde Kürtlerin yaşadığı bölgelerde katılım oranı yüzde 80, Sünnilerin yoğun olduğu alanlarda ise yüzde 2 olarak hesaplanmıştır. Kürt partilerinin oluşturduğu ittifak Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerden oy alırken, Şiiilerin çoğunlukta olduğu bölgeler Şii ittifaka oy vermiştir. Buradan Iraklıların oy tercihlerini etnik ve mezhepsel nedenlere dayandırdığı görülmektedir (Visser, 2014:137).

Dava Partisi ile İYK, Dava üyesi İbrahim el-Caferi'yi ittifakın adayı olarak başbakanlığa aday göstermiştir. Sadr'ın hoşnutsuzluğuna rağmen el-Caferi başbakan seçilmiştir. İçişleri Bakanlığına İYK'den bir isim getirilmiştir. Bununla birlikte Konsey, devlet kurumlarına; Bedir Örgütü milislerinin eski Baasçıların yerine yerleştirilmesiyle de güvenlik güçlerine sızmıştır (Duss ve Juul, 2009: 11).

Savaşın sonra Kürtler, Sünniler ve Şiiiler Irak siyasetinde ağırlıklarını hissettirmeye başlarken, toplum etnik ve mezhepsel olarak ayrışmaya başlamıştır. 2005 seçimlerinde bölgeler arası oy dağılımına baktığımızda da Irak'ın Kürt, Şii ve Sünni bölgelere ayrıldığı çok net bir şekilde görülmektedir. Bu üç grup da Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde farklı yaklaşımlar benimsemiştir. Sünni Araplar üniter bir devletten yanayken, Kürtler özerkliklerini sürdürmek ve merkezle gevşek bir bağ kurmaktan yana tavır almıştır. Sünniler ise başlangıçta merkezîyetçi bir politika izlerken zamanla kendi aralarında fikir ayrılıkları yaşamıştır. Dava ve Sadr merkezîyetçi politikayı sürdürürken, İYK güçlü bir federalizmi savunmuştur.

Farklı taleplerde bulunsalar da Şiiiler, Sünniler, Kürtler, Türkmenler ve diğer azınlık gruplarının da katılımıyla Irak'ta yeni bir anayasa hazırlanmıştır (Musadak Adil Talib, Beyda Abdul Hasan Radam,'den aktaran el Abdin, 2017). 15 Ekim 2005 tarihinde halkoyuna sunulan Anayasa yüzde 78,59 gibi yüksek bir oy oranıyla kabul edilmiştir. Yeni Anayasa ile ülke federal bölgelere ayrılmıştır. İkinci maddede devletin resmi dininin İslam olduğu ve

kanunların İslam hukukuyla çelişmemesi gerektiği belirtilmiştir. Bu Anayasa ile Irak halkının İslami kimliği güvence altına alınırken, diğer dinlere mensup kişilerin de hakları koruma altına alınmıştır (Constitute, 2005).

Ardından kalıcı bir hükümet kurulması için Aralık 2005'te yeniden seçimlere gidilmiştir. Birleşik Irak İttifakı bu sefer ocak seçimlerinde aldığı oy oranının gerisinde kalmıştır. Çünkü ocak ayındaki seçimleri boykot etmelerinin kendileri açısından doğurduğu sonuçları gören Sünni Araplar, Aralık ayındaki seçimlere girme kararı almıştır. Ocak 2005 seçimlerinden güçlü bir şekilde çıkan Şii iktidarın Sünnilere yönelik uygulamaları endişeleri artırmış, bunun üzerine Sünni Araplar yönetimden tamamen dışlanmamak için siyasal hayata katılmayı seçmiştir. Aralık seçimlerinin sonucuna göre Sadr 32, İYK 29, Dava Partisi 25 sandalye kazanmıştır. İYK başbakanlığa Adil Abdul Mehdi'yi, Dava Partisi ve Sadr ise el-Caferi'yi aday göstermiştir. Caferi, bir oy farkıyla seçimi kazanmıştır. Fakat mezhepsel şiddeti önlemekte yetersiz görüldüğünden Sünni Arapların ve Kürtlerin yanı sıra ABD'nin de baskısıyla karşılaşan Caferi, baskılara dayanamayıp istifa etmiştir. Caferi'nin yerine Nuri el-Maliki atanmış ve yeni başbakan, Irak parlamentosu tarafından Nisan 2006'da onaylanmıştır (Duss ve Juul, 2009: 12).

Nuri el-Maliki'nin başbakanlığının ilk iki yılında Mehdi Ordusu'na karşı koymada isteksiz davrandığı veya Sünnilerin hükümete daha fazla katılmasına sıcak baktığı için selefi gibi zayıf ve etkisiz olduğu düşünülmüştür. Maliki, nihayet Mart 2008'de Irak ordusuna, Mehdi Ordusu'nun ve diğer suç çetelerinin etkisi altındaki liman şehri Basra'yı geri alma emri vermiştir. ABD'nin desteğiyle Basra geri alınmış, buna bağlı olarak da Maliki'nin itibarı artmıştır. Diğer bir deyişle Sadr'a karşı yürüttüğü operasyonlar Maliki'nin otoritesini artırmıştır. Basra'da Şiiler arasında yaşanan gerilim ve çatışma, 'Irak güvenlik güçleri' ile 'silahlı milis güçleri' arasındaki bir çatışma olarak değerlendirilmiştir. Böylece ABD, Şiiler için mücadelede taraf tutarak Irak hükümetine kayıtsız şartsız destek vermiştir. Bunların yanı sıra İran'ın Basra'da yaşanan savaş sırasında Mehdi Ordusu'na verdiği destek karışıklığa neden olmuştur. Çünkü İran, Irak'ta yalnızca Sadr Hareketi'ne destek vermekle kalmamış, hem İYK ile hem de İYK ile karşılaştırılabilecek kadar olmasa da Dava üyeleri ile yakın temas kurmuştur (Duss ve Juul, 2009: 13-14).

İşgalin ardından ittifak halinde hareket etmeye başlayan Şii gruplar zamanla ayrılmaya başlamıştır. Bu gruplardan bazıları program değişikliğine gitmiştir. 2009'daki vilayet

seçimleri sırasında Dava Partisi ve İİYK ekişmeli bir seçim yarışına girmiştir. Seçimlerde dini sembollerinin kullanılması yasak olmasına rağmen İİYK, kampanya dönemi boyunca şii inancına ait birçok öğeyi propaganda malzemesi olarak kullanmıştır. Sadr Grubu, seçimlere parti olarak katılmak yerine bağımsızlardan ve teknokratlardan oluşan iki listeyi desteklemeyi tercih etmiştir. Ancak en büyük değişiklik şii mezhebinin milliyetçisi olarak bilinen bir parti programı benimseyen Dava Partisi'nde yaşanmıştır.

Daha sonar Maliki, Dava Partisi'nin koalisyonunu 'Hukuk Devleti' olarak adlandırma kararı almıştır. Bu karar, vurgunun dini kimlikler ve İşlamcı sosyal politikalarından, güvenlik ve kamu hizmeti gibi insanların hayat standartlarını ilgilendiren daha temel konulara kaydığını göstermektedir (Duss ve Juul, 2009: 15).

2009 yerel seçimlerini, izlediği şii mezhebi etkisindeki ulusalcı siyasetle Dava Partisi, 2010 seçimlerini ise yine ulusalcı bir çizgi takip eden el İrakıye koalisyonu kazanmıştır. Irak'taki mezhebe dayalı ulusalcı söylem Sünniler ve şiiler arasındaki ayrışmayı ortadan kaldırmamış, mezhepçilik siyasal alandaki etkinliğini sürdürmüştür. Sünniler de şiiler de kendi içlerinde ulusalcı bir eğilime ve söyleme sahip olan partileri desteklemeye başlamıştır.

ABD, işgalin başlamasından yaklaşık dokuz yıl sonra 15 Aralık 2011 tarihinde savaşın bittiğini açıklamış ve Irak'tan askerlerini geri çekme kararı almıştır. Bu karara bağlı olarak Amerikan askerlerinin Irak'tan çekilmeye başlanmasının hemen ardından Başbakan Maliki'nin Sünni siyasetçilere yönelik başlattığı baskıcı uygulamalar, mezhep çatışmalarının yeniden alevlenmesine yol açmıştır. Maliki, kendisine yönelik saldırıların Sünnilerden kaynaklandığını ileri sürmüş, Sünni milletvekiller ve bakanlar üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Maliki'nin bu tutumu ülkede şii-Sünni çatışmasını körüklemiştir. Sünni bakanlar Maliki'nin baskısı karşısında istifa ederek, Irak'ta otoriter bir yönetimi kabul etmeyeceklerini göstermiştir. Ayrıca Sünni liderler federe vilayetler kurma girişiminde bulunmuştur. Bu girişim; yetkilerin paylaşımı, tartışmalı topraklar ve finansal konulardaki anlaşmazlıklar nedeniyle Sünnileri, Kürtler ve şiilerle karşı karşıya getirmiştir. Maliki'nin ülkeyi bölünmeye götürecek uygulamaları şii liderler tarafından da olumlu karşılanmamıştır (Köse, 2015: 75-77).

4.1.8. Abadi Dönemi Dış Politika

2014 yılında Başbakan Abadi göreve geldikten sonra bölge ülkelerini ziyaret etmesi Irak ve bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler açısından büyük önem taşımıştır. İran'a ve Ürdün'e yapılan ziyaretler Irak siyasetindeki değişimi ortaya koymuştur. Dışişleri bakanı Caferi'nin Türkiye'yi ziyaret etmesi Irak'ta etnik ve mezhepsel aktörlerle dengeli bir siyasetin takip edilmesi isteğini göstermiştir. Irak Cumhurbaşkanı Fuat Masum'un Riyad'I ziyaret etmesi Arap ülkeleri ile daha etkin ilişkilerin kurulacağına işaret ediyordu. Irak 2017'den sonra bölge ülkeleriyle güvenlik, ekonomik ve siyasal işbirlikleri geliştirmek istiyordu. Irak, eğer bölgedeki ülkelerle eşit derecede ilişkiler geliştirirse siyasal dengelerini oturtabilir.

Irak ve Türkiye münasebetleri hususunda Maliki döneminde yaşanan sorunlar iki ülke ilişkilerine zarar vermekteydi. Ankara Bağdat'la yaşanan sorunlara karşı yeni bir çözüm bulmaya çalışarak IKBY'ye yönelmiştir. Türkiye Maliki iktidarı döneminde İran'ın yayılması karşısında Irak ile ilişkileri tam anlamıyla sonlandırması veya IKBY ile bunu dengeleyecek adımları atması gerekiyordu. İran'ın etkisinden ötürü Ankara, Irak merkezi hükümeti ile Kürt yönetimi arasında bir tercih yapmak zorunda kalmıştır.

Başbakan Abadi Kürt yönetimi ile yaşanan petrol problemini çözüme kavuşturmasıyla Ankara ve merkezi yönetim arasında yeni bir dönem başlamıştır. Böylece 2012'de Türkiye'ye gelen ve Irak'ta yargılanması devam eden Tarık el Haşimi konusunun üzerine gidilmeyeceği anlaşılmıştır. Türkiye her zaman Irak'taki iç aktörlerle ilişkilerini muhafaza etmelidir. Ankara'nın Bağdat'taki aktörlerin mevcut sorunlarının aşılması için aracı olması gerekmektedir.

4.1.9. Irak'ın Sosyoekonomik Yapısında Şüliğin Artan Rolü

Irak'ta yaşanan siyasi istikrarsızlık ve şiddet olayları, ekonomik sorunları da beraberinde getirmiştir. ABD'nin işgaliyle birlikte ordunun tasfiye edilmesi ve ülke genelindeki etnik-mezhepsel ayrışmadan dolayı ciddi bir ekonomik dengesizlik meydana gelmiştir. Söz konusu problem sosyal yapıyı olumsuz etkilemiştir. Irak'ın yer altı ve yer üstü kaynaklarından (petrol ve diğer ürünler) elde edilen gelirin adaletli paylaşılınmaması da ülkede büyük sıkıntılara neden olmaktadır. Zira toplumda bir kesim hızla zenginleşirken, diğer kesim de fakirleşmektedir. BM'nin hazırladığı rapora göre, Irak'ta petrol üretiminin

her geçen gün artmasına rağmen; ülkede resmi işsizlik oranı % 23 olduğu belirtilmektedir. Günlük fakirlik sınırı ise 2,2 dolardır (All Iraq News, 2019). Bağdat yönetiminde Şiiilerin etkin olmasıyla birlikte devlet kurumlarında yaşanan etnik-mezhepsel sorunlardan dolayı sosyo-ekonomi de ciddi zararlar görmüştür. ABD işgali sonrası Şii eksenli kurulan Bağdat hükümetleri, Irak'ın kalkınmasına ve murrefah bir toplum oluşturmaya herhangi bir katkı sunmamıştır.

Şiiilerin Irak'ın siyasi arenasında güçlenmesinin Şii bölgelerindeki sosyo-ekonomik kalkınmaya da katkısı olmamıştır. Bu bakımdan gayrıresmî verilere göre, ülkenin orta ve güney kesimindeki işsizlik oranı % 25-28 olarak tahmin edilmektedir. Irak, petrol zengini bir ülke olmasına rağmen devletin iktisadi yapısında ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Irak'ın en büyük problemlerinden biri de ülkedeki elektrik üretiminin yetersiz olmasıdır. Bazı yerel kaynaklara göre, işgalden bu yana Bağdat Hükümeti ülkedeki elektrik sorununu çözmek için yabancı şirketlerle anlaşarak tam 40 milyar dolar harcamıştır. Ancak bu sorunun halen çözölememesinde, ülkede yaşanan şiddet ve patlamaların yanı sıra idari yolsuzluklar ve siyasi krizler de etkili olmuştur. Dolayısıyla Bağdat yönetimindeki siyasi unsurlar arasında yaşanan hesaplaşma ve güç mücadelesi devletin halka hizmet konusunda yetersiz kalınmasına sebebiyet vermiştir.

Irak'ın 2012 yılı bütçesi 100 milyar dolar olarak belirlenmiştir. Bağdat Hükümeti, 2012 yılında savunma ve güvenlik için 14 milyar dolar harcamış ve 2013 yılındaki bütçeden bu alana 16 milyar dolarlık bir pay tahsis edilmiştir (Muhammed, 2018). 2012 yılı bütçesinin yaklaşık % 32'si kalkınma fonu olarak bakanlıkların ve vilayetlerin yatırım projeleri için ayrılmıştır. Planlama Bakanlığı'nın yaptığı açıklamaya göre, yıl içerisinde hayata geçirilen 5502 projeden yalnızca 843'ü tamamlanmıştır. Bu da uygulamaya konulan projelerin % 84,7'sinin tamamlanmadığına işaret etmektedir. Ayrıca 2012 bütçesinden konut ve hizmetler için % 22,1, eğitim alanları için % 9,4, sanayi sektöründeki projeler için % 6,5, iletişim ve ulaşım için % 5,2 ve tarım sektörü için de % 5,32 oranında pay ayrılmıştır (El-Beldawy, 2019).

Aslında ABD işgali, Irak halkı için şiddet, terör ve kaos anlamına gelirken; bahse konu olan ülke, yabancı şirketler için alt yapısı çökmüş ve hemen hemen tüm ihtiyaçlarını dışarıdan karşılayan yeni bir pazar haline gelmiştir. Artık en basit ürünleri bile dışarıdan tedarik eden Irak, ekonomik anlamda bağımlı bir ülke haline gelmiştir. Bu bağlamda Irak'ın diğer

lkelerle olan dış ticaret hacmi, 2012 yılı verilerine göre dolar bazında şöyledir: Türkiye'yle 12 milyar dolar, İran'la 11 milyar dolar, Birleşik Arap Emirlikleri'yle 7 milyar dolar, Suudi Arabistan'la 1.33 milyar dolar, Ürdün'le 1 milyar dolar ve Kuveyt'le 100 milyon dolardır. Suriye'yle olan ticaret hacmi ise 2011 yılında 5 milyar dolarken, ülkede iç savaş patlak vermesi hasebiyle 2012 yılında dış ticaret hacmi 700 milyon dolara düşmüştür. (Zeynep Fethi Ebu el-Ala, 2018). Öte yandan Irak, Güney Kore'yle 10,5 milyar dolar (International Islamic News Agency (IINA), 2012) ve in'le de 18 milyar dolar ticaret hacmine sahiptir (Saferet El-Seen Fi Baēdad Tuid Fetih El-Konsoly, 2016)

2003 yılında dönemin ABD Savunma Bakanı ve Irak'ın işgalinin mimarisi olan Paul Wolfowitz, Gneydoēu Asya'daki bir Amerikan üssüne gerekleřtirdiēi ziyaret esnasında Irak'ın işgaliyle ilgili yöneltilen bir soruyu şöyle cevaplamıştır: "Bilmiyor musunuz Irak petrol denizinde yüzüyor" (El-Celebi, 2016). Irak, kanıtlanmış 148 milyar varil rezerv ile dünyanın en fazla petrol rezervine sahip ikinci ülkesidir (BBC Arabic, 2014). Ancak kuyulardaki araştırılmalar neticesinde kanıtlanmamış rezervlerin tahminen 178 milyar varil civarında olduēu düşünülmektedir. Öte yandan ülkenin kanıtlanmış doēalgaz rezervi ise 3,2 trilyon m³ tür. Gerekli sanayi altyapı çalışmalarının yapılması durumunda yıllık 22 milyar m³ doēalgaz üretebilme potansiyeli bulunmaktadır. Irak petrol ve gaz dış ticaretini Türkiye'ye, Suriye'ye ve Suudi Arabistan'a uzanan toplam 4.350 km uzunluēundaki petrol ve gaz boru hatlarıyla saēlamaktadır.

OPEC'in önemli bir yesi olarak kanul edilen Irak, dünya petrol üretiminde dördüncü sırada yer almaktadır. 2014 yılında üretilen petrol, günlük 3,8 milyon varil iken bunun günlük 2,62 milyon varile ulaşan bölümü ihraç edilmiştir (Al Jazeera 2021). Günümüz itibarıyla Irak, dünyada en fazla doēalgaz rezervine sahip onuncu ülkedir. Buna ragmen Irak, ülkenin ihtiyaçlarını gidermek için İran'dan doēalgaz almaktadır.⁶ Irak ise İran'a genel olarak ham petrol ve demir ihraç etmektedir. Irak Petrol Bakanlığı resmi sözcüsü Asım Cihad'ın açıklamasına göre Irak, İranlı zel petrol şirketlerinden yıllık 800 milyon dolar petrol ürünü ve 600 milyon dolarlık elektrik enerjisi ithal etmektedir. Basra İl Meclis Başkanı Cabbar

⁶ Karara Licnet El-Taka: Irak Yestawrid ćaz Men İran Raēim İmtlakihı Akber İhtiyatı ćaz Fil-Alem,(Enerji Komisyonu Karar Verdi: Irak'ın Dünya Gaz Rezervlerinin Byēne Sahip olmasına Raēmen İran'dan Gaz İthal Ediyor), <http://www.faceiraq.com/inews.php?id=727595> Eriřim 10.01.2019.

Emin yaptığı açıklamada, Irak'ın güneyindeki Basra vilayetinde çeşitli alanlarda projeler gerçekleştiren İranlı şirket sayısının 42'ye ulaştığını ifade etmiştir.

Bu bağlamda Tahran yönetiminin Bağdat yönetimiyle imzaladığı tüm ekonomik ve ticari anlaşmalarda oldukça avantajlı konumda olduğugörülmektedir. Ayrıca İran 2010 yılında Bağdat'ta üç önemli bankasının şubelerini açmıştır. Bunlar Mellat, Sebe ve Sadirat bankalarıdır. Tahran, böylece kendi üzerindeki uluslararası yaptırımların artacağını öngörerek Bağdat yönetimindeki Şiilerle olan ilişkilerinden faydalanmak suretiyle Irak'ın güneyindeki enerji kaynaklarını denetlemeye çalışmaktadır. 2013 yılının resmi rakamlarına göre, iki ülke arasındaki ticari hacmin 12 milyar dolar olarak yansıtılmaktadır.

Öte yandan Bağdat ile Tahran yönetimleri arasında varılan anlaşmayla Basra kentinde ortak bir serbest ticaret bölgesi kurulmuştur. 2008 yılında da yine iki devlet arasında Irak'ın Wasıt, Maysan ve Süleymaniye kentlerinde üç yeni serbest ticaret bölgesinin kurulması hususunda anlaşmaya varılmıştır. Bu bağlamda Irak Şiilerin Bağdat yönetimi üzerinde nüfuzu artmasıyla İran'ın Irak'ta siyasi, ekonomik, ticari ve mali gücünü hissettirecek şekilde artırmasına yol açmıştır. İran, Irak'taki politik etkileri dışında ticaret, sanayi ve turizm sektöründe de güçlü olduğu söylenebilir.

4.1.9.1. Şii-kürt ittifakı ve petrol

2003 yılından beri Bağdat'taki iç siyasi dengeler arasında gelişen Kürt-Şii stratejik ortaklığının, Kürtlerin siyasi çıkarları ve kazanımlarının muhafazası bakımından korunması gereken bir husus olduğunu söylemek mümkündür. Kürtlerin Bağdat'taki stratejileri iki temel çizgide seyretmektedir. İlki KYB'nin kurucusu ve eski lideri olan dönemin Cumhurbaşkanı Celal Talabani'nin bir yandan Şii-Kürt ittifakının diğer yandan da İran'la ilişkilerin geliştirilmesi doğrultusunda izlediği stratejidir. Diğer çizgide ise IKBY Başkanı ve KDP lideri Mesut Barzani'nin, lüzumu halinde Kürt-Şii ortaklığından vazgeçip ülkedeki siyasi dengelere göre yeni ittifak arayışlarına girilebilme esnekliğinin gösterilmesinden yana tutumudur. Bununla birlikte Nuri el Maliki ile Kürtler arasında yaşanan krizde Kürt liderlerin bölgesel aktörler arasında da tercihleri farklı olmuştur. Mesud Barzani, Türkiye ile yakın ilişkiler kurmuş fakat Celal Talabani İran'a yakın stratejiler izlemiştir. 2010 yılında hükümet kurma çalışmalarında Celal Talabani'nin Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmasına Sünni

Araplar karşı çıkmış fakat hem Iraklı Şii siyasi gruplar hem de Tahran yönetimi açık destek vermiştir.

Bu çerçeveden bakıldığında IKBY'nin, 2005 yılından bu yana Şii çoğunlukta olan Bağdat'ı by-pass ederek yabancı şirketlerle petrol-gaz anlaşmaları yapmaya yönelmesiyle Erbil ile Bağdat arasında ipler gerilmiştir. Ne var ki Anayasanın 111'inci maddesi uyarınca ülkeden çıkarılan petrol ve doğalgaz zenginliği tüm Irak halkının ortak malıdır. 112'nci maddenin 1'inci bendine göre ise federal hükümet ülkedeki mevcut yatlardan petrol ve doğalgaz üretme işlemini bölgesel hükümet ve vilayet yönetimleri ile birlikte yapacaklardır. Bu durumda IKBY'nin Federal Hükümet'in onayı alınmaksızın yaptığı petrol anlaşmaları ve bunlardan elde edilen petrol gelirini tüm Iraklılarla paylaşmaması Anayasanın açıkça ihlal edilmesidir. Bu nedenle yapılacak anlaşmaların Anayasa gereği Bağdat'la işbirliği halinde yapılması gerekmektedir.

Kürtler, özellikle Türkiye ve Körfez ülkeleriyle (Kuveyt, Katar-Birleşik Arap Emirliği gibi) politik, ekonomik ve ticari ilişkilerini genişletirken de bağımsız bir aktöre gibi davranarak federal hükümeti göz ardı etmektedir. Kısacası IKBY, yalnızca kendi kontrolündeki vilayetlerin (Erbil, Süleymaniye ve Dohuk) istikrarı ve kalkınması için çalışmış ve Bağdat'tan bağımsız iç ve dış politik tutumlar sergilemiştir (Uraibi, 2017).

2003 yılından beri Irak'ın eski rejiminden miras kalan Sünni Arap siyasetine karşı muhafaza edilmeye çalışılan Şii-Kürt ittifakı, Maliki ve Barzani'nin zıtlaşmasıyla zarar görmüştür. Fakat Bağdat-Erbil hattındaki siyasi krizleri topyekün bir iç çatışmaya dönüştürme riskine ne Maliki ne de Barzani girebilmiştir. Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır: IKBY herhangi bir sıcak çatışmaya girerek, ülkenin diğer bölgelerinde yaşanan bir takım ciddi güvenlik sorununun kendi bölgesine sıçraması riskini göze alamamıştır. Zira böyle bir çatışmanın eninde sonunda etnik bir çatışmaya dönüşmesi kaçınılmazdır. Böyle bir tablo Kuzey Irak'ın ekonomik ve ticari cazibesini oldukça olumsuz etkileyecektir. IKBY'nin krizler esnasında kullanmayı tercih ettiği sert üslup esasında Kürt kamuoyunu tatmin etme amacı taşımaktadır. Bir diğer neden ise Iraklı yetkililerin neredeyse tamamının olası bir Arap-Kürt çatışmasına karşı çıkacak olmalarıdır.

4.1.10. Şiilerin Irak Güvenlik Kurumlarında nüfuzlarının artması

4.1.10.1. Şii milis güçlerinin kurulması ve yayılması

ABD işgalinden sonra Irak'ta kurulan geçici yönetim devletin bütün kurumlarında köklü değişiklikler yapmıştır. Kurumlardaki tüm Sünni görevliler hiçbir ayırım gözetilmeden azledilmiştir. Irak'ta yaşananlar büyük bir otorite sorununa neden olmuştur. Komşu ülkelerin de Irak üzerindeki etkileri artmıştır. Bu noktada özellikle Suudi Arabistan ve İran öne çıkmaktadır. Bu iki ülkeye bağlı olan gruplar, terör örgütleri ve bölgeyi kontrol altına almak isteyen güç odakları Irak'ta güç kazanmıştır. 2003 yılından sonra ABD işgalini engellemek amacıyla ortaya çıkan mezhepsel gruplar genellikle Şii ve Sünni olarak ikiye ayrılmaktadır. İki grubunda ortak amacı işgalcilere karşı savaştırmaktır. Irak işgali ile beraber devrim muhafızlarına bağlı olan Kudüs gücü ülkedeki etkisini arttırmıştır. 2003 yılında İran tarafından kurulan Irak Hizbullah'ı ile beraber Tahran, Irak'ta operasyonlarını derinleştirmiştir. Vasık el Battat önderliğinde oluşturulan bu örgüt Hamaney'e bağlıdır (Semin, 2014).

Irak'ın işgali Baas iktidarı döneminde varlık gösteren örgütlerin devamlılığını sağlamıştır. İran'a bağlı muhalefet grupları ve PKK bu dönemde güç kazanmıştır. PÇDK ⁷Irak'ta seçimlere girmiş, 2003 yılında Suriye kolu olan PYD ve sonraki yıl İran kolu⁸ kurularak Türkiye'ye yönelik terörist faaliyetlere başlamıştır. Irak'ta 2007 yılına kadar Türkiye'nin sınır ötesi operasyon yapması engellenmiştir. PKK devletleşmek için şartları olgunlaştırmaya çalışmıştır. 2003 yılında Amerikalı güçlere, Talabani ve Şii liderlerine karşı Ensar el-Sünne adlı bir örgüt çeşitli eylemler yapmıştır. Ebu Musab el Zerkavi önderliğinde kurulan dini motivli radikal grup işgalden sonra Irak'ta etkinlik gösteriyordu. Bu örgüt 2004 yılından itibaren el-Kaide'ye bağlı olduğunu açıklamış ve Sünni direniş gruplarına katılmıştır.

İşgalden sonra Irak'ta ilk olarak devletin önde gelen kurumları dizayn edilmiştir. Ordu ve polis teşkilatları yeniden düzenlenmiştir. Irak'taki güvenlik sorunu ABD ve koalisyon kuvvetlerinin yetersiz olması nedeniyle derinleşmiştir. Ülkede yaşanan saldırılar günlük yaşamda rutin bir hale gelmiştir. Şiilerin ve Kürtlerin Irak'taki güvenlik güçlerinde nüfuz sahibi olmaları için bazı ayrıcalıklar tanınmıştır. Onların etkinliğinin sınırlı bir ölçekte

⁷ PÇDK: Kürdistan Demokratik Çözüm Partisi

⁸ PJAK: Kürdistan Özgür Yaşam Partisi

olmasına da özen gösterilmiştir. Güvenlik kurumlarında Sünnilere ve Türkmenlere yer verilmemiştir.

Şii Bedir tugayları ve peşmerge güçleri Irak'taki yeni güvenlik kuruluşlarında önemli rol almıştır. Irak genelkurmay başkanlığı görevi peşmerge içinde komutanlık yapan Babekir Zebariye verilmiştir (Lasseter, 2005). Irak'ta yeniden şekillendirilen kurumlarda Sünnilere yer verilmemesi yeni düzenin mezhepsel endişeler üzerine kurulduğunu göstermektedir. İşgalden sonra kurulan geçici yönetim Şiiler ve Kürtlerin çıkarlarını temel aldığı için ülkedeki güvenlik mekanizması bir bütün halinde işlememiştir. Böylece ülkede güvenlik anlamında dağınık bir durum ortaya çıkmıştır. Bundan en fazla etkilenenlerde Iraklı Sünniler olmuştur. Sünnilerin yaşadıkları yerlerde ortaya çıkan karışıklıklara ve çatışmalara karşı güvenlik güçleri içerisinde yer alan Şiiler müdahale etmek istememiştir. Böyle bir yapıya sahip olan Irak'ın güvenlik kurumları Kürtlerin ve Şiilerin menfaatleri yönünde hareket etmiştir.

Saddam Hüseyin'in iktidarı döneminde Bedir Tugayları'nın merkezi İran'da bulunuyordu. Bu grup Irak'ta güvenlik kurumlarına eklenmesine rağmen İran'ın etkisi altında hareket etmeyi sürdürmüştür. Kürt yönetimi ile Irak merkezi yönetimi arasında problemli olan bölgeler gündeme geldiğinde Kürtlerle işbirliği yapmıştır (Lasseter, 2005). Irak'ta Şii siyasetçilerin askeri güçleri mezhepsel amaçlara yönelik olarak kullanması el Kaide gibi aşırı unsurların yayılmasına yol açmıştır. El Kaide gibi Sünni eğilimli örgütlerin Şii din adamlarına ve Şiiler için kutsal olan türbelere yaptıkları saldırılarla 2006-2007 yılları arasında mezhepsel nedenlere dayanan iç savaşın çıkmasına sebep olmuşlardır.

Dolayısıyla ABD el Kaide'ye karşı savaşan Sünnilere destek vermiştir. Sünnilerin kurduğu Sahva Gücü el-Kaide'ye karşı önemli başarılar elde etmiştir. ABD Sahva Gücü yardımıyla Irak el-Kaidesi'ne karşı önemli başarılar elde etmiştir. Bundan sonra ABD Irak'ın yeni ordusuna bırakacağı güvenlik hususu için bir geçiş planı tasarlamıştır. Amerika ilk olarak Irak'ta iç güvenliği Irak ordusuna bu plan çerçevesinde devretmiştir. İkinci olarak iç güvenlik polis gücüne, ardından tamamıyla kolluk güçlerine devredilmesi ve ordunun yalnızca dış tehditlerle ilgilenmesi planlanmıştır. Bunlardan sadece iç güvenliğin orduya devredilmesi gerçekleşmiştir. ABD işgalinden sonra Irak özellikle güvenlikle ilgili alanlarda kurumsallaşamamıştır (Knights, 2015).

ABD'nin ısrarları doğrultusunda Mukteda el Sadr önderliğindeki Mehdi Ordusu 2008 yılında silah bırakmıştır. Yaklaşık bir yıl süren iç savaştan sonra İran Şii gruplarla beraber Irak'ta yayılmaya başlamış ve Mehdi Ordusunu hakimiyeti altına almak için çabalamıştır (Semin, 2014). El-Sadr'a karşı Şii Asaib el Hak lideri Kays el-Hazali'ye destek veren İran, Mehdi Ordusunu zayıflatmaya çalışmıştır. 2007 yılında el-Hazali önderliğinde yeni bir örgüt kuran İran, Şii grupları bu yeni örgüte katmıştır (İslami Direnişçi Asaib el-Hak'ın Siyasi Programı, 2021). 2007 yılında İran iyi eğitilmiş militanlarıyla Kudüs Gücüne bağlı olarak faaliyet yürütecek Hizbullah Tugayları'nı kurdu. Mehdi el Mühendis önderliğinde şekillendirilen bu örgütün İran için önemli faaliyetler yürütmüştür (Knights, 2010). İran yeni kurduğu örgütlerle Irak'ta güçlenmiş ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden gruplar ile Irak içinde önemli bir aktör olmuştur (Harari, 2010).

2008 yılında Amerika'da seçimleri kazanan Barack Obama Irak'tan çekilme sürecinde değişiklikler yapmıştır. Amerika, Irak ile imzaladığı bir anlaşmada büyükelçiliğe bağlı askeri güç bulundurma, ABD askerlerine dokunulmazlık tavizi almıştır. ABD 2011'in Aralık ayının sonunda Irak'tan çekilmiştir. Daha önce belirlenen geçiş planının uygulanması Irak yönetimine bırakılmıştır. Irak genelkurmay başkanı, ABD güçlerinin 2022'ye kadar Irak'ta bulunmasını talep etmiştir. Bunun nedeninin de Irak'ta ordunun içinde bulunduğu zaafiyet nedeniyle ülkeyi koruyamayacağı endişesiydi (Knights, 2010).

ABD'nin askerlerini çekmesinden sonra Maliki otoriter bir yönetim kurmuştur. Ülke içindeki sorunlara karşı koymak amacıyla orduyu devreye sokan Malik'i ordu komutanı sıfatını kullanarak ülke bürokrasisinde etkisini arttırmıştır. Devletin bazı kurumlarını yok sayarak tamamen kendi inisiyatifi ile hareket etmiştir. Maliki ülkenin kurumlarında görev yapan Sünnileri tasfiye etmiştir. Onların yerlerine Şiileri ve bazı liyakatsiz kişileri getirerek ülkede mezhep ayrılıklarını arttırmıştır. Maliki yönetimi, ABD işgalinden sonra oluşturulan kurumlarda güvenlik problemlerini çözmemiş ve mezhesel kaygılar güden bir siyaset izlemiştir. Bu nedenle işgalden sonraki zamanlarda Irak El Kaide'ye bağlı örgütlerin güç kazanması ile bölünme riskiyle karşı karşıya kalmıştır.

4.1.10.2. Şii-sünni gerilimi ve anbar'da yaşananlar

Irak başbakanı Maliki Şii Sünni ayrımına dayanan bir politika izlemiştir. Maliki iktidayken güvenlik kurumlarını kontrolü altına almış ve kendisine rakip olan kişileri de tasfiye etmiştir.

Sünnilerin gücünü kırmak için Sünni siyasetçiler hakkında bazı suçlamalar yaparak tutuklama kararları çıkarmıştır. 2012 yılında Rafi el-İsavi hakkında çıkarılan tutuklama kararının ardından gösterilerin başlamasıyla Sünnilerin yaşadığı yerlere asker gönderilmiştir.

Cumhurbaşkanı yardımcısı olan el-Haşimi terör destekçisi olduğu gerekçe gösterilerek ülke dışına çıkması yasaklanmış ve tutuklanmıştır. Ancak el-Haşimi'nin Sünni olduğu göz önünde bulundurulduğunda tutuklanma kararının mahiyeti de anlaşılmaktadır. El-Haşimi hakkında beş defa idam kararı çıkarılmıştır. Maliki döneminde yapılan tutuklamalarla Sünnilere büyük baskı uygulanmıştır.

Sünni bir milletvekilinin tutuklandığı sırada milletvekilinin kardeşiyle birlikte korumalarının öldürülmesi Irak'ta gerilimi arttırmıştır. Bunun üzerine Irak güvenlik güçleri Anbar'a sevk edilmiştir. Maliki Sünnileri hedef almış ve Anbar krizi olarak adlandırılan bir sürecinin başlamasına neden olmuştur (Skynewsarabia, 2013). Irak Başbakanı Maliki Sünni politikacılara yönelik uyguladığı baskıya karşı ortaya çıkan protestoları sert şekilde bastırmıştır.

Sünnilerin karşı karşıya kaldıkları dışlanma Anbar krizinden sonra onları radikalleşmeye yöneltmiştir. Sünniler kendi aralarında radikal grupları destekleyenler ve desteklemeyenler olarak ikiye bölünmüştür. Sünnilerin radikalleşmesi Irak el-Kaidesi'nin tekrar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Irak Başbakanı Nuri el-Maliki Suriye iç savaşında Beşşar Esed'e destek vermesi ve Sünnilere karşı izlediği baskı politikası sebebiyle Irak el Kaidesi' nin yayılmasını kolaylaştırmıştır.

Bazı Sünni aşiretler Maliki'yi Anbar krizinde destekleyerek mali ve askeri yardım yapmışlardır. Maliki 2014 Şubat'ında Anbar'a gerçekleştirdiği bir ziyarette Sünni olan aşiretlerden yaklaşık 10000 kişinin güvenlik güçlerine katılmalarını sağlamış ve şehrin kalkınması için finansal destek vermiştir (Aharabiya, 15 Şubat 2014). Maliki bu şekilde Sünnilerin birlik oluşturmalarını engelleyerek terör unsurlarıyla daha etkili bir mücadele yürütmeyi amaçlamıştır. Bu dönemde Sünnilerin önde gelenleri güçlü bir tavır gösterememiş ve düzenledikleri boykotlarla hükümeti eleştirmişlerdir.

Kriz döneminde Sünniler çoğunlukta olduğu vilayetlerde özerklik isteyerek Irak'ın bölünmesi için çalışmışlardır. Bazı Şiiler de başbakanın mezhepçi siyasetinin eleştirmişlerdir. Fakat Şiiler mezhepçi siyasete karşı olsalar da İran'dan bağımsız davranamadıkları için etkili olamamışlardır. Barzani de Kürtlerin artık bağımsız olma zamanının geldiğini krizin yaşandığı sırada dile getirmiştir.

DEAŞ'ın Musul'u işgal etmesinden sonra Irak anayasasında bulunan tartışmalı bölgelerin hakimiyeti için peşmerge harekete geçmiştir. Barzani IKBY'nin tam bağımsız olması için çalışmalara başlamıştır. Barzani'nin bağımsızlık taleplerinden sonra John Kerry Irak'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. John Kerry Barzani ile yaptığı görüşmelerde IKBY'nin bağımsızlığını ABD'nin onaylamadığını Barzani'nin bağımsızlıkla ilgili açıklamalarının azaldığında anlaşılmıştır. Mesut Barzani'nin Kürtlerin bağımsız olmalarını DEAŞ'ın ortaya çıkması ile beraber dile getirmesi dikkat çekmişti.

4.1.10.3. Irak'ta DEAŞ'ın yayılması ve Şiiler

İŞİD/DEAŞ 1999 yılında Ebu Musab el Zerkavi önderliğinde "Tevhid ve Cihad" ismi ile teşkilatlanan aşırı radikal bir örgüttür. ABD işgalinden sonar İŞİD Irak topraklarında etkinliğini arttırmıştır. Örgüt 2004 yılında Bin Ladin'e biat ettiğini duyurmuştur. İŞİD isminin verilmesine kadar çeşitli isimler kullanılsa da 2004 yılında dünya basınında daha çok "Irak el Kaidesi" kullanılmıştır. Örgüt Irak'ta Şiilere karşı olarak teşkilatlanmıştır. İşgal döneminin ilk zamanlarında Şiilerin ibadethanelerine ve Şii ulemalara karşı eylemler düzenlemiştir. İŞİD, Irak'taki mezhep sorunlarından dolayı destekçi bulmada zorlanmamıştır. Diğer Sünni gruplarla birleşmeyi ve onlar üzerinde hakimiyet kurmayı hedeflemiştir. El-Zerkavi bu hedefi için örgütün yönetimine Iraklı kişileri getirmeye başlamış ve kendine yardımcı olarak Ebu Abdurrahman'ı tayin etmiştir (Killi, 2014). 2006 yılında yeni bir isim altında bir takım Sünni gruplarla birleşmeyi denemiştir. Bu nedenle Irak'taki Sünni grupların birçoğu terör örgütü olarak ifade edilirken Şiilere yönelik eylemleri nedeniyle mezhep sorunları artmış ve iç savaşa doğru gidilmiştir.

Örgüt ilerleyen yıllarda Sünni toplumun yaşadığı kentlerde önemli oranda büyümüştür. ABD örgüte karşı operasyonlar başlatmış ve Irak el Kaidesi ile mücadele etmek amacıyla Sünnilerden oluşan Sahva Gücünü kurdurmuştur. 2006 yılında Amerika askerlerinin düzenlediği bir operasyonda el Zerkavi öldürülmüş, fakat bu durum örgütünün

parçalanmasını sağlayamamıştır. Ardından örgütün lideri Ebu Ömer El Bağdadi olmuştur. El Bağdadi önderliğinde yeni bir isimle anılmaya başlayan örgüt daha çok Sünnilerin yaşadığı vilayetleri kontrol ettiğini açıklamıştır (Ebu-Haniye, 2015).

Amerika'nın operasyonları sonucunda gücünü yitiren örgüt elde tuttuğu birçok kentten çekilmek zorunda kalmıştır. 2008 yılında yalnızca Musul'da varlık göstermiştir. ABD 2010 yılında gerçekleştirdiği operasyonda Ebu Ömer el Bağdadi öldürülmüştür. 2010 yılının Mayıs ayında Ebubekir el Bağdadi bu terör örgütünün liderliğini üstlenmiştir (Chahednews, 2014). ABD'nin operasyonları sonucunda örgüt önemli oranda güç kaybına uğramış ve elinde tuttuğu birçok yeri kaybetmiştir.

ABD'nin Irak'tan çekilmesinin ardından gücünü toparlamaya çalışan örgüt Irak başbakanı Nuri el-Maliki'nin mezhep siyasetine karşı yeniden faal hale gelmiş, 2012 yılından sonra eyleme başlamıştır. Örgüt deneyimli teröristleri barındırdığı için eylem yapma yeteneği oldukça gelişmiş durumdadır. Sünnilerin çoğunlukta bulunduğu yerlerde Maliki'ye karşı başlatılan gösteriler örgütün destekçi sağlayabileceği şartları doğurmuştur (Lewis, 2013: 7-11).

Örgüt Suriye'de iç savaşın başlamasının ardından oradaki gruplarla irtibat kurarak militan kazanmaya başlamıştır. Örgütün lideri Suriye'ye doğru yayılmak amacıyla örgütün ismini "Irak- Şam İslam Devleti" (İŞİD/DEAŞ) olarak güncellemiştir. Suriye'de el Kaide'ye bağlı Nusra cephesi ile yakınlaşmaya başlanmıştır. Suriye'de iç savaşın başlaması ve Irak'ta güvenlik zaafiyetinden kaynaklanan nedenlerle örgüt iki ülkede hareket alanı kazanmış ve militan ihtiyacını karşılayarak Suriye'de yayılmıştır. Nusra cephesi ile bir araya gelme konusunda El Kaide ile sorunlar yaşamış ve 2013 yılından sonra daha özerk hareket etmiştir.

2014'te 30000 kadar militanın olduğu düşünülen İŞİD daha çok Suriye halkının yaşadığı yerleri kontrol etmeye çalışmıştır. İŞİD, Maliki yönetimi zamanında ötekileştirilen Sünnilerin desteğini sağlamış ve binlerce kişinin örgüte katılmasıyla amacına ulaşmaya çalışmıştır. Ancak örgüt Sünnileri bölmüş ve siyasal olarak zayıflamalarına neden olmuştur. Örgüt, Suriye'de muhaliflerin rejim karşısında etkinliklerini kaybetmesine neden olmuştur. İŞİD uluslararası alanda terörü Sünni Müslümanların desteklediği yönündeki algının güçlenmesine zemin hazırlamıştır (Semin, 2021).

Irak'ta Musul kentinin IŞİD tarafından işgal edilmesi büyük ses getirmiştir. IŞİD' in iki günde binlerce askerin bulunduğu Musul'u işgal etmesi Maliki yönetimi tarafından engellenememiştir. Maliki işgale karşı koyulmasına yönelik tedbirler almamıştır. Dolayısıyla Musul'un kaybedilmesinde Maliki yönetiminin büyük payı vardır. Musul'da bulunan Irak askerleri işgal sırasında teçhizatlarını bırakarak kenti terk etmişlerdir. Bu durum Irak'ta ülkenin güvenliği açısından mezhepsel politikaların zararını ortaya koymuştur.

Musul'un elden çıkması çok büyük kayıplara yol açmıştır. Daha çok Sünnilerin bulunduğu yerlerde toplumsal travmalar yaşanmış ve buraların nüfus yapısı değiştirilmiştir (Al Najaf News, 2015). IŞİD egemen olduğu yerlerde insanlara eziyet ederek bölgedeki gayrimüslimleri Müslüman olmaları için zorlamıştır. Bu nedenle Irak'ta birçok şehirde halk bulundukları yeri terk etmiştir. IŞİD işgal ettiği yerlerdeki kurumların yönetimini ele almış, bankalardaki altınları ve nakit paraları zimmetine geçirmiştir. Bunun sonucunda işsizlik büyük oranda artmış ve Irak'ta büyük ekonomik sorunlar ortaya çıkmıştır (Ynewsiq, 10 Ağustos 2014). Örgüt kentte kültürel eserleri yok etmiş ve Musul'da bir kütüphaneyi ateşe vermiştir. Musul'da bulunan birçok tarihi cami ve türbeleri de tahrip etmiştir.

4.2. Dış Faktörler

4.2.1. İran ve Irak Şiileri Arasındaki İlişkiler

Irak'ta siyasal ve iktisadi sorunlar, etnik ve mezhepsel paydaşlar arasında yaşanan çıkar çatışmalarının ve siyasi gerginliklerle doğrudan bağlantılıdır. Ülkedeki iç çatışma, ABD askerlerinin çekilmesinin ardından hızla artmıştır. Irak'ta neredeyse her gün ülkenin çeşitli bölgelerinden patlamalar ve can kayıpları yaşanmıştır. Çekilmenin sonrasında görülen şiddet yer yer oluşan otorite boşluğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca etnik ve mezhepsel bölünmelere ek olarak sosyo ekonomik bölünmeler de ülkedeki şiddeti körüklemektedir. Hükümetlerde yaşanan siyasi krizler de Irak'ta şiddetin yükselişinde adeta bir katalizör işlevi görmektedir. Bu bağlamda Irak'ta yaşanan şiddetin temelinde siyasi, etnik ve mezhepsel bölünmelerin bulunmasının yanı sıra bu şiddet dış aktörlerin ülkede yaşanan dahili meselelere müdahale etmesiyle körüklenmiştir.

ABD'nin Irak'taki askeri varlığına kısmi olarak son verip ülkeden çekilmesi İran'ın ülkedeki etkisini doğrudan ve somut bir şekilde güçlendirmiştir. Yürütmekte olduğu nükleer

programını nedeniyle Batı dünyasıyla sürekli gerilim içinde olan İran'ın Irak'taki stratejik manevraları yalnızca Irak'taki etkisini artırmak amacıyla sınırlı biçimde anlaşılmalıdır. İran, Irak'taki çıkarları ve etkisi dikkate alınırca rejimin ABD tarafından tasfiye edilmesinden en fazla faydayı sağlayan devletlerin başında gelmektedir. ABD'nin Baasçı Sünni rejimi ortadan kaldırması ve Şii grupların Bağdat'ta hâkim konuma gelmeleri Tahran-Bağdat ilişkilerinde yepyeni bir sayfa açılmasına zemin hazırlamıştır. Zira Tahran, 8 yıl boyunca savaştığı Saddam rejiminden kurtulmuş ve böylece hem Irak'ta hem de Orta Doğu'da etkinliğini artırmıştır. Orta Doğu'nun en büyük ikinci ekonomisi olan İran, yıllar süren savaşların ve ambargonun ortaya çıkardığı yıkımı onarmaya çabalayan Irak için önemli bir aktör haline gelmiş ve Irak'la hem dostane ve güçlü siyasi ilişkiler (Allawi, 2016: 357) hem de hacmi sürekli büyüyen ticari ilişkiler geliştirmiştir.

Tahran perspektifinden bakılırsa, Irak'ta yeniden Baasçı, Pan-Arabist ve İran karşıtı Sünni bir iktidarın ortaya çıkması İran ulusal güvenliği için çok büyük bir tehdit olarak kabul edilecektir. Ülke nüfusunun kahir ekseriyetini oluştursalar da Şiiler, kuruluş yıllarından beri Bağdat siyasetinden uzak tutulmuş ve siyasal anlamda marjinalize edilmişlerdir. Öte yandan Nuri el-Maliki, Mukteda es-Sadr ve Şii Mercii Ayetullah Ali el Sistani gibi Şii liderlerin çeşitli zamanlarda İran'da yaşamış olmaları; Tahran'ın bilhassa devrimden sonra Irak Şiiliği ile oldukça etkili kişisel ve siyasal ilişkiler kurmasına ön ayak olmuştur.

İran, işgal sonrasında Sünni Arap gruplar arasında etkili olan Selefi ve Vehhabi unsurların Irak'tan tasfiye edilmeleri ve bunların artan etkilerinin önlenmesi konularında ABD'yle benzer beklentilere sahiptir. Zira kendisine düşman olan bu tür silahlı gruplara Irak'ta toplumsal bir taban sağlanmasını doğal olarak engellemek istemektedir. Irak'ta siyasal istikrarın sağlanmasını bu istikrarın Şiilerin lehine olması şartıyla desteklemektedir. Allavi'nin Irakiye Koalisyonu karşısında Maliki ile Sadr arasında arabuluculuk yapmasının nedeni de bu istikrar arayışıdır. ABD yönetiminin tahminlerine göre, İran'ın kendine yakın Şii partilere verdiği parasal destek 200 milyon Amerikan dolarından fazladır. Yine aynı Bunlar arasında yalnızca Irak Yüksek İslam Konseyi'ne yapılan yardım 70 milyon dolardır (Allawi, 2016: 377).

Bu bağlamda Irak'ta Sünni Arapların tepkileri esasında İran aleyhtarlığının bir türevi de sayılabilir ve İran'ın çıkarlarına aykırıdır. Şii yönetim altındaki Irak'ta ortaya çıkacak bir istikrarsızlık hali, her an krize evrilerek ülkede radikal değişikliklere yol açabilir. Böylesi

bir olasılıkta hem iç savaş yaşayan Şam yönetiminin hem de nükleer program nedeniyle hayli sıkışmış görünen Tahran'ın eli zayıflayabilir (.International Crisis Group, 2012).

Irak'ta işgal sonrası kurulan “demokratik” rejim, bölgesel meselelerde İran'ın en önemli ortağı olmuştur. Bağdat, İran'a yönelik yaptırımlara ve askeri müdahale olasılığına karşı çıkmaktadır. Bu bağlamda Irak, İran'ın barışçıl amaç taşıdığı iddia edilen nükleer programını desteklemiştir. Nitekim Bağdat yönetimi, halen İran Krizi'nin diplomasi yoluyla çözülmesi gerektiğini savunmaktadır.

Suriye meselesinde de Irak; Şam yönetimi üzerinde baskı kurma ve Suriye'ye yaptırımlar uygulama veya bu devleti yalnızlaştırma politikalarına karşı çıkmıştır. Irak hükümeti Suriye'deki çatışmaların durması için tıpkı İran gibi diyalog çağrısı yapmaktadır. Öte yandan Irak'ın tutumunun, Suriye yönetimine para ve silah desteği sağlamak ve İran'a yönelik uluslararası yaptırımları delmek üzere bir araç olarak kullanıldığı iddialarının ortaya atılmasına neden olmaktadır (Dodge, 2011: 188).

4.2.2. İran ve Irak Şiileri Arasındaki Farklılıklar ve Benzerlikler

ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından Saddam iktidarının devrilmesiyle birlikte İran'ın Orta Doğu bölgesindeki yayılcı politikalarının ve nüfuz alanının genişlettiği söylenebilir. Özellikle ABD'nin Aralık 2011'deki çekilme süreci, Iraklı Şii nüfusun ülkedeki oranıyla hareketle Irak'ta başat gücün İran olacağı fikrinin doğmasına yol açmıştır. Bu bakış açısının kabul edilir dayanakları olmakla birlikte çeşitli açılardan eleştirmek ve daha dikkatlice okunmaya açıktır. Zira kuruluşundan bu yana modern Irak siyasi tarihinde Kürtler ve Sünni Araplar, Türkmenler de Şiiler kadar etkin unsurlardır, bu bakımdan ülkede tek bir unsura indirgenemeyecek katmanlı bir yapı bulunmaktadır. Öte yandan İran'ın Iraklı Şiiler ile ilişkisi mezhepsel ve ideolojik düzlemde değerlendirilirken tarafların pragmatik amaçları göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu eksende, İran'ın bölgede lider bir güç olma amacı olduğundan söz etmek mümkün olmakla birlikte; Irak özelinde beklentilerinin Sünni Arap devletlerinin ve ABD ile İsrail gibi unsurların bölgedeki varlığının sınırlanması, Körfez bölgesinin emniyetini ve ülke sınırları konusunda kendi politikaları ile uyumlu bir Irak olduğu düşünülebilir.

Şiilik mezhebi açısından daha detaylı bir değerlendirmede bulunmak gerekirse, İran ve Irak'ın farklı açılardan önemli oldukları söylenebilir. İran Şiiler açısından siyasi bağlamda önem arz eden bir aktör olsa da Irak'ın mezhepsel açıdan organik bir önemi bulunmaktadır. Şiilik'in Irak'ın Kufa kentinde doğmuş ve zamanla buradan yayılma olanağı bulmuş bir mezhep olmasıdır. Dolayısıyla Şiilerin kutsal mekânları ve merkezleri de Irak'ta yer almaktadır. Irak topraklarının Şiilik'in tarihi ile kaynaşmış yapısı onu mezhebin merkezi haline getirmektedir. Bunun yanında, Irak'ın Necef kenti Şii din adamlarının yetiştirdiği merkezi bir ilim ve kültür kenti olagelmıştır. İran ile Irak arası etkileşimde Necef'in de özel bir önemi olduğundan bahsetmek mümkündür. Necef'te yetişen din adamları İran'da Kum kentini kurmuş ve 1890'da gerçekleşen Tütün Hareketi'nin yönetim merkezlerinden olmuştur. 1979 Humeyni Devrimi'ne kadar İran üzerindeki etkilerini sürdüren Necef'in önemi bununla da sınırlı kalmamıştır. Merkezine Şiiliği alan bu kent, burada yetişen din adamları arasında organik ve güçlü bağlar oluşturmuş, etnik farklılıklar gibi unsurları mezhep şemsiyesi altında eritmiştir. İran Devrimi ile iktidara Şii din adamlarının gelmesi, söz konusu bağların önemi açısından kritiktir. Öte yandan, İran Meclis Başkanı görevini üstlenen Ali Laricani Necef doğumludur. Dahası Yargı eski Başkanı Mahmut Şahrudi'nin Iraklı olması da bu bağın önemini vurgulayan örneklerdir.

Bu organik bağlara karşın siyasal ideolojiler bağlamında Şiiler arasında farklılaşmalar söz konusudur. Her ne kadar siyasal İslamcı akım nispeten güçlü olsa da tek ideoloji olarak görülecek konumda değildir. Bu parçalı yapının farkında olan İran, pragmatik bir tavırla tüm grupları etkileme amaçlı kapsamlı bir politika yürütme hedefindedir. Şii İslamcılığı, 1957 yılında kurulan Dava Partisi Irak'ta örgütlenmeye başlamıştır. İdeolojik olarak, kurucusu olan Iraklı din adamı Muhammed Bakır Sadr'ın öğretilerinden beslenen bu parti, Humeyni ile birçok konuda çelişen bir yapı olduğundan dönem dönem bu iki unsur arasında sorunlar baş göstermiştir. 1968'den sonra iktidarın Baas Partisi eline geçmesi Dava Partisi açısından tahripkâr bir süreç başlatmış, partinin lider kadrolarında yer alan isimlerin Suriye ve İran gibi ülkelere kaçmalarına sebep olmuştur. Humeyni ile Sadr arasında yaşanan sorunların sonucu olarak, Dava Partisi'nden ayrılan bir grup, Tahran'ın da girişimiyle, Irak İslam Yüksek Konseyi'ni kurmuştur. Bu oluşum, Iraklı Şiiler arasında İran'a en yakın siyasi unsur haline gelmiştir. Buna karşılık, İran'a muhalif duruşuyla Mukteda El Sadr'ın hareketi öne çıkmıştır. Bu hareketin öne çıkması, İran'ın Iraklı Şiiler üstündeki etkisini kırmak isteyen Saddam'ın girişimleriyle gerçekleşmiştir. Bu hareket ilk dönemlerinde Arap olmayan Şii din adamlarının Irak'tan çıkartılmasını savunmakta ve Arap milliyetçiliğini güçlendirmek

isteyen bir tutum sergilemekteydi. Bu durum İran'ın tepkisini çekmiş olsa da Sadr'ın Amerika konusundaki karşıt tutumu, pragmatik bir manevra ile süreç içinde bir diyalog zemini yakalanmasını sağlamıştır. Böylece İran, bir taraftan Dava Partisi ve Irak İslam Yüksek Konseyi ile ılımlı ilişkiler yürütürken bir taraftan da Mukteda El Sadr gibi radikal grupları desteklemektedir. Bu politikaları ile İran, Irak'taki bütün Şii gruplarla ilişkiler inşa etmenin yanında Irak devlet politikaları ve Irak'ın ABD ile ilişkileri bağlamında da etkili olma olanağına kavuşmuştur.

Mezhepsel birliğin bu yüzüne karşılık, Irak ve İran Şiileri arasında göz ardı edilemeyecek farklılıklar da bulunmaktadır. Irak ulusalcılığı ve Arap Milliyetçilik eksenini bu farklılıklardan en keskin olduğu söylenebilir. İran'daki Şiilik Farsçılık üzerinden iç içe pekiştirilirken Irak Şiiliği Araplık ile kaynaşmıştır. Bu realiteyle bağlantılı olarak öne çıkan bir diğer farklılık, İran'ın kendi rejimini Irak'a ihraç etme niyetine yönelik Irak'ta meydana gelen çekincelerdir. Iraklı Şiiler İran politik modelinin ideolojik olarak zamanla yıprandığını, iç politikada da her geçen gün taban kaybettiğini düşünmekle birlikte Irak'ın toprak bütünlüğü açısından da tehdit edici bir sistem olduğu kanaati de yaygındır.

Zira Irak'ta Şiiler dışında Sünni Araplar ve Kürtlerin de bulunuyor olması, olası bir İran rejim ihracı açısından sorun teşkil etmektedir. Irak'ın toprak bütünlüğünü tehdit edici bir konum yaratmaktadır. Bu açıdan, Irak toprak bütünlüğü açısından sekülerizm daha güvenilir bir sistem olarak düşünülmektedir. Bu bağlamda, ABD ile ilişkiler bağlamında da Iraklı Şiiler İran ile farklı tutumlar içine girebilmektedir. İran'ın ABD ile ilişkilerinin gergin zemini Irak'ta Washington yönetiminin Sünni Araplara destek sunmasına ve güçlenmesine yol açabilecek ihtimalinden dolayı Irak Şiileri açısından endişeyle karşılanmaktadır. Ayrıca, Irak Şiilerinin İran ile ilişkilerinin yanında ABD ile de çıkara dayalı ilişkiler yürütmesi, gergin İran ve ABD ilişkilerinde tarafsız kalmayı yeğler bir tutum sergileme olasılıklarını güçlendirmektedir.

Iraklı Şiiler açısından ABD desteği önemli olmakla birlikte, İran'ın da tartışılmaz bir önemi bulunmaktadır. Iraklı Şiiler hem ideolojik hem de mezhepsel düzlemde İran'a yakınlık beslemektedir. Bu yakınlık tarihsel süreçte yaşanan gelişmelerle de desteklenmiştir. Bölge devletleri Iraklı Şiilere karşı mesafeli yaklaşımlar sergilerken İran kapsayıcı bir tutum izlemiş, bu tutum 1979 İslam Devrimi ile oldukça güçlenmiştir. Özellikle Saddam döneminde Baas Partisi'nin kapısını Şiilere kapattığı bir ortamda Şiilere destek veren başat

güç yine İran olmuştur. Iraklı Şiiler açısından, Sünni devletler arasındaki yalnızlık algısı, bu coğrafyada İran'ı tek dost ülke rolüne koymaktadır. Iraklı Şiilerin Sünni devletler arasındaki bu yalnızlığı 2003 Irak'ın işgali sonrasında da devam etmiş, bu gruplar ne Türkiye ne de Sünni Arap devletleriyle istikrarlı ilişkiler içine girememiştir. Bu durum da, Iraklı Şiiler nezdindeki İran etkisini güçlendirmektedir.

Şii mezhebinin önde gelen aktörlerinden olan Necef kentinin yetiştirdiği din adamlarının Şiiler üzerindeki etkisi bilinmektedir. Bu kent, salt Iraklı din adamlarının değil İranlı din adamlarının da yetiştiği bir merkez konumundadır ve bu din adamları arasında ilişkiler bulunmaktadır. Necef'te yetişen İranlı din adamları İran'da Kum kentini kurmuşlardır. Bu organik bağa karşılık, Necef ile İran'ın siyasal düşünceleri farklılık arz etmektedir. Necef, siyasi iktidarın yalnızca Allah ve On İki İmam'a ait olduğu ve bunun dışında iktidarın sahiplenilmesinin gasp olarak yorumlandığı geleneksel Şii siyasal düşüncesine bağlıdır. Bu sebeple Necef'teki din adamları siyasal olaylara karışmaktan kaçınmaktadır. Ancak İran rejiminin özünde yer alan velayet-i fakih gerçeği bu durum ile çelişmektedir. Buna paralel şekilde, Iraklı Şiilerin dini Mercisi olan Ali Sistani ile Humeyni'nin siyasi olgulara yaklaşımında ciddi farklılıklar vardır. Sistani, din adamlarının siyasetin üzerinde doğrudan etkisine karşı tutum içerisindedir.

Necef ve Kum arasındaki yaklaşım farkları İran'ın Şii nüfusa bağlı siyaseti üzerinde güçleştirici etkiler oluşturmaktadır. Bu eksende, Necef'in siyasete mesafeli yaklaşımına karşılık Kum'un Şii devleti kurma arzusu tarihsel süreçte Necef üzerinde İran yönlü birtakım faaliyetlerin sahnelenmesi sonucunu doğurmuştur. 1960'lardan sonra Humeyni sürgün yıllarını geçirdiği Necef'te velayet-i fakih kuramını yayma girişimlerinde bulunmuş ancak kayda değer bir taban bulamamıştır. Ancak Saddam Hüseyin'in Şiilere karşı yürüttüğü baskıcı politikaların da etkisiyle 1979 Humeyni Devrimi sonrası, Necef'e karşılık Kum kenti önem kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde önce Humeyni ve devamında Hamaney, Kum kentinin tüm Şiiler için merkez olduğu yönünde propagandalarda bulunmuşlardır. Bu sürece rağmen, Saddam'ın devrilmesi sonrası Necef'in konumu yeniden güçlenmiş ve buradaki Ali Sistani, Necef Beşiri, İshak Fayyaz ve Muhammed Said Hekim gibi önde gelen din adamlarının İran politikalarına karşı tutumu söz konusu rekabette İran aleyhine etkiler yaratmıştır.

İran, Şiiler üstünden politikalar geliştirerek hem ABD ekseninde hem de bölgesel olarak güçlü ve etkin bir konum edinmeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda pragmatik bir politika güderek ideolojik ayrımları gözetmeksizin Şii gruplar ile iyi ilişkiler geliştirme yoluna gitmektedir. Iraklı Şiiler açısından ise durumun, bir yandan mezhepsel bağının bulunduğu ve bölgede himayesinden faydalandığı İran ile iyi ilişkiler sürdürürken bir yandan da kendi ideolojik ve topraksal bütünlüğünü korumaya yönelik bir tutum içinde kalmaya çalışmak olduğu söylenebilir.

4.2.3. Körfez Ülkeleri ve Arap Komşularla İlişkiler

Saddam iktidarının devrilmesinden sonra Irak'a komşu Arap ülkeleri Orta Doğu'da İran eksenli bir Şiizm etkisinin yükselişine yol açacak ve adeta domino etkisi olacağından endişe duyarken ABD'nin çekilmesinin ardından söz konusu kaygı artık açıkça dile getirilmiştir. Körfez devletleri, ABD askeri gücünün bölgede bir otorite boşluğu oluşturacağından ve bu boşluğun İran tarafından doldurulacağından neredeyse kesin gözüyle bakmaktaydı.

Dolayısıyla söz konusu devletler, İran etkisini dengelemek amacıyla Irak'ta bir taraftan Sünni gruplarla diğer taraftan da seküler Şii gruplarla ilişkilerini geliştirmek için ciddi çaba sarf etmişlerdir. Başka bir açıdan değerlendirildiğinde ise Arap ülkeleri bilhassa Körfez emirlikleri- Irak içerisindeki siyasi gerilimleri Bağdat'taki İran etkisini dengelemek ve bu yolla Irak'taki çıkarlarını gerçekleştirmek için kullanmışlardır.

Buna karşılık ABD'nin Irak'tan çekilmesini takiben Irak Hükümetleri, Arap ülkeleri ile olan münasebetlerini düzeltmek suretiyle Bağdat'ın İran nüfuzu altında olduğu algısını kırmaya çalışmışlardır. Bu minvalde Irak'ın yakın çevresi ile münasebetlerinde makul bir denge sağlayabilmek adına muhtelif siyasi adımlar atılmış ve Saddam öncesindeki ittifakların yeniden tesis edilmesi ve çok yönlü iktisadi ve ticari ilişkilerin kurulması için çaba gösterilmiştir. 2012 yılının Mart ayında düzenlenen Arap Birliği Zirvesi için yapılan ev sahipliği bu çabaların bir sonucudur. Ayrıca Irak, İran ile Batılı devletlerarasında nükleer programa ilişkin sorunlar çerçevesinde arabuluculuk yapmış ve 2012 yılının Mayıs ayında gerçekleşen görüşmelerde de ev sahibi rolünü üstlenmiştir. Ayrıca Bağdat, Arap Ligi ile dönemin BM Suriye Özel Temsilcisi Kofi Annan arasında Suriye'deki duruma ilişkin yapılan bir dizi görüşmeye de ev sahipliği yapmıştır.

Irak, 2012 yılının başlarından itibaren Arap ülkeleri ile Saddam Hüseyin döneminde bozulan ilişkileri onarmaya ve Arap dünyasında yeniden yer edinmeye başlamıştır. Bağdat öncelikle, 1990 yılındaki işgalde neden olduğu zayıat için Kuveyt'e tazminat olarak 300 milyon ABD doları ödemeyi kabul ederken diğer yandan Kuveyt Havayolları ile uçuş ve iniş haklarını genişleten bir anlaşma imzalamıştır. Kuveyt ise; Bağdat'ın Kuveyt Havayollarına olan 1 milyar dolarlık borcunu silmiştir (Bar'el, 2012) Bu yumuşama eğilimi Suudi Arabistan'la imzalanan esirlerin mübadelesi anlaşmasıyla sürdürülmüştür. Söz konusu anlaşmaya göre Irak hapishanelerinde tutulan Suudi Arabistan vatandaşlarının ölüm cezalarının askıya alınması Riyad'a taahhüt edilmiştir.

4.2.3.1. Irak-Suudi Arabistan ilişkileri

ABD'nin Irak'ı işgalinden itibaren Suudi Arabistan'ın söz konusu ülkedeki siyasi ve askeri konulara müdahil olmaktan kaçındığı ve hükümetle iletişim kurmadığı görülmektedir. Suudi Arabistan'ın Irak politikasına ilişkin başlıca beklentisi, ülkedeki çatışmaların sona ermesi ve Irak üzerindeki İran/Şii etkisinin önlenmesi olmuştur.

Suudi Arabistan ve Irak arasındaki diplomatik ilişkiler, 2007 yılında Riyad'da Irak'ın yeniden büyükelçilik açmasıyla tek taraflı olarak başlamıştır. Riyad ise Şii çoğunluklu hükümete karşı duyduğu güvensizliğe rağmen Bağdat'a Aralık 2015'te büyükelçi göndermiştir. İran etkisinden kaynaklanan bu güvensizliğin temelinde Suudi Arabistan'ın Irak siyasetine egemen olan Şii liderlerin ve grupların gerçekte İran'ın çıkarlarına hizmet ettiği fikri yatmaktadır. Güvensizliğin açık göstergelerinden biri olarak Kral Abdullah'ın Başbakan Maliki'yle görüşmeyi reddetmesi örnek kabul edilebilir. Ancak Kral Abdullah, Haziran 2014'te kurulan Haydar Abadi'nin başbakanlığını kutlamıştır. Öte yandan Suudi Arabistan Ulusal Muhafız Birlikleri tarafından 2011 yılının Mart ayında gerçekleştirilen Bahreyn müdahalesi Bağdat tarafından kınanmış ve bu durum, iki ülke arasındaki sorunu derinleştirmiştir (al-Jazeera, 9 Eylül 2017).

2012 yılında iki ülke ilişkilerinde değişim başlamıştır. Krallık, I. Körfez Krizi'nden bu yana kapalı olan Irak sınırını yeniden açmayı gözden geçirmiştir. Bununla birlikte Suudi Arabistan, I. Körfez Krizinden beri boş bıraktığı Bağdat Büyükelçiliği makamına Amman Büyükelçisi'ni geçici olarak görevlendirmiş ve bu durum dönemin Irak Dışişleri Bakan Yardımcısı Labid Abbavi tarafından, "ikili işbirliği ve karşılıklı ziyaretler açısından yeni bir

aşama” olarak nitelendirilmiştir. İran etkisinden rahatsızlık duyan Suudi Arabistan’ın Irak’la yaklaşma gayretleri iyi niyetten ziyade reel-politiğe dayanmaktadır. Irak hükümetleri açısından bakıldığında ise Riyad’la ilişkilerin yeniden tesisinde bütünüyle İran yörüngesine girmiş iktidarlar olarak algılanmak istememelerinin etkisi dikkate değerdir. Şayet Suudi Arabistan’la iyi ilişkiler geliştirebilseydi, Irak hükümetlerinin İran karşısında başka seçenekleri olabilecekti. Ne var ki Suudi Arabistan, bilhassa Nuri el-Maliki döneminde İran’ın etkisinden arınmış olduklarını ispat edebilmesi için Bağdat’tan daha belirgin adımlar atmasını beklemiştir.

4.2.3.2. Irak-Kuveyt ilişkileri

Irak ile yakın ilişkiler geliştirme bakımından Kuveyt’in de tıpkı Suudi Arabistan gibi hatta ondan daha fazla çekinceleri bulunmaktadır. Bu çekinceler, Irak’ın tarihsel iddialarından kaynaklı olarak Kuveyt’in Irak’ı halen potansiyel bir tehdit olarak algılamasından ve diğer taraftan da Bağdat siyaseti üzerindeki İran etkisinden ileri gelmektedir. Dolayısıyla Irak-Kuveyt ilişkilerindeki normalleşme son derece yavaş seyretmektedir. Bu yavaş seyrinde kuşkusuz Saddam Hüseyin iktidarının ve özellikle 1990 işgalinin yarattığı tahribatın etkisi büyüktür. Bu nedenle iki ülke arasındaki önemli sorunlar henüz bir çözüme kavuşturulamamıştır.

Bu sorunlardan biri Emirliğin Bubyân’da bir liman inşa etme kararı alması ve limanın deniz ticaretini Kuveyt’e yönlendirmek suretiyle Irak ekonomisine büyük zarar vereceği endişesi olmuştur. Bu durum ise Bağdat tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Diğer sorun ise, Iraklı bazı siyasilere ülke arasındaki sınırın meşruiyetini tartışmaya açma ve bunu gündemde tutma konusundaki ısrarlı tutumlarıdır. Sınır meselesi hiç kuşku yok ki ilişkilerin gelişmesi önündeki en büyük engellerden biri olarak değerlendirilebilir.

4.2.3.3. Irak-Katar ilişkileri

Saddam Hüseyin’in devrilmesiyle birlikte Katar, bölgede Sünni çıkarlarının koruyuculuğu rolünü üzerine almıştır. Mısır doğumlu olan fakat 1961 yılından bu yana Katar’da bulunan ve Katar vatandaşlığına geçen din âlimi Yusuf el Karadavi, bölgedeki ve Irak’taki mezhep çatışmalarından İran’ı şu sözlerle sorumlu tutmuştur: “*ABD, Irak’ı işgal ettiğinden bu yana yüzbinlerce Iraklı yaşamını yitirdi. Iraklı Sünniler bu durumdan en çok acı duyanlardır...*

Irak'ta halen süren bir etnik temizlik yapılıyor.” (gulfnews, 2017). Kardavi'den başka Katar bölgenin tanınmış siyasi aktivistlerinden birisi olarak kabul edilen Abdülrahman el-Ömer el-Naimi'ye de ev sahipliği yapmaktadır. Bu iki ismin yanı sıra Katar, Saddam Hüseyin'in devrilmesinin ardından Baas rejiminin önde gelen isimlerinin de sığındıkları bir ülke haline gelmiştir. Katar Dışişleri Bakanlığı, Baas Partisi'ne mensup isimleri tamamen insani nedenlerle ülkelerinde misafir ettiklerini, söz konusu kişilere herhangi bir suç isnadında bulunulmadığı açıklamıştır (Mofa, 2021).

Irak'ın işgaliyle başlayan süreçte Körfez bölgesinin siyasi dengelerindeki değişimler, Katar'ın pozisyonunu açıkça iyileştirmiştir. Öncelikle bu işgal Katar-ABD ilişkilerinin gelişmesinin önünü açarak, Katar'a Suudi Arabistan karşısında bölgesel bağlamda stratejik bir alan sağladığı ifade edilebilir. Anakarayla yalnızca 80 km'lik bağlantıya-bu bağlantı aynı zamanda Katar-Suudi Arabistan sınırır ve 2017 yılından beri kapalıdır. Ayrıca bir yarımada olmanın sağladığı coğrafi izolasyon ve görece homojen sayılabilecek nüfusu, Katar'ı Irak'taki istikrarsızlıktan uzak tutarak pozisyonunu korumasına yardımcı olmuştur. Katar böylece bölgesel meselelerden zarar görmeden kolaylıkla dâhil olmasının önü açılmıştır.

İşgal yıllarında Irak'taki Sünni grupları destekleyen Katar, Irak'ın diğer unsurlarının Şiiler lehine marjinalize edildiğini öne sürmüş, Irak'taki başta Şii partiler olmak üzere bazı siyasi çevreler ise Katar'ın bu söylemlerini Irak'ın içişlerine müdahale olarak değerlendirmişlerdir. Öte yandan Katar'ın yukarıda sayılan isimlerden başka Irak Hükümeti tarafından aranan ve idam cezasına çarptırılan Tarık el Haşimi'yi ülkesine davet etmesi iki ülke ilişkilerinde krizlere sebebiyet vermiştir.

4.2.3.4. Irak-Birleşik Arap Emirlikleri ilişkileri (BAE)

Basra Körfezi'nde ticaret güvenliği siyasi istikrara bağlı olduğundan Birleşik Arap Emirlikleri'nin politik duruşu daima istikrarın sürdürülebilmesinden yana olmuştur. Körfez'in üç adası -Tunb Kebir, Tanb Sağır Adaları ve Ebu Musa Adası nedeniyle ihtilaf yaşadığı İran'a kıyasla BAE'nin Irak'a ilgisi sınırlıdır. Fakat adalar problemi ve Irak'ta İran yanlısı Şiilerin artan etkisi BAE'yi endişeye sevk etmektedir (Katzman, 2012)

BAE'nin bölgede oynadığı rolde en dikkat çekici faktör, çok büyük sermayelerle muhtelif ortaklıklar kurma stratejisidir. Bu bağlamda, BM ve Dünya Bankası tarafından yürütülen Irak'ın yeniden inşası projelerine önemli finansman destekte bulunmuştur. Bununla birlikte BAE, işgal sonrası Irak'a yeniden inşa konusunda ekonomik yardım amacıyla 215 milyon dolar hibe etmiştir.

BAE, Suudi Arabistan ve Katar'dan farklı olarak genelde Körfez bölgesinde özelde ise Irak'ta yalnızca Sünni toplulukların çıkarlarını muhafaza eder görünmekten ve bu şekilde algılanmaktan dikkatle kaçınmaktadır. Aksine Irak'ta yalnızca Sünni gruplarla değil Irak siyasetinin belirleyici tüm taraflarıyla temasta bulunmaktadır. 2011 yılında BAE'nin Bağdat Büyükelçisinin Irak Dışişleri Bakanı ile görüşerek Körfez'de güvenlik ve istikrarın sağlanması amacıyla ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda anlaşmaya varmaları BAE'nin çok taraflı politikasının bir örneğidir (Aswataliraq, 2011). 2012 yılında Mesud Barzani'nin temaslarda bulunduğu BAE yetkilileri, genelde Irak ve özelde de IKBY ile ilişkilerin her iki tarafın ortak çıkarlarını gerçekleştirecek yatırımlarla geliştirme arzularını ifade etmişlerdir (Ekurd, 2012).

4.2.3.5. Irak-Ürdün ilişkileri

Ürdün, Bush yönetiminin Irak'ı işgaline üst düzey yetkililerin açıklamalarıyla karşı çıkmış gibi görünse de işgal sürecinde ABD'ye el altından askeri-lojistik destek vermiştir. Öte yandan pek çok Ürdün vatandaşı Irak el Kaidesi'nin kurucusu Ebu Musab el Zarkavi liderliğinde veya onun etkisiyle Şii güçlerle savaşmak üzere Irak'a gitmişler ve Irak'ta yaşanan çatışmaların bir iç savaş haline gelmesinde önemli rol oynamışlardır. Kuşkusuz Ürdün Kralı ve siyasi seçkinleri ile Ürdün halkının Irak savaşına bakışında taban tabana zıtlıklar söz konusudur. Ürdün halkı işgal sonrasında ABD tarafından oluşturulan ve Şii-Kürt ağırlıklı yönetimlerce Sünni topluluğa yapılan baskı ve dışlamalara tepki gösterirken, Ürdün kralı işgalden sonra Bağdat'ı ziyaret eden ilk liderlerden, Ürdün devleti ise Irak'a büyükelçi atayan az sayıdaki Arap devletten birisi olmuştur. Şu hususa dikkat çekmekte yarar vardır; Irak'ta işgal sonrasında gerçekleştirilen ilk çarpıcı terörist saldırı da 2003 yılının Ağustos ayında Bağdat'ta Ürdün Büyükelçiliği'ne yapılmıştır.

Irak'ta yaşanan Şii-Sünni geriliminde Ürdün hem bu çatışmaları etkileyen hem de bunlardan etkilenen taraf olmuştur. 2005 yılında Bağdat'ın 100 km güneyinde yer alan Şii ağırlıklı

Hille kentinde 130 kişinin ölümüyle sonuçlanan intihar saldırısında failin Ürdünlü çıkması bu iddiayı güçlendirmektedir. Ürdün'ün, Irak politikası güvenlik ve ekonomi olmak üzere başlıca iki temel konu üzerinde şekillenmektedir. Ürdünlü bir yetkili, işgal sonrasında güçlü, istikrarlı, ılımlı, birleşmiş ve tüm Iraklı unsurların ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir Irak'ın inşasından yana olduklarını belirtmiştir (Lasensky, 2006: 3). Ürdün, tüm unsurların eşit kabul edildiği üniter bir Irak'tan yanadır. Bunun nedeni ayrışmaların ve tahakkümün ortaya çıkacağı güvensiz bir ortamın ve dahi istikrarsızlığın Ürdün'ü etkileme potansiyelidir. Buna karşılık Şiiilerin hakim unsur olduğu Irak'ın yeni rejimiyle ekonomik ve ticari ilişkilerini yeniden geliştirme çabasında olan Ürdün'ün 2000 yılında Irak'a ihracatı 100 milyon dolar iken bu rakam 2011 yılında 715 milyon dolara (Capital Bank, 2012). ve 2012 yılında da 1 milyar dolara yükselmiştir.

4.2.3.6. Irak-Suriye ilişkiler

Bağdat-Şam ilişkileri tarihsel olarak iyi komşuluk ilişkilerinden uzak ve Arap ülkelerine yönelik bir bölgesel rekabet çerçevesinde süregitmiştir. Hem Irak hem de Suriye'deki ülke politikalarının Baas Partisi iktidarı tarafından yönetilmesi iki ülke arasında ideolojik güç mücadelesini pekiştirmiştir. Bağdat ve Şam'daki Baas Partisi'nin siyasi ve ideolojik yapısının aynı olmasına rağmen bölgesel gelişmelere karşı her iki ülke farklı politikalar izlemiştir. Suriye'nin İsrail ile Golan Tepeleri konusunda imzalanan barış anlaşması imzalaması, Lübnan'da meydana gelen iç savaş ve İran-Irak Savaşı'ndaki tutumu Bağdat ile ilişkilerini daha da kötüleştirmiştir.

Bununla birlikte İran-Irak savaşında Suriye'nin İran'ın yanında yer alması iki ülke arasındaki ilişkiler bakımından kritik bir dönüm noktası olmuştur. Irak, Suriye'nin İran yanlısı tutumundan dolayı Şam yönetimi ile tüm diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Öte yandan Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) ve uluslararası koalisyon güçlerinin 9 Nisan 2003 tarihinde Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmesiyle birlikte ülkedeki siyasi yapı ve iç dinamiklerin değişmesine yol açmıştır. Irak işgalinin ülkedeki siyasi denklemi değiştirdiği gibi bölgesel anlamda da dengeleri değiştirmiştir. Irak'ta yaşanan değişim Bağdat'ta kurulan hükümetlerin komşularıyla olan ilişkilerini ciddi derecede etkilemiştir. Söz konusu gelişmeler Irak-Suriye arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilere yansımıştır. Bilhassa Arap Baharı'nın başladığı 17 Aralık 2010 tarihinden bu yana Irak'ın Suriye'de yaşanan halk gösterilerine ve iç savaşa karşı genel tutumunun net olmadığı anlaşılmaktadır. Şii ağırlıklı

Bağdat hükümetinin Suriye'deki gelişmelere yönelik politikası bölgesel gelişmelere olarak değişmiştir.

Yukarıda sözü edilen gelişmelerin ışığında Suriye-Irak ilişkileri, 1963 yılından itibaren Baas Partisi'nin her iki ülkede iktidarı ele geçirmesiyle birlikte gerilmiştir. 1979 yılında Saddam Hüseyin'in resmi olarak iktidara gelmesinin ardından 1980-1988 yılları arasında İran-Irak Savaşı yaşanmıştır. İki ülke arasında meydana gelen 8 yıllık savaşta tüm Arap ülkelerinin Tahran'a karşı Saddam rejimine destek vermesine rağmen Hafız Esed yönetimi İran'ın yanında yer almıştır. Suriye'nin İran yanlısı politikalarından dolayı 1982 yılında iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kesilmiştir (el Duleymi, 2005: 29). Ağustos 1990'ta Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinin ardından başlayan Birinci Körfez Savaşında Suriye Saddam'a karşı kurulan uluslararası koalisyonda yer almıştır. Ancak 1990'lı yıllarda Irak'a uygulanan uluslararası yaptırımların neticesinde iki ülke arasındaki ilişkilerde yumuşama görülmüştür. 1997 yılında ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesinin sonucu olarak Suriye-Irak arasında kapatılan sınır kapıları açılmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin iyiye gitmesiyle birlikte dönemin Suriye Dışişleri Bakanı Faruk Şara yaptığı açıklama ile Irak üzerindeki ambargonun kaldırılması için çağrıda bulunmuştur.

1998 yılında Şam-Bağdat arasında Kerkük-Banyes petrol boru hattının tekrardan onarılması için anlaşma imzalanmıştır. 2000 yılının Haziran ayında Irak Dışişleri Bakanı Muhammed Said Sahhaf Şam'ı ziyareti sırasında Musul-Halep demir hattı inşa edilmiştir. 2000 yılına gelindiğinde Suriye Başkanı Hafız Esed'in ani vefatının ardından iki ülke arasındaki ilişkilerin tedrici olarak iyileşmeye doğru seyir etmiştir. Hafız Esed'in vefatı Suriye'nin iç dinamiklerinde değişimi beraberinde getirmiştir. Özellikle oğlu Beşar Esed'in Şam yönetiminin başına geçmesi Suriye'nin Irak ile olan ilişkilerinin olumlu yönde gelişmesine yol açmıştır. Bu dönemde Bağdat üzerine uygulanan uluslararası ambargoya rağmen Suriye, Irak petrolünü dünya enerji piyasasına gizlice satmıştır. Suriye-Irak ilişkileri 1997-2000 yılları arasında diplomatik, ekonomik ve ticari anlamda ciddi gelişim göstermiştir. Bu dönemde Irak'a uygulanan uluslararası ambargonun olumsuz etkileri Bağdat-Şam arasında yaşanan yakınlaşmanın en önemli nedeni haline gelmiş ve iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde mühim gelişmeler olmuştur. 1990'lı yıllarda iki ülke arasındaki ticaret hacminin artmasıyla birlikte Irak dolar rezervleri de artırmıştır. Saddam Hüseyin'in bu süreçte Suriye ile ilişkilerini geliştirerek ülkenin uluslararası güçler tarafından izole edilmesinin önüne

geçmeye çalıştığı söylenebilir. Bu nedenlerden ötürü 1990'lı yıllarda Suriye Irak'ın en önemli ekonomik ortağı haline gelmiştir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere Suriye-Irak ilişkilerinin Hafız Esed döneminde yaşadığı kırılmalara rağmen, iki ülke arasındaki ilişkiler 1990'lı yıllarda faydacı bir düzlemde iyileşmiştir. Temelde Hafız Esed ve Saddam Hüseyin arasındaki yakınlaşmanın esas sebeplerinden birisi her iki ülkede iktidarı elinde tutan Baas Partisi iktidarlarının başta ABD olmak üzere uluslararası güçler tarafından izole edilmeye çalışılmasından kaynaklanmaktadır. Buna rağmen Irak-Suriye ilişkileri Birinci Körfez savaşından sonra gelişse de iki ülke arasında geçmişe dayalı husumetin bitmediği görülmüştür. Her iki ülkede de iktidarda olan Baas Partisi'nin Arap camiasına liderlik etme arzusu ile hâlihazırdaki bölgesel rekabet Bağdat-Şam arasındaki gerilimi iyice tırmandırmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde Suriye'de ve uluslararası arenada iki önemli olay meydana gelmiştir. Bu gelişmelerden birincisi Hafız Esed'in 10 Haziran 2000 tarihindeki vefatıdır. Diğer bir gelişme ise, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de İkiz Kulelere düzenlenen terör saldırıdır. Her iki olayın da Irak-Suriye ilişkilerine ciddi tesiri olmuştur.

4.2.4. 2003 Irak İşgali ve Suriye'nin Tutumu

8 Kasım 2002 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde (BMGK) alınan 1441 no'lu karar, Saddam yönetiminin daha önce alınan kararlardaki silahsızlanma yükümlülüklerini yerine getirmesi için son uyarıdır. 1441 no'lu karar, 3 Nisan 1991 tarihinde alınan 687 no'lu kararın uygulanmadığını ileri sürmekteydi. Irak, kimyasal silah tersanesini BM müfettişlerine açacaktı, BM ile işbirliği yapacaktı ve Saddam rejimi işgal ettiği Kuveyt'e tazminat ödeyecekti. Bu süreçte bir Arap ülkesi olan Suriye'nin 1441 no'lu karara destek vermesi Bağdat-Şam ilişkilerini gerginleştirmiştir. Buna karşılık Şam yönetimi BMGK'nin kararına verdiği destekten ötürü Arap ülkelerinden aldığı eleştirilere çok sert tepki göstermiştir. Ancak Suriye, ABD'nin ve uluslararası koalisyon güçlerinin Mart 2003'te Irak'ı işgal etmek amacıyla müdahale etmesine karşı çıkmış ve Saddam'ı istifa edip ülkeyi terk etmesi için ikna etmeye çalışmıştır. ABD'nin Irak'ı işgal ettiği sıralarda Suriye Başkanı Beşşar Esed yaptığı açıklamada, tüm Arap ülkelerinin Irak'a destek vermesi, işgale karşı direniş göstermesi ve yardımda bulunması gerektiğini vurgulamıştır (el Duleymi, 2005: 29). Irak işgali ile birlikte güneyinde İsrail ve doğusunda Amerika'nın olması Suriye'yi tedirgin etmiştir.

Bu açıdan bakıldığında ABD'nin 9 Nisan 2003 tarihinde Saddam Hüseyin rejimini devirmesiyle yalnızca Irak'ın iç dinamikleri değişmemiştir. Yaşanan bu kritik gelişme ile birlikte ülkenin iç ve dış politikasındaki temel parametrelerin değiştiğini de görmek mümkündür. ABD'nin işgali sonrasında Irak'ta kurulan etnik ve mezhepsel yapıya dayalı sistemin ülkedeki iç dengeleri etkilediği gibi uluslararası ilişkiler bağlamında dış politikaya da etkisi olmuştur. Irak işgalinden sonra pek çok Baas Partisi yetkilisi ve mensubu Şam'a sığınmıştır. Öte yandan işgalden sonra Bağdat-Şam arasında yine inişli çıkışlı ilişkilerin devam ettiği görünmektedir. 2005 yılının Şubat ayında Irak'ın geçici Başbakanı Ayed el-Allavi'nin Şam'ı ziyaret etmesi ve Suriye Başkanı Esed ile görüşmesi iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni sayfa açılacağına göstergesi olmuştur. Allavi yaptığı açıklamada iki ülke arasındaki ilişkilerinin gelişmesinin ve işbirliğine dönüşmesinin önemine değinmiştir. Ayrıca Allavi'nin söz konusu Şam ziyareti sırasında Suriye-Irak arasında Ortak Güvenlik Komisyonunun kurulması kararlaştırılmıştır. Komisyon, Suriye-Irak arasındaki 600 kilometrelik sınırın güvenliğini sağlayacak ve terör örgütü mensuplarının Suriye tarafından Irak'ta eylem yapmak üzere ülkeye sızmasını önleyecekti. Suriye ile 1982 yılından itibaren diplomatik ilişkilerini kesen Bağdat'ın 21 Kasım 2006 tarihinde İstanbul'da gerçekleşen "Irak'a Komşu Dışişleri Bakanları" toplantısının ardından söz konusu ilişkileri tekrar kurmaya başlamıştır.

Öte yandan Suriye, 2005 yılında Irak sınırına askeri yığınak yaparak ABD'nin Suriye-Irak sınırında askeri operasyonlarını artırmaya çalışmıştır. Hatta ABD, Şam yönetimine eğer el Kaideci teröristlerin Suriye sınırından Irak'a giriş yapması önlenmezse uluslararası toplumu harekete geçireceği tehdidinde bulunmuştur. Çünkü Suriye sınırından Irak'ın Ramadi, Tikrit, Diyale, Samarra ve Talafer kentlerine El-kaideci teröristlerin giriş yaptığı belgelerle tespit edilmiştir. 17 Eylül 2005 tarihinde Amerikan Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, Suriye'nin bölgedeki istikrarsızlığa neden olan önemli unsurlardan biri olması sebebiyle uluslararası toplumun harekete geçirileceği dile getirilmiştir (El Abbasi,2011). Ayrıca Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani yaptığı açıklamada, Suriye'nin sınırdan Irak'a sızan teröristlerin girişini engelleyerek sorumluluğunu yerine getirmesi gerektiği vurgusunu yapmıştır. Iraklı Şii din adamı Mukteda el Sadr'ın 7 Şubat 2006 tarihinde ilk kez Suriye Başkanı Esed ile görüşmesinin ardından yapılan açıklamada, iki ülke arasında ortak işbirliğinin altı çizilmiştir.

Yukarıda belirtilen gelişmeler dikkate alındığında 2003 yılından sonra Bağdat-Şam arasında diplomatik ilişkiler kurulmuşsa da Suriye sınırından sızan terör eylemcilerinden dolayı ilerleyemediği görülmüştür. 2003 yılından itibaren devam eden terör saldırıları giderek dozunu arttırmış, 19 Ağustos 2009 tarihinde Bağdat'ta meydana gelen eşzamanlı patlamalarda yüzden fazla kişi hayatını kaybetmiştir. Dönemin Irak Başbakanı Nuri el Maliki, Bağdat'taki saldırılardan Suriye yönetimini sorumlu tutmuştur. Irak'ın girişimi üzerine Bağdat saldırıları Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde ele alınmıştır. Maliki Hükümeti, Suriye'de bulunan Baas Partisi yetkililerin Irak'a iadesi talebinde bulunmuştur.

Irak Hükümeti, Suriye'de Arap Baharının devamı niteliğinde seyreden iç çatışmalar karşısında taraflar arasında dengeli bir tutum sergilemeye özen göstermiştir. Bu doğrultuda Bağdat, Arap Birliği'nin Suriye'de yaşanan olaylar karşısındaki tutumunu hafifletmek ve Suriye rejimini reform yapmaya ikna etmek için çaba sarf etmiştir. Esasında Suriye'de mevcut rejimin çökme ihtimali, Şii siyasi gruplar bakımından ciddi bir risk potansiyeli taşımaktadır. Zira Iraklı Şiiler, ülke nüfusunun yüzde 60'ını oluşturan Sünni Arapların gücü ele alacağı yeni bir Suriye inşasından doğal olarak endişe etmektedir.

Suriye-Irak ilişkilerinde 2000'li yıllardan itibaren çarpıcı bir değişim söz konusudur. Amerikan işgali sürecinde Iraklı yöneticiler, Suriye rejimini terörist kişi ve grupların Irak'a girişi konusunda yeterli önlemi almamakla suçlanmışsa da günümüzde ironik bir biçimde, terörist hareketler ve suçlamalar yer değiştirmiştir. Bugün Iraklı Sünni savaşçılar, Suriye rejimine karşı savaşmak, Şiiler ise rejime destek vermek için Suriye topraklarına girmektedirler.

Dalgalı bir seyir izleyen Suriye-Irak diplomatik ilişkileri 2006 yılında yeniden tesis edilmiştir. Ancak buna rağmen Suriye, terörist grupların Irak'a giriş yaptığı tek ülke durumundadır. Bu durum ikili ilişkileri doğal olarak olumsuz etkilemiştir. 2009 yılının Ağustos ayında Bağdat'ta gerçekleştirilen terör saldırıları sonucunda, her iki devlet karşılıklı olarak büyükelçilerini geri çağırmış, Türkiye bu süreçte Irak ve Suriye arasında arabuluculuk yapmak durumunda kalmıştır.

Suriye'de patlak veren iç savaş rejimi diğer devletlerden giderek uzaklaştırırken, müttefik İran'ın hayli etkili olduğu Irak'la yakınlaştırmıştır. Irak, Arap Ligi'nin Suriye rejimine baskı uygulama kararını reddetmiş ve Esed rejimi ile rejim muhalifleri arasında arabuluculuk

yapmaya çalışmıştır. Dahası İran'ın rejime destek için gönderdiği silahların Irak'ın desteğiyle zaman zaman Suriye'ye transfer edildiği iddia edilmiştir. ABD Başkanı Barack Obama, söz konusu silah ve askeri malzeme transferinde Irak'ın oynamış olduğu rolden duyduğu rahatsızlığı dile getirmişse de Irak, İran politikalarına paralel bir biçimde rejime olan desteğinden geri durmamıştır.

4.2.5. Irak-ABD İlişkileri

4.2.5.1 İşgal dönemi

BMGK, Baas rejiminin ülkeyi nükleer silahlardan arındırmasını ve Birleşmiş Milletlerin ülke içinde incelemelerde bulunması için Bağdat yönetimine çağrıda bulunmuştur. Fakat Baas yönetimi BMGK'nın çağrısına uymamıştır. Amerika'da bunu gerekçe göstererek 2003 yılında Irak'a askeri harekât başlatmıştır (Rauf, 2006: 90).

Saddam'ın ortadan kaldırılmasını hedefleyen Irak harekâtı, 20 Mart'ta sabahın erken saatlerinde Bağdat'a yapılan füze saldırısı ile başlamıştır. Bu saldırı, Baas lideri Saddam Hüseyin'i hedef almıştır. İlerleyen zamanda ABD ve İngiltere askerleri Irak'a güneyden girmeye başlamış, 9 Nisan'da Amerikalı askerler Bağdat yakınlarına varmıştır. Harekâtın ilerleyen günlerinde ise Saddam yönetimi gittikçe zayıflamıştır. Birkaç gün sonra peşmerge ve ABD askerleri Musul ve Kerkük illerini kontrolleri altına almışlardır. Bağdat'ta ve Irak'ın önemli şehirlerinde ortaya çıkan siyasal istikrarsızlık nedeniyle yağmalamalar başlamış, Irak'ta daha önce başbakanlık yapan Tarık Aziz tutuklanmıştır. Bu olaydan önce Amerikalı yetkililer Iraklı yöneticilerin yakalanması için kapsamlı bir çalışma sürdürmekteydi. Amerika ülkede kendi kurduğu yönetimi destekleyerek uygulanan yaptırımları kaldırdığını duyurdu. Sonrasında ise Paul Bremer, Baas rejiminin ve bütün kuruluşlarının kaldırıldığını ilan etti. Birkaç ay sonra ABD tarafından tayin edilen ve geçici olarak kurulan bir konsey Irak'ta yönetimi ele aldı (el Hayti, 2010: 44).

Ağustos ayına gelindiğinde ABD güçleri, Irak'taki savaşta herhangi bir tarafı temsil etmeyenleri hedef gösterdi. Ürdün'ün Bağdat'ta bulunan büyükelçilik binasına düzenlenen saldırıda 11 kişi hayatını kaybetti. Halepçe katliamının sorumlusu olarak bilinen el-Mecid yakalandı. Şiilerin lideri El-Hakim, Necef'teki bir saldırıda 100'ün üzerinde kişi ile birlikte

hayatını kaybetti. Irak'ta ülkenin her yanında bombalı saldırılar düzenlenmekteydi. Saddam'ın oğulları da Musul'daki bir baskında öldürüldü (el Ulyan, 2005: 27).

BMGK, Amerika'nın revize ettiği bir kararı 2003 yılının Ekim ayında onayladı. Karar üzerine mutabakata varılmasıyla Amerika liderliğindeki Irak yönetimi meşruiyet kazanmış oldu. Fakat en kısa sürede ülke yönetiminin Irak halkına bırakılmasının altı çizildi. Ekim ayında saldırıların şiddeti giderek artmaya başladı. Irak'ta güvenlik kaynaklı problemler günden güne artmaktaydı. Dönemin ABD Başkanı George W. Bush, 1 Mayıs'ta işgalin bittiğini duyurdu. Ancak bu duyurudan sonra geçen 6 ayda Irak'ta hayatını kaybeden ABD askerlerinin sayısı, savaşın yaşandığı günlerdeki kayıptan daha çoktu. Irak harekâtının ilk günlerinden itibaren yaşanan kayıp, aynı yılın Kasım ayındaki kayıptan daha azdı. Bu ayda koalisyona bağlı askerlerden 105'i hayatını kaybetmiştir. Geçici olarak kurulan konsey 15 Kasım'da yönetimi Irak toplumuna devretmek için bir takvim hazırladı. Baas lideri Saddam Hüseyin 14 Aralık'ta koalisyon güçleri tarafından yakalandı (Kazım Abbud, 2003, 20 Temmuz).

4.2.5.2 ABD'nin Irak'tan çekilmesi

Irak'ın ABD baskısı altında kalmadan bağımsız kararlar alabildiği bir düzen oturtması, bölgenin geleceği açısından en sağlıklı yöntemdir. Ne var ki siyasi hamlelerinin Amerikan politikalarıyla çeliştiği koşullarda Irak'ın nasıl bir yol izleyeceği ve bu yolun sonunun nereye varacağı her zaman belirsizdir. Örneğin 27 Kasım 2011 tarihinde Arap Birliği toplantısında Irak, Suriye'ye yaptırım uygulama kararını ABD'ye rağmen reddetmiştir.

Washington'un Bağdat'a ihtiyacı olduğu gerçeğinden hareketle, ABD'nin her ne kadar askerlerini çekmiş olsa da elini Irak'ın üzerinden çekmeyeceği açıktır. Suriye ve Mısır'ın istikrarsız olması, Suudi Arabistan ve Kuveyt'teki protestolardan dolayı bu ülkelerin de bir çalkantı içerisine girme ihtimali, Irak'ı ekonomik açıdan bölgedeki tek istikrarlı ülke haline getirmiştir. ABD'ye göre Irak'ın bir an önce istikrarı yakalayıp, merkezi hükümetin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Irak, yeniden inşa sürecinde, güvenli ve istikrarlı bir konuma gelme noktasında ABD'nin siyasi, askeri ve ekonomik desteğine ihtiyaç duymaktadır. Buna karşılık güvenli ve istikrarsız ortam, gayrimeşru gözetim ve tutuklamalar, cehren yer değiştirmeler, çalınan

petrol, israf ve yolsuzluk gibi sebeplerden dolayısıyla ABD, yaşananlardan Bağdat Hükümeti'yle birlikte sorumlu tutulmaktan endişe etmektedir. ABD'yi endişeye sevk eden bir diğer husus, radikal İslamcı siyasi grupların iktidara gelme mücadelesinde başarılı olma olasılıklarıdır.

Irak-ABD ilişkilerinin bu doğrultuda gelişmesi beraberinde bir tür karşılıklı bağımlılığa neden olmuştur. Siyasal sistem ve Bağdat'taki siyasi figürlerin ideolojik tutumları, ABD açısından bağımlılığın sürdürülmesinin altında yatan sebeplerdir. İmzalanan uzun vadeli askeri ve ekonomik anlaşmalar ve IKBY'nin ABD varlığına sempatiyle bakması bu kanıyı güçlendirmektedir. Diğer taraftan Washington yönetiminin işgali resmi olarak sonlandırmış olması, Irak'ta ABD'nin varlığını elbette bütünüyle sona erdirmemiştir. Zira bugün dahi pek çok Amerikalı siyasi ve askeri figür görevli olarak halen Irak'ta bulunmaktadır. Nitekim ABD'nin Bağdat Büyükelçiliği'nde 5 bini güvenlik gücü ve 150-200 asker olmak üzere yaklaşık 17 bin personel görev yapmaktadır (Smith, 2011). Güncel göstergeler sonrasında Irak'ın ABD'yle olan stratejik ittifakının çekilme sonrasında da süreceğini göstermektedir.

4.2.5.3. Irak - ABD ilişkilerindeki gelişmeler ve DEAŞ'ın Ramadi işgali

DEAŞ terör örgütü 2015 yılının Mayıs ayında Ramadi'yi ele geçirmiştir. Örgütün Ramadi'yi işgal etmesi önemli bir gelişmedir. Böylece DEAŞ Suriye içinde daha hızlı ilerleyebilecektir. Örgütün Irak'ta yayılması onun güçlü olması ile ilgili bir durum değildir. Bunun asıl nedeni Irak silahlı kuvvetlerinin bulundukları yerleri terk etmesidir. Irak silahlı kuvvetleri Musul'da olduğu gibi Ramadi'de de örgütle çatışmaya girmeden geri çekilmiştir.

2014 yılından beri DEAŞ'ın elinde tuttuğu önemli kentlerin geri alınamaması nedeniyle söz konusu örgütün Orta Doğu coğrafyasında kalıcı bir unsur haline geleceği düşünülmüştür. Bu konuda özellikle göz önünde bulundurulması gereken husus, bazı Sünni grupların DEAŞ'a bağlanması örgütle mücadeleyi daha zor bir hale getirecek olmasıdır.

Bağdat yönetimi ve örgütle mücadele eden koalisyon güçlerinin daha farklı metotlar ve daha gerçekçi politikalar geliştirmeleri gerekmektedir. ABD ve koalisyon güçlerinin yalnızca havadan değil karadan da örgütle mücadeleyi sürdürmeleri önemli bir husustur. Örgütün medya ve iletişim kanallarıyla propaganda yapmasına karşı konulması gerekmektedir. Özellikle DEAŞ'ın finansal kaynaklarına el konulmalıdır. Bağdat yönetimi, bölgedeki diğer

lkeler ve Amerika arasında istihbarat birlikteliğin sağlanması örgüte karşı koymak için oldukça büyük önem arz etmektedir. ABD yönetimi örgüte karşı koalisyon güçlerinin hava saldırıları düzenlemesini ve kara operasyonlarını Haşdi şabi'nin yapması gibi bir strateji geliştirmiştir. Ancak ABD'nin bu stratejilerinin Irak'ta bulunan Sünnileri rahatsız edeceği düşünülmektedir.

4.2.6. AB ile İlişkiler

Avrupa Birliği (AB) yelerinden İngiltere, İtalya, İspanya, Portekiz ve Danimarka ile o dönemde adaylık sürecinde bulunan Polonya, Macaristan ve Çekya, 2003 yılında Irak işgalinde ABD'ye askeri destekte bulunacaklarını açıklamışlardır. Fransa, Rusya ile birlikte Irak'a yapılacak müdahale konusunda Güvenlik Konseyi'nde veto haklarını kullanmışlardır. Almanya'nın tutumu da Rusya ve Fransa ile aynı doğrultudadır. Dolayısıyla Irak'a müdahale hususunda AB lkeleri arasında derin bir politik ayrışma yaşandığı söylenebilir. Irak'ın BM Güvenlik Konseyi'nin aksi yöndeki kararına rağmen işgal edilmesinin olumsuz neticeleri iyice gün yüzüne çıkmış ve diktatörün devrilmiş olmasına karşın Irak'ta ne güvenlik ne de istikrar tesis edilebilmiştir.

Avrupa Birliği'nin Orta Doğu politikası ve bölge devletleriyle olan münasebetleri, 1995 yılında başlatılan Barcelona süreciyle somut ve nitelikli bir yapıya kavuşmuştur. Bu süreçte inşa edilen Avrupa-Akdeniz ortaklığı, yalnızca ekonomik değil, siyasi ve kültürel münasebetleri de içererek bölgeselleşme doğrultusunda atılan mühim bir adım olmuştur. Bu çerçevede ekonomi Avrupa-Orta Doğu ilişkilerinin dinamiğini oluştururken, diğer taraftan da demokrasinin gelişimi ve siyasi reformlara vurgu yapılmış; barış ve güvenliğin yanında refah bölgesi tesis edilmesi konularında uzlaşmaya varılmıştır.

AB'nin 2003 yılından itibaren farklı bir güvenlik stratejisi arayışına girdiği görülmektedir. Bu arayışın öncelikli nedeni ABD'nin dünya kamuoyundan yükselen tüm itirazlara kulak tıkayarak Irak'a müdahale etmesi sırasında, AB lkelerinin ortak ve net bir politika izleme konusunda birleşememiş olmasıdır. AB, ilerleyen dönemlerde benzer sorunlar yaşamak istemediği için böyle bir stratejiye yönelmiştir. Farklı strateji uygulama noktasındaki bir diğer neden de ABD'nin Bush Doktrinini AB'ye rağmen uygulamasıdır. Zira bu gelişmeden sonra AB, kendi güvenlik stratejisini geliştirme ihtiyaı hissetmiştir.

Bu gelişmeler doğrultusunda AB, işgalin daha başından itibaren Irak'ın toprak bütünlüğünün korunarak federal düzlemde yeniden yapılandırılmasını desteklemiştir. Çekilme sonrasında da AB, Irak'ın toprak bütünlüğünü savunmaya devam etmiştir. Ayrıca AB, Irak'la kurmuş olduğu ekonomik ilişkilerine de önem vermektedir. Bu kapsamda 18 Ocak 2010 tarihinde, enerji alanındaki ilişkileri hızlandırılmak üzere gerekli hukuki ve siyasi çerçeveyi oluşturacak olan Stratejik Enerji İşbirliği'ne İlişkin Mutabakat Zaptı Bağdat'ta imzalanmıştır. Mutabakat zaptı, AB ile Irak arasındaki işbirliğinin önceliklerini belirlemiştir. Mutabakat zaptında öne çıkan konular; Iraklılar için yeni bir enerji politikasının geliştirilmesi, taraflar arasında enerji arzı güvenliğinin sağlanması, yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği önlemleri olmuştur. Son yıllarda AB, enerji ithalatını çeşitlendirmek amacıyla Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yla ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda yukarıda belirtilen mutabakat zaptı, AB'nin Güney Koridor doğalgaz boru hattı için büyük önem arz etmektedir. Anlaşma metninde zikredilen işbirliği alanları şöyle sıralanabilir:

- Irak'ın kapsamlı ve bütünleşmiş bir enerji politikası geliştirmesine katkıda bulunulması,
- 2010–2015 dönemini kapsayan AB-Irak enerji için işbirliği faaliyet programı hazırlanması,
- Güncellenmiş bir Irak doğalgaz geliştirme programı hazırlanması,
- Irak'ın hidrokarbon geçişi ve arz ağının değerlendirilmesi,
- Boru hatlarının güvenlik ve güvenilirliğinin iyileştirilmesi,
- Irak'tan ithal edilecek doğalgazın kaynaklarının ve arz yollarının belirlenmesi,
- •Gerekli yasal, düzenleyici ve kurumsal çerçeve dâhil Irak enerji politikasının sürdürülebilirliğinin güvence altına alınması,
- Irak'ta yenilenebilir enerjinin geliştirilmesi için faaliyet planının hazırlanması.

4.2.7. İngiltere ile İlişkiler

4.2.7.1. Irak şiiilerinin, İngiltere işgali ve Krallık Dönemindeki durumları

İngiltere Bahreyn'de bulunan askeri birliklerini 1914 Kasım'ında Fav'a göndererek Irak işgalini başlattı. İngiltere'nin işgale başladığı sırada Şii önderler halkı cihada davet ederek işgale karşı koymayı amaçladılar (Mutanoğlu ve Baş, 2004: 30). Seyyid Muhsin el-Hekim gibi dini önderler cihat davetine uyarak İngiliz işgaline karşı savaşılmaya başladılar.

İngiltere'nin işgal amacıyla bulunduğu Irak'ta Şii âlimler Osmanlı'yı desteklemekteydi. Osmanlı'nın egemenliğinden doğan bazı rahatsızlıklar varsa da İngiltere'nin hâkimiyetini istemiyorlardı. Bu durum karşısında İngilizler büyük şaşkınlığa uğramıştı. Zira İngilizler, Irak'ta Şiilerin bulunmasını bir avantaj olarak görmüş ve işgal sırasında kendilerini destekleyeceklerini düşünmüşlerdir (El Abbasi,2011:118). Osmanlı, İngiliz işgaline karşı Şiilerle müspet manada ilişkiler tesis etmeye gayret etmişse de maalesef durum tam olarak öyle sonuçlanmamıştır. Bunun sebebi de Osmanlı'nın Şuaybe'deki yenilgiden Şii mücahitleri sorumlu tutmasıdır. Devletin bu suçlaması bölgedeki Şii halkı oldukça rahatsız etmiştir. Böylece Osmanlı'ya karşı isyan kaçınılmaz hale gelmiştir. İsyanın şiddeti o kadar artmıştır ki halk, Osmanlı Memurlarını Necef'ten çıkarıp şehri kendileri idare etmeye başlamıştır (El Abbasi,2011:123-124).

İngilizler 11 Mart 1917'de bayraklarını Bağdat'taki Kışla Meydanı'nda bulunan meşhur saat kulesine asmışlardır (Allawi, 2016: 418). Dolayısıyla neredeyse 400 sene Irak'ı yöneten Osmanlı'nın hâkimiyeti sonlanmıştır. Ama bölge halkı İngilizlere karşı direnmeyi sürdürmüştür. İngiltere toplumun önde gelenlerine yeni kurulacak sisteme dair bazı önerilerde bulunmuştur. Bunlar arasında yeni devletin lideri ve İngiltere'nin kontrolüne ilişkin birtakım görüşler yer alıyordu. Şiiler yapılan halkoylamasını boykot edince İngilizler istediklerine ulaşamamıştır. İlerleyen zamanlarda durum değişmiş ve Kerbelâ'da Şerif Hüseyin'in bir oğlunun yönetimi ele almasını isteyenler belirmiştir. Bu sırada Kazımiye'de de tam bağımsız bir Arap devleti kurmak isteyenler bulunmaktaydı (Allawi, 2016: 422). Bu durum, Şiilerin düşünsel olarak bölündüğünün bir göstergesi olarak okunabilir.

Irak'ın San Remo Konferansı'nda İngiltere'nin denetimine sunulması Irak toplumunda infial yarattı. Şii ve Sünniler Bağdat'ta bir araya gelerek alınan karara karşı çıkmaya başladı. Muhammed Rıza eş-Şirazi Kerbelâ'da büyük bir isyan düzenlemenin peşindeydi. Fırat'ın orta kesiminde bulunan aşiretler İngiliz işgaline karşı bir isyan hareketi başlattılar. İngiltere'nin çok katı biçimde karşılık verdiği bu ayaklanma tam üç ay boyunca devam etmiştir. İngiltere'nin uçaklarla müdahale etmesi isyanın büyüklüğünü gayet net bir biçimde açıklamaktadır.

Şerif Hüseyin'in oğlu olan Faysal, Kahire'deki konferanstan sonra Irak Krallığı'na getirildi ve ardından Irak'ın Basra kentine gitti. Faysal'ın önderliği Şiiler arasında ihtilafa yol açmıştı. Şiiler Faysal'ı tamamen reddedenler ve onu bazı koşullar dahilinde onaylayanlar olarak ikiye

ayrılmıştı. Şiiilerin Irak'ta çoğunluk olması nedeniyle Faysal'ın liderliğini tanımaları büyük önem taşımaktaydı. Faysal resmen 23 Ağustos 1921 tarihinde Irak Kralı olmuştur (Allawi, 2016: 458). Faysal'ın kral olması Şiiileri önemli oranda rahatlatmıştır.

Şii alimler, Ayetullah el-Halis ülkeden çıkarıldıktan sonra kendi istekleriyle İran'a dönmüşlerdir. Giden alimlerden bir kısmı 1924'te Irak'a geri gelmişlerdir. Şiiiler zorunlu askerlik kanunuyla ilgili olarak bazı sorunlar yaşamaya başlayınca Kral Faysal bu yasayı ertelemiştir. Irak ile İngiltere, 1930 tarihinde bir araya gelerek imzaladıkları anlaşma gereğince Irak 1932'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Kral Faysal'ın 1933'te hayatını kaybetmesiyle oğlu Gazi yönetimi ele aldı (Cleveland, 2008: 234). Irak'ta 1935 yılında toprak ağaları ve zorunlu askerlikten doğan rahatsızlıklar Şiiileri ayaklanmaya itmştir. Orta Fırat'ta bulunan aşiretler 1935-1936'da yine ayaklandılar. Kral Gazi, 1939 yılında hayatını kaybedince yerine II. Faysal geçmiştir.

Şii halk, Mayıs 1941'de İngiltere karşıtı bir ayaklanma gerçekleştirdiler. Halk, Raşid Ali el-Geylanî'ye yani Nuri es-Said'e karşı olan birini alenen desteklemiştir. Salih Cebri, 1948'de Irak'ın ilk Şii lideri olmuştur. İngilizler 1950'li yıllarda Şiiilerle komünizme karşı birleşmişlerdir. Bu dönemde daha önce İran'a sürgüne gönderilen Şeyh Muhammed Halisi Irak'a getirildi. Şeyh Muhammed Halisi'nin komünizme yönelik oldukça katı bir tavır gösterdiği bilinmekteydi. İngiltere büyükelçisi komünizmle birlikte mücadele etmek amacıyla Muhammed Hüseyin Kaşif el-Gita ile Necef'te görüştü ve görüşme sonucunda iki taraf anlaştı (Wiley, 2004: 43). Irak'ta 1958 yılında General Abdulkarim Kasım liderliğinde yapılan darbe sonucunda Kral 2. Faysal öldürülerek cumhuriyet yönetimine geçilmişti.

4.2.8. Irak ve Türkiye İlişkileri

Cumhuriyetin kurulmasından sonra Türkiye, yönünü modern batıya dönmüştür. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan bazı sorunlar dışında Türkiye siyaseti genellikle bu yöndedir. Türkiye ve Irak ilişkileri 1931 yılında başlamıştır. Irak Kralı ve başbakanı bu yıl Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Giderek gelişen ilişkiler Sadabat paktının imzalanmasına katkı sağlamıştır. 1946 yılında iki ülke arasında dostluk anlaşması imzalanmıştır. Orta Doğu'da 1948'de Türk tarafının İsrail'i resmi olarak tanınması ile Türkiye ve Arap ülkelerinin ilişkileri farklı bir boyuta taşınmıştır. İlerleyen yıllarda Türkiye başarılı bir politikayla Arap ülkelere yakınlaşmaya çalışmış ve 1955 yılında Irak ile birlikte Bağdat

paktı imzalanmıştır. Türkiye ve Arap ülkeleri arasında ilişkiler süre içerisinde kısa zaman aralıkları içinde değişmiştir. Orta Doğu ülkelerinde yaşanan yönetim değişiklikleri ilişkilerin sürekliliği konusunda güçlü bir etkidir. 1960'lı yıllarda Arap ülkelerinde büyük değişiklikler ortaya çıktı. 1965 yılından itibaren Orta Doğu ülkeleriyle başta Irak olmak üzere önemli gelişmeler yaşanmıştır. Başbakan Adnan Paçacı, Türkiye'ye 1966 yılında bir ziyaret gerçekleştirdi. Irak'ın 1972 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile imzaladığı dostluk anlaşması Türkiye-Irak ilişkilerinde çeşitli olumsuzluklar doğurmuştur. Türkiye, Irak'ın SSCB ile yakınlaşmasına rağmen 1973 yılında bir petrol hattı yapılması konusunda anlaşmıştır. 1970'li yılların ortalarına doğru Türkiye'nin Irak ve Suriye ile ilişkileri zayıflarken Mısır'la münasebetleri ise giderek gelişmiştir (Ayad Hilmi el Hassani, 2008: 66).

4.2.8.1. Türk dış politikasında Irak

Irak işgaline başlamadan önce Türkiye ve ABD arasında bir kriz ortaya çıkmıştır. Türk askerinin ABD askerleri ile beraber Irak operasyonuna katılmasını içeren tezkerenin meclisten geçmemesi yaşanan krizin temel nedenidir. Bundan sonra ABD 2007'ye değin Türkiye'yi bu konu hakkında etkisiz bir aktör haline getirmeye çalışmıştır. Bu dönemde PKK Türkiye'ye karşı yaptığı saldırıları artırmıştır. Ayrıca, ABD Kerkük sorununu Türkiye'ye karşı kullanabileceği bir konu olarak düşünmüştür. Kerkük sorunuyla ilgili ABD Türkiye'yi Irak'a girmeye zorlamıştır. Ancak Türk yetkililer bu oyuna gelmemiştir.

Türkiye Irak'ta yaşananlar nedeniyle özel bir siyaset geliştirdi. Türkiye bu siyasetinde Irak'taki bütün gruplara karşı eşit uzaklıkta durmaya çalıştı. Ancak Türkmenler ile özel bir siyaset izledi.

Ankara Irak'ta öncelikle Arap toplumu ile iyi ilişkiler yürütmeye odaklanmıştır. Türkiye 2005 yılında seçimleri protesto eden Sünnilerin ülke yönetiminde görev almaları için çabalamıştır. Türkiye bu şekilde Irak'ta güçlü bir yönetimin olmasına ve ülke yönetiminde bütün grupların yer almasına katkı sağlamıştır. Türkiye Irak siyasetinde bazı yanlış adımlar da atmıştır. 2010 yılında yapılan seçimlerden sonra Irak'ta Türkiye'nin bazı gruplara verdiği destek nedeniyle Şii'lerden ve Kürtlerden tepki alınmıştır. Irak'a bir ziyaret gerçekleştiren dönemin başbakanı Tayyip Erdoğan Sistani'ye ve Hz. Ali'nin kabrine giderek Orta Doğu'da mezhep sorunlarından kaynaklanan gerilimi düşürmek istemiştir. Türkiye Orta

Doğu'da izlediği siyaseti mezhepsel içeriklere dayanmadan yürütmeye çalışarak bölgede bundan kaynaklanacak bir çatışmanın önlenmesini sağlamıştır.

4.2.8.2. Maliki dönemi dış politika ve Türkiye-Irak ilişkileri

Irak'ın ABD tarafından 2003 yılında işgal edilmesinin ardındaki başlıca sebep, baskıcı Baas rejimine ve 1968'den beri süregelen saldırganlığına son vermektir. Bölgesel istikrarsızlığın baş sorumlularından biri olarak görülen Irak, ABD tarafından işgal edildikten sonra komşu devletlerin muhtelif tarz ve ölçülerde müdahalelerine maruz kalmıştır. Zira Saddam Hüseyin'in devrilip rejimin çöküşüyle birlikte Irak'ın bütününde otorite boşluğu ortaya çıkmıştır. Bu otorite boşluğu yalnızca kitleler üzerinde etkili olan devlet dışı siyasi aktörlere ve çoğunluğu bunlarla iltisaklı olan paramiliter gruplarca doldurulmaya çalışılmamış aynı zamanda komşu devletlerin Irak'a ilişkin kendi ajandalarını oluşturmalarına ve bunları gerçekleştirmelerine olanak tanımıştır. Kurguladığı dış politik hedeflerini gerçekleştirmek isteyen her devlet Irak'taki devlet dışı muhtelif aktörlerle ittifak kurmaya çalışmıştır.

Nuri el-Maliki açısından dış politika Irak'ın ülke sınırlarında değil; kendisine yakın siyasi ortakları ile lideri olduğu Dava Partisi mensuplarından oluşan dar bir çemberin hemen dışında başlamaktadır (Dodge, 2011: 182). Bu bağlamda Irak'ta Maliki hükümeti kurulduğundan beri, Irak dış politikası söz konusu dar çemberi oluşturan yeni siyasi elitlerin çıkarları doğrultusunda tanımlanmıştır. Böylesine bir dış politika anlayışının temel ilkesi, sistemin devamını garantileyecek ve güçlenmesini sağlayacak dâhili-harici siyasi, askeri ve ekonomik şartları yaratmak olacaktır. Maliki bu tutumuyla hem ABD'den hem de İran'dan destek bulmayı başarabilmiştir.

Maliki döneminde Türkiye ile Irak arasında pek çok üst düzey ziyaret gerçekleşmiş ve muhtelif birçok alanda ikili anlaşmalar akdedilmiştir. Maliki Başbakan R. Tayyip Erdoğan'ın daveti üzerine 7 Ağustos 2007 tarihinde Ankara'ya ilk ziyaretini gerçekleştirmiştir. Buna karşılık 10 Temmuz 2008 tarihinde Erdoğan, Irak'ı ziyaret etmiştir. Erdoğan'ın Bağdat'a gerçekleştirdiği bu ziyarette iki devlet arasında "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi" anlaşmasının temeli atılmıştır. Bununla birlikte Türkiye, Irak ve ABD arasında kurulan mekanizma çerçevesinde, terör örgütü PKK'nın Kandil dağından tasfiyesi amacıyla birtakım adımlar atılmıştır. 15 Ekim 2009 tarihinde Erdoğan'ın Bağdat'a gerçekleştirdiği ikinci ziyarette, Türkiye ve Irak arasında enerji, çevre, sağlık, su paylaşımı,

sınır kapılarının durumu, Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın yenilenmesi, demiryolu ve kanal bağlantısı ile tarım ve ormancılık alanları da dahil olmak üzere toplam 48 adet mutabakat metni imzalanmıştır (Semin, 2013). Ayrıca Maliki, 21 Ekim 2010 tarihinde Ankara'yı yeniden ziyaret etmiştir.

Recep Tayyip Erdoğan, 28-29 Mart 2011 tarihlerinde gerçekleştirdiği Irak ziyareti sırasında Bağdat'ın yanı sıra, Necef ve Erbil kentlerini de ziyaret etmiştir. 19 Ağustos 2009 tarihinde Bağdat'ta eş zamanlı olarak gerçekleştirilen beş saldırı sonrasında bozulan Suriye-Irak ilişkilerinde gerilimin yükselmemesi için Ağustos 2009'da dönemin Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, sırasıyla Bağdat'ı ve Şam'ı ziyaret ederek yetkililerle görüşmüştür. Türkiye bu görüşmelerle Bağdat ile Şam arasında mekik diplomasi yürüterek arabuluculuk rolünü üstlenmiştir.

Yukarıda zikredilen bu ziyaretlerin, imzalanan anlaşmaların ve arabuluculuk çabalarının ilişkileri güçlendirmesi beklenirken, ABD'nin askerlerini çekmesiyle durumun tersine dönmesinin arkasındaki nedenleri anlamak çok da zor değildir. İki ülke arasındaki ilişkilerde yaşanan siyasi krizde önemli etkenlerden ilki, Türkiye'nin Irak'ın tüm unsurlarını dikkate alarak izlediği ve tüm taraflarla temas halinde kalmaya dayanan çok yönlü politikayı terk ederek bunun yerine nispeten tarafgir bir siyaseti tercih etmeye başlamasıdır. Çekilmeyle birlikte İran'ın Irak'ta sürekli artan nüfuzundan duyulan rahatsızlık bu tercihin temel nedeni olmuştur. Buna karşılık Bağdat'ta Türkiye'nin yeni politikasını Sünni Araplar ve Kürtler vasıtasıyla yürütmeye çabaladığına dair haklı bir algı oluşmuştur. Esasında ülkenin toplumsal ve demografik yapısı ile bu yapıyla paralellik arz eden siyasi dengeler dikkate alındığında herhangi bir dış aktörün Irak'ta tek bir tarafla siyaset yürüterek başarılı olabilmesinin zorlukları ortadadır. Nitekim Amerikalılar da işgal öncesinde ve sonrasında yalnızca Şii ve Kürt siyasi gruplarla temas ederek bir yeniden inşa stratejisi yürütmüşler ve neticede oldukça kanlı bir direnişle karşılaşmışlardır. Bu nedenle Sünni Arapların siyasal süreçlere katılımını sağlayarak böylece Bağdat'taki iktidarların meşruiyetini pekiştirmek için epey çaba harcamak zorunda kalmışlardır.

Türkiye politik manevrasında Amerikalıların bu kanlı tecrübesini dikkate almamıştır.. Dolayısıyla örneğin Tarık el-Haşimi meselesinde, Irak politikasında Bağdat yerine Erbil'e ağırlık veren Türkiye uzun vadeli siyasi, ekonomik ve ticari çıkarlarını da aslında riske

atmıştır. Bu minvalde Ankara ile Bağdat arasında yaşanan siyasi gerginliğin nedenleri şu maddelerle özetlenebilmektedir:

- Ankara'nın Tarık el-Haşimi meselesiyle birlikte, Irak'ta Şiileri ötelemesi ve Sünni Araplar ve Kürtler üzerinden ilerleyen bir Irak politikasına ağırlık vermesi.
- Türkiye'nin ABD'nin çekilmesinin ardından Irak'taki güç boşluğunu doldurmak amacıyla gereğinden fazla proaktif davranması.
- Suriye konusunda İran ve özellikle de Rusya ile derin ihtilaflara düşen Türkiye'nin enereji tedarigi riskini azaltmak üzere IKBY ile petrol ve gaz anlaşmaları yapması.
- Irak'ta 2010 seçimlerinin ardından Türkiye'nin Tahran'la girdiği dolaylı rekabet ve güç mücadelesinde Maliki'nin doğrudan İran yanlısı olarak görülerek ötelenmesi.
- Suriye Krizi'nde Irak'ın İran'la paralel bir siyaset güderek Esed rejimini desteklerken Türkiye'nin ise muhalif gruplara açık destek vermesi.

Siyasi gerilimin tırmanmasındaki bir diğer etken ise Ankara ile Bağdat yönetiminin karşılıklı sert açıklamalarıdır. Özellikle Maliki'nin 12 Aralık 2011 tarihinde Washington'u ziyareti ve bu dönemde yaptığı menfi açıklamalar Türkiye-Irak ilişkilerinde adeta yeni bir döneme girildiğinin somut işareti olmuştur. Buna karşılık olarak Erdoğan'ın Irak'ta yaşanan mezhepsel gerilimlerle ilgili gelişmeler hakkında 10 Ocak 2012 tarihinde verdiği demeçte, bunların tasvip edilmesinin mümkün olmadığını söylemesi ve akabinde “Bunların demokrasiyi anlaması, bunların demokratik parlamenter sistemi anlaması veya bunu yaşamaya başlaması herhalde daha uzun yıllar alacak.” (Cnnturk, 25.12.2012) sözleri gerilimi daha da tırmandırmıştır. Maliki ise cevap olarak 15 Ocak 2011 tarihinde El-Hurre televizyonuna yaptığı açıklamada “Türkiye, bölgeye felâket ve iç savaş getirecek bir rol oynuyor. Kendi içinde farklı etnik kökenler ve mezhepler barındırdığı için bundan Türkiye de zarar görür” (Alghad, 2021) sözlerini sarf etmiştir. Bu sert söylemler devam ederken, 1 Ağustos 2012 tarihinde Ahmet Davutoğlu Erbil'de Mesud Barzani'yle görüşmüş ve hemen ertesi gün Kerkük'ü ziyaret etmiştir. Seçimlerde Maliki'nin liderlik ettiği Kanun Devleti Listesi'nin sözcüsü Milletvekili Yasin Mecid, bu ziyaretlere tepki olarak verdiği demeçte, Ankara'yı Irak'ın iç işlerine karışmakla suçlayarak, Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi'nin derhal sınır dışı edilmesini parlamentodan talep etmiştir (Alsumaria News, 2021).

Maliki'nin, Türkiye'ye yönelik menfi tutumunu yalnızca Haşimi meselesiyle bağlantılı olarak değerlendirmek yeterli değildir. 2010'da yapılan seçimlerde, eski başbakan ve Şii asıllı laik siyasetçi Eyad Allavi liderliğindeki El-İrakiyye Listesi'ne Ankara tarafından açık destek verilirken diğer tarafta Maliki'nin dışlaması da Irak başbakanının Ankara'ya karşı olan tutumunda etkili olmuştur.

Türkiye, Haşimi hakkında başlatılan adli süreçlere doğrudan müdahil olmaya çalışarak Bağdat'ı uyarırken; başta Suudi Arabistan ve Katar olmak üzere Körfez devletleri olayların gelişimini izlemiştir. Haşimi, resmi davet üzerine 1 Nisan 2012'de Riyad ve Doha'ya yaptığı ziyaretlerin ardından 9 Nisan 2012'de Türkiye'ye gelmiş ve Türk Hükümetinin güvencesi altında İstanbul'a yerleşmiştir. Türkiye, Irak'ta gıyabında yargılanarak idam cezasına mahkum edilen ve İstanbul'a yerleşmesinden bir ay kadar sonra İnterpol tarafından hakkında kırmızı bülten çıkarılan Haşimi'yi Irak'a iade etmemiştir.

Irak'ın etnik ve mezhepsel fay hatlarıyla bölünmüş olan siyasal yapısında ne Kürtlerin ne de Şii ve Sünni Arapların tek bir lideri ve tek bir siyasi partisi vardır. Bu nedenle Türkiye'nin Irak politikasını, Irak'ın tüm unsurları ve tüm siyasi aktörleri üzerinden özenli ve dengeli bir şekilde geliştirmesi ve genişletmesi gerekmektedir. Diğer taraftan Irak'ta anayasal sistem dikkate alındığında üç parçalı durumun devam edeceği görülmektedir. Türkiye açısından Irak'ın toprak bütünlüğü bölgesel dengeler çerçevesinde stratejik önem arz etmektedir. Bireysel veya kolektif düzeyde bunun gerçekleştirme imkânına sahip olmaması Türkiye'nin mevcut durumla ilgili alternatif politikalar üretmesini engellemektedir.

Yine de belirtmek gerekir ki Türkiye işgalin öncesinden itibaren Irak'ın istikrarını toprak bütünlüğünü ve hatta üniter yapısının korunmasını savunmuş ve ülkedeki iç çatışmaların son bulması, güvenli bir ortamın oluşması, ülkenin yeniden inşa edilerek hızla kalkınması için çaba harcayan bir komşu olagelmıştır. Ayrıca Türkiye Irak'taki saldırılarda yaralananları da tedavi için etnik, dini ve mezhepsel herhangi bir ayrım gözetmeksizin Ankara'ya getirerek tedavi edilmelerini sağlamıştır.

4.2.8.3. Tahran-Bağdat -Ankara üçgeninde maliki mücadelesi

ABD'nin Irak'ı işgal etmesinin ardından İran, sekiz yıl savaştığı Sünni bir yönetimden kurtulmuş ve Irak'ın tüm alanlarında etkin bir politika izlemeye başlamıştır. Orta Doğu'da

İran'ın baş düşmanı olarak bilinen Sünni Arap milliyetçisi Saddam Hüseyin'in liderliğindeki Baas rejiminin çöküşü, Tahran yönetimi için sekiz yıl savaş yaptığı çok ciddi bir bölgesel tehdidin bertaraf edilmesi anlamını taşımaktadır. Bu bağlamda 30 Ocak 2005 tarihinde yapılan seçimlerden itibaren Irak'taki siyasi süreçler Washington ve Tahran ekseninde cereyan ede gelmiştir. ABD'nin, İran'ın Irak'taki siyasi oluşumda nüfuzunu artırma çabasına pekçok kez sessiz kalmasını veya zımni destek vermesi Tahran'ın Şii liderleri denetleme/yönelendirme kabiliyeti ile doğrudan ilişkili görünmektedir. Bu durumun iki temel nedeni vardır. Bunlardan ilki ABD'nin, Irak'taki Şii nüfusunu tek başına denetleyemeyeceğini bilmesidir. Bir diğeri ise İran'ın Saddam'a karşı hem Şiileri hem de Kürtleri örgütlemiş olmasıdır. Bu nedenle 2003 yılından sonra Irak'ta Bağdat yönetimini oluşturan Şii hiziplerin ve örgütlerin çoğunun İran'ın desteğiyle kurulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Böyle bir durumda ABD'nin Irak içerisinde İran'ın etkin olmasına ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Zira ABD'nin Bağdat yönetiminde İran'a alternatif olan ve kendi kontrolünde olacak bir Şii kesimini oluşturmaya çalıştığı düşünülmektedir. Ancak bunu İran'la birlikte hareket eder gibi projelendirmeye çalışmaktadır. Bu sebeple ABD'nin Bağdat'ta güçlenen bir Şii akımını, Tahran rejimine alternatif olarak göreceği uzun dönemli bir strateji olarak görülebilir. Irak'ın toprak bütünlüğü sürdüğü müddetçe İran'ın bu ülke üzerinde etkisi de devam edecektir. Fakat İran, Irak'ta alternatif bir Şii devlet oluşumunu desteklememekte bununla yerine toprak bütünlüğü muhafaza edilmiş Irak'ın Şiilerce yönetilmesini tercih etmektedir. Dolayısıyla Amerikan yönetimi, askerlerini çektikten sonra Bağdat'ta hem Washington ve hem de Tahran tarafından kontrol edilebilir bir yönetim bırakmanın altyapısını oluşturmuş görünmektedir. ABD'nin bu doğrultudaki siyaseti bağlamında Maliki'nin politikalarına karşı somut adımlar atmayarak sessiz kaldığı anlaşılmaktadır.

Irak'ta yapılan genel seçimlerde, iç dinamikler konusunda Washington, Ankara ve Tahran üçlüsünün Irak stratejilerinin örtüşmediği hatta Maliki'nin stratejileriyle çakıştığı açıktır. Ankara, Allavi'nin El-İrakiyye Listesi'ni desteklerken; Tahran, Maliki'nin Kanun Devleti Listesi'ni desteklemiştir. Washington da Irak'ta bir mutabakat hükümetinin kurulması adına Maliki'ye destek vermiştir. Bu noktada Washington'un Maliki'nin başbakanlığı için Tahran'la anlaşarak, Iraklı siyasi unsurları uzlaşmaya zorladığı ifade edilebilir. Böylece Erbil Anlaşmasının imzalanmasından sonra Irak'ta hükümet kurulabilmiştir. Maliki ismi üzerinde uzlaşmaya varılmasının sebepleri şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Maliki'nin 2006 yılında Başbakanlık koltuğuna oturmasıyla birlikte Irak'ta işgale karşı Şii direnişçiler olarak ortaya çıkan Mukteda es-Sadr'a bağlı Mehdi Ordusu, İran'ın desteğiyle bastırılmıştır. İran baskısı neticesinde Sadr, Irak'ta siyasi süreçte yer almayı kabul etmiştir. Bununla birlikte Maliki de El-Kaide ve diğer terör örgüleriyle mücadele hedefiyle Sünni aşiret savaşçılarından oluşan paramiliter bir örgüt hüviyetinde Sahva'yı kurdurarak Sünni bölgelerde aşiretlerin desteğini almıştır.
- 2) ABD ile Irak arasında 2008 yılında imza edilen anlaşmada Maliki, İran'ın desteğini alarak kilit bir rol üstlenmiş ve böylece ABD'nin de Maliki'ye desteği artmıştır. Maliki Irak'ta tüm diğer Şii politik figürlerden farklı olarak İran ile ABD arasında denge unsuru haline gelmeyi başarmıştır.

Maliki gerek iç ve gerekse dış meselelere ilişkin kararlarında da hem Tahran ve hem de Washington'un desteğini almayı başarabilmiştir. Irak İslami Yüksek Konseyi Başkanı Abdülaziz El-Hekim'in 2009 yılının Ağustos ayında vefat etmesinden sonra İran-ABD dengesinin muhafazasını sağlayacak Şii bir politikacının gerekliliği ön plana çıkmıştır. Fakat Irak Parlamentosu 26 Ocak 2013 tarihinde Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı ve Başbakanlık görev süresini iki dönemle sınırlama yönünde bir karar almıştır. Konuya ilişkin olarak Meclise sunulan tasarı 170 milletvekilinin olumlu oyuyla kabul edilmiştir (Aawsat, t.y.).

4.2.8.4. Ankara - Bağdat arasında sorunlar ve güvenlik anlaşmaları

Türkiye Irak'la 1983'te iki ülkenin sınırı ile ilgili bir anlaşma imzalamıştır. Böylece Türkiye'nin Irak sınırında operasyon yapması mümkün olmuştur. Türkiye PKK'nın saldırıları nedeniyle Irak içinde örgüte karşı 1984'te askeri operasyon başlatmıştır. İlerleyen yıllarda Baas rejimi Türkiye'nin Irak sınırında operasyon yapmasını engellemiştir. Türkiye Iraklı yetkililerle mutabakata vardıktan sonra 1991 yılında örgüte karşı askeri hareketleri yeniden başlatmıştır. Ankara'nın Bağdat'la imzaladığı anlaşma baas rejiminden sonra da devam etmiştir. Başbakan Erdoğan'ın 2007'de Maliki'yi Türkiye'ye davet etmesiyle Ankara ve Bağdat arasında yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Türkiye ve Irak'ın teröre karşı koymak amacıyla imzaladıkları bu anlaşma, iki ülke ilişkilerinde işgal sonrası dönemde güvenlik alanında yapılan önemli anlaşmalardan biridir. Bu anlaşma iki ülkenin PKK ve Irak'taki öteki

örgütlere karşı ortak tavır alınmasını sağlamıştır. 2007'de imzalanan bu anlaşma Türkiye'ye Irak'ta yeniden askeri operasyon yapma yetkisi veriyordu.

Iraklı yetkililer 2015 yılında Türkiye'nin Başika'da asker sayısını artırmasına Irak'ın engel olacağını ifade etmişlerdir. Türkiye'nin komşusu Irak'a saygılı olması ve askerlerini geri çekmesi dile getirilmiştir. İki ülke arasındaki Başika krizi uluslararası alana taşınmıştır. Irak'ta Türkiye'nin Başika kampındaki askerlerini arttırmasına yalnızca Türkmen halkı destek vermiştir. Irak'taki bütün diğer gruplar kesin bir biçimde Türkiye'nin bu isteğine olumsuz karşılık vermişlerdir. Sünniler bile bu konuda tam destek vermemiştir. Musul'da eskiden vali olan El-Nuceyfi yaptığı açıklamada Türkiye'nin haklı olduğunu dile getirmiştir. IKBY' de bulunan bazı Kürt siyasetçiler de bu konuda kesin bir görüş ifade etmekten kaçınmıştır. Barzani'nin partisi Türkiye'nin yanında olurken Talabani liderliğindeki Kürtler Türkiye'nin Irak'ın haklarını çiğnediğini ifade etmiştir. Irak'ta Şii kesim Türkiye'ye çok büyük tepki vermiştir. Iraklı Şiilerin bu tepkisinde İran'ın oldukça büyük tesiri vardır.

Irak'taki Sünnilerin hepsinin Türkiye'ye destek vermemesi üzerinde ciddi olarak durulması gereken bir konudur. IKBY' nin de Türkiye'ye güçlü bir destek vermemesi, Türkiye'nin dış politikasında Süleymaniye ve Erbil hattındaki başarısızlığını belgelemektedir. Barzani liderliğindeki Kürt partisi Türkiye'ye yakın bir strateji izlerken Talabani liderliğindeki Kürt'ler ise daha çok İran'la iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmaktadır. Irak'ta yaşananlarda Rusya ve İran'ın oldukça büyük tesiri vardır. Bu iki ülkenin Türkiye'ye karşı olumsuz tepki vermeleri için Irak'taki toplumsal gruplara baskı yaptığı açıkça anlaşılmaktadır. Ankara ve Bağdat arasındaki münasebetler bu krizden sonra çeşitli şekillerde devam edebilir: Başika nedeniyle Türkiye ile Irak arasında yaşananlardan sonra iki ülke yeni bir güvenlik konsepti geliştirmelidir. İran'ın Irak yönetimi ve Talabani liderliğindeki Kürt Partisi arasında herhangi bir anlaşma sağlamasıyla Mesut Barzani yönetimi dolayısıyla Türkiye'nin IKBY politikası olumsuz etkilenebilir. PKK'nın Başika' da herhangi bir eylemi söz konusu olabilir. Eğer Türkiye Başika kampını terk ederse ABD Irak'ın kuzeyinde bir üs oluşturabilir.

4.2.8.5. Güvenlik politikaları bakımından Irak ve Türkiye

ABD işgalinden sonra Türkiye, 2003'ten 2008'e kadar Irak'ta PKK'ya karşı koymak için bir strateji belirlemiş ve IKBY' yi kendisine karşı bir güvenlik tehdidi olarak tanımlamıştır.

Türkiye 2008-2011 arasında Kürt yönetimi ve merkezi yönetimle güçlü ilişkiler kurmuştur. Dönemin Başbakan Recep Tayyip Erdoğan 2011 yılında Irak'a giderek Erbil, Necef, ve Bağdat'ı ziyaret edip Ankara'nın Irak'taki bütün aktörlerle eşit mesafede ilişkiler geliştirdiğini göstermiştir. Türkiye ve Irak arasında 2011'den 2017 yılına kadar geçen zaman oldukça büyük önem arz etmektedir. ABD'nin çekilmesinden sonra Irak'ta ortaya çıkan otorite eksikliğini bölgedeki iki güçlü devlet olan İran ve Türkiye'nin gidermek istemesi Irak ve Türkiye arasında büyük sorunlara neden olmuştur. Bilhassa Ankara'nın IKBY ile iyi ilişkiler geliştirmesi ve imzaladığı anlaşmalar Irak merkezi yönetimi tarafından olumlu karşılanmamıştır. Amerika'nın Irak'tan çekildiği dönemde Irak başbakanı Maliki'nin Sünni siyasetçilere karşı tutumu Ankara'yı rahatsız etmiştir. Öte yandan Orta Doğu'da başlayan ayaklanmalar ve DAESH' in ortaya çıkması Ankara- Bağdat arasında krizlere neden olmuştur.

4.2.8.6. Türkiye-İran arasında Irak

Türkiye-Irak münasebetlerindeki bir sorunun nedeni de Türkiye ve İran'ın Irak'taki çıkarlarının çatışmasıdır. Bu dönemde Ankara'nın Irak siyasetinde, Türkiye'nin IKBY' yi merkeze aldığı gibi bir algının hakim olması nedeniyle Irak merkezi yönetimindeki diğer aktörlerle ilişkileri gerilmiştir. Ankara'nın bu dönemde Şiilerin hakim olduğu Irak merkezi yönetimi ile ilişkileri olumsuz yönde geliyordu. Türkiye bu dönemde Irak'la ilişkilerini ekonomi ve enerji ile sınırlandırmıştır. Ankara'nın bölgede geliştireceği siyaset İran'ın nüfuz ettiği alanı daraltabilir.

Türkiye'nin Irak ile ilişkilerinde İran'ı karşısına alarak daha çok Şiilerin egemenliğinde olan Bağdat yönetimi üstünde etkinlik kurması kolay değildir. Bu nedenle Türkiye'nin Irak politikasında İran ile rekabeti bir kenara bırakıp diğer alanlara yönelmesi gerekmektedir. Ankara'nın Bağdat'la mevcut ilişkileri muhafaza ederek iktisadi fırsatları değerlendirmesi kendi yararına olacaktır. Irak işgalinin akabinde ülkedeki yeniden yapılanma sürecinde Türk işadamları önemli iş fırsatları yakalamıştır. Irak altyapı ve ekonomi alanlarında dış politikadan tamamen farklı bir yöntem izlemektedir. Bu nedenle Türkiye ve Irak ilişkilerinde bazı sorunlar yaşansa da ticari ilişkiler daha az zarar görmüştür.

4.2.8.7. Bağdat yönetimi ve IKBY arasında Türkiye

İki ülke bölgedeki kargaşa ortamından ve ulusal kaygılar nedeniyle ilişkilerini düzeltmeye yönelik politikalar izlemişlerdir. Bu politikalar sonucunda Amerika'nın Irak'tan çekilmesinden iki yıl sonra Türkiye ve Irak münasebetlerinde olumlu yönde gelişmeler yaşanmıştır. Ankara ve Bağdat yetkilileri bir araya gelerek işbirliği yapılacak alanları masaya yatırmışlardır. O dönemde cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül Irak toplumunu bütünüyle kucakladığını dile getirmiştir. Irak'ın sorunlarının çözülmesi için atılacak adımlar belirlenmiştir.

Bu doğrultuda Türkiye Kürt yönetimi ile arasındaki ilişkilerinin merkezi hükümetle olan ikili ilişkilere ters düştüğü anda orta yolu bulmaya çalışmalıdır. Suriye iç savaşında muhaliflerden yana olan Türkiye PYD' ye karşı IKBY ile dengeyi sağlamaktadır. Irak, Suriye hususunda İran ile işbirliği yapmakta, Türkiye ile beraber ortak bir politika geliştirmemektedir. Türkiye'nin Kürt yönetimi ile iyi ilişkilerinin olması Irak başbakanı Maliki'nin İran'a yönelmesindeki başlıca etkidir.

Türkiye'nin Irak ile ilişkilerini düzeltmeye sevk eden bir diğer faktör de IKBY ile yapılan anlaşmalarda Irak merkezi hükümetinin fikrine başvurmasıdır. Türkiye, Irak hükümetinin desteklememesi durumunda imzalanan anlaşmaların hayata geçmeyeceği ihtimalini göz önünde bulundurmıştır. Ankara'nın Bağdat politikasının revize edilmesi devamlılık arz edecek bir siyasetin geliştirilmesi amacını taşımaktadır. Türkiye Irak'ta bütün gruplara eşit uzaklıkta olacağı bir politika geliştirmeye çalışmıştır. Eğer bunun aksi bir tutum sergilenirse iki ülke arasındaki ilişkilerde problemler artmaya devam edecektir. Türkiye Irak'ta tüm gruplarla aynı mesafede olma stratejisini her zaman göz önünde bulundurmalıdır.

SONUÇ

Konstrüktivizm her ne kadar “bir dış politika analizi yaklaşımı olarak ortaya çıkmasa da, devletlerin dış politikadaki tercihlerine sosyal-kültürel yapının etkileşimiyle bakan perspektifiyle uluslararası ve bölgesel sistemin dinamikleri ve ulusal çıkarlarıyla paralel değerlendirmelerde bulunur. Bu anlayışa göre; devletler içinde bulundukları dönemin koşullarına göre dış politikalarını oluşturur, yapılandırır ve dönüştürür. Dış politika oluşturma/yapılandırma/dönüştürme sürecince ulusal çıkar, kimlik ve güvenlik/tehdit tanımı önemli faktörlerdir. Bu bölümde; devlet kimliğinin, ülkelerin dış politika kararlarına ve devletler arası ilişkilerine yansımaları Orta Doğu dinamikleri bağlamında irdelenmektedir. Çalışma alanının kapsamı bakımından, Şii kimliğinin İran’ın Irak’a yönelik izlediği dış politika kararları analiz edilmektedir.

Devletlerin kimlik algısı ve bağlantılı devlet politikalarının oluşturulmasında etki eden bir diğer faktör de; etnisite-mezhep gibi devlet üstü kimlik değişkenleridir. Irak örneği üzerinden devam edilecek olunursa; İran-Irak Savaşı esnasında Irak’ın Şii kökenli kişileri İran’a sürüp, Arapça konuşan Şiileri İran’a karşı askeriye yerleştirmesi etnisite-mezhebin dış politika bağlamında bir yansıması olarak görülebilir. Saddam Hüseyin liderliğindeki Baas Partisi’nin dış politikayı etkin biçimde yönettiğini öne sürmek zordur. Saddam döneminde, etnik ve mezhepsel çeşitliliğin yüksek olduğu ülkedeki heterojen yapının dengelenememesi ve iç politik dinamiklerin yetersiz yönetimi sebebiyle ortaya çıkan krizlerde Irak zarar görmüştür. Vatandaşlık bilincinin kamu otoriteleri tarafından eşit mesafede yaklaşımla idare edilmemesi bu dönemin temel sorunsalın başında gelmektedir.

Mart 2003’te ABD öncülüğünde uluslararası koalisyon güçlerinin işgali sonucu Irak’ta Saddam rejiminin devrilmesi ülkenin demografik hakimiyetini ellerinde bulundurmasına rağmen yıllarca yönetilen pozisyonunda kalan Şiileri yükselen değer haline getirmiştir. Bunun üzerine ABD ve İran, Irak bağlamında jeopolitik güç mücadelesine girmiştir. İşgal Irak’ta Sünni siyasetçilerin iktidardan uzaklaştırıldığı ve Şii siyasetçilerin iktidara geldiği yeni bir dönemi başlatmış ve bu süreçten en karlı çıkan aktör İran olmuştur. İran’ın Irak’ta Şii gruplarla kurduğu bağlantılar üzerinden oluşturduğu etki, Iraklı Şii ulema ile İranlı ulemanın aralarında bulunan çekişmeye rağmen Irak’ın işgali sonrasında geliştirdikleri iş birliği sayesinde mümkün olmuştur. Saddam döneminde Irak’tan İran’a kaçan Dava Partisi üyeleri 2003 sonrasında Irak’a geri dönerek, Irak siyasal hayatında etkili aktörler haline

gelmişlerdir. Irak'taki en önemli Şii dini lider Ayettullah Ali Sistani'dir. Ancak Sistani ile İran, devlet yönetimi konusunda anlaşamamaktadır. Eğer Irak'ta İran'daki gibi Şii din adamlarının yönetimine dayanan bir İslam devleti anlayışı benimsenirse Şiiler ile Sünni Araplar ve Kürtler arasında çatışma yaşanma ihtimali yüksektir.

Bu bağlamda Irak hem Orta Doğu'daki jeopolitik önemiyle hem de etnik, dini ve mezhepsel olarak çok çeşitli unsurları barındıran bir ülkedir. Ülkedeki çeşitli etnik ve dini unsurlar arasında kimlik sorunlarının yaşanması yalnızca modern Irak tarihinin dışı vurumu olarak nitelenebilir. ABD'nin Irak'ı işgali sonrası kurulan siyasal sistemin neticesinde ortaya çıkan etnisiteye dayalı kimlik sorunlarının aynı zamanda mezhepsel kimliklerinin de oluşmasına yol açmıştır. Özellikle Iraklı Şiilerin ülke siyasetindeki yükselişi ister istemez Şii mezhebinin ülkede kimlikleşmesini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda ABD işgalinin ardından Irak'ta etnisite bağlamında sosyo-kültürel olarak kabile ve aşiret geleneğine bağlı olan Araplar Şii-Sünni anlamında mezhepsel geleneğe yöneldiği görülmektedir. Dolayısıyla 2003 yılından bu yana Irak'ta yapılan seçimlerde Araplar aynı etnik aidiyete sahip olmalarına rağmen Şii veya İran yanlısı siyasi partilere oy vermeleri dikkate şayandır.

Bu çerçeveden bakıldığında ABD işgali sonrası Irak'ta yekpare İran'dan ve mezhepsel ayırımından uzak bir siyasal Şii partisinin veya oluşumunun kurulmaması/kurulamamasının Tahran'ın ülkedeki nüfuzunu artırdığını söylemek mümkündür. Başka bir tabirle Araplığı ve Irak milliyetçiliğini benimseyen herhangi bir Şii siyasi partinin veya oluşumun kurulmaması İran'ı gerek Irak'ta gerekse bölgedeki gücünü artırmasına yol açmıştır. ABD'nin bilinçli olarak Irak'ta dini-mezhepsel motifli ve İran güdümünde siyasal Şiiliği ön plana çıkardığı söylenebilir. Bu durumun birkaç nedeni vardır: Bunlardan ilki Irak'ta siyasal Şiiliği destekleyerek Orta Doğu bölgesinde İran'a alternatif bölgesel bir Şii yönetimi kurmayı amaçlamasıdır. İkinci neden ise ABD'nin kendi strateji ve planlarını hayata geçirmek için Arap milliyetçiliğini benimsemiş ve Iraklılık bilincini önceleyen siyasal bir Şii partisi veya oluşumuyla çalışmasının zorluğuydu. Çünkü İran yanlısı/destekli ve Şiiliğe mezhepsel kimlik olarak yaklaşan Şii aktör-partilerin ABD ile çalışma isteği Araplığa bağlı Şiilerden daha istekli oldukları değerlendirilmektedir. Saddam iktidarının devrilmesinden sonra kazan-kazan ilkesiyle hem ABD hem de Şii parti liderlerinin ülkedeki siyasal sistemin değişiminde çıkarlarının örtüştüğü görülmektedir.

Bu bağlamda ABD Irak'ı Arap dünyasından uzaklaştırarak İran'ın nüfuzu altına bırakmayı planlı ve taktiksel bir şekilde adeta bir proje olarak uygulamaya koyduğu görünmektedir. Dolayısıyla hem İran güdümlü hem de Şii mezhepçiliğini kendine programlayan partiler daha düzenli ve birlikte hareket edebilecek bir çatı altında toplanmaları ABD için çalışabilirliği kolaydır. Başka bir ifadeyle ABD'nin Arap milliyetçiliğini benimseyen ve Iraklılık şuuruyla hareket eden Şii partileri Irak'ta ön plana çıkarmış olsaydı, çeşitli Arap ülkeleriyle birlikte hareket edebilecek potansiyel bir dağınıklık söz konusu olabilirdi. Bu nedenle ABD sadece İran ile hareket eden ve tek bir ülke üzerinden kontrol edilebilecek bir siyasal Şii oluşumunu destekledi. Çünkü mezhepçiliği strateji olarak belirleyen Şii partilerinin/siyasi oluşumlarının İran dışında bölgesel ilişkilere sahip olmadıklarını söylemek mümkündür. ABD'nin temel amaçlarından biri mezhepsel olarak Irak nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Şiilerin sadece İran'a yakın durmaları daha kontrol edilebilecek bir yapıda olduğu ifade edilebilir. Dahası İran yanlısı Şii siyasi aktörler pek çok zamanda Washington – Tahran arasında dengeleyici bir unsur halinde hareket etmişlerdir.

Yukarıda belirtilen değerlendirmelerin ışığında Irak'ın kuruluşundan bu yana ülkedeki Şii dini mercilerin çoğunluğunun İranlı ve Fars kökenli olmasından dolayı kurulan hükümetlerde Şiilerin etkin bir şekilde yer almamasını pek de benimsemedikleri görülmektedir. Şu hususa dikkat çekmekte fayda vardır; 2003 yılından beri Bağdat hükümetleri içerisindeki çoğunluğu Şiiler oluştursa da Irak'ın İran benzeri bir Şii devleti olması mümkün değildir. Çünkü ülkedeki Şiilerin etnik olarak Arap kökenli ve Irak'ın çeşitli etnik-dini ve mezhepsel anlamda homojen bir yapıya sahip olmamasından dolayı Şii hegemonyasında kalması oldukça zordur. İran benzeri bir rejimin Irak'ta oluşturulması mümkün görünmemektedir. Çünkü Fars dilinin yanında Şii mezhebi de İranlılık kimliğini oluşturmuştur.

ABD işgali sonrası Iraklı Şiilerin ülkedeki siyasal sistemden faydalanarak yalnızca Bağdat hükümetinde çoğunluk sağlayabilmiştir. Iraklı Şiiler, tıpkı İran gibi Araplığı-Şii mezhebi ile birleştiremediler. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri de Irak'ta işgalle birlikte yükselen Şii mezhebinin siyasi aktörleri mezhepsel ayrışmaya odaklı izledikleri stratejilerin mezhepler arası bütüncül bir Şii-Sünni dengesi kuramamalarından kaynaklanmaktadır. Aslında Iraklı Şiiler Araplık ile Şiilik arasındaki kimliksel sorunlara kültürel, siyasi ve katı mezhepsel görüşleri benimsediler. Şu bir gerçektir ki; İran kurulduktan beri İranlılık kimliğini Fars milli kimliği ve Şiilik kimliğiyle bütünleştirmeye odaklanmıştır.

Irak ise, kurulduktan bu yana iktidara gelen siyasi aktörler Iraklılık kimliğinden ziyade Arap kimliği inşası için sıkı bir çalışma yapılmıştır. Başka bir deyişle etnik ve mezhepsel bağlamında kırılğan bir yapıya sahip olan Irak'ta Iraklılık kimliğinin yerine Araplılık kimliği ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bütün bu tespitlerle birlikte aslında Irak'taki sosyo-kültür ve toplumsal yapı gözlemlendiğinde; Araplılık, Şiilik vs. etnik ve mezhepsel kimliklerin inşa edilmesinden ziyade Iraklılık kimliği daha kolay inşa edilebilirdi. Ancak ülkedeki iktidarların kendi kimliklerini devletin siyasal sistemine empoze etmeye çalışmaktan başka bir bütüncül yöntem izlemedikleri söylenebilir.

ABD'nin Irak'ı işgaliyle birlik ülkesel ve zaman zaman bölgesel etnik-dini-mezhebi kimlik sorunlarının artması başlangıçta yapay bir sorun olarak görünse de zamanla sistematik hal aldığı vurgulanabilir. Bilhassa İran, Irak'ta güçlü olan Şiiliği dolaylı olarak Fars kimliği etrafında toplamak için ciddi çaba harcamıştır. Aslında ABD, Irak'ı işgal ederek Batı yanlısı modern bir siyasal Şii modeli çalıştığı görünse de Orta Doğu'daki çıkarlarına ters düşecektir. Çünkü Soğuk Savaş döneminde ABD ve Batı bloğu Orta Doğu'da Pan-Arabizmi komünizme karşı radikalleştirdikleri gibi 2003 işgalinden sonra da Irak'ta ve bölgede Pan-Arabizme karşı Şiiliği/mezhepsel ayrışmayı keskinleştirmek için stratejik bir plan izlediler. Özellikle de İran'daki Velayet-i Fakih rejimini kontrol etmek amacıyla Irak'ta modernize edilmiş bir Şii kimliğini Şii dünyasının anlamlı bölgesi olan Irak'ta oluşturmak hataydı. Çünkü ABD, İran Şii rejiminin kurduğu modeli zayıflatmak amacıyla Irak'ta Şiiliğin üzerine bir ulusal kimlik tanımını da eklemiş oldu. Fakat tartışmamız gereken en önemli soru ise, ABD'nin Batı yanlısı bir Şii kimliği ister mi, isterse niçin ister? Veya ABD'nin ve Batı'nın çıkarına geleneksel Şiilik mi, modernize edilmiş Şiilik mi daha çok yarar? Bütün bu sorulara cevap olarak İran, ABD'nin Irak'ı işgaliyle birlikte modern ve kendi kontrolünde bir Şii kimliği modeli oluşturmaya çalıştığının farkında olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle İran; ABD'nin Tahran rejimine karşı Irak'ta oluşturmaya çalıştığı modern Şii kimliğini hem kendi modeline entegre etmeye çalıştı hem de oluşturulmaya çalışılan modern Şiiliği devlet dışı aktörleri destekleyerek kendi lehine dönüştürdüğü ifade edilebilir.

Dahası ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra Şiizmi devlete entegre etmeye çalışırken Iraklı Şii siyasi partileri-oluşumları İran'ın desteğini alarak devleti Şii mezhebine entegre etmeye çalıştılar. Iraklı Şiiler etkin bir şekilde olmasa da İran güdümlü paralel bir Şii devleti kurmak için ciddi girişimlerinin olduğu söylenebilir. Özetlemek gerekirse, İran'da Humeyni'nin inşa ettiği rejim değiştiğinde Irak'taki Şiiler yeni bir ideoloji oluşturarak Batı yanlısı siyasi Şii

kimliği inşa ederse bu durum ABD'nin bölgemizdeki stratejik planlarını olumsuz etkileyebilir. ABD, Irak'ı işgal ederek Orta Doğu'da İran rejimine yönelik alternatif bir Şii yönetimi modeli kurmaya çalışsa da Tahran'da 1979 yılında Humeyni'nin kurduğu mezhep eksenli siyasal sistemi kontrollü bir hale getirip sürdürmek isteyebilir. Bu nedenle Irak'ta oluşturmaya çalıştığı Pan-Şiizm modeline İran'ı entegre edemediği gibi uzun vadede de sürdürölmesi mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA

- 4newiraq (2021, Ocak). El-Kaime El-Irakiye Tukarır Tarıd Sitte Men EL-Nuwabiha (El-Irakiye Listesi Altı Milletvekilini İhracını Tekrarladı), <http://www.4newiraq.com/news/?sid=22458> Erişim, 20.01.2020.
- Aawsat (t.y.). El-Barlamen El-Iraki Yumarır Meşruu Kanun Tahdid Vilayat El-Talete, (Irak Parlamentosu Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Meclis Başkanının Görev Süresiyle İlgili Sınırlama Tasarısını Geçirdi), <http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&issueno=12479&article=714732#.UQ9gJB19738>
- Abdulmunim Davud, N. (1994). *Neşaat el Şia el İmama*. Beyrut: Dar el Muerrih el Arabi.
- Adler, E. (1997). Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics. *European Journal of International Relations*. 3(3), 319-364.
- Agius, C. (2016). *Social Constructivism*. In COLLINS, A. (eds.) *Contemporary Security Studies*. Oxford: Oxford University Press.
- Akoğlu, M. (2013). Irak'ta Şi'î Varlığı. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 391-428.
- Akyol, E. (2018). “Büveyhiler’in Bağdat Hâkimiyeti (334/945 – 447/1055)”. *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3,122-125.
- al Alavi, H. (2007). *Omer wel Taşşayü*. Ruhul Emin Yayınevi.
- Al Anbari, S. (2007). *El Damokratiye el Tawafukkiye Mefhumiha We Namathichiyha*. Markaz el Dirasat el Stratejiye Bağdat.
- Al Falluca, F. (2006). *Maza Hadas Fi Bağdat* (5.Baskı). Kahira:Darul Kutteb Al Arabi.
- Al Jazeera (2021). Kalak min Hubut el Asaar el Naf fil Iraq, <https://www.aljazeera.net/ebusiness/2014/2/10/%D9%82%D9%84%D9%82-%D9%85%D9%86-%D9%87%D8%A8%D9%88%D8%B7-%D8%A3%D8%B3%D8%B9%D8%A7%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%86%D9%81%D8%B7-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A7%D9%82>,Erişim, 20.12.2016.
- Al Jazeera (4 Aralık 2014). Ahmed Çelebi Sadık el İhtilal el Amriki lil-Irak, <https://www.aljazeera.net/encyclopedia/icons/2014/12/4/%D8%A3%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%AC%D9%84%D8%A8%D9%8A>
- Al Khayyon, R. (2013). *İslam el Siyasi bil-Iraq el Sunne* (2), (3.Baskı). Dubai:Al Mesbar Studies and Research Center yayınevi,
- Al Najaf News (2015). Irak Göçmenler Bakanlığı: Irak'ta Göçmen Sayısı 2.6 Milyona Yükseldi], Alnajafnews, <http://alnajafnews.info/?p=120908>. Erişim tarihi: 21 Şubat 2015.

- Al Nufaysi, A. (2011). *Davul Shia Fi Tatavurul Alliraqi al Hadeeth*. Kuveyt: Daar Al Nahar.
- Al Verdi, A. (2005). *Lemahat İçtimaiye Min Tarih Alirak Alhadis*, 2.bs. 3.cilt, Beyrut: Daralraşid.
- Al Verdi, A. (2005). *Lemahat İçtimaiye Min Tarih Alirak Alhadis*, 2.bs., 5.Cilt, Beyrut: Dar-alraşid, 2005,s 98.
- Al-Alawi, H. (2007). *Al Shia Vel Davla Al Kavmiyye Fi Al-Iraq 1914-1990*. Şam: Ruhul Emin Yayınevi.
- Alarabiya. (15 Şubat 2014). Maliki Ramadi'yi Ziyaret Etti ve Anbar'daki Aşiretlerle Görüştü], <http://www.alarabiya.net/ar/arab-and-world/2014/02/15/>. Erişim tarihi: 15 Şubat 2016.
- Alarabiya. (22 Ocak 2014).El-Nuceyfi Yazur Washington Lil-Bahis Fi-İhtifa 17 Milyar Dolar Men Sanduq El-Tenmiye (El-Nuceyfi Kalkınma Bütçesinden Kayıp Olan 17 Milyar Doları Washington ile Araştırıyor), <http://www.alarabiya.net/articles/2011/06/22/154350.html>,22.01.2013
- al-Asadi. M. (2008). *el Teşeyyu Beynel Siyase wel Tarih wel Vakii el Irak Numuzac*, (2.Baskı). Darul al Mahca Yayınları.
- Alavi, H. (1983). *Abdülkerim Kasım: Ruye Bade Alaşrin*. Londra:
- Alghad (2021). El-Malik Yuhadir Türkiye Min Nuşuub Sıraa El-Taifi, (Maliki Türkiye'yi Mezhepsel Saldırılarından Uyarıyor), <http://www.alghad.com/index.php/article/523560.html> Erişim, 12.12.2012.
- al-Hayderi, N. (2014). *Teşayyu el Arabi Wel Teşayyu el Farisi*. London: Dar Alhıkma.
- Ali Abdulameer Allawi, İhtilal el Iraq Rebah el Harb-KHasarat el Selam, el Muasseset el Arabiya Lil Dresat wel Nashr,Beyrut,2009, s. 357
- Ali, C. (2007). *El Mehdi el Muntazır İnde el Şia İsni el Aşeriyye*. Almanya:Menşurat el Cemel Kolonya,
- Aljaffaary (2021). Tayyer El-İslah El-Watani (Ulusal Reform Hareketi), <http://www.aljaffaary.net/index.php?aa=category&category2=%CA%ED%C7%D1%20%C7%E1%C5%D5%E1%C7%CD%20%C7%E1%E6%D8%E4%ED>,Erişim 25.01.2018.
- al-Jazeera, (9 Eylül 2017). “İraqi PM: Saudi has a ‘Culture of Terrorism,’” al-Jazeera, <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2011/09/201199133920876153.html> Erişim: 9 Eylül 2017.
- All İraq News (2019). Takrir Li-Umam Muttahide: Irak Fi Tarik Yasbah Kuwwa Uzma Ceddide Lil-Naft, (BM Raporu: Irak Petrol Yolundan Yeniden Büyük Güç Olur), http://www.alliraqnews.com/index.php?option=com_content&task=view&id=17891&Itemid=56 Erişim, 25.12.2019.

- Allavi'nin Listesi Irak Seçimlerinde İlk Sıraları Oluşturuyor), http://www.bbc.co.uk/arabic/middleeast/2010/03/100326_iraq_results_tc2.shtml Erişim, 22.01.2019.
- Allawi, A. A. (2016). *Irak Kralı I. Faysal*, (çev. H. Abacı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Al-nayimi, C. (2001). *Hükkam Alirak*. Bağdat: DarulNahda.
- Alrubayi, F. (2007). "Almeraciylul İzam: Aktab Alsira Alfesad Almali Va Aliyat Atnafus", (Erişim)<http://www.fadilalrubaiee.com/viewtopic?t=66>, 23 Kasım, 2007.
- Alsumaria News (2021). Devlet Kanun Yadu İla Tarıd Sefir Türkiye Lede Bağdat, (Kanun Devleti Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisinin Sınır Dışı Edilmesini İstedi), <http://www.alsumarianews.com/ar/1/53617/news-details-Iraq%20politics%20news.html> Erişim, 22.01.2013.
- Alsueydi, T. (1969). *Muzakarati: Nısf Karın Min Trih Alirak Va Al Kaziye Alarabiye*. Beyrut: DarAlkatıb Alarabi.
- Amire El-Beldawy. (2012). Vechet Nadar İktisadiyye: 2012 İktisad el-Munsi,(Unutulan 2012 Ekonomisine: İktisadi Bir Bakış), <http://almadapaper.net/ar/news/254466/%D9%88%D8%AC%D9%87%D8%A9> Erişim,12.01.2018.
- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Armağanoğlu, F. (2003). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Alkım.
- Aswataliraq (2011). "Zebari, Shihi discuss Iraq-UAE relations", Awsat al-Iraq, 8 Mart 2011, [http://en.aswataliraq.info/\(S\(zwb43c55edzyp455zqqiqd45\)\)/Default1.aspx?page=article_page&id=144109](http://en.aswataliraq.info/(S(zwb43c55edzyp455zqqiqd45))/Default1.aspx?page=article_page&id=144109)
- Ayad Hilmi el Hassani, (2008). *İhtilal el Iraq Wa Meşru el İslah el Damokrati el Amriki Hakaik wel Avham*. Bağdat:Maktebe we Daar el Kitab el Arabi,
- Aydin, M. (2004). Uluslararası İlişkilerin" Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(1), 33-60.
- Balta, E. (Ed). (2014). *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Bar'el, Z. (28 Mart 2012). "Arab League Summit Shines a Light on a Forgotten State," Haaretz.
- Battatu, H. (1999). *el Iraq: el Tabakat el ectimaiye wel Harekat el Thawriyye Min Ahdel Meleki Hatte Kıyam el Cumhuriyye*. Beyrut: Muesset el Abhat el Arabiye.
- Baylis, J., Smith, S., and Owens, P. (Eds.). (2020). *The Globalization of World Politics*. Oxford: Oxford University Press.

- BBC Arabic (2014a). Kaimet Allavi Tahtel El-Mawku Ewwel Fil-İntihabat El-Irakiye Abdulaziz Bin Salih Al Mahmood, (2008). Cuhud Ulemaa Al-Iraq Fi Rad Ala Shia, yayın Tarihi: 2008. https://alrased.net/main/articles.aspx?selected_article_no=4690, Erişim: 22 Kasım 2020.
- BBC Arabic (2014b). Sadirat El-Irak El-Naftiya Tebluğ 2,565 Milyon Bermil Yawmiyyen, (Irak'ın Petrol İhtacı Günlük 2,565 Milyon Varil), http://www.bbc.co.uk/arabic/business/2012/09/120901_iraq_record_oil_exports.shtml Erişim, 27.12.2020.
- Beeson, M., Bisley, N. (2013). *Issues in 21st Century World Politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Brown, C., Ainley, K. (2005). *Understanding International Relations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Buzan, B., Waever, O., and Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner.
- Cabinet (2020). İttifakiye El-Emniye Beynel-Irak Wel-Wilayet El-Muttahide El-Amrikiyye Bi-Şain El-İnsihap (Irak ve Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Çekilme Hakkında Anlaşması), <http://www.cabinet.iq/PageViewer.aspx?id=8> Erişim, 25.01.2020.
- Cafer Abdulrezzak, (2000). *el Dustur wel Perlaman fil Fikir el Siyase el Şiye 1905-1920*. İran: Muesset el Araaf Lil Naşır.
- Campbell, D. (1998). *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*. London: Minnesota University Press.
- Capital Bank (2012). "Al-Salem: Jordanian Exports to Iraq Register 20% Growth", <http://www.capitalbank.jo/news/811> Erişim: 8 Ekim 2012
- Carr, E. H. (1946). *The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*. London: Macmillan.
- Chahednews, (2014). Neshat el Dewletül İslamiyye Fi el Iraq wel Şam, [Irak Şam İslam Devleti'nin Kuruluşu], Chahednews, 13 Kasım 2014, <http://chahednews.com/article/37152/>. Erişim tarihi: 15 Aralık 2014.
- Checkel, J. (2005). International Institutions and Socialization in Europe: Introduction and Framework". *International Organization*, 59(04).
- Chernoff, F. (2007). *Theory and Metatheory in International Relations*, Concepts and Contending Accounts, Palgrave.
- CIA (2019). The-world-factbook. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html> [24.03.2019].
- Cia (2019a). <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html> [24.03.2019].

- Cleveland, W.L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*, (çev. M. Harmanacı), İstanbul:Agora Kitaplığı, 234.
- Cnntrk (25 Aralık 2012). Başbakan Erdoğan "Irak"ta endişeli, <http://www.cnntrk.com/2012/turkiye/01/10/basbakan.erdogan.irakta.endiseli/644241.0/index.html> Erişim, 25.12.2012.
- Constitute (2005). Iraq's Constitution of 2005”, https://www.constituteproject.org/constitution/Iraq_2005.pdf [17.07.2019].
- Constitution of the Islamic Republic of Iran. http://en.mfa.ir/uploads/Constitution_8032.pdf [01.05.2019].
- Copeland, D. C. (2006). The Constructivist Challenge to Structural Realism: A Review Essay. In *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics*. New York: Routledge.
- Coşkun, İ. (2005). Şia'da İmamların Otoritesi. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 27-57.
- Cox, M., Stones, D. (2008). *US Foreign Policy*. Oxford: Oxford University Press.
- Çakmak, Haydar (2008)*Türk Dış Politikası 1919 2008*, Platin Yayınları.
- Çetin, F. (2011). “Osmanlı-Safevi rekabetinin Osmanlı Resmî ideolojisine etkisi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 18-19.
- Demir, A. İ. (2009). İmamiyye Şi'ası'nda İmamın Yetkilerinin Fakihlerce Devralınma Süreci. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 43-75.
- Deniz, Y. (2018). “Orta Doğu'da Vehhabi-Şii Mücadelesi”, *TESAM Akademi Dergisi*, 5(1), 67-69.
- Dikeçligil, B. (2010). Bilimsel Paradigmaların Oluşumunda ve Dönüşümünde Sosyolojik Bağlam. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 3, 53-61.
- Dodge, T. (2011). *Iraq: From War to A New Authoritarianism*, New York: Routledge.
- Dunne, T., Kurki, M., and Smith, S. (2013). *International Relations Theories Discipline and Diversity*. Oxford: Oxford University Press.
- Duss, M. ve Juul, P. (2009). “*The Fractured Shia of Iraq: Understanding the Tensions Within Iraq's Majority*”, *Center for American Progress*, 6, <https://www.usip.org/sites/default/files/sr108.pdf> 14.07.2019.
- Ebu-Haniye, H. (2015). [Ayrışmanın Temelindeki İslam Devleti ve el-Kaide], *Arabi21*, 17 Ağustos 2014, <http://arabi21.com/story/769616/>. Erişim tarihi: 9 Şubat 2015.
- Ecer, A. V. (1983). Şia ve Doğuşu. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 131-142.

- Edib, K. (2013). *Mucez Tarih al Iraq Min Sawret el Aşrin İla El Hurub Al Amrikiye Wel Mukavama Wel Tahrir Wa Kıyam Al Cumhuriyye Taniye*. Beyrut: Daar Al Farabi,
- Ekurd (2012). “Kurdistan president Massoud Barzani in UAE, meet with Abu Dhabi crown prince”, 3 Kasım 2012, <http://www.ekurd.net/mismas/articles/misc2012/11/state6601.htm>
- El Abbasi, R. D. M.(2011). İlaka Demeşk vel Bağdad Emam Tahaddi el Tavra el Suriyye, Makalenin yayın tarihi:23 Ekim 2011, <https://studies.aljazeera.net/en/node/3154> ,Erişim Tarihi: 11.12.2020.
- el Abdin, A. S. Z. (2017). “Birleşik Devlet modeli olarak Irak uygulaması”, *TBB Dergisi*, 128 159.
- el Alavi, H. (2007). *Omer wel Taşşayyu*. Beyrut: Ruhul Emin yayınevi.
- el Duleymi, S. C. (2005). *Afaak el Mustakbel Lil İlatat Al İraqiye vel Suriyye*. Mucellat Araa el Haliciyye, sayı,7.
- el Emin, H. (2001). *Sıraat fil Şark Ala el Şark*. Beyrut: Matbaat el Gadir.
- el Hadi Afife Abu Zeyd, M. (2008). *el Shia wel Sunna wel Ekrad Fi el Alem el Iraq Numuzac*. al Giza-Mısır: Dar Hale Yayınevi.
- El Havviye Trifiye lil-Hizib el Fazile (2014). İslami Fazilet Partisi'nin Kimliği. حزب الفضيلة الاسلامي(alfadhela.net.iq), Erişim: 12 Mart 2020.
- el Hayderi, İ. (1999). *Teracidiyen Karbela Sosyolojiyen el Hitam el Şii*. London:Darel Saki,
- el Hayti, R.M. (2010). *İnhiyar Sultat el Davla Fil Irak*. Demeşk:Darul Arab Yayınevi,
- el Husni, A. (1988). *Tarih el Wuzeraa el Iraqiyye*. Bağdat: Darul el Şuun e Thakafi el Amma.
- el Katib, A. (2005). *Tatavur el Fıkr el Siyasi el Şii Minel Şura İla Vilayeti Fakih*. Londra: Dar Al-Shora Yayınevi.
- el Katib, A. (2007). *Al merciiyye Addiniyye Va Afak Atatavur: AL-imam Muhammed Aşşirazi Nemuzecen*, 2.baskı,Beyrut: Addar Alarabiyye Lilnaşır Wel Alulum.
- el Kazvini, C. (2005). *Tarih el Muessese el Diniye el Şiiyye*. Beyrut: Daril Rafideyin,
- el Nafis, A.R. (2014). *el Şia Fil Irak Cudur Rasiha we Wakii Mutagayır*. Beyrut: Darul Akyudi Lil Sakafa Yayınevi, ,s,81, 2014,
- el Rafi, A.H. (2006). *el Irak Fi Thal el İhtilal wel Mukavama*. Demeşk(Şam): Dar el Farkıd Yayınevi.
- el Suwidi, T. (1999). *Nısıf Karın Min Tarih el Iraq wel Kaddiye el Iraqiyye*. London:Dar el Hikme,
- el Şennavi, M. (2011). *el Irak el Taa beynel el Taifa wel Kavmiyye*. Kahira: Dar Hale lil Naşr wel Tawzii Yayınevi.

- el Ubayidi, M. A. (2008). *Safahat İhtilal el Irak Muşahadat Sahafî Min Harb la Yentehi 2003-2007*. Beyrut: Dar el Arabiye Lil Ulum Naşr yayınevi.
- el Ulyan, A. (2005). *Alshia'ah waldoulah ala'rakiah alhdithah*. Beyrut: Muesset el Maarif lil Matbuat.
- el Zubeydi, M.N. (2005). *Fiten we Hawadis el Kufa*. Beyrut: Dar el Muhacce el Beydaa,
- el-Celebi, İ. (2021). El-Naft Wel-Seraa El-Siyasi Fi El-Irak, (Irak'ta Petrol ve Siyasi Çatışma), <http://studies.aljazeera.net/reports/2012/04/20124512649944799.htm>, Rapor, s,5,Erişim,5.01.2016.
- El-nüfeysi, A. F. (1990). *Davr Eş-şia Fil Tatavur Irak Es-siyasi Al-hadis*, (2.Baskı) Kuveyt:Zat Al-selasil Lil Naşr Va tavzi.
- Ereker, F. (2013). Dış Politikayı Analiz Etmek: Dış Politika Analizinde Yapan-Yapı Sorunu. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(36), 45-71.
- Eroğlu, C. (2005). *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*. Ankara: Global Strateji Enstitüsü TİKV Yayınları.
- Farouk-Sluglett, M., Sluglett, P. (1991). The historiography of modern Iraq. *The American Historical Review*, 96(5), 1408-1421.
- Fawcett, L.L.E. (2013) *International Relations of the Middle East*. Oxford: Oxford University Press.
- Fearon, J.D. (1999) What is Identity (As we now use the word?). <https://web.stanford.edu/group/fearon-research/cgi-bin/wordpress/wp-content/uploads/2013/10/What-is-Identity-as-we-now-use-the-word-.pdf> [10.05.2019].
- Fırlı, E. R. (1993). *Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı.
- Finnemore, M. (1996). *National Interests in International Society*. Cornell University Press.
- Finnemore, M., Sikkink, K. (1998). International Norm Dynamics and Political Change". *International Organization*, 52(4), 887-917.
- Fuller, G.E. (2019). "Islamist Politics in Iraq After Saddam Hussein", Birleşik Devletler Barış Enstitüsü Özel Raporu, 2, <https://www.usip.org/sites/default/files/sr108.pdf> [15.07.2019].
- Gözen, R. (Ed). (2015). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: İletişim.
- Griffiths, M. (2007). *International Relations Theory for the Twenty-First Century An Introduction*. London: Routledge.
- Gulfnews (2017). "Al Qaradawi Blames Iran for Sectarian Strife," Gulfnews, 21 Ocak 2007, <http://gulfnews.com/news/region/iran/al-qaradawi-blames-iran-for-sectarian-strife-1.155981>

- Haberturk (09.09.2012). “Haşimi'ye İdam Kararı”, Habertürk, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/774993-hasimiye-idam-karari> Erişim, 22.01.2020.
- Harari, M. (2015). “Status Update: Shi'a Militias in Iraq,” *Institute for the Study of War (ISW)*, 16 August 2010, http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Backgrounder_ShiaMilitias.pdf. Erişim tarihi: 10 Mart 2015.
- Hilmi, M. (1988). *Nizam el Hilafe Beyne Ehlil Sunne wel Şia, Darul Melak*. Mısır:el İskanderiye.
- Huntington, S. (2002). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, İstanbul: Okuyan Us.
- Hurufa, A. (t.y). **Kanun Alahval Alşahsiye**, I.cilt, Bağdat: Dar Al-nahda.
- International Crisis Group (2012). “*Déjà vu All Over Again? Iraq's Escalating Political Crisis*”. Middle East Report, No.126.
- International Islamic News Agency (IINA)/English (2012). 10,5 Milyar Dolar Hacim Tebadul-Ticari BeynelIrak we Koriye El-Cunubiyye, (Irak ve Güney Kore Arasındaki Ticaret Hacmi 10,5 Milyar Dolardır), <http://iinanews.com/ar/index.php/2012-06-24-10-49-46/3391-10-5> Erişim, 15.12.2014.
- Işılak, H. (2015). “Merci-i Taklid-Velâyet-i Fakîh Anlayışı ve Irak Şiiliğinde Merci-i Taklidlerin Velâyet-i Fakîh Anlayışına Bakışı”. *International Journal of Science Culture and Sport*, 3(1),395-396.
- İbrahim, F. (1996). *Atayfiyye Va Assiyase Fil Alam Al Arabi: Nemuzec Aşia Fil Irak*. Medbuli: Maktebet.
- İbrahim, F. (1998). *el Fakih wel Dewle fil Fıkır el Şia*. Beyrut: Dar-ul Kunuz el Edebiyye.
- iraqipresidency.net, (2021). http://www.iraqipresidency.net/news_detial.php?language=arabic&id=12110&type=news Erişim, 9.01.2018.
- İslami Direnişçi Asaib el-Hak'ın Siyasi Programı, (2021). <http://ahlualhaq.com/index.php/permalink/3125.html>.
- İsmail, M. (1995). *Fark el Şia Beynel Tefkir el Siyasi wel Nefi el Dini*. Kahire: Dar el Sina,
- İşcan, M. Z. (2002). İmamiyye Şiasında Politik Bir Teori Olarak İmamet'in İmkânı. *Ekev Akademi Dergisi*, 6(10), 73-94.
- Jabbar, F. A. (2004). *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş, çev. Hikmet Hâlis*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Jackson, R., Sorenson, G. (2006). *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*. Oxford: Oxford University Press.

- Johnson, T. A. (2012). *Power, National Security, and Transformational Global Events*. New York: CRC Press Taylor& Francis Group.
- Johnston, A. (2001). Treating International Institutions as Social Environments”. *International Studies Quarterly*. 45(4), 487-515.
- Jorgensen, K.E. (2018). *International relations Theory: A new introduction*. Basingstoke: Macmillan.
- Kadifir, M. (2000). *Nazariyet el Hukum fil el fıkıh el Şii*. Beyrut: Darel Cedit.
- Kaplan, R. (2013). *The Revenge of Geography*. Random House.
- Karagöz, S. (2016). *Sosyal konstrüktivizm bağlamında Türk dış politikasının analizi: Türkiye'nin yakın çevresi olan Ortadoğu, Orta Asya ve Avrupa Birliği ile ilişkileri örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trakya, s.20.
- Karara Licnet El-Taka: Irak Yestawrid Ğaz Men İran Rağım İmtilakihi Akber İhtiyati Ğaz Fil-Alem,(Enerji Komisyonu Karar Verdi: Irak'ın Dünya Gaz Rezervlerinin Büyüğüne Sahip olmasına Rağmen İran'dan Gaz İthal Ediyor), <http://www.faceiraq.com/inews.php?id=727595> Erişim 10.01.2019.
- Katzenstein, P. (1996). *The Culture of National Security*. New York: Columbia University Press.
- Katzman, K. (2012). “The United Arab Emirates (UAE): Issues for U.S. Policy”, Congressional Research Service Report for Congress, no. RS21852, Washington, DC: CRS, 4 Ekim 2012, <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RS21852.pdf>
- Kaufman, J.P. (2013) *Introduction to International Relations Theory and Practice*. Rowman& Littlefield Publishers Inc.
- Kauppi, M.V., Viotti, P.R. (2020). *International Relations Theory*. Rowman& Littlefield.
- Kaya, S. (2001). “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar”, s.86. içinden alıntı: Navon Emmanuel, “*The 'Third Debate Revisted'*”, *Review of International Studies*, 27, 611-625.
- Kaya, S. (2008). Uluslararası ilişkilerde konstrüktivist yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63, 83-111.
- Kaymal, C. (2017). Şia'da İmamet Meselesi ve Egemenlik. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 172-195.
- Kazım Abbud, Z. (2003, 20 Temmuz). Hal Kararat Meclis Al-hukum Al-intikali Kanuniye Ve Sahihe, *Ceridet Al-zman*, Sayı 1561.
- Killi, S. (2014). [Kaidet el-Cihad fi Bilad el- Rafideyn'den DAİŞ'e Kronolojik Analiz], Al-Araby, 9 Ağustos 2014, <http://www.alaraby.co.uk/opinion/2014/8/9/>. Erişim,11.11.2014.

- Knights, M. (2010). The evolution of Iran's special groups in Iraq. *Ctc Sentinel*, 3(11), 3.
- Knights, M. (2015). "The Iraqi Security Forces: Local Context and the US Assistance," *The Washington Institute for Near East Policy*, Haziran 2011, Erişim tarihi: 12 Şubat 2015, [http:// www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-iraqi-security-forces-local-context-and-u.s.-assistance](http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-iraqi-security-forces-local-context-and-u.s.-assistance).
- Knutsen, T.L. (1992). *A History of International Relations Theory, An Introduction*, Manchester: Manchester University Press.
- Koyuncu, M. (2015). Aleviliğin Menşei Olan Şiâ'nın Ortaya Çıkışını Etkileyen Tarihsel Olaylar. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 1(1), 1-15.
- Köse, H.H. (2015) Şii Grupların Irak Siyasetine Etkisi: 2003-2012 Dönemi. *The Journal Of Europe – Middle East Social Science Studies*, 1(2), 58.
- Lapid, Y. (1989). The Third Debate: On the prospects of international theory in a post-positivist era. *International Studies Quarterly*, 33(3), 235-254.
- Lapid, Y., Kratochwil, F. (1996). *The Return of Culture, and Identity in IR Theory*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Lasensky, S. (2006). "Jordan and Iraq: Between Cooperation and Crisis", USIP Special Report, No.17.
- Lasseter, T. (28 Aralık 2005). "Kurds in Iraqi Army Proclaim Loyalty to Militia," *Knight Ridder Newsa-pers*. Erişim tarihi: 10 Şubat 2015, <http://www.rense.com/general69/kirds.htm>.
- Lewis B. (1992). *İslamın Siyasal Dili*, (çev. F. Taşar). İstanbul: Rey Yay.
- Lewis, J. D. (2013). Al-Qaeda in Iraq Resurgent. *Middle East Security Report*, 14, 7-11.
- Marr, P. (1958). *The Modern History of Iraq*, pp. 291–299. M. Farouk-Sluglett and P. Sluglett; **Iraq since 1958: From Revolution to Dictatorship, pp. 268.**
- Marsh, D., Stoker, G. (2010). *Theory and methods in political science*. London: Palgrave Macmillan.
- Matthee, R. (2007). "Safevi-Osmanlı Sınır Bölgesi: Safevilerin Gözü ile Irak-ı Arab". *Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 449-452.
- Mcsweeney, B. (1999). *Security, Identity, and Interests: A Sociology of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mısır, S. (2016). *Cudur el Hawiyyat Fil Irak wel Şark al Awsat*. Bağdat: Ferhang Yayınevi.
- Miller, B. (2007). *States, Nations, and the Great Powers: The Sources of Regional War and Peace*. United Kingdom: Cambridge Press.
- Mofa (2021). "Statement of Sheikh Hamad Bin Jasim Bin Jabr Al-Thani, First Deputy to the Prime Minister and Foreign Minister, upon his arrival to the State of Kuwait,"

- Ministry of Foreign Affairs of the State of Qatar, 4 Nisan 2006, http://english.mofa.gov.qa/minister.cfm?m_cat=2&id=54
- Mucvel Muhammed el Akidi. (2008). Munazzamat el Amel el İslamiye el Irakiye Numuzecen, Mucellet el Abhas Kulliyet el Terbiye, 7(3). yayın tarihi, 23 Mart https://berj.mosuljournals.com/article_60317_3547b4c6a2593efdddaf3beafcc6494c.pdf, Erişim:10.08.2020.
- Muhammed Bakır el Hekim (1992). *el Hukum el islami beynel Nazariye wel Tatbik*. Beyrut: el Menar Yayınevi.
- Muhammed, J. (2018). Ezemat Siyaiyye We Tadahir Emni, (Siyasi Krizler ve Güvenliğin Kötüleşmesi), http://www.al-offok.com/main/articles.aspx?selected_article_no=12304 Erişim, 3.01.2018.
- Musadak Adil Talib, Beyda Abdul Hasan Radam (2016). *Şarih Dustor Cumuhriyet Al-Irak Liam 2005*. Beyrut: Dar Al-sanhuri,
- Nakash, Y. (1994). The Conversion of Iraq's Tribes to Shiism, *International Journal of Middle East Studies*, 26(3), 444.
- Nakash, Y. (2002). “Sünnî Irak kabilelerinin şiiliğe dönüşümü”, (çev. Z. Tekin), *İslami Araştırmalar Dergisi*, 15(3), 387-389.
- Nakash, Y. (2005). *Irak'ta Pandora'nın Kutusu: Şiiler*, (çev. M. Saltoğlu). Ankara: Elips Kitap.
- Nasr, V. (2007). *Sahvat Aş-şia “Al-siraat Dahil Al-islam Va Keyfa Setersim Mustakbal Aş-şark Al-avsat”*, Çev. S. Al-kaki, Beyrut: Dar Al-kitap Alarabi.
- Onat, H. (1996). *Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi*. Kamu Hizmetleri Araştırma Vakfı.
- Onat, H. (1997). “Şiiliğin Doğuşu Meselesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36(1), 79-81.
- Onat, H. (2007). Kerbela'yı doğru okumak. *Akademik Orta Dogu*, 2(1).
- Onuf, N. (1989). *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Özarslan, S. (2005). Şia'nın dinî otorite anlayışı ve günümüze yansımaları. *Kelam Araştırmaları*, 3, 1 -51.
- Poş, A. (2011). XIX. Yüzyılın Sonlarında Irak'taki Şiî Nüfus ve Caferi Toplumunu Tahrik Faaliyetleri. *Milel ve Nihal*, 8(3), 50.
- Qadir, H.M. (2019). “Bir Şehir İki Devlet: Osmanlı ve Safevi Kısılcasında Bağdat (XVI-XVII. Yüzyıllar)”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21 (1), 222.
- Rauf, A. (2006). *Irak Bile Kıyada Kıraa fi el Ezme el Kıyadiye el İslamiye el Şiiyye fil el Irak el Hadis*. Demeşk: El Merkaz yayınevi.

- Rawls, J. (1980). Kantian constructivism in moral theory. *The Journal of Philosophy*, 77(9), 515-572
- Rayyıs, M. Z.(1990). *İslam'da Siyasi Düşünce Tarihi*. İstanbul: Nehir Yay.
- Reus-Smith, C. (2014). Konstrüktivizm. içinde Burchill, S. & Linklater, A. *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (eds.) çev. M.Ağcan, A.Aslan. İstanbul: Küre.
- Rıfat Seyd Ahmet, (2008). *Man sana karar Al- ihtilal (İşgal Kararını Kim Üretti)*. Bağdat: Dar El-Snobar Yayınları.
- Risse, T. (2004) Social Constructivism and European Integration. In Wiener, A.& Diez, T.(eds.). *European Integration Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Ruggie, J. (1998). *Constructing the World Polity*. London: Routledge.
- Saferet El-Seen Fi Bağdat Tuid Fetih El-Konsoly. (2016). (Çin'nin Bağdat Büyükelçiliği Konsolosluk Bölümünü Açtı), http://arabic.news.cn/chinaarabic/2012-12/21/c_132054428.htm Erişim,27.12.2016.
- Said, M. S.(2005). *Al İhtilal Al Amriki Lil Iraq Varakat Amel Havla Mustakbal Al Iraq*. Kahira: Daar Mirit.
- Salah Mehdi Ali el Fadli. (2011). *el Dawr el Wataniyye Lil Mercaiyye el Dinniye Fi Tarih el Irak el Hadis wel Maasır*. Bağdat: Muesseset Mısır Murtada lil Kitab el Iraki Yayınevi.
- Schwedler, J., Gerner, D. J. (2008). *Understanding the contemporary middle east*. New York: Lyenne Rienner Publishers.
- Selama, G. (1978). *Almucteme Va Aldavle Fil Maşrık Val Mağrip*. Beyrut: Al-gadir Yayınevi.
- Semin, A. (2014). “ABD İşgali Sonrası Irak'ta Milli Güvenliğin Kurumsallaşma Sorunu”,*Uluslararası Güvenlik Kongresi Bildiriler Kitabı Cilt II* (Kocaeli, Nisan 2014), 818- 819.
- Semin, A. (2014, 15 Nisan). “Irak'ta Anbar Krizi ve Siyasi Denklemin Değişme İhtimali,” *BİLGİ- SAM*, Erişim tarihi: 25 Mart 2015, <http://www.bilgesam.org/incele/809/-irak%C2%92ta-anbar-krizi-ve-siyasi-denklemin-degisme-ihtimali/#.VR0-747qX2Q>.
- Semin, A. (2021). Türkiye-Irak İlişkilerinde Yeni Dönem Neler Getirecek?, <http://www.sde.org.tr/tr/haberler/95/turkiye-irak-iliskilerinde-yeni-donem-neler-getirecek.aspx> Erişim 2.2.2013.
- Skynewsarabia (2013). el-Anbar Aşiretleri Bağdat Hükümetine Verdiği Sürenin Dolduğunu İlan Etti], *Skynewsarabia*, 28 Aralık 2013, Erişim tarihi: 25 Aralık 2014, <http://www.skynewsarabia.com/web/article/509286/>.
- Smith, J.A. (2011). “Iraq “After” the War: What is Iraq's Future? What are America's Intentions?”, Center for Research on Globalization,

<http://www.globalresearch.ca/iraq-after-the-war-what-is-iraq-s-future-what-are-america-s-intentions/28333> Erişim: 24 Aralık 2011.

şahin, İ., şahin, C. (2014). Samet yüce Birinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere'nin Irak'ta devlet kurma çabaları. *Akademik Bakış*, 8(15), 117-131.

şeriatı,A. (2002). *el Teşaiyu el Alewi wel Teşeyu el Safavi, Tercuma Haydar Mecid*. Beyrut: Dar el Emir.

şeyh Saduk Muhammed bin Ali bin Babeveyh el-Kummî (1978). *Risaletü'l-İtikadati'l-İmamiyye*, (çev. E. Ruhi Fığlalı). Ankara:

şükürov, G. (2006). “*Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve I. şah İsmâîl Devri (907-930/1501-1524)*”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Thawra Alwehda (t.y.). 1,5 Milyon Katiil Iraki We Arbaa Melayin Muhacır We Tedmir El-Buniye El-Tahtiyye (Ölen Iraklı 1,5 Milyon, Dört Milyon Göçmen ve Altyapısının Yok olması), http://thawra.alwehda.gov.sy/_archive.asp?FileName=14165521720111221202820, Erişim, 11.01.2019.

Uraibi, S. (2017). *Seyaset El-Taka Fil-Akleem Kurdistan,(Kürdistan Bölgesinde Enerji Politikaları)* <http://www.babil.info/thesis.php?mid=37382&name=iqtasad> Erişim 22.12.2017.

Visser, R. (2014). “Iraq: Democracy and Electoral Politics in Post-Saddam Era”, ***Elections and Democratization in the Middle East: The Tenacious Search for Freedom, Justice, and Identity***, ed. Mahmoud Hamad ve Khalil Al-Anani (New York: Palgrave Macmillan.

Visser, R. (2014). Iraq: Democracy and electoral politics in post-Saddam era. In *Elections and Democratization in the Middle East* (pp. 133-152). New York: Palgrave Macmillan.

Waasfi, M.R. (2000). *Al Fıkır Al İslami el Muasır Fi İran, Cadeliyet el Taklidiyye wel Tecdid*. Beyrut: Dar Al Jadid.

Waever, O. (1996). The Rise and Fall of the Inter-Paradigm Debate. In Smith, S., Booth, K.ve Zalewski, M . (eds.) *International Theory: Positivism and Beyond*. Cambridge: Cambridge Publications.

Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics. *International Organization*, 46(2), 391-425.

Wendt, A. (1995). Constructing international politics. *International security*, 20(1), 71-81.

Wendt, A. (1998). On constitution and causation in international relations. *Review of International Studies*, 24(5), 101-118.

Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Wendt, A. (2012). *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*. çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner. İstanbul: Küre.
- Wiley, J. N. (2004). *Irak Şiileri*, (M. Mutanoğlu – O.Baş), İstanbul: Ekin Yayınları.
- Yıldız, T. (2019). Iraklılık Kimliği: Irak'ta Kimliğin Alternatif Tarihi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 6(1), 169-202.
- Yılmaz, T. (2004). *Uluslar arası Politikada Ortadoğu: Birinci Dünya Savaşından 2000'e*, Ankara: Akçağ Basım.
- Yıldırım, E. (1999). Anthony Giddens'in yapılanma teorisi. *Bilgi: Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 25-44.
- Ynewsiq (10 Ağustos 2014,). Uzman: Irak'ta IŞİD'e Karşı Savaşa Günlük 24 Milyon Dolar Harcanıyor: Ülkede Fakirlik ve İşsizlik Büyük Oranda Arttı]. http://ynewsiq.com/index.php?aa=news&id22=6536#.U_W_IMV_utY. Erişim tarihi: 10 Ocak 2015.
- Zehfuss, M. (2006). Constructivism and Identity: A Dangerous Liaison, In Guzzini, S. & Leander, A. (eds.) *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics*. New York: Routledge.
- Zeynep Fethi Ebu el-Ala, (2018)., Ėazu Ticari Min Duwel El-Ciwar Lil-Irak 45 Milyar Dolar Nısfuha Li-Türkiye We İran Wel-Baki Li-Arab,(Irak'a Komşu Ülkelerden Ticari İşgal: 45 Milyar Dolar Yarısı Türkiye Ve İran'ın Kalanı da Araplara) <http://digital.ahram.org.eg/articles.aspx?Serial=964232&eid=385>. Erişim: 15.01.2018.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Semin, Ali

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Doktora	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	2021
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi	2011
Lisans	Gazi Üniversitesi	2007

Yabancı Dil

Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi, Kürtçe, İngilizce

İş Deneyimi

2020 – 2015	BİLGESAM (Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi) Araştırma Koordinatörü ve Ortadoğu Araştırmaları Direktörü
2015 – 2011	BİLGESAM (Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi) Ortadoğu Araştırmaları Uzmanı
2010 – 2009	Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) Ortadoğu-Afrika Masası Analist

YAYINLANMIŞ ANALİZ, MAKALE VE KİTAP BÖLÜMLERİ

Ulusal ve uluslararası düzeyde çok sayıda dergi, gazete ve internet sitesinde Ortadoğu üzerine analiz, makale ve mülakatları bulunmaktadır.

Analizler

□ Vekalet Savaşından İstihbarat Savaşlarına: Suriye İç Savaşı, BİLGESAM, 11.01.2020.
<http://www.bilgesam.org/incele/9001/-vekâlet-savasindan-istihbarat-savaslarina--suriye-ic-savasi/#.XlY0vK25LNN>

□ Irak'ta Sivil Devrim Yakın mı?, Fikir Turu, 25.12.2019.
<https://fikirturu.com/2019/12/25/sivil-devrim-yakin-mi/>

- Türkiye-ABD Arasında Güvenli Bölge Mutabakatı ve Fırat'ın Doğusu, BİLGESAM, 07.09.2019.
<http://www.bilgesam.org/incele/8977/-turkiye-abd-arasinda-guvenli-bolge-mutabakati-ve-firat-in-dogusu/#.XlY1NK25LNM>
- ABD-İran: Irak'ta Bilek Güreşinde, Yeni Şafak, 25.06.2019.
<https://www.yenisafak.com/hayat/abd-iran-irakta-bilek-guresinde-3496270>
- Suriye'de Bölgesel ve Küresel Stratejik Hesaplaşma, *Stratejist*, Mayıs 2018.
<http://www.bilgesam.org/incele/7815/-suriye-de-bolgesel-ve-kuresel-stratejik-hesaplasma/#.W0cRba3BK9Y>
- Türkiye'nin Terörle Mücadelesinde Fırat Kalkanı Harekâtı ve Afrin, *Stratejist*, Sayı: 7.
<http://www.bilgesam.org/incele/5740/-turkiye-nin-terorle-mucadelesinde-firat-kalkani-harekati-ve-afrin/#.W0cSUq3BK9Y>
- Türkiye'nin Güvenlik Stratejileri Çerçevesinde Irak ve Suriye, *BİLGESAM Analiz*, No:1381, 27.02.2018.
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-20180226161381.pdf>
- BİLGESAM Ortadoğu Araştırmaları Uzmanı Ali Semin: Arap basını Türkiye için 'Sınırdaki Kürtlerle çatışıyor' algısı yaratmaya çalışıyor, *Star*, 07.02.2018.
<http://www.star.com.tr/guncel/bilgesam-ortadogu-arastirmalari-uzmani-ali-semin-arap-basini-turkiye-icin-sinirda-kurtlerle-catisiyor-algisi-yaratmaya-calisiyor-haber-1306692/>
- Zeytin Dalı Harekâtı ve Stratejik Hedefler, *Anadolu Ajansı*, 23.01.2018.
<http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/zeytin-dali-harekati-ve-stratejik-hedefler/1039650>
- Irak'ın ABD etkisinden kurtarılma yılı, *Yeni Şafak*, 03.01.2018.
<http://www.bilgesam.org/incele/5738/-irak-in-abd-etkisinden-kurtarilma-yili/#.W0cSUa3BK9Y>
- Trump'ın Kudüs Kararı ve Avrupa'nın Petrol Kaygısı, *BİLGESAM Analiz*, No: 1379, 27.12.2017.
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-20171227281379.pdf>
- Kerkük'de Mezhep Savaşı Değil Etnik Savaş Çıkar, 17.10.2017.
<http://www.turksam.org/tr/haberin-yorumu-detay/1549-%EF%BF%BDkurtler-petrol-turkmenler-vatan-icin-savasiyor>
- Kerkük'e Batı Şeria modeli ve Türkmenler, *Yeni Şafak*, 22.09.2017.
<https://www.yenisafak.com/hayat/kerkuke-bati-seria-modeli-ve-turkmenler-2796580>
- Musul DAESH Teröründen Kurtarıldı mı?, *Yeni Şafak*, 14.08.2017.
<http://www.yenisafak.com/hayat/musul-daes-terorunden-kurtarildi-mi-2778887>
- Bir Direniş Örneği: Türkiye'de 15 Temmuz Zaferi ve Orta Doğu, 14.07.2017.
<http://www.bilgesam.org/incele/4649/-bir-direnis-ornegi--turkiye-de-15-temmuz-zaferi-ve-orta-dogu/#.W0cSfq3BK9Y>

- İran'ın Musul ve Halep Stratejisi, *Yeni Şafak*, 14.12.2016.
<https://www.yenisafak.com/hayat/iranin-musul-ve-halep-stratejisi-2580021>
- DAİŞ sonrası Irak'ta Türkmenlerin geleceği, *Yeni Şafak*, 21.09.2016.
<http://www.yenisafak.com/hayat/dais-sonrasi-irakta-turkmenlerin-gelecegi-2534503>
- Orta Doğu'nun Jeopolitik Dengeleri Açısından Kuzey Irak Referandumu, *Stratejist*, Ekim 2017.
<http://www.bilgesam.org/incele/5706/-orta-dogu-nun-jeopolitik-dengeleri-acisindan-kuzey-irak-referandumu/#.W0cSXa3BK9Y>
- Kuzey Irak'ta Siyasi Dengeler ve Bağımsızlık Referandumu Kararı, *Stratejist*, Temmuz 2017, ss.56-61.
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-20170924447.pdf>
- Sincar PKK Terör Örgütünün İkinci Kandili Olabilir Mi?, *Stratejist*, Haziran 2017.
<http://www.bilgesam.org/incele/4646/-sincar-pkk-teror-orgutunun-ikinci-kandili-olabilir-mi-/#.W0cVWa3BK9Y>
- Irak'ta Kürt Partileri Arasındaki Rekabet Dinamikleri ve Kerkük Petrolü, *BİLGESAM Analiz*, No: 1363, 14.03.2017.
http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-20170320281363_1.pdf
- Ankara-Bağdat Hattında Musul Operasyonu ve Türkmenler, *BİLGESAM Analiz*, No: 1348, 24.11.2016.
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-20161206261348.pdf>
- Irak'ta Siyasi Kriz ve Şii Ulusal İttifakı, *BİLGESAM Analiz*, No: 1332, 24.06.2016.
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-20160626281332.pdf>
- Tuzhurnatu'daki Güç Mücadelesi ve Türkmen-Kürt İlişkileri, *BİLGESAM Analiz*, No:1315, 29.04.2016.
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-20160626421315.pdf>
- İran Seçimlerinin Orta Doğu Politikasına Yansımaları, *BİLGESAM Analiz*, No: 1316, 25.03.2016.
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-20160330541306.pdf>
- Başika Krizi ve Türkiye-Irak İlişkilerinin Geleceği, *BİLGESAM Analiz*, No: 1275, 31.12.2015.
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-20160103391275.pdf>
- KDP-GORAN-KYB Arasındaki Siyasi Kriz ve Muhtemel Senaryolar, *BİLGESAM Analiz*, No: 1260, 12.11.2015.
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-20151112311260.pdf>
- Ankara-Washington Hattında Suriye İç Savaşı ve Güvenli Bölge Planı, *BİLGESAM Analiz*, No: 1245, 31.08.2015.
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-20150901481245.pdf>

- Kuzey Irak'taki Başkanlık Krizi, IŞİD ve İran, *BİLGESAM Analiz*, No: 1238, 07.08.2015.
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-20150807551238.pdf>
- Suriye Krizindeki İç Dinamikler: ÖSO-IŞİD-PYD Denklemi, *BİLGESAM Analiz*, No: 1234, 23.07.2015.
- IŞİD Sonrası Irak'ta Türkmenlerin Durumu, ORSAM, ORTADOĞU Analiz Dergisi, Temmuz 2015.
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-20150818451234.pdf>
- Irak'ta Türkmenlerin Geleceği ve Kerkük'ün Özerklik İhtimali, *BİLGESAM Analiz*, No: 1225, 30.06.2015.
http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-20150630341225_a.pdf
- IŞİD'in Ramadi'yi Kontrolü ve Bağdat-Washington Eksenindeki Gelişmeler, *BİLGESAM Analiz*, No: 1218, 05.06.2015.
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-20150723231218.pdf>
- Suudi Arabistan'ın Yemen Çıkmazı: Pakistan-İran Denklemi, *BİLGESAM Analiz*, No: 1212, 10.05.2015.
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-2015051171212.pdf>
- Yemen Krizi, Husiler ve İran-Körfez Güç Mücadelesi, *BİLGESAM Analiz*, No: 1201, 03.04.2015.
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-20150403331201.pdf>
- Irak'ta IŞİD'le Mücadelenin Başarıya Ulaşması Mümkün Mü?, *BİLGESAM Analiz*, No: 1208, 22.04.2015.
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-20150421561208.pdf>
- Irak'ta Abadi Hükümetinin İç ve Dış Siyasetinin Geleceği, *BİLGESAM Analiz*, No: 1166, 20.11.2014.
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-20141124421166.pdf>
- Irak'ta Derinleşen IŞİD Krizi ve Türkmenler, 21.08.2014.
<http://www.bilgesam.org/incele/1750/-irak#.W0cYfq3BK9Y>
- Kuzey Irak'ta Goran Hareketi ve KDP-KYB ile Denge Arayışları, 19.06.2014.
<http://www.bilgesam.org/incele/1620/-kuzey-irak--8217-ta-goran-hareketi-ve-kdp-kyb-ile-denge-arayislari/#.W0cZgK3BK9Y>
- Irak'ta Anbar Krizi ve Siyasi Denklemin Değişme İhtimali, 15.04.2014.
<http://www.bilgesam.org/incele/809/-irak%C2%92ta-anbar-krizi-ve-siyasi-denklemin-degisme-ihimali/#.W0cZha3BK9Y>
- Suriye Krizi, PYD ve 2. Cenevre Konferansı, 05.02.2014.
<http://www.bilgesam.org/incele/96/-suriye-krizi--pyd-ve-2--cenevre-konferansi/#.W0cZi63BK9Y>

- Mısır'daki Olayların Işığında Anayasa Referandumunu, 27.12.2013.
<http://www.bilgesam.org/incele/1102/-misir%C2%92daki-olaylarin-isiginda-anayasa-referandumu/#.W0cbLq3BK9Y>
- Türkiye-İrak İlişkilerinde Normalleşme Arayışları ve Enerji Faktörü, 07.12.2013.
<http://www.bilgesam.org/incele/196/-turkiye-irak-iliskilerinde-normallesme-arayislari-ve-enerji-faktoru/#.W0cZi63BK9Y>
- Kuzey Irak Seçimleri, Türkmenler ve Kerkük Sorunu, 21.09.2013.
<http://www.bilgesam.org/incele/198/-kuzey-irak-secimleri--turkmenler-ve-kerkuk-sorunu/#.W0cZk63BK9Y>
- Bağdat - Erbil Yakınlaşması ve Suriye Krizi, 26.08.2013.
<http://www.bilgesam.org/incele/199/-bagdat---erbil-yakinlasmasi-ve-suriye-krizi/#.W0cZla3BK9Y>
- Mısır'da Askeri Darbe ve Orta Doğuya Etkileri, 19.07.2013.
<http://www.bilgesam.org/incele/200/-misir%C2%92da-askeri-darbe-ve-orta-dogu%C2%92ya-etkileri/#.W0cZpq3BK9Y>
- Yerel Seçim Sonuçları, Önemi ve Irakın İç Dengelerine Etkisi, 13.05.2013.
<http://www.bilgesam.org/incele/207/-yerel-secim-sonuclari--onemi-ve-irak%C2%92in-ic-dengelerine-etkisi/#.W0cbKq3BK9Y>
- Maliki'nin İç ve Dış Politikasında Ankara-Tahran Ekseni, 04.02.2013.
<http://www.bilgesam.org/incele/1098/-maliki%C2%92nin-ic-ve-dis-politikasinda-ankara-tahran-ekseni/#.W0cbLK3BK9Y>
- Bağdat-Erbil İlişkilerindeki Krizler ve Türkmenlerin Konumu, 10.12.2012.
<http://www.bilgesam.org/incele/1104/-bagdat-erbil-iliskilerindeki-krizler-ve-turkmenlerin-konumu/#.W0cbMK3BK9Y>
- Irak'taki Siyasi Çıkmaz, Türkmenler ve Türkiye, 22.08.2012.
<http://www.bilgesam.org/incele/1113/-irak%C2%92taki-siyasi-cikmaz--turkmenler-ve-turkiye/#.W0cbNq3BK9Y>
- Bağdat-Erbil Arasında Petrol Krizi ve Türkiye, 27.07.2012.
<http://www.bilgesam.org/incele/1116/-bagdat-erbil-arasinda-petrol-krizi-ve-turkiye/#.W0cbOa3BK9Y>
- Irak'taki Maliki Krizini Dikkatli Okumak, 20.06.2012.
<http://www.bilgesam.org/incele/1120/-irak%C2%92taki-maliki-krizini-dikkatli-okumak/#.W0cbPa3BK9Y>
- Irak'ta Yeni Dinamikler ve Ankara-Bağdat İlişkileri, 26.05.2012.
<http://www.bilgesam.org/incele/1122/-irak%C2%92ta-yeni-dinamikler-ve-ankara-bagdat-iliskileri/#.W0cbRK3BK9Y>

- Suriyede Bölgesel ve Küresel Güç Mücadelesi, 10.05.2012.
<http://www.bilgesam.org/incele/1124/-suriye'de-bolgesel-ve-kuresel-guc-mucadelesi/#.W0ccvq3BK9Z>
- KDP-KYB İlişkileri, Bölgedeki Değişiklikler ve Gelişmeler, 16.02.2012.
<http://www.bilgesam.org/incele/1128/-kdp-kyb-iliskileri--bolgedeki-degisiklikler-ve-gelismeler/#.W0cbRq3BK9Y>
- Irak'taki Siyasi Anlaşmazlıklar, Çıkış Yolları ve Türkiye, 23.01.2012.
<http://www.bilgesam.org/incele/1130/-irak%C2%92taki-siyasi-anlasmazliklar--cikis-yollari-ve-turkiye/#.W0cbSK3BK9Y>
- ABD'nin Irak'tan Çekilmesinin Irak ve Ortadoğu'ya Olası Etkileri, 29.12.2011.
<http://www.bilgesam.org/incele/1855/-abd-nin-irak-tan-cekilmesinin-irak-ve-ortadogu-ya-olasi-etkileri/#.W0cbT63BK9Y>
- Mısır: Devrim İçinde Devrim, 02.12.2011.
<http://www.bilgesam.org/incele/1135/-misir--devrim-icinde-devrim/#.W0cbUa3BK9Y>
- İran Eğitim Sistemi ve Türkiye-İran Eğitim İşbirliğine Etkileri, 09.11.2011.
<http://www.bilgesam.org/incele/1138/-iran-egitim-sistemi-ve-turkiye-iran-egitim-isbirligine-etkileri/#.W0cbUq3BK9Y>
- Türkiye'nin Laikliği Arap Ülkelerinde Model Olur mu?, 21.10.2011.
<http://www.bilgesam.org/incele/1142/-turkiye#.W0ccRK3BK9Y>
- Arap Ülkelerindeki Değişim Rüzgârı Filistin Sorununu Çözer mi?, 22.09.2011.
<http://www.bilgesam.org/incele/1147/-arap-ulkelerindeki-degisim-ruzgari-%C2%93filistin-sorununu%C2%94-cozer-mi-/#.W0ccRq3BK9Y>
- Kaddafi Sonrası Libya'nın Geleceği, 09.09.2011.
<http://www.bilgesam.org/incele/1151/-kaddafi-sonrasi-libya#.W0ccSK3BK9Y>
- İran'ın PJAK Operasyonlarının Kuzey Irak'taki Yansımaları, 11.08.2011.
<http://www.bilgesam.org/incele/1155/-iran#.W0ccSa3BK9Y>
- Türkiye'nin Suriye Siyasetinde "Yol Haritası", 08.08.2011
<http://www.bilgesam.org/incele/1157/-turkiye#.W0ccT63BK9Y>
- Suriye'deki Olaylar ve Esad'ın Reform Planı, 19.04.2011.
<http://www.bilgesam.org/incele/1169/-suriye#.W0ccUK3BK9Y>
- Türkiye'nin Bağdat, Necef ve Erbil Üçgeninde Irak Politikası, 09.04.2011.
<http://www.bilgesam.org/incele/1170/-turkiye--8217-nin-bagdat--necef-ve-erbil-ucgeninde-irak-politikasi/#.W0ccVK3BK9Y>
- İran Nükleer Programının Körfez Ülkelerine Etkisi, 31.03.2011.
<http://www.bilgesam.org/incele/1171/-iran-nukleer-programinin-korfez-ulkelerine-etkisi/#.W0ccVK3BK9Y>

- Yeni Ortadoğu Modelinin Kuzey Irak'a Yansımaları, 19.03.2011.
<http://www.bilgesam.org/incele/1175/-yeni-ortadogu-modelinin-kuzey-irak#.W0ccWK3BK9Y>

Makaleler

- Yemen Krizinde Suudi Arabistan ve İran'ın Bölgesel Güç Mücadelesi, Bilge Strateji, Cilt 9, Sayı 17, Güz 2017.
- Türkiye'nin Irak Politikası Işığında Kuzey Irak Açılımı, Bilge Strateji, Cilt 3, Sayı 5, Güz 2011.

Kitap ve Kitap Bölümleri

- Orta Doğu'da Değişen Dengeler: Irak İşgali, Arap İsyanları ve Terör (*yayına hazırlanıyor*)
- Ali Semin, “ABD'nin İşgali Sonrasında Irak'ta İran Etkisi ve Türkiye”, İçinde, *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*, Der. Soyalp Tamçelik ,Ankara: GAZİ KİTABEVİ,2014.
- Ali Semin, “Arap Uyanışı: Riskler ve Fırsatlar”, İçinde, *Ortadoğu Analizi İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı*, Der. Prof. Dr. Hasret Çomak, Doç. Dr. Caner Sancaktar, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Ali Semin, “Irak ve Suriye Huzura Kavuşacak Mı?”, İçinde, 2023'E DOĞRU KÜRESEL VE BÖLGESEL GELİŞMELER KARŞISINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI, Der, Prof.Dr.Yalçın Sarıkaya,Ankara: TASAV Yayınları, Kasım 2020.

KONGRE, SEMİNER VE PANELLER

Türkiye'nin çeşitli üniversite ve kurumlarında Ortadoğu ve Türkiye ile ilgili çok sayıda ulusal ve uluslararası konferans ve panele konuşmacı olarak katılmaktadır. Katılım gösterdiği bazı üniversiteler: İstanbul Aydın Üniversitesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Giresun Üniversitesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Kırklareli Üniversitesi, Nişantaşı Üniversitesi, Osmaniye Ata Korkut Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Yeditepe Üniversitesi, MEF Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi'dir. Katılım gösterdiği bazı kurumlar: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Türkiye Politik ve Stratejik Araştırmalar Vakfı (TÜRPAV), Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği'dir.

TV YAYINLARI

Ulusal ve uluslararası televizyon ve radyo kanallarında (*CNN Türk, TRT Haber, TRT Türk, TRT World, Bloomberg HT, Haber Türk, Haber Global, TVnet, 24 TV, EkoTürk, TV 100, Rudaw Tv, K24 Tv, Al-Iragiye tv, CCTV, CRI Türk vb*) programlara katılmaktadır.

Ekim 2019’da CNN Türk kanalında Akçakale’den gerçekleştirilen 2 günlük Barış Pınarı Operasyonu özel yayınına katılmıştır.

Mart 2018’de Tvnet kanalında Hatay’dan gerçekleştirilen 6 günlük Afrin Operasyonu özel yayınına katılmıştır.

2014 - 2015 yayın döneminde TRT Türk “*Gündem Saati*” programında daimî konuk olarak bulunmuştur.

ÜYELİKLER

Bahçeşehir Kıbrıs Üniversitesi Akdeniz Güvenlik Merkezi Danışma Kurulu

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..